

Наукoвi перспективи
Видавничa група

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

*v rámci publikační skupiny
Scientific Publishing Group*

*Svazek XX mezinárodní
kolektivní monografie*

Česká republika
2022

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. (Česká republika)
Středoevropský vzdělávací institut (Bratislava, Slovensko)
Národní institut pro ekonomický výzkum (Batumi, Gruzie)
Al-Farabi Kazakh National University (Kazachstán)
Institut filozofie a sociologie Ázerbájdžánu Národní akademie věd (Baku, Ázerbájdžán)
Batumi School of Navigation (Batumi, Gruzie)
Regionální akademie managementu (Kazachstán)
Veřejná vědecká organizace „Celokrajinské shromáždění lékařů ve veřejné správě“ (Kyjev, Ukrajina)
Nevládní organizace „Sdružení vědců Ukrajiny“ (Kyjev, Ukrajina)
Univerzita nových technologií (Kyjev, Ukrajina)

v rámci publikační skupiny Publishing Group „ Vědecká perspektiva “

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XX mezinárodní kolektivní monografie

Česká republika

2022

International Economic Institute s.r.o. (Czech Republic)
Central European Education Institute (Bratislava, Slovakia)
National Institute for Economic Research (Batumi, Georgia)
Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)
Institute of Philosophy and Sociology of Azerbaijan National Academy of Sciences
(Baku, Azerbaijan)
Batumi Navigation Teaching University (Batumi, Georgia)
Regional Academy of Management (Kazakhstan)
Public Scientific Organization "Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public
Administration" (Kyiv, Ukraine)
Public Organization Organization "Association of Scientists of Ukraine" (Kyiv, Ukraine)
University of New Technologies (Kyiv, Ukraine)

within the Publishing Group "Scientific Perspectives"

MODERN ASPECTS OF SCIENCE

20- th volume of the international collective monograph

Czech Republic
2022

UDC 001.32: 1/3] (477) (02)
C91

Vydavatel:

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.
se sídlem V Lázních 688, Jesenice 252 42
IČO 03562671 Česká republika
Zveřejněno rozhodnutím akademické rady

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. (Zápis č. 11/2022 ze dne 8. červen 2022)

*Monografie jsou indexovány v mezinárodním vyhledávači
Google Scholar*

Recenzenti:

- Karel Nedbálek** - doktor práv, profesor v oboru právo (Zlín, Česká republika)
Markéta Pavlova - ředitel, Mezinárodní Ekonomický Institut (Praha, Česká republika)
Iryna Zhukova - kandidátka na vědu ve veřejné správě, docentka (Kyjev, Ukrajina)
Yevhen Romanenko - doktor věd ve veřejné správě, profesor, ctěný právník Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Oleksandr Datsiy - doktor ekonomie, profesor, čestný pracovník školství na Ukrajině (Kyjev, Ukrajina)
Jurij Kijkov - doktor informatiky, dr.h.c. v oblasti rozvoje vzdělávání (Teplíce, Česká republika)
Vladimír Bačišin - docent ekonomie (Bratislava, Slovensko)
Peter Ošváth - docent práva (Bratislava, Slovensko)
Oleksandr Nepomnyashy - doktor věd ve veřejné správě, kandidát ekonomických věd, profesor, řádný člen Vysoké školy stavební Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Vladislav Fedorenko - doktor práv, profesor, DrHb - doktor habilitace práva (Polská akademie věd), čestný právník Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Dina Dashevská - geolog, geochemik Praha, Česká republika (Jeruzalém, Izrael)

Tým autorů

C91 Moderní aspekty vědy: XX. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2022. str. 624

Svazek XX mezinárodní kolektivní monografie obsahuje publikace o: utváření a rozvoji teorie a historie veřejné správy; formování regionální správy a místní samosprávy; provádění ústavního a mezinárodního práva; finance, bankovníctví a pojišťovnictví; duševní rozvoj osobnosti; rysy lexikálních výrazových prostředků imperativní sémantiky atd.

Materiály jsou předkládány v autorském vydání. Autoři odpovídají za obsah a pravopis materiálů.

OBSAH

PŘEDMLUVA	12
ODDÍL 1. VEŘEJNÁ SPRÁVA, SAMOSPRÁVA A STÁTNI SPRÁVA	14
<i>§1.1 ЗБИТКИ УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК ВТОРГНЕННЯ РФ (Романенко Є.О., Національний Авіаційний Університет)</i>	14
<i>§1.2 ELIMINACE DEPENDANCE ENERGII RODINNÝCH DOMKŮ, ANEB ENERGIE NA VYTÁPĚNÍ Z MÍSTNÍCH ZDROJŮ (Karel Nedbálek)</i>	32
<i>§1.3 THE EXPERIENCE OF «FAILED STATES» OR HOW NOT TO LOSE (Puhach V.H., University of Educational Management)</i>	48
ODDÍL 2. ODDÍL 2. MEDICÍNA SÉRIE	57
<i>§2.1 АКТУАЛЬНІСТЬ ТА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ РІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ «ОПТИМІЗАЦІЯ ДІАГНОСТИКИ, ТЕРАПІЇ, КОРЕКЦІЇ, ПРОГНОЗУ ТА ПРОФІЛАКТИКИ ХРОНІЧНОГО ОБСТРУКТИВНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ ЛЕГЕНЬ (ХОЗЛ) З КОМБІНАЦІЄЮ СУПУТНИХ ПАТОЛОГІЙ АРТЕРІАЛЬНОЇ ГІПЕРТЕНЗІЇ (АГ) ТА (ХОЗЛ + СТАБІЛЬНА ІШЕМІЧНА ХВОРОБА СЕРЦЯ (ІХС)) НА ОСНОВІ КЛІНІКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ФОРМУВАННЯ ОПТИМАЛЬНОГО СТАНУ МІКРОБІОМУ ДИХАЛЬНОЇ СИСТЕМИ» (Капустник В.А., Харківський національний медичний університет, Щербань М.Г., Харківський національний медичний університет, Мішина М.М., Харківський національний медичний університет, Ходош Е.М., Харківська медична академія післядипломної освіти, Мельник О.Г., Харківський національний медичний університет, Безродна А.І., Харківський національний медичний університет)</i>	57

- §2.2 *ХІМІОТЕРАПЕВТИЧНІ ПРЕПАРАТИ В ЛІКУВАННІ ВІРУСНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ* (Кривошия П.Ю., Дослідна станція епізоотології НААН України, Лисиця А.В., Рівненський державний гуманітарний університет, Рудь О.Г., Рівненський державний гуманітарний університет, Куцоконь Л.П., Рівненський державний гуманітарний університет) 78
- ODDÍL 3. PEDAGOGIKA, VÝCHOVA, FILOZOFIE** 90
- §3.1 *THE FORMATION OF THE PROFESSIONAL CULTURE OF THE LAWYER IN THE MODERN LEGAL SOCIETY* (Kozar Yu.Yu., Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Nepsha O.V., Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University) 90
- §3.2 *ORGANIZING OF EDUCATIONAL SPACE OF INSTITUTIONS OF PRESCHOOL EDUCATION: SUBJECT AND ETHNOLOGICAL ENVIRONMENT* (Marchiy-Dmytrash T.M., Vasyl Stefanyk Precarpathian National University) 102
- §3.3 *КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ – БЛАГОДАТНИЙ ВОГОНЬ ДУХУ, ПРОГРЕСУ, ЖИТТЯ* (відродженню Державного податкового університету м. Ірпеня та всім навчальним закладам України присвячується) (Барабаш С. М., Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, Бурко О.В., Державний податковий університет) 128
- §3.4 *СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ІДЕЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЕДІЯЛЬНОСТІ ДИТИНИ ЗА В. СУХОМЛІНСЬКИМ* (Батрун І.В., Харківська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 101) 146
- §3.5 *РОЗВИТОК ІНТЕРЕСУ СТУДЕНТІВ ДО МИСТЕЦЬКО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНИХ ЗАСАДАХ* (Горбенко С.С., Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова) 157

- §3.6 *ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОГО ПЕРСОНАЛУ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ* (Діденко **О.В.**, Кам'янська філія Академії Державної пенітенціарної служби) 169
- §3.7 *СУЧАСНІ АСПЕКТИ МЕДИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ : ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ* (Закусилова **Т.О.**, Запорізький державний медичний університет) 179
- §3.8 *ІГРОВА СТИЛІСТИКА ЯК НОВИЙ НАПРЯМ МОВОЗНАВЧИХ СТУДІЙ* (Ізотова **Н.П.**, Київський національний лінгвістичний університет) 202
- §3.9 *ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ ЗАСОБАМИ ОСВІТНЬОЇ РОБОТОТЕХНІКИ* (Матвієнко **Ю.С.**, Полтавський університет економіки і торгівлі) 227
- §3.10 *ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ* (Михайлюк **Н.В.**, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Соценко **Н.Ф.**, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Баласанян **О.Д.**, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця) 239
- §3.11 *ПРОБЛЕМИ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ШКОЛЯРІВ* (Мірошніченко **Л.В.**, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ) 252
- §3.12 *СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ* (Сидоренко **Т.М.**, Державний університет телекомунікацій) 262

ODDÍL 4. PSYCHOLOGIE 305

§4.1 АКМЕОЛОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗРОБКИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ЖИТТЄВОЇ ПРОГРАМИ ЛЮДИНИ (Гладкова В.М., Київський університет імені Бориса Грінченка) 305

§4.2 АЛЕКСИТИМІЯ ЯК БАГАТОВИМІРНИЙ ФЕНОМЕН (Завязкіна Н.В., Київський інститут сучасної психології та психотерапії, Діденко С.В., Київський національний університет імені Тараса Шевченка) 316

§4.3 ОСОБЛИВОСТІ ПРОКРАСТИНАЦІЇ ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ З РІЗНИМИ ВИДАМИ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ (Коляда Н.В., Сумський державний університет, Малус С.О., Сумський державний університет) 326

§4.4 ЗАВДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (Савчин М.В., Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка) 337

ODDÍL 5. ŽEJO 353

§5.1 РОЗСЛІДУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ (Федулова С.О., Університет імені Альфреда Нобеля, Калиновський А.Я., Національний університет цивільного захисту України, Кривошей Б.І., Національний університет цивільного захисту України) 353

ODDÍL 6. EKONOMIKA A ŘÍZENÍ PODNIKU 364

§6.1 СПОЖИВЧА ЦІННІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОДУКТУ ТА ЦІННІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНО- 364

ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ НА ЗАСАДАХ КЛАСТЕРНОГО АНАЛІЗУ (Карп'як А.О., Національний університет «Львівська політехніка», Карпінський Б.А., Львівський національний університет імені Івана Франка, Рибицька О.М., Національний університет «Львівська політехніка», Шпак Ю.Н., Національний університет «Львівська політехніка»)

§6.2 ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОБЛІКУ СТАТУТНОГО КАПІТАЛУ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВАХ (Коцупатрий М.М., ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Бірюк О.Г., ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана») 408

§6.3 КОНТРОЛЬНО-ОБЛІКОВЕ СУПРОВОДЖЕННЯ ОРЕНДИ НЕОБОРОТНИХ НЕФІНАНСОВИХ АКТИВІВ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ (Назаренко О.В., Сумський національний аграрного університет) 434

§6.4 БЮДЖЕТНІ ВИКЛИКИ ФІНАНСУВАННЯ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (Назукова Н.М., ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України») 445

§6.5 РОЗВИТОК КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ КОМПАНІЙ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ (Харченко Т.М., Сумський національний аграрний університет, Дубовик С.Г., Сумський національний аграрний університет) 460

§6.6 СТАЛИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ: ПІСЛЯВОЄННІ ПЕРСПЕКТИВИ (Швець А.І., Львівський національний університет імені Івана Франка) 472

ODDÍL 7. KULTURA A UMĚNÍ 482

§7.1 *УКРАЇНСЬКЕ КРАСЗНАВСТВО В УМОВАХ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ (на прикладі викладання в Ужгородському інституті культури і мистецтв)* (Біланіч Г.П., Ужгородський інститут культури і мистецтв) 482

§7.2 *УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР ЯК ЄДИНА СФЕРА КОЛЕКТИВНОГО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА ПІД ЧАС ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ* (Матвєєва К.В., НТУ «Дніпровська політехніка», Порцева Л.І., приватний підприємець) 493

§7.3 *ІННОВАЦІЇ ВІЗУАЛЬНОЇ МОВИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО КНИЖКОВОГО ДИЗАЙНУ* (Олійник В.А., ПВНЗ “Київський університет культури”) 529

ODDÍL 8. INFORMAČNÍ TECHNOLOGIE 540

§8.1 *ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В КОНТРОЛІ СТАНУ ПРИРОДНИХ ТЕРИТОРІЙ, ЩО ЗНАХОДЯТЬСЯ ПІД ОХОРОНОЮ* (Клименко Г.О., Сумський національний аграрний університет, Кирильчук К.С., Сумський національний аграрний університет, Тихонова О.М., Сумський національний аграрний університет, Баштовий М.Г., Сумський національний аграрний університет) 540

ODDÍL 9. TECHNICKÉ VĚDY 556

§9.1 *ТЕРМОДИНАМІЧНА ЕНЕРГОЕФЕКТИВНІСТЬ ГЕОТЕРМАЛЬНОГО ТЕПЛОВОГО НАСОСА НА ГРУНТОВИХ ВОДАХ* (Босій М.В., Центральноукраїнський національний технічний університет) 556

§9.2 МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ЕКОНОМІЇ ПАЛИВНО-МАСТИЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ В ПІДРОЗДІЛАХ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ (Чмир В.М., Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького) 568

ODDÍL 10. KYBERNETICKÁ BEZPEČNOST, POČÍTAČOVÉ A SOFTWAREOVÉ INŽENÝRSTVÍ 579

§10.1 МОДЕЛЬ «CYBER KILL CHAIN» ТА ЇЇ РОЛЬ У КІБЕРЗБЕЗПЕЦІ (Стичинська А.Б., Київський національний університет імені Тараса Шевченка) 579

§10.2 ПИТАННЯ БАЛАНСУ МІЖ ЗАХИСТОМ ІНФОРМАЦІЇ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ПРАВ ОСІБ В РЕГУЛЮВАННІ КІБЕРБЕЗПЕКИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ (Череватюк В.Б., Національний авіаційний університет, Белкін Л.М., адвокат індивідуальної практики, Сопілко І.М., Національний авіаційний університет, Юринець Ю.Л., Національний авіаційний університет) 591

ODDÍL 11. SOCIOLOGIE 601

§11.1 MEANS OF ELECTRONIC COMMUNICATION AS A TOOL OF RUSSIAN ANTI-UKRAINIAN PROPAGANDA (Belkin L.M., Lawyer of Individual Practice, Iurynets J.L., National Aviation University, Sopilko I.M., National Aviation University, Belkin M.L., Moris Group Law Firm) 601

ODDÍL 12. MEZINÁRODNÍ EKONOMIE

611

§12.1 **МІЖНАРОДНА ЛОГІСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СТРУКТУРІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ: БАР'ЄРИ, ЗАГРОЗИ ТА ВИКЛИКИ** (Трушкіна Н.В., Інститут економіки промисловості НАН України, **Сербіна Т.В.**, Інститут економіки промисловості НАН України) 611

Дорогі колеги! Слава Україні! Героям Слава!

Щиро вітаю Вас із виходом XX-го тому міжнародної колективної монографії "MODERNÍ ASPEKTY VĚDY" ("Сучасні аспекти науки").

З великою зацікавленістю ознайомилася із матеріалами чергового тому міжнародного видання. Вони є корисним джерелом експертних оцінок з питань: негативного впливу кібератак за допомогою сучасних цифрових технологій на функціонування об'єктів державного та приватного секторів; корпоративної соціальної відповідальності; дезадаптації учнів у школі; психологічного консультування з батьками при проблемах шкільної дезадаптації дітей молодшого шкільного віку; формування професійної культури майбутніх бакалаврів банківської справи за допомогою педагогічних умов.

Професійні підходи до пошуку вирішення цих актуальних проблем міжнародного порядку денного з кожним днем вимагають все більшої залученості та відповідальності як представників закладів вищої освіти, науково-дослідницьких центрів так і державних структур.

Бажаю нових творчих здобутків, реалізації цікавих проєктів, стабільних тиражів, міцного здоров'я, благополуччя та процвітання!

**З повагою,
кандидат наук з державного управління,
доцент, Лауреат премії Президента
України для молодих вчених,
директор Видавничої групи
«Наукові перспективи»**

I.V. Жукова

Шановні колеги

Вітаю Вас із виходом XX-го тому міжнародної колективної монографії "MODERNÍ ASPEKTY VĚDY", який підготовлений у час, коли всі українці живуть з надіями на мир, перемогу та щасливе майбутнє нашої країни.

Матеріали щомісячних міжнародних монографій користуються визнанням авторитетом у наукових та експертних колах. У них можна знайти об'єктивні оцінки актуальних питань державного управління, права, психології, міжнародної економіки, педагогіки, філософії, соціології та ін.

Черговий том видання містить матеріали щодо специфіки оцінювання ефективності моделей функціонування ІТ-підприємств; переваг використання інформаційних технологій у контролі стану природних територій; бухгалтерського відображення процесів формування та руху статутного капіталу у сільськогосподарських кооперативах; формування професійної культури майбутніх бакалаврів банківської справи в освітньому середовищі закладу вищої освіти; ролі психологічного консультування з батьками при проблемах шкільної дезадаптації дітей молодшого шкільного віку.

Здоров'я, удачі, миру, перемоги та Божого благословення!

**З повагою,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Київського університету права
НАН України**

О. О. Хорватова

ODDÍL 1. VEŘEJNÁ SPRÁVA, SAMOSPRÁVA A STÁTNÍ SPRÁVA

§1.1 ЗБИТКИ УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК ВТОРГНЕННЯ РФ (Романенко Є.О., Національний Авіаційний Університет)

Вступ. Вранці 24 лютого 2022 року президент РФ Володимир Путін оголосив про вторгнення російських військ до України. Він заявив, що мета РФ – "демілітаризація та денацифікація України". Близько 5.00 збройні сили РФ атакували Україну з півдня, півночі (зокрема з території Білорусі) та сходу. Вони почали обстрілювати українські позиції на Донбасі, завдали ракетно-бомбових ударів по ряду аеродромів та інших військових об'єктів. Російські війська атакують житлові квартали, дитячі садки та лікарні. РФ застосовує в Україні реактивні системи залпового вогню "Град" та "Ураган", завдає авіа удари.

В Україні введено воєнний стан після нового вторгнення Росії. Президент Володимир Зеленський підписав указ про загальну мобілізацію. Країни Заходу почали застосовувати нові санкції проти Росії через її масштабний напад на Україну. Попри пряме вторгнення, Кремль заперечує наміри окупації України і заявляє, що метою вторгнення є «демілітаризація і денацифікація України».[1]

Масштабне застосування агресором антигуманних методів та засобів, які отримали оцінку не лише в Україні, а й у цивілізованому світі як воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид, призводить до масштабного руйнування цивільної інфраструктури, величезних матеріальних збитків та смерті тисяч громадян України.

Виклад основного матеріалу. 7 квітня Генеральна Асамблея ООН призупинила роботу РФ у Раді ООН з прав

людини через грубі та систематичні порушення прав людини в Україні. Відповідне рішення підтримали 93 країни, проти висловились 24. Утримались від голосування представники 58 держав.[2]

Росія стала першою країною, членство якої в Раді ООН з прав людини призупинили. Це найвища санкція, яку може ухвалювати Рада проти своїх членів у разі порушення ними прав людини.

12 травня Рада ООН з прав людини схвалила ініційовану Україною резолюцію "Погіршення ситуації з правами людини в Україні в результаті російської агресії". Її підтримали 33 країни, утрималися – 12, проти проголосували дві: КНР та Еритрея.

Резолюція наголошує на прихильності до суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України в її міжнародно визнаних межах, передбачає спеціальне розслідування порушень та злочинів на звільнених територіях Київської, Чернігівської, Сумської та Харківської областей та підготовку Верховним комісаром ООН з прав людини доповіді про ситуацію та порушення прав людини у м. Маріуполі.

РПЛ ООН також закликає РФ надати представникам міжнародних правозахисних та гуманітарних інституцій, включаючи установи ООН, негайний та необмежений доступ до перевезених із постраждалих районів України осіб, які наразі утримуються в РФ або на контрольованих нею окупованих територіях України, а також надати вичерпний перелік таких осіб.[3]

Російські війська завдають авіаударів за ключовими об'єктами військової та цивільної інфраструктури, руйнуючи аеродроми, військові частини, нафтобази, заправки, церкви, школи та лікарні. Обстріли житлових районів ведуться з використанням артилерії, реактивних систем залпового вогню та балістичних ракет.

Із початку повномасштабних бойових дій Збройними силами Росії було здійснено 487 ракетних ударів по Україні, під час яких із території Росії та Республіки Білорусь випущено 788 крилатих та балістичних ракет із них оперативно-тактичні ракети "Іскандер" - 213 одиниць, оперативно-тактичні ракети "Точка-У" - 61 одиниця, крилаті ракети морського базування та повітряного базування - 235 одиниць, здійснено 4 тис. 917 авіаційних вильотів. З 1 по 10 травня збройними силами Росії було здійснено 49 ракетних ударів із території Росії, випущено 74 крилатих і балістичних ракет, ракет "Іскандер" - чотири одиниці, "Точка-У" - вісім одиниць, крилатих ракет морського та повітряного базування - дві одиниці, здійснено 459 авіаційних вильотів. [4]

Як повідомили у ДСНС України, на 12 травня сапери знешкодили 104 271 вибухонебезпечний предмет та 593,4 кг вибухової речовини, у тому числі 1 972 авіаційні бомби. Рятувальники обстежили територію площею 20 292,61 га. Найчастіше піротехніки ДСНС працювали: у Харківській області 3751 разів, Київщині – 1912, Миколаївщині – 1287, Черкащині – 726 Чернігівщині – 707, Сумщині – 443 рази. З огляду на міжнародний досвід розмінування українських територій може зайняти від 5 до 10 років.[5]

Втрати ЗСУ не публікуються. Начальник оперативного управління штабу управління Нацгвардії Олексій Надточій 11 травня, вперше, назвав втрати, які відомство зазнало під час російського вторгнення в Україну. Національна гвардія України в ході бойових дій втратила 501 бійця, а 1697 військовослужбовців зазнали поранень. Нацгвардія бере участь у веденні оборонної операції у Донецькому, Слобожанському, Північнобузькому та Таврійському операційних районах. Окрім цього, військовослужбовці відомства контролюють прикордонні райони з Білоруссю. Нагадаємо, що загальна чисельність Нацгвардії становила до 60 тисяч людей.[6]

На початок 83-ї доби героїчного протистояння Українського народу російському воєнному вторгненню орієнтовні втрати противника, за даними Генерального штабу ЗСУ, склали;

- 27 900 військових ліквідовано;
- 1 235 танків;
- 3 009 бойових броньованих машин;
- 578 артилерійських систем;
- 198 РСЗВ;
- 90 засобів ППО;
- 201 літаків;
- 167 гелікоптерів;
- 436 БПЛА оперативно-тактичного рівня;
- 97 крилаті ракети;
- 13 кораблів/катерів;
- 2 109 одиниць автомобільної техніки й автоцистерн;
- 43 одиницю спеціальної техніки.

Таким чином Росія з початку повномасштабного вторгнення в Україну втратила техніки більш ніж на 5,3 млрд. доларів. Це все візуально підтверджені втрати сучасних танків та БТР без старих модифікацій, які неможливо оцінити.

Офіс генпрокурора України 2 травня повідомив, що у "магістральному" кримінальному провадженні щодо повномасштабного вторгнення Росії в Україну вже фігурує 621 підозрювана особа. Вони є представниками військово-політичного керівництва РФ - це міністри, депутати, військове командування, посадовці, керівники правоохоронних відомств, розпалювачі війни та пропагандисти Кремля. Зазначається, що правоохоронці загалом зареєстрували 9247 злочинів агресії та воєнних злочинів РФ, з них: 8971 – щодо порушення законів та звичаїв війни, 49 – щодо планування, підготовки або

розв'язання та ведення агресивної війни, 12 – щодо пропаганди війни, 215 – інші.

Також зареєстрували загалом 4455 злочинів проти нацбезпеки, з них: 2875 – щодо посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, 738 – щодо держзради, 60 – щодо диверсії, 782 – інші.[7]

Через повномасштабне вторгнення Росії понад вісім мільйонів українців були змушені покинути свої домівки в межах України. Такі дані 10 травня навела Міжнародна організація з міграції (МОМ) — спеціалізована установа ООН.[8]

Станом на 3 травня, за даними МОМ, усього майже 13,7 мільйона українців покинули свої домівки, з них за межі України виїхали понад 5,6 мільйона людей. При цьому 2,7 мільйона українців повернулись з-за кордону в Україну з початку війни.

Якщо порівняти з даними ООН за 16 березня, кількість внутрішньо переміщених людей в Україні зросла на 24%. Більшість людей виїхали з Харківської області (23%), Києва (20%), Донецької (16%), Київської (12%) та Миколаївської (5%) областей.

Водночас найбільше внутрішньо переміщених людей в Україні прийняли Київщина (9%), Львівщина (9%), Дніпропетровщина (8%), Хмельниччина (8%) і Вінниччина (7%). 41% внутрішньо переміщених людей з України живе окремо від своєї сім'ї.

44% опитаних ООН внутрішньо переміщених українців планують найближчим часом виїхати в нове місце проживання, тоді як 41% такого наміру не має. Зокрема 26% із них планують повернутися додому протягом двох тижнів.

Як повідомив 10 травня голова комітету Верховної Ради з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій, на сьогодні, за оцінками Києва,

налічується приблизно 11 мільйонів внутрішньо переміщених осіб.[9]

Управління верховного комісара ООН у справах біженців повідомляє що з початку повномасштабного вторгнення росії Україну покинули понад 5,8 млн осіб. При цьому майже 1,5 млн осіб повернулися в Україну. Найчастіше українці виїжджають в:

- Польщу - понад 3,1 млн осіб;
- Румунію - 857 тисяч осіб;
- росію - 739 тисяч осіб;
- Угорщину - 557 тисяч осіб;
- Молдову - 453 тисяч осіб;
- Словаччину - 391 тисяча осіб;
- Білорусь - 26 тисяч осіб. [10]

Через повномасштабну війну Росії проти України понад 4,8 млн українців втратили роботу. У разі ескалації бойових дій ця цифра може збільшитися до 7 млн. осіб. Про це повідомляє йдеться в опублікованій 11 травня доповіді Міжнародної організації праці при ООН.

У звіті йдеться, що якби бойові дії негайно припинилися, то стало б можливим швидке відновлення економіки з поверненням 3,4 млн робочих місць. Зокрема, це дозволило б скоротити втрати зайнятості до 8,9%.

У доповіді МОП також наголошується, що український уряд доклав значних зусиль для збереження працездатності національної системи соціального захисту, гарантуючи виплату допомоги, у тому числі внутрішньо переміщеним особам, внаслідок використання цифрових технологій.

Згідно з доповіддю МОП, з 4,8 мільйона осіб, які втратили роботу, 1,2 мільйона - біженці, які втекли в сусідні країни, а 3,6 мільйона - безробітні, які проживають в Україні.

Проте не Україною єдиною. Війна може завдати значних трудових збитків й іншим країнам:

- державам-сусідам, як-от Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина та Молдова — якщо українські біженці залишатимуться в цих країнах тривалий час, вони, звісно, шукатимуть роботу. І це може збільшити безробіття у цих країнах.

- державам Центральної Азії — найбільше мігрантів у росії з Казахстану, Узбекистану, Киргизстану та Таджикистану. Якщо санкції проти росії та воєнні дії призведуть до втрат робочих місць, то представникам цих країн доведеться повертатися на батьківщину, де можливості працювати обмежені.

З огляду на те, що світова економіка лише почала оговтуватися від пандемії COVID-19, війна в Україні також може значно вплинути на зайнятість, заробітну плату та додасть навантаження на систему соцзахисту. Особливо це позначиться на країнах з низьким і середнім рівнем доходу.[11]

Серед громадян Європейського Союзу панує консенсус щодо реакції ЄС на війну в Україні, зокрема 88% раді вітати українців, які рятуються від війни в ЄС. Про це свідчать результати масового опитування Flash Eurobarometer.[12]

Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) 10.05 через окупантів зафіксувало 7172 жертви серед цивільного населення. в країні: 3459 загиблих і 3713 поранених. Це включало: загалом 3459 вбитих (1254 чоловіки, 806 жінок, 76 дівчат і 93 хлопчики, а також 69 дітей і 1161 дорослий, стать яких поки невідома) загалом 3713 поранених (529 чоловіків, 401 жінка, 85 дівчат і 93 хлопчиків, а також 169 дітей і 2436 дорослих, стать яких поки невідома).

У Донецькій та Луганській областях: 3735 загиблих (1834 загиблих і 1901 поранених).

На підконтрольній уряду території: 3170 вбитих (1721 загиблих і 1449 поранених).

На території, контрольованій російськими збройними формуваннями: 565 втрат (113 вбитих і 452 поранених) В інших областях України (місто Київ, Черкаська, Чернігівська, Харківська, Херсонська, Київська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Запорізька, Дніпропетровська, Полтавська, Рівненська, Вінницька та Житомирська області), які перебували під контролем уряду на момент загибелі. : 3437 жертв (1625 вбитих і 1812 поранених). Більшість зафіксованих втрат серед цивільних осіб було спричинено застосуванням вибухової зброї з широкою зоною ураження, включаючи обстріли з важкої артилерії та реактивних систем залпового вогню, а також ракетні та авіа удари. В ООН додали, що реальна кількість жертв війни в Україні може бути набагато більшою, оскільки отримання інформації з деяких місць, де тривають інтенсивні бойові дії, відбувається з затримкою, та багато повідомлень із місць, звідки надходить інформація про втрати серед цивільного населення, все ще потребують підтвердження. Це відноситься, наприклад, до населених пунктів Маріуполь і Волноваха (Донецька область), Ізюм (Харківська область), Попасна (Луганська область), і Бородянка (Київська область) де, за повідомленнями, мали місце численні випадки загибелі чи поранення цивільних осіб. Вони підлягають подальшій верифікації та не включені до вищенаведеної статистики.[13]

Після відходу російських військ у звільнених селах та містах фіксуються випадки масових убивств цивільного населення. Деякі західні лідери прямо звинуватили Росію у воєнних злочинах. Російська влада продовжує заперечувати причетність своїх військових до вбивств, зокрема, називаючи їх «постановкою». Росія заперечує, що веде проти України загарбницьку війну на її території і називає це «спеціальною операцією». За даними Головного управління національної поліції в Київській області станом на 4 травня на Київщині

знайдено тіла 1235 мирних громадян, більшість із яких загинули від пострілу вогнепальної стрілецької зброї.[14]

Як повідомляє Офіс генерального прокурора, станом на ранок 4 травня 2022 року, від початку війни російські окупанти вбили в Україні 220 дітей. 627 дітей постраждали в Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Найбільше постраждало дітей у Донецькій області – 139, Київській – 115, Харківській – 95, Чернігівській – 68, Херсонській – 46, Миколаївській – 43, Луганській – 37, Запорізькій – 27, Сумській – 17, у м. Києві – 16, Житомирській – 15. Зросла кількість поранених – понад 407. Ці цифри не остаточні, оскільки триває робота з їх встановлення в місцях ведення активних бойових дій, на тимчасово окупованих та звільнених територіях.[15]

Росія примусово переселяє українців із тимчасово окупованих територій у свої депресивні регіони, зокрема в північні області й на острів Сахалін. Таких "евакуйованих" уже понад 500 тис., зокрема й 121 тис. дітей. Про це на засіданні Радбезу ООН 19 квітня повідомив постійний представник України при ООН Сергій Кислиця. Раніше схожим чином діяла нацистська Німеччина. Про це повідомив постійний представник України при ООН Сергій Кислиця на засіданні Радбезу. Його слова передає "Укрінформ".

Як наголосив постпред, таке переміщення українців – порушення закону. Громадянам навіть видають документи, які протягом двох років забороняють покидати російські регіони. Невід'ємним елементом депортації є фільтраційні табори. Не менше 20 тис. українців утримуються в них на лінії Мангуш – Микільське – Ялта, близько 5-7 тис. – у Безіменному Донецькій області.

Злочинні дії окупантів можуть бути кваліфіковані як викрадення людей та потребують рішучої відповіді від міжнародної спільноти, насамперед від Організації

об'єднаних націй окупанти вивезли до Росії понад 500 тис. українців: їх заселяють у депресивні регіони.[16]

Українських дітей, які вивезені на територію так званих "ДНР", "ЛНР" та в Росію, планують роздавати російським родинам. Про це заявила у коментарі ЗМІ радник-уповноважена президента України з прав дитини та дитячої реабілітації Дар'я Герасимчук. "До мене надходять чисельні сигнали щодо того, що російська влада готує зміни до законодавства, які дозволять росіянам усиновлювати українських дітей за спрощеною процедурою. Дітей, які вивезені на територію "ДНР", "ЛНР" та РФ, хочуть роздавати російським родинам. Про це пишуть російські ЗМІ", - сказала вона. Вивезених в "ЛДНР" дітей планують роздавати російським родинам - радниця Зеленського. Герасимчук зазначила, що таке усиновлення - це порушення прав дитини. Зокрема, це порушує норми Конвенції ООН про права дитини. Герасимчук наголосила, що примусова депортація цивільного населення (в цьому випадку дітей ніхто не питав про бажання переселення) заборонена Женевською Конвенцією від 1949 року.[17]

Вона нагадала, що згідно з вимогами статті 283 Сімейного кодексу України, усиновлення іноземними громадянами дітей-громадян України має відбуватися за згодою центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей.

Як повідомлялося, 18 лютого ватажки "ЛДНР" під приводом нібито загострення безпекової ситуації з боку Збройних сил України оголосили про так звану евакуацію місцевого населення, в першу чергу жінок і дітей, до Росії. Для цього організували їхнє вивезення автобусами. Після початку повномасштабного вторгнення фіксували інциденти, коли російські окупанти перешкоджали евакуації громадян з захоплених територій та місць, де тривають бої, в Україну.

Натомість їх примусово перевозили в "ЛДНР", Крим та Росію.

Російські військові примусово вивезли вже понад 100 дітей з Маріуполя в напрямку окупованого Донецька і російського Таганрога. Про це повідомив радник міського голови Маріуполя Петро Андрющенко. За його словами, більшість дітей вивезено з лікарень без батьків, 16 дітей вивезли з одного з санаторіїв у Маріуполі. Петро Андрющенко вважає, що Росія готує виправдання, що це діти-сироти.[18]

Перший віце-прем'єр-міністр - міністр економіки Юлія Свириденко повідомила в квітні, що загальні втрати України від російського вторгнення перевищили 564,9 мільярда доларів .

За словами міністра економіки, є два методи підрахунку втрат:

- оцінка втрат від безпосередніх руйнувань,
- розрахунок втрат від загального впливу бойових дій, тобто всіх наслідків, включаючи погіршення економічної ситуації в державі, зростання безробіття, блокування торгівлі, зниження споживчого попиту тощо.

Свириденко опублікувала актуальну структуру втрат:

– \$119 млрд. США – втрати інфраструктури (зруйновано та пошкоджено майже 8 тис. км доріг, десятки залізничних станцій, аеропорти);

– \$112 млрд. США – втрати ВВП у 2022 році;

– \$90,5 млрд. США – втрати цивільного населення (10 млн. кв. м житла, 200 тис. автомобілів, продовольче забезпечення 5 млн. осіб);

– \$80 млрд. США – втрати підприємств та організацій;

– \$54 млрд. США – втрати прямих інвестицій в українську економіку;

– \$48 млрд. США – втрати державного бюджету.

Варто відзначити, що кожен день цифри змінюються і, на жаль, вони зростають.[19]

В Україні триває оцінка збитків внаслідок повномасштабного вторгнення Росії. Із посилання на дані аналізу, проведеного KSE Institute (аналітичний підрозділ Київської школи економіки) прямі та непрямі втрати економіки України через війну коливаються від \$564 млрд до \$600 млрд. Загальна сума прямих задокументованих збитків інфраструктури досягла майже \$88 млрд.

За оцінками загальні втрати, починаючи з кінця першого тижня березня і до кінця квітня 2022 року зростали лінійно з \$575,5 до \$620,2 млрд, а прямі – з \$54,3 до \$88,5 млрд. Якщо війна продовжиться і визначені тренди збережуться ще протягом трьох місяців, то до кінця липня 2022 року сума загальних втрат дійде до \$700,5 млрд, а прямих – до \$154,5 млрд, тобто, загальні втрати зростатимуть по \$6,5 млрд., а прямі – по \$5 млрд на тиждень.

В країні зруйновано або захоплено щонайменше 23 тис. км доріг, 32 тис. кв. м житлового фонду. Маємо пошкодженими чи зруйнованими 535 дитячих садочків, 866 закладів середньої, передвищої та вищої освіти, 231 медзакладів, 173 заводи та підприємства, щонайменше 75 адміністративних будівель, 277 мостів та мостових переходів, 11 військових аеродромів, 11 аеропортів та 2 порти.[20]

З початку повномасштабної війни Україна втратила 6,3 тис. км головних залізничних колій, пошкоджено 23 573 км автодоріг, 289 автомобільних мостів та 41 залізничний міст. Враховуючи масштаби руйнувань та блокаду українських морських портів, Україна змушена оперативного перебудовувати всю логістичну систему. Сума тільки задокументованих збитків вже сягнула понад 90 млрд доларів і з кожним днем війни цей показник зростає.[21]

В Офісі Президента, в травні місяці, при підготовці плану відновлення та модернізації країни його розробники

вийшли на фінальну стадію, збираючи дані про потреби областей від найменшого населеного пункту до великого міста. Люди не можуть жити на руїнах, необхідно все приводити до ладу. Одне з першочергових завдань, яке реалізується зараз, це – проектування будинків для внутрішньо переміщених осіб. Триває відновлення звільнених від окупантів територій. На деокупованих територіях – а на сьогодні це 1003 населених пункти – розгорнуто роботу гуманітарних штабів, обласних військових адміністрацій та ДСНС. Розмінування вже проведено у 224 населених пунктах. Національна поліція відновила роботу у майже 600 деокупованих населених пунктах. Органи місцевого самоврядування запрацювали у 70% населених пунктів. Автомобільне сполучення відновлене на 70%, залізничне – на 42%", – сказав чиновник.

Щодо відновлення критичної інфраструктури в деокупованих містах та селищах, газопостачання відновлене у 650 населених пунктах, електроенергія – у 83%, водопостачання – у 60%, а робота АЗС – у 49% населених пунктах. При цьому послуги мобільного зв'язку надаються у 720 пунктах, а банки та Укрпошта запрацювали відповідно у 300 та майже 800 населених пунктах.[22]

З початку війни російські війська вже зруйнували 616 медичних закладів, з них 101 - повністю. На їх відновлення потрібно 32 млрд грн. Крім того, в Україні пошкоджено 375 аптек.[23]

З початку вторгнення РФ окупанти пошкодили в Києві 390 будівель, з них 222 – багатоквартирні будинки. В Києві від обстрілів та бомбардувань пошкоджено 75 закладів освіти, з яких 30 – дошкільні, 17 закладів охорони здоров'я та 11 закладів культури. Усього орієнтовна вартість на відновлення всіх будівель у столиці складатиме понад 70 млн. євро.[24]

Повномасштабне військове вторгнення РФ на територію України та блокування українських портів загрожує

економічним колапсом сільського господарства України — країни, яка годує 400 млн. людей у всьому світі. В українських портах заблоковано близько 4,5 млн. тонн зерна. У той же час стало відомо, що країна-агресорка вивозить зерно з окупованих територій України. Хоча згодом вона від цього відхрестилася. Поки що відомо, що окупанти вивезли з України приблизно 400-500 тис.т зернових на суму понад \$100 млн. Відомо, що практично всі кораблі, що виходять із зерном із Севастополя, перевозять викрадену українську продукцію.

МЗС України попередило країни-споживачі, що партії зерна, які продає РФ, можуть частково або повністю містити вкрадене зерно, здобуте в результаті мародерських дій російської окупаційної влади. Вважаємо, що будь-яка країна, яка свідомо купує вкрадене зерно, є співучасниками цього злочину. Крадіжки харчових ресурсів з території незалежної суверенної держави є одним з проявів мародерства.[25]

Про це заявив виконавчий директор Світової продовольчої програми ООН Девід Бізлі виступаючи в травні на Міжнародній донорській конференції високого рівня по Україні, яка проходила у Варшаві. Тому ми говоримо Росії: у нас буде голод по всьому світу, якщо ми не відкриємо ці порти і не дамо проходу, щоб допомогти людям по всьому світу. Це критичне питання для України. І найголовніше, це критична проблема для решти світу протягом наступних 8–12 місяців та наступного року. Він пояснив: якщо не відкрити порти прямо зараз, то зібраний у липні та серпні врожай ніде зберігатиме, бо елеватори та сховища повні. Девід Бізлі підкреслив, що в такому разі наслідки будуть гіршими, ніж зростання цін на продовольство, на паливо, вартість фрахту, що спостерігається сьогодні.[26]

10 травня 2022 року Європейський банк реконструкції та розвитку дав прогноз що ВВП України знизиться на 30%

у 2022 році, після чого у 2023 році відбудеться його збільшення на 25%, якщо припустити, що масштабні зусилля щодо відновлення матимуть місце. ЄБРР погіршив свої очікування щодо просідання українського ВВП цього року, оскільки у березні банк прогнозував спад економіки на 20% в 2022-му при відновленні на 23% у 2023-му.[27]

27 квітня, 2022 року прем'єр-міністр України Денис Шмигаль повідомив, що у 2021 році ВВП країни склав 200 мільярдів доларів, що стало найвищим показником в її історії, однак через повномасштабну війну, цього року ВВП може впасти на 30-50%. За перші шість тижнів війни загальний збиток економіки України перевищив 500 мільярдів доларів. За підрахунками уряду, ця цифра в довгостроковій перспективі може зрости до 1 трлн доларів, або в п'ять разів більше торішнього ВВП. Тільки в 2022 році ВВП може впасти на 30-50%. Десятки тисяч українців були вбиті, а мільйони змушені були тікати на Західну Україну чи за кордон.

Також прем'єр наголосив, що Росія змінила свою тактику і зараз робить все, щоб зруйнувати економіку України і повернути нашу націю в 19 століття. Усі наші морські порти заблоковані, і саме через них Україна експортувала понад 70% всіх наших вантажів. Два найбільших наших металургійних підприємства - «МК Ілліча» та «Азовсталь» у Маріуполі - зруйновані. По всій країні було пошкоджено або знищено понад 7 тис. житлових будинків.[28]

Висновки. Таким чином можна зробити висновок, що військове вторгнення РФ на територію України Світовий банк прогнозує падіння ВВП України у 2022 році на рівні 45%, це збігається із прогнозами Мінфіну. У відомстві очікують на падіння української економіки на рівні 44%. Марченко розповів, що податкові надходження впали

приблизно до чверті довоєнного рівня через скорочення імпорту та скасування багатьох мит. Ще один тягар для українського бюджету – військові виплати. Все це призводить до дефіциту фінансування приблизно \$5 млрд. щомісяця. На думку експертів, що у разі затягування військових дій на території України відновлення інфраструктури займе до п'яти років, а відновлення доходів українців до довоєнного рівня триватиме десятиліттями. Оптимістичний прогноз передбачає, що за безперебійного фінансування відновлення інфраструктури займе 2-3 роки, проте для повернення до довоєнного рівня доходів знадобиться 5-10 років.[29]

Список використаних джерел:

1. Романенко Є.О. Необхідно негайно підписати закон про покарання за воєнні злочини //Moderní aspekty vědy: XVIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2022. str.12-28.
2. <https://suspilne.media/226139-oon-golosuvatime-za-viklucennar-f-z-radi-z-prav-ludini-cerez-genocid-ukrainciv/>
3. <https://interfax.com.ua/news/general/831887.html>
4. <https://interfax.com.ua/news/general/831468.html>
5. https://myc.news/obshhestvo/na_razminirovanie_ukrainskih_territoriy_mozhet_ujti_do_1__let__gschs
6. <https://focus.ua/voennye-novosti/515263-vpervye-s-nachalavoyny-v-nacgvardii-nazvali-chislo-poter-video>
7. https://gazeta.ua/articles/np/_621-osoba-z-eliti-rf-figuruye-v-magistralnij-spravi-schodo-vtorgnennya-v-ukrayinu/1085662
8. Ukraine - Internal Displacement Report - General Population Survey Round 4 (29 April - 3 May 2022) <https://displacement.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-4-29-april-3-may-2022>

9. <https://suspilne.media/237912-v-ukraini-ponad-8-miljoniv-vnutrisno-peremisenih-ludej-oon/>
10. <https://www.bagnet.org/news/accidents/1331862/z-pochatku-viyini-ponad-58-mln-lyudey-pokinuli-ukrayinu-oon>
11. Nearly 5 million jobs have been lost in Ukraine since the start of the Russian aggression, says ILO https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_844625/lang--en/index.htm
12. <https://suspilne.media/236259-majze-90-evropejciv-pozitivno-stavlatsa-do-bizenciv-z-ukraini-opituvanna/>
13. <https://www.ohchr.org/en/news/2022/05/ukraine-civilian-casualty-update-10-may-2022>
14. https://www.newsru.co.il/world/04may2022/kiev_108.html
15. <https://tsn.ua/ato/vid-ruk-rosiyskih-okupantiv-v-ukrayini-postrazhdali-ponad-627-ditey-yuvenalni-prokurori-2053078.html>
16. <https://news.obozrevatel.com/vojna-v-ukraine/okkupantiyi-vyivezli-v-rossiyu-bolee-500-tyis-ukraintsev-ih-zaselyayut-v-depressivnyie-regionyi.htm>
17. <https://www.unian.ua/war/deportaciya-v-lnr-ta-dnr-vivezenih-ditey-planuyut-rozdavati-rosiyskim-rodinam-dar-ya-gerasimchuk-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11777262.html>
18. «Вкрадені» діти. Що готує РФ для українських дітей з окупованих територій? <https://crimeahrg.org/uk/vkradeni-ditishho-gotue-rf-dlya-ukraïnskikh-ditej-z-okupovanih-teritorij/?fbclid=iwar0qffaqvafblhdb>
19. <https://flot2017.com/v-ukraine-rasschitali-ushherb-ot-voennyh-dejstvij-rossii-nazvana-struktura-poter/>
20. <http://uaprom.info/news/184005-zbitki-ukrayini-vnaslidok-vtorgnennya-rosiyi-syagayut-600-mlrd-yermak.html>
21. <https://glavcom.ua/news/ukrajina-vtratila-63-tis-km-golovnih-zaliznichnih-kolij-845855.html>
22. <https://www.unian.ua/politics/v-op-zbirayut-potrebi-oblastey-vid-naymenshogo-selishcha-do-velikogo-mista-timoshenko-novini-ukrajina-11820789.html>

23. <https://www.rbc.ua/ukr/news/nachala-voyny-ukraine-razrusheny-600-meduchrezhdeniy-1652626435.html>

24. <https://www.unn.com.ua/uk/news/1976215-okupanti-poshkodili-u-kiyevi-390-budivel-na-vidnovlennya-potribno-priblizno-70-mln-yevro-1>

25. <https://sprotyv.info/news/ukraïna-vimagac-vid-rf-privniti-kradizhku-zerna-ta-vidnoviti-svobodu-sudnoplavstva-zayava-mzs/>

26. War in Ukraine and inflation slow growth in EBRD regions <https://www.ebrd.com/news/2022/war-in-ukraine-and-inflation-slow-growth-in-ebrd-regions.html>

27. https://espresso.tv/shmigal-v-2022-rotsi-cherez-viynu-vvp-ukraini-mozhe-vpasti-na-30-50?preview_token=GXiYHkWQybt8jYIB5

28. <https://www.railway.supply/oon-prizvala-rf-razblokirovat-ukrainskie-porty/>

29. <https://focus.ua/economics/515691-povyshat-nalogi-i-sokrashchat-rashody-cho-budut-delat-s-ekonomikoy-ukrainy-k-oseni>

§1.2 ELIMINACE DEPENDANCE ENERGII RODINNÝCH DOMKŮ, ANEB ENERGIE NA VYTÁPĚNÍ Z MÍSTNÍCH ZDROJŮ (Karel Nedbálek)

Anotace. Článek napoví, jak dosáhnout eliminace nákladů na ohřev vody a vytápění. Při kombinaci fotovoltaických panelů o instalovaném výkonu 5–10 kW na střeše rodinného domu v kolaboraci s tepelnými čerpadly je v měsících 9, 10 a 4, 5 někdy až 100 % úspora nákladů na plyn. A do venkovní teploty 5 stupňů celsia je to přibližně 50 % úspora za cenu plynu. Pro získání vyšší účinnosti je vhodné doplnit systém dalším solárním ohřevem vody. Tato úspora je bez vlivu inflace, vyrovnává se s možným nedostatkem plynu a hlavně, dochází k eliminaci energetické závislosti rodinných domků. Výpočet je také proveden bez jakých-koliv dotačních titulů, případně zelených bonusů za vyrobenou elektrickou energii. Návratnost investice je vypočítána na deset let a vychází z pětiletých měsíčních měření po dobu pěti let, u rodinného domku ve Zlíně. Ze sledování odběrů energií pro rodinný dům nám vyplývá, že bilance energií se blíží velmi úsporným budovám. Tyto náklady můžeme ještě dále eliminovat správnou regulací a zapojením do chytré domácnosti.

Klíčová slova: tepelné čerpadlo, FTV, solární ohřev, pětiletý monitoring energií rodinného domku

ÚVOD EKOLOGICKÉ VYTÁPĚNÍ. Moderní doba neustále řeší vytváření optimální teploty pro naši činnost. To znamená, že náklady na vytápění, se především v chladnějších částech světa mohou vyšplhat vysoko. Klasická řešení vytápění obvykle nejsou ani ideální pro životní prostředí. Naopak v létě, dnešní společnost snižuje teplotu na 24 stupňů celsia a míň. Tradiční metody vytápění využívají fosilní paliva, jako je zemní plyn, ropa a uhlí, nebo elektrická energie která se vyrábí jinde. Ty mají vysoké nároky na životní prostředí, přispívají ke globálnímu oteplování, znečištění ovzduší, kyselým dešťům a dalším pro životní prostředí nežádoucím aspektům.

Například topné oleje, zemní plyn, ropa a uhlí nejsou obnovitelné zdroje energie, což znamená, že je nelze nahradit. Navíc se vytváří oxid uhličitý, který přispívá ke znečišťování a oxid sírový, který vytváří kyselý déšť, který ničí naše životní prostředí. Těžba zemního plynu a jeho distribuce potrubím vede k úniku metanu, což je primární složka zemního plynu, která je až dvacetkrát horší než oxid uhličitý.

Ve srovnání se standardními systémy vytápění, jsou solární systémy a tepelná čerpadla ekologicky lepší pro životní prostředí, protože pomáhají eliminovat skleníkové plyny. Kromě toho efektivita těchto zelených systémů umožňuje lidem ušetřit peníze za energie, což má velký potenciál. Tyto snahy vystupují dlouhodobě a nyní jsou ještě více zdůrazněny při energetické krizi vyvolané válkou na Ukrajině, kdy se snažíme najít a využívat jiné zdroje energie.

Ekologické systémy pro vytápění můžeme pomyslně rozdělit do dvou kategorií – pasivní a aktivní. Pasivní systémy mají schopnost ohřívat a také chladit bez klimatizačních jednotek. Pasivní technologie mimo jiné zahrnuje výstavbu domů zapuštěných částečně v zemi, s bílými nebo světlými střechami, které odrážejí sluneční energii, namísto pohlcování. Výsledkem pak je, že množství energie, které potřebujeme k ochlazení domu, je menší. Pasivní systém také používá okna, která udrží teplo uvnitř a chladný vzduch vně. Aktivní konstrukce využívají různé systémy mechanického vytápění a chlazení. Tyto systémy pracují na principu solární energie, geotermální energie nebo využívají jiné zdroje zelené energie.

Eliminace nákladů na ohřev vody a vytápění.

Kombinací fotovoltaických panelů o instalovaném výkonu 5–10 kW na střeše rodinného domu v kolaboraci s tepelnými čerpadly, je v měsících 9, 10 a 4, 5 někdy až 100 % úspora nákladů na plyn. A do venkovní teploty 5 stupňů celsia se jedná přibližně o 50 % úsporu za cenu plynu. Pro doplnění vyšší

účinnosti je prakticky vhodné doplněním dalšího solárního systému na ohřev vody.

Solární vytápění.

Sluneční světlo a teplo jsou konstantní a obnovitelné zdroje energie. Solární systém, který využívá teplovodních solárních panelů, ovlivňuje domácí klima, aby se minimalizovala spotřeba energie. Pokud je dobře navržen, pomáhá snižovat zatížení vytápěním a chlazením. Většinou nevyžaduje žádnou údržbu. Při instalaci systému je třeba dodržet řadu různých opatření, jako jsou velké panely orientovaná na jih, které nejsou zastíněny listnatými stromy a podobně.

Použití vakuových absorpčních trubic pomáhá ohřívat vodu v zásobníku o velikosti 200 l a realizovat teplou vodu při minusových teplotách. Teplo se absorbuje během denního svitu slunce a uložené uvolňuje teplo do domu během chladné noci a při potřebě teplé vody. Sluneční dům vyžaduje správné technologické vybavení, jako je systém cirkulujícího vzduchu nebo systém podlahového vytápění, aby se podlaha v zimě udržovala teplejší.

Solární vytápění není novou koncepcí, ale v domácnostech se používá stále častěji, což významně snižuje množství tepla produkovaného jinými zdroji, a navíc snižuje emise uhlíku. Pokud je dům obrácen na jih, může majitel jednoduše využívat výhod solárního ohřevu. Slunce přinese nejvíce svitu právě na této straně. Solární vytápění je především zdarma, jedná se o obnovitelný zdroj, nevytváří velkou uhlíkovou stopu, a snižuje se tak dopad na životní prostředí. Má významný dopad na snížení účtů za elektřinu a plyn.

TEPELNÁ ČERPADLA .

Tepelná čerpadla přinášejí mnoho výhod, a to jak z finančního hlediska, tak i ekologického. Proto se v posledních letech stále více používají při vytápění rodinných domků. Mohou být začleněny do systémů podlahového vytápění, radiátorů nebo vzduchových konvektorů. Dále jsou vhodné pro ohřev vody. Tepelné čerpadlo můžeme nejlépe popsat jako zařízení, které

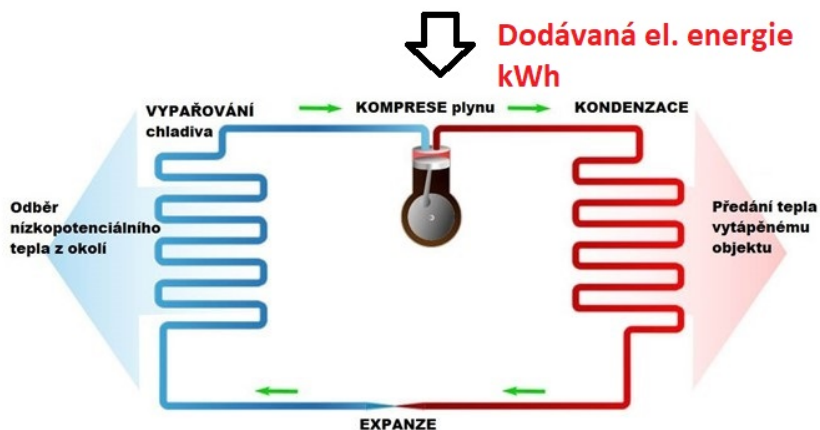

čerpá teplo ze vzduchu, vody nebo země. Obvykle z chladnějšího prostředí do teplejšího. Je efektivnější v domě, který je dobře izolovaný. Mohou také přinést značné úspory těm, kteří v současné době vytápí své domy pomocí elektřiny.

Co je tepelné čerpadlo a jak funguje?

Tepelné čerpadlo odnímá teplo z okolí vytápěného objektu (vzduchu, země nebo vody) a převádí ho na vyšší teplotní hladinu použitelnou pro vytápění a ohřev teplé vody. Převod **tepla** na vyšší teplotní hladinu je možný díky stlačení par chladiva v kompresoru, při kterém dojde k jeho zahřátí. Je to opačný proces než v ledničce, jenom výparník je venku a nevytváří chlad, ale ohřívá se okolním vzduchem.

Obrázek č. 1 princip tepelného čerpadla

Vytopí tepelné čerpadlo rodinný dům?

Při výběru porovnejte parametr Maximální výstupní teplota vody kompresorem, to znamená, že i v mrazech budete vytápět a ohřívát teplou vodu úsporně, nikoliv elektrickou, nebo plynovou bivalentí. Bivalentí nazýváme v tomto případě řešení druhým zdrojem tepla, kdy účinnost pod sedm stupňů celsia pod nulou klesá a je výhodné zapnout jiný zdroj energie. Bivalentním

(přídavným) zdrojem tepla, může být elektrokotel, kotel na zemní plyn, dřevoplyn nebo i krb.

Je lepší tepelné čerpadlo země voda, nebo vzduch voda?

Nejvýhodnější typ tepelného čerpadla pro dané podmínky, venkovní teplotu, teplotu solanky a typ topného systému je dán fyzikálními zákony. Lze říci, že pro každý okamžik je výhodnější ten typ tepelného čerpadla, kde je menší rozdíl mezi teplotou odkud se teplo čerpá a teplotou do které se teplo čerpá. Pro provozovatele je tedy velmi důležité zajistit, aby teplo čerpal z prostředí, kde je v daný okamžik nejvyšší teplota do topné vody s teplotou co možná nejnižší. Je třeba mít na paměti, že zemní tepelná čerpadla potřebují spoustu místa, protože trubky jsou ve vrtech hlubokých 100–150 metrů. Pravidlem je, že čím je plocha nemovitosti větší, tím více hluboký musí být vrt. Tepelná vodní čerpadla vyžadují poblíž zdroj vody, nejčastěji studnu. Tepelná čerpadla vzduchového zdroje mohou být připojena k vnější stěně objektu. Vypadají podobně jako ventilátor klimatizace.¹ Tepelná čerpadla se dělí dle zdroje tepla. Tím může být povrchová a podzemní voda, venkovní vzduch nebo půda. Typy jsou tedy následující: vzduch-voda, voda-voda, země-voda, vzduch-vzduch.

Nejnižší možná teplota topné vody není závislá na typu tepelného čerpadla, ale na dokonalosti regulace a na topné soustavě. Běžná ekvitermní regulace určuje požadovanou teplotu topné vody podle okamžité venkovní teploty, bez ohledu na skutečnou potřebu. Je však velký rozdíl, jestli venku svítí slunce a je bezvětří nebo fouká silný vítr a sněží nebo prší. Tím se značně zhoršuje účinnost (topný faktor) tepelného čerpadla. To odstraňuje tuto nevýhodu ekvitermních regulací tím, že vypočítává nejnižší možnou teplotu topné vody porovnáváním spotřeby tepla, požadované teploty a skutečné teploty vzduchu ve vytápěném objektu.

Tepelné čerpadlo se totiž chová stejně jako každé jiné čerpadlo. Čerpat teplo z 0 °C (průměrná teplota ze zemního

¹ Miroslav TOMŠŮ, *Inklinace chytrých rodinných domů*. Diplomová práce 2019, školitel Karel Nedbálek, Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně Fakulta aplikované informatiky, str. 21-23.

kolektoru) na teplotu 40 °C (teplota topné vody) tak znamená vyšší spotřebu elektřiny o cca 33 % než na teplotu vody 30°C. I zbytečné zvýšení teploty vody o pouhých 5 °C, znamená zbytečné zvýšení spotřeby elektřiny o cca 16,6 %. To jsou úspory dosahované regulací. Účinnost (topný faktor COP) tepelného čerpadla je velmi závislá i na teplotě odkud se teplo čerpá. Každé její zvýšení se projeví na velkém snížení spotřeby elektřiny. Topný faktor COP ukazuje, jak je tepelné čerpadlo efektivní (úsporné). Je to poměr mezi vyrobeným teplem a spotřebovanou elektrickou energií. **Čím vyšší topný faktor, tím je provoz tepelného čerpadla levnější.** ² Různé typy tepelných čerpadel mají různé topné faktory. Velmi záleží na zdroji, ze kterého tepelné čerpadlo získává energii. Topný faktor tepelného čerpadla země/voda je během celého roku vysoký. I při mrazech dosahuje hodnot až **4,8** (0/35°C). Topný faktor tepelného čerpadla vzduch/voda během roku značně kolísá podle venkovní teploty. Při 7°C nad nulou, může dosahovat stejně vysokých hodnot jako tepelná čerpadla země/voda, ale při nižších teplotách klesá na hodnoty **2,9** (při – 7oC) nebo **2** (při – 15oC).³

1.	<i>Topný výkon, nominální, A7/W35</i>	8,10 kW
2.	<i>Výkonnostní číslo, COP,</i>	5,3
3.	<i>Příkon, efektivní, elektrický</i>	1,53 kW
4.	<i>Topný výkon, A-7/W35</i>	9,20 kW
5.	<i>Výkonnostní číslo, COP,</i>	2,7
6.	<i>Příkon, efektivní, elektrický</i>	3,41 kW

Tabulka č. 1 technické údaje, topný výkon a elektrický příkon, v širším rozsahu vstupních a výstupních teplot

² Josef HODBOŤ, *Výběr tepelného čerpadla podle vstupní a výstupní teploty*, [online] [cit. 2022-05-08], Dostupný na: <<https://vytapani.tzb-info.cz/tepelna-čerpadla/23695-vyber-tepelného-čerpadla-podle-vstupní-a-výstupní-teploty>>.

³ Firemní dokumentace Švédské značky IVT, **vývoj a výrobu tepelných čerpadel**. [online] [cit. 2022-05-08], Dostupný na: <<https://www.cerpadla-ivt.cz/cz/princip-tepelných-čerpadel>>.

	1,5 – 9	3–18	
Maximální tepelná ztráta objektu [kW]	8	18	
COP (účinnost) 7 / 35 °C	4,9	5,22	
COP (účinnost) 2 / 35 °C	4,31	4,5	
COP (účinnost) – 7 / 52 °C	2,38	2,5	
SCOP (sezónní účinnost)	4,74	5,1	
Max. teplota výstupní vody kompresorem	70°C	70°C	

Tabulka č. 2 parametry tepelného čerpadla

Proto v období s nízkými venkovními teplotami je výhodnější tepelné čerpadlo země-voda, v jarním a letním období je výhodnější vzduch-voda. V současné době, kdy zateplováním staveb klesá spotřeba tepla na vytápění a spotřeba tepla na teplou vodu zůstává stejná, se zvyšuje důležitost ekonomického ohřevu teplé vody, a i vytápění v období s teplotami venkovního vzduchu nad nulou. Je tedy výhodnější čerpat teplo z okolního vzduchu, kdy jeho teplota je vyšší než teplota solanky ze zemního kolektoru nebo z vrtu. Každý využitý stupeň rozdílu mezi teplotou solanky a teplotou vzduchu znamená podstatné zvýšení účinnosti tepelného čerpadla a tím podstatné snížení spotřeby elektřiny (podobně jako u teploty topné vody). Navíc je nutno zohlednit, že zemní kolektor nebo vrt je velkou investicí a také jejich nabíjení probíhá v letním období a pokud dochází k celoročnímu vybíjení na ohřev teplé vody, může dojít k jejich vyčerpání v zimě. Tento fakt je nutno zohlednit zvětšením plochy kolektorů nebo délky vrtů.

FTV ELEKTRÁRNA.

Solární panely v kombinaci s tepelným čerpadlem jsou nejlepším možným krokem k absolutní energetické soběstačnosti. Fotovoltaika je metoda přímé přeměny slunečního záření na elektřinu (stejnoseměrný proud) s využitím fotoelektrického

jevu na velkoplošných polovodičových fotodiodách. Jednotlivé diody se nazývají fotovoltaické články a obvykle jsou spojovány do větších celků, fotovoltaických panelů. Tyto články se sériově, paralelně spojují, aby dosáhly stejnosměrné napětí kolem 60 V. Stejnosměrné napětí se vede na vstup střídače o frekvenci 50 Hz a napětí, které máme v zásuvce to je kolem 220 V. Větší výkonné střídače jsou třífázově na napětí mezi fázemi 380 V. Výkon jednotlivých panelů se udává ve Watt-peak (Wp), je míra nominálního výkonu solárního panelu v laboratorních (ideálních) světelných podmínkách. Správně nainstalovaná FTV elektrárna o výkonu 5 kWp, ročně vyrobí kolem 5 MWh elektrické energie.

Položka	Počet (ks)	Cena (bez DPH)
	1	491 029 Kč
50x fotovoltaický panel Vitovolt 405Wp Viessmann, střídač Goodwe		
Montáž , montáže fotovoltaické elektrárny, uvedení do provozu, vícepráce elektro, plošina	1	138 213 Kč
Materiál pro montáž , včetně: střešního polohové kotvení, propojení fotovoltaických článků a technické místnosti	1	124 143 Kč
Cena celkem		753 385 Kč

Tabulka č. 3 náklady 20 kW FTV

Fotovoltaika o výkonu kolem 5kWh jsou asi kolem 200 000,-Kč.

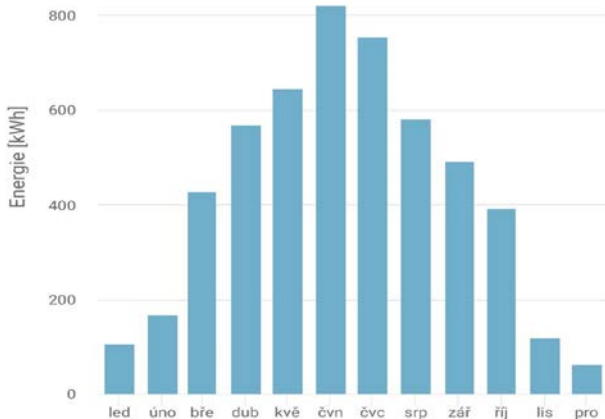

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XX mezinárodní kolektivní monografie

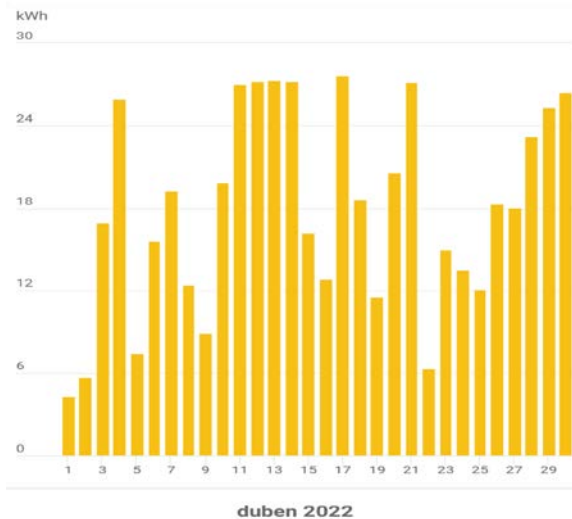
Roční výroba 4,58 MWh

Graf č. 1 Graf roční výroby energie 2021

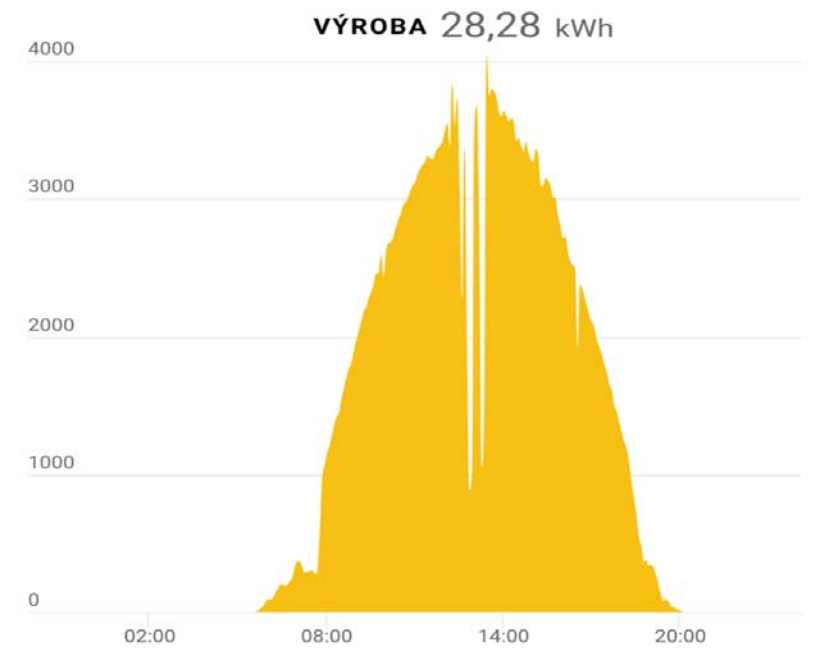
VÝROBA

538,34 kWh

Graf č. 2 Výroba jednotlivé dny duben 2022

10/05/2022

Graf č. 3 Výroba 10. 5. 2022

POPIS REFERENČNÍHO RD.

Referenční rodinný dům byl sledovaný měsíčně po dobu sedmi let, výstupní údaje jsou zpracovány po dobu pěti let. Objekt představuje rekonstruovaný rodinný domek, situovaný v příměstské zástavbě. Vedle domu je vedena účelová komunikace, příjezdová silnice. Součástí vedlejší stavby rodinného domu je dvojgaráž. Rodinný dům je dvoupodlažní dům se sedlovou střechou nízkého sklonu. Pokoje jsou situovány do dispozice 4+1 v přízemí a 3+1 v prvním patře. Celý rodinný domek má 3 koupelny, součástí je místnost technického zázemí, kde jsou umístěny kotle, tepelné čerpadlo a zásobník na teplou vodu.

Přízemí:

- (1) Vstupní přijímací hala je 54 m²
- (2) Hala kuchyň je 14 m²
- (3) Koupelna 10 m²
- (4) Pracovna 8 m²
- (5) Pokoj pro hosty 1. je 12 m²
- (6) Pokoj pro hosty 2. je 10 m²

V přízemí domu se hned vedle hlavního vchodu nachází kuchyň spojená s jídelnou, což tvoří hlavní obývanou místnost celého domu. Vedle schodů do nadzemního podlaží se nachází koupelna. Celé další křídlo domu tvoří pokoje, ať už jde o ložnici, tak o pokoj pro hosty, další kuchyň anebo menší pokoj s knihovnou.

První parto pomáhá udržovat nerušenou zonu, prostor je oddělen od případných návštěv a tvoří intimní část pro obyvatele rodinného domku s dvěma terasami velkou terasou o výměře 30 m² a menší o 12 m². Chodba rozděljuje na dvě křídla 1. pokoj s balkonem, který zde má také malou kancelář. Hned vedle je zřízena oddělená koupelna. Další křídlo tvoří prostorná obývací chodba, kde je další pokoj ložnice. Na konci chodby můžeme nalézt toaletu s malou pracovnu, prostor nad pokoji v přízemí je zde využit jako terasa s výhledem.

1 Patro:

- (1) Pokoj 1 je 34 m²
- (2) Koupelna je 9 m²
- (3) Obytná hala je 37 m²
- (4) Koupelna 2 m²
- (5) Ložnice 13 m²

Celkem RD:

Zastavěná plocha: 159,3 m²,
celková užitková plocha 203 m²,
užitková plocha přízemí 108 m²,
užitková plocha 1. patra 95 m²,
výška hřebene střechy 5,8 m ,
sklon střechy 20°,
orientace hl. vstupu V, JV, J.

Rodinný dům je trvale obýván tříčlennou rodinou.⁴

Energetická náročnost sledovaného rodinného domku
v průběhu pěti let.

FTV			elektroměr		
rok	výroba kWh	Hod svitu	V	N	Dodav
2017	20511	17635	+174	17553	5612
2018	25584	21864	1920	27490	9075
2019	31073	26081	2567	36793	12757
2020	36547	30403	3179	45906	16486
2021	41129	34624	4031	57401	19207
2022	46282	38897	4737	67559	22462
celkem	25771	21262	3563	50006	16850

Tabulka č. 4 Výroba a spotřeba sledovaného RD

Průměrná roční výroba FTV je 5 154 kWh.

Průměrná roční dodávka FTV do sítě je 3 370 kWh.

Průměrná roční spotřeba energie RD je 10 713 kWh.

⁴ Miroslav TOMŠŮ, *Inklinace chytrých rodinných domů*. Diplomová práce 2019, školitel Karel NEDBÁLEK

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně Fakulta aplikované informatiky, str. 34-37.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XX mezinárodní kolektivní monografie

	poč stav	roč spotřeba
2017	3720	
2018	4053	333
2019	4314	261
2020	4486	172
2021	4818	332
	5004	186
2022		výměna
2022		26
spotřeba		1310

Tabulka č. 5 Odběr plynu sledovaného RD

Průměrná roční spotřeba plynu je 262 m³ a přepočtem na kWh je 2620 kWh. Plyn se používá jenom jako bivalentní (přídavný) zdroj tepla, pro ohřev teplé vody, nebo když účinnost tepelného čerpadla klesne při venkovních teplotách pod mínus pět stupňů Celsia.

rok	stav	roč spotřeba kWh
2017	13230	
2018	21865	8635
2019	29318	7453
2020	36831	7513
2021	45927	9096
2022	54031	8104
	celkem	40801

Tabulka č. 6 Spotřeba tepelného čerpadla sledovaného RD

Průměrná roční spotřeba tepelného čerpadla 8160 kWh.

Náklady na pořízení:

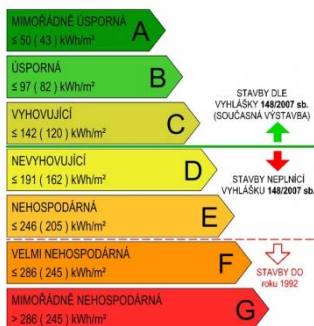
Náklady na pořízení FTV 5kWp je 200 000,- Kč.

Náklady na pořízení tepelné čerpadlo 2 kW elektrické (bazénové) je 150 000,- Kč.

Náklady na pořízení solárních panelů je 130 000,-Kč.

Celkem náklady jsou 480 000,-Kč.

Obrázek č. 2 Rozdělení budov dle energetické náročnosti
Energetická náročnost budovy RD vychází z vyhlášky č. 264/2020 Sb., o energetické náročnosti budov.

Průměrná roční spotřeba energie RD je +10 713 kWh.

Průměrná roční spotřeba plynu je 262 m³ a přepočtem na kWh je +2620 kWh.

Spotřeba energie 13333 kWh.

Průměrná roční dodávka FTV do sítě je 3 370 kWh.

Po odečtení výroby je 9963 kWh.

Plocha vytápěna 203 m².

49kWh / m². rok to je to třída A mimořádně úsporný.

Obrázek č. 3 Energetická náročnost sledovaného RD ZÁVĚR

Z pětiletého sledování odběrů energií pro rodinný dům nám vyplývá, že bilance vstupních energií se blíží velmi úsporným budovám. Tyto náklady můžeme ještě eliminovat správnou regulací a zapojením do chytré domácnosti. V nových chytrých domácnostech jsou instalované automatizované systémy. Náklady na provoz takovýchto systémů, veškerá údržba systémů a opravy technologií mohou být poměrně drahé, ale s každoročně se zvyšujícími cenami vstupních energií se v horizontu kolem sedmi let vrátí. Vlastnit chytrou domácnost, znamená naučit se používat svou domácnost. Na rozdíl od klasických domů, technologie chytrých domů vyžaduje, aby se člověk přizpůsobil inovacím ve svém prostoru, jako jsou dálková ovládní, kterými se ovládá celý dům.

Kolik s tepelným čerpadlem a FTV ušetřím?

Oproti plynu už budou provozní náklady s tepelným čerpadlem významně nižší a proti vytápění elektřinou bude rozdíl obrovský. Obecně opět bude výhodnější tepelné čerpadlo se špičkovými parametry, invertorovým kompresorem, to je s možností regulovat otáčky kompresoru. Náhrada plynu tepelným čerpadlem průměrný topný faktor COP = 3. Předpokládaná účinnost plynových kotlů 90 %.

Za deset let přínos:

$40801 \text{ kWh} \times 3 = 122403 \times 1,1 \times 2 = 269\,286 \text{ kWh}$ to je přepočtem na plyn $26\,928 \text{ m}^3$.

Při cenách $14,5 \text{ Kč} / \text{m}^3$ je $390\,465,- \text{ Kč}$.

Výroba FTV elektrárny za 10 let.

$8921 \times 2 = 17842 \text{ kWh} \times 4 \text{ Kč} / 1 \text{ kWh} = 71\,368,- \text{ Kč}$.

Dodávka do sítě distributorovi $16\,850 \times 2 \times 0,40 \text{ Kč} / 1 \text{ kWh} = 13480,- \text{ Kč}$.

Celkem příjem 475 313,- Kč.

Tato úspora je bez vlivu inflace, vyrovnává se s možným nedostatkem plynu, a hlavně dochází k eliminaci závislosti rodinných domků energií. Výpočet je proveden bez jakýchkoliv dotačních titulů, případně zelených bonusů za vyrobenou elektrickou energii.

Použita literatura:

1. Miroslav TOMŠŮ, *Inklinace chytrých rodinných domů*. Diplomová práce 2019, školitel Karel NEDBÁLEK. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně Fakulta aplikované informatiky.
2. Indikativní nabídka FTV, Sanus s.r.o., platnost 5/2022
3. VYHLÁŠKA Ministerstvo průmyslu a obchodu č. 264/2020 Sb., o energetické náročnosti budov
4. Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2010/31/EU ze dne 19. května 2010 o energetické náročnosti budov. Směrnice Evropského parlamentu a Rady (EU) 2018/844 ze dne 30. května 2018, kterou se mění směrnice 2010/31/EU o energetické náročnosti budov a směrnice 2012/27/EU o energetické účinnosti.
5. Josef HODBOŮ, *Výběr tepelného čerpadla podle vstupní a výstupní teploty*, [online] [cit. 2022-05-08], Dostupný na: <<https://vytapani.tzb-info.cz/tepelna-cerpadla/23695-vyber-tepelneho-cerpadla-podle-vstupni-a-vystupni-teploty>>.

§1.3 THE EXPERIENCE OF «FAILED STATES» OR HOW NOT TO LOSE (Puhach V.H., University of Educational Management)

Introduction. It is inherent in the human community to strive to create an order that allows the realization of important life functions. The most important institution through which proper order is achieved is the state. With its system of power and administration and its monopoly on the use of force and coercion, the state is able to provide and maintain the order necessary to meet the vital needs and interests of the individual and society as a whole. In this regard, issues related to the phenomenon of "failed state" are of particular scientific relevance and practical significance. This is determined, first of all, by the fact that such states, according to many modern experts, pose a significant threat to the security of both their citizens and the world community. Like a pathological agent, the failed state causes various entropic processes, thereby creating a social space close to the natural state. The involutory processes characteristic of failed states and the threats associated with them have brought the creation of explanatory constructs of the "failed state" phenomenon with an emphasis on the development of a set of measures to restore the functionality and good governance of such states to the forefront of contemporary scientific inquiry.

Presentation of the basic material. The beginning of the ideological and theoretical reflection of the phenomenon of the "failed state" dates back to the 1990s. It is associated with the article "Saving failed states" by Gerald B. Helman and Steven R. Ratner, published in the Winter 1992-1993 issue of Foreign Policy. Identifying failed states, Gerald B. Helman and Steven R. Ratner identify economic decline, violence, anarchy, political instability, and widespread human rights violations as characteristic features of such state formations. The authors' unequivocally affirmative

position on assistance to such states is justified not only by the intolerable living conditions of citizens of such states but also by the fact "that their problems tend to spread". [1]. Many researchers have continued to actively address the topic of failed states against the backdrop of increasing terrorist threats. In particular, between 1998 and 2002 the Harvard University project "Failed States" was implemented, the results of which were expressed in the works: "State Failure and State Weakness in a Time of Terror" and "When States Fail: causes and consequences. The editor of these works, Professor Robert I. Rotberg, in defining failed states, collapsed states, weak states, emphasizes that "a failed state is a polity that is no longer able or willing to perform the fundamental tasks of a nation-state in the modern world". [2, P. 6]. A few years earlier, in 1994, the State Failure Task Force (SFTF) was created in the United States to study the multiple aspects of failing states. The Task Force's goal was to identify the factors or combinations of factors that distinguish states that failed from those, which averted crises over the last 40 years [3, P.49]. As a result «state failure was defined to include four types of events, each of which indicates severe political instability», namely:: revolutionary wars, ethnic wars, adverse regime changes, genocides and politicides [4, P.49]. Thus, the proposed logic of SFTF's reasoning regarding state failure allows us to state with some certainty that «states that sponsor international terrorism or allow it to be organized from within their borders are all failed states» [5, P. 623]. Meanwhile, some researchers have questioned «such conventional wisdom». In particular, L. P. Puccetti denies the existence of a clear link between terrorism and the failed state. As a result, he concludes that «the assertion that all failed and weak states are sanctuaries for terrorism needs to be reconsidered. Not all the failed and weak countries host terrorist cells, despite the fact that they offer potential advantages and favorable conditions to those organizations hiding in these types of nations» [5, P. 3].

Obviously, there is no definitively established universally accepted point of view on this issue, or at least it remains quite debatable. At the same time, the disadvantage of such academic discussions, in our opinion, is that they are determined mainly by the search for the relationship between international (transnational) terrorism and failed state, leaving the aspects related to the manifestations and practices of state terrorism on the periphery of scientific reflection. Because these aspects have not been adequately reflected in the research literature, the "ruthless state" the constitutional feature of which is state terrorism, remains outside the scope of consideration of the concept of the failed state. The Russian aggression against Ukraine, in the course of which Russia convincingly demonstrated the most dangerous relapses of its past related to terrorist activities of the state, has played a stimulating role in the articulation of this theoretical direction. This raises the question of whether a state whose ontological basis is state terrorism can qualify as a failed state?

The difficulty in using state terrorism as an attribute of the failed state is that, on the one hand, state terrorism is not defined in international law and, accordingly, has not been codified in international law as an illegal act, it nevertheless involves acts which violate international law [6, P. 15]. On the other hand, based on the general recognition of a monopoly on the legitimate use of violence by the state, many scholars are not inclined to incorporate state terrorism into the general academic discourse on terrorism. This situation has been articulated very clearly and succinctly by Professor R. J. Blakeley: «states are permitted to use violence, so we should not refer to their use of violence as terrorism» [7, P. 2]. Nevertheless, the extremely destructive nature of the state, the fundamental principle of the organization of power and governance of which is terror, predetermines the need for the theoretical understanding of the phenomenon of "failed state" through the prism of state terrorism. From this perspective,

attempts to conceptualize the concept of "state terrorism" deserve special attention.

The theoretical construction of the phenomenon of "state terrorism" is based on theoretical and methodological developments covering a range of issues related to terrorism. Active discussions around this concept have not led to a single agreed definition of terrorism. At the same time, in substantiating their theoretical positions, some researchers of state terrorism refer to the fact that the main characteristics of terrorism are «first, threatened or perpetrated violence directed at some victim; second, the violent actor intends that violence to induce terror in some witness who is generally distinct from the victim, in other words the victim is instrumental; and third, the violent actor intends or expects that the terrorised witness to the violence will alter their behaviour [7, P.4]. В частности, R. J. Blakeley высказывает мнение о том, что «state terrorism involves the following four key elements: (a) there must be a deliberate act of violence against individuals that the state has a duty to protect, or a threat of such an act if a climate of fear has already been established through preceding acts of state violence; (b) the act must be perpetrated by actors on behalf of or in conjunction with the state, including paramilitaries and private security agents; (c) the act or threat of violence is intended to induce extreme fear in some target observers who identify with that victim; and (d) the target audience is forced to consider changing their behaviour in some way» [6, P.15]. An important addition to this substantive characterization of state terrorism, in our opinion, is that Professor R. J. Blakeley defines as a manifestation of state terrorism «acts which violate international law, with the aim of terrorizing others through those illegal acts» [6, P.15]. An eloquent illustration of this is Russia's violations of international law. In particular, here is just one example of a series of such violations. As we know, the Russian Federation threatened to use nuclear weapons more than

once during its full-scale military invasion of Ukraine. Such a threat is an act in violation of international law. This is evidenced by Article 2, paragraph 4 of the Charter of the United Nations, which prohibits not only the use of force but also the threat. In this regard, the International Court of Justice emphasizes that «the notions of "threat" and "use" of force under Article 2, paragraph 4, of the Charter stand together in the sense that if the use of force itself in a given case is illegal - for whatever reason - the threat to use such force will likewise be illegal» [8, P.24]. The purpose of such threats is to intimidate Ukraine's Western partners, who provide it with assistance in fighting for its freedom and independence. For example, Deputy Chairman of the Russian Security Council D. Medvedev заявил, что the continued supply of weapons by NATO countries to Ukraine increases the possibility of transition to a full-fledged nuclear war. This was stated by Medvedev in Telegram. In addition, D. Medvedev in social networks also explicitly raised the nuclear threat, if Sweden and Finland join NATO. He expressed the hope that Finland and Sweden would see sense. If not, he said, they would have to live with nuclear weapons and hypersonic missiles close to home [9]. Threats to use nuclear weapons as an act to violate the principles of the world order are manifestations of state terrorism, the inherent attributes of which should be considered permissiveness and destructive aggression, through which fear and terror are induced on a wide audience in order to change the behavior demanded by the actor of state terrorism.

State terrorism as a mechanism of non-legal coercion is capable of causing a crisis with a transition to catastrophic changes in the normative and regulatory system, associated with social chaos, all kinds of threats, and disasters. Therefore, a state practicing terror against its own citizens, the citizens of another country or the world community as a whole must be thought of as a failed state. Certainly, the Polish researcher A. Szpak is right,

emphasizing "that the label "failed State" should not be utilized too often, as one must always remember the consequences of calling a State a failed one" [10]. However, in the case of states whose modus operandi is fear and intimidation, the use of the concept "failed state" allows us to clearly draw a demarcation line between civilization and uncivilization. As is quite rightly pointed out R. Jackson «state terrorism is far more lethal and destructive than non-state terrorism» [11, P. 2].

Although some scholars have suggested that there is no way to help failed states, the academic community offers different algorithms for dealing with failed states. Predominantly, they «to focus on restoring "failed" states to the status of «successful» states, through a range of short- and long-term «nation building» efforts». Meanwhile, some scholars, such as American law professor R. Brooks does not share this view, stressing that «in some cases may do as much harm as good», explaining that «in large part, this is because most «failed» states were never «successful» states». As a result, R. Brooks expresses the opinion that «the populations of many failed states might benefit more from living indefinitely in a «nonstate» society than in a dysfunctional state, artificially sustained by international efforts» [12, P.1159-1160].

Without going into a detailed examination of the current responses to state failure, let us focus on the question of how to behave within the framework of the evil called state terrorism. In this regard, the opinion that draws our attention is J. Shea on «the increasing wave of state terrorism in which authoritarian governments believe they can now repress their populations and violate international law, norms and standards with complete impunity» [13]. Capturing contemporary manifestations of state terrorism, e.g, the war that Bashar al-Assad has waged against his fellow Syrians, Russian incursion into the Donbas in Ukraine, Chinese repression of its Uighur minority, The modus operandi of

J. Shea's reasoning is based on the fact that «it is time for the Western democracies to end the culture of impunity» [13]. Meanwhile, the presence of general tolerance and perhaps even a certain indifference to manifestations of state terrorism, as evidenced at least by the lack of a legal framework for state terrorism, significantly complicates the answer to the question posed above. And the longer this question remains unanswered, the more entrenched "the culture of impunity" becomes, the greater the uncertainty in both individual and collective security. From this perspective, J. Shea's suggestion about «develop a strategy to help democratic actors within repressive states to organise and express their views» [13]. While recognizing the difficulty of implementing such a strategy in "ruthless states," J. Shea rightly notes that «abandoning them to their fate is not a strategy either» [13].

In the context of a full-scale Russian invasion of Ukraine, the question of the effectiveness of sanctions has become particularly acute. On this point, J. Shea expresses the view that this «the default option for dealing with violations of international law and repressive behavior...may not be the best ones for bringing about change». Of course, the topic of the effectiveness of sanctions to curb states that practice terror is a sensitive one. However, there is also no doubt that the enormous profits that Russia has received for decades from close economic cooperation with Western democracies have strengthened the Russian repressive state machine, instilling confidence in Russia in its impunity for violations of international law. Therefore, sanctions should be seen as a cost-effective way to respond to state terrorism. This is especially important when a state allows itself to resort to the practice of intimidation and terror against the citizens of another state or the world community as a whole.

Revealing the connection between state terrorism and the failed state at the theoretical level should help create an

appropriate international legal framework, the lack of which condones state terrorist actors, leaving their atrocities unpunished. Nevertheless, the author of the article agrees with the opinion of J. Shea that «the goal has to be to end mass repression, rather than just punish it». In addition, unconditional compliance with the principle of unavoidability of punishment for violations of generally accepted norms also reveals its importance in the space of permissible and prohibited.

Conclusions. The problem of state terrorism adds another, important aspect of meaning to the existing content of the concept of "failed state. This approach contributes to the modernization of the discourse on failed states, having at the same time a stimulating effect on the study of state terrorism, which, in the apt expression of R. Jackson, in academic texts on terrorism "is noticeable mainly for its absence.

References:

1. Helman G. B., Ratner S. R. Saving failed states. *Foreign Policy*. 2010. June 15. URL: <https://foreignpolicy.com/2010/06/15/saving-failed-states/>
2. When states fail: causes and consequences / Robert I. Rotberg, editor. New Jersey : Princeton University Press, 2003. 352 p.
3. Esty D.C., Goldstone J.A., Gurr T.R., Harff B., Levy M., Dabelko G.D., Surko P. T., Unger A.N. State Failure Task Force Report: Phase II Findings. *Environmental Change & Security Project Report*. 1999/ Iss. 5. P. 49-72. URL: <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/event/Phase2.pdf>
4. King G., Zeng L. Improving forecasts of state failure. *World Politics*. 2001. № 53. P. 623-658. URL: <https://gking.harvard.edu/files/civil.pdf>
5. Puccetti L.P. Failed States and Terrorism: Engaging the Conventional Wisdom. *E-International Relations*. 2021. May 22.

P. 1-5. URL: <https://www.e-ir.info/2021/05/22/failed-states-and-terrorism-engaging-the-conventional-wisdom/>

6. Blakeley R. State Terrorism in the Social Sciences: Theories, Methods and Concepts. *Contemporary State Terrorism: Theory and Practice* / Edited by R. Jackson, E. Murphy, P. Scott. Abingdon. 2009. P. 12-27.

7. Blakeley R. State Violence as State Terrorism. *The Ashgate Research Companion to Political Violence* / Edited by M. Breen-Smyth. London. 2012. P. 63-68. URL: <https://kar.kent.ac.uk/24178/1/State%20Violence%20as%20state%20terrorism%20%5BAshgate%20final%5D.pdf>

8. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, 1. C.J. Reports 1996. P. 226. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf>

9. Faulconbridge G. Russia warns of nuclear, hypersonic deployment if Sweden and Finland join NATO. Reuters : website. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/russia-warns-baltic-nuclear-deployment-if-nato-admits-sweden-finland-2022-04-14/>

10. Szpak A. What to Do With Failed States — a Quest for a Solution from the Inside. *Chinese Journal of International Law*. 2014. Vol. 13, Iss.2. P. 251-258. URL: https://www.researchgate.net/publication/266088235_What_to_Do_With_Failed_States_-_a_Quest_for_a_Solution_from_the_Inside

11. Jackson R. The Ghosts of State Terror: Knowledge, Politics and Terrorism Studies. *Critical Studies on Terrorism*. 2008. Vol. 1. P. 377-392. URL: <https://www.aber.ac.uk/en/media/departmental/interpol/csrw/ghost-of-state-terror-richard-5.pdf>

12. Brooks R. Failed States, or the State as Failure? *The University of Chicago Law Review*. 2005. Vol. 72, No. 4. P. 1159-1196. URL: <https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5340&context=uclrev>

13. Shea J. State terrorism: even worse than the sub-state variety. Friends of Europe : website. URL: <https://www.friendsofeurope.org/insights/state-terrorism-even-worse-than-the-sub-state-variety/>

ODDÍL 2. ODDÍL 2. MEDICÍNA SÉRIE

§2.1 АКТУАЛЬНІСТЬ ТА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ РІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ «ОПТИМІЗАЦІЯ ДІАГНОСТИКИ, ТЕРАПІЇ, КОРЕКЦІЇ, ПРОГНОЗУ ТА ПРОФІЛАКТИКИ ХРОНІЧНОГО ОБСТРУКТИВНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ ЛЕГЕНЬ (ХОЗЛ) З КОМБІНАЦІЄЮ СУПУТНИХ ПАТОЛОГІЙ АРТЕРІАЛЬНОЇ ГІПЕРТЕНЗІЇ (АГ) ТА (ХОЗЛ + СТАБІЛЬНА ІШЕМІЧНА ХВОРОБА СЕРЦЯ (ІХС)) НА ОСНОВІ КЛІНІКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ФОРМУВАННЯ ОПТИМАЛЬНОГО СТАНУ МІКРОБІОМУ ДИХАЛЬНОЇ СИСТЕМИ» (Капустник В.А., Харківський національний медичний університет, Щербань М.Г., Харківський національний медичний університет, Мішина М.М., Харківський національний медичний університет, Ходош Е.М., Харківська медична академія післядипломної освіти, Мельник О.Г., Харківський національний медичний університет, Безродна А.І., Харківський національний медичний університет)

Вступ. На базі кафедри внутрішніх та професійних хвороб Харківського національного медичного університету (ХНМУ) та клініки професійних хвороб інституту гігієни праці та профзахворювань ХНМУ виконуються та плануються комплексні клініко-експериментальні дослідження з проблеми оптимізації діагностики, терапії, корекції, прогнозу та профілактики хронічного обструктивного захворювання легень (ХОЗЛ) з комбінацією супутніх патологій артеріальної гіпертензії (АГ) та (ХОЗЛ + стабільна ішемічна хвороба серця (ІХС)) на основі врахування стану мікробіому дихальної системи [1].

В дослідженнях беруть участь кафедра мікробіології, вірусології та імунології імені професора Д.П. Гриньова і

кафедра біологічної хімії ХНМУ, а також кафедра фтизіатрії та пульмонології Харківської медичної академії післядипломної освіти (ХМАПО).

Перш за все, слід акцентувати увагу на унікальності методичного підходу до рішення проблеми ХОЗЛ, в основі якого тісне комплексування та інтеграція науковців клінічного та теоретичного профілів, а також використання перспективних та сучасних напрямків досліджень.

Виклад основного матеріалу. Дослідження з проблеми, що розробляється здійснюються у трьох напрямках: 1) ХОЗЛ з супутньою патологією артеріальної гіпертензії (АГ); 2) ХОЗЛ з супутньою патологією ішемічною хворобою серця (ІХС); 3) вивчення мікробіому дихальної системи для рішення проблеми ХОЗЛ (заплановано).

По першому напрямку під керівництвом професора В.А. Капустника продовжуються багаторічні клініко-лабораторні дослідження.

Зокрема, вивчено рівні серцево-легеневих параметрів у хворих на хронічну обструктивну хворобу легень у поєднанні з артеріальною гіпертензією [2].

Обстежено 99 хворих на ХОЗЛ GOLD 2, у 54 з яких була супутня АГ II стадії, при якій виявлено залежність ліпідного обміну, спірометрії та гемодинамічних показників залежно від рівня вазоактивного кишкового пептиду (VIP) у сироватці крові.

Відомо, що функції VIP, як нейромедіатора, полягають у бронхо- та вазодилатації, він має сильну протизапальну дію, оскільки регулює реакцію запалення на кількох рівнях, виконує судинну та кардіопротекторну функції. Однак щодо ХОЗЛ він не реалізує свою дію через локалізацію переважно в основних дихальних шляхах [3]. З іншого боку, за літературними даними, VIP пригнічує апоптоз альвеолярних клітин, а отже гальмує розвиток захворювання [4, 5].

Встановлено, що найменші значення VIP та найбільші зміни серцево-легеневих показників, ліпідного обміну виявлено в когорті осіб із супутньою АГ. Під час загального кореляційного аналізу виявлено вплив VIP на формування атеросклерозу та АГ у хворих на ХОЗЛ. Негативний кореляційний зв'язок між VIP і загальним холестерином ($r = -0,54$, $p < 0,05$), тригліцеридами ($r = -0,72$, $p < 0,05$), систолічним артеріальним тиском (САТ) ($r = -0,49$, $p < 0,05$) і діастолічним артеріальним тиском (ДАТ) ($r = -0,35$, $p < 0,05$).

Відзначено значне зниження показників спірометрії та підвищення гемодинамічних показників, відповідно, зниження рівня VIP у хворих на ХОЗЛ у поєднанні з АГ, що може свідчити про його роль у формуванні цих патологій через зниження його захисної функції, як щодо апоптозу альвеолярних клітин, так і щодо прогресування атеросклерозу та високого кров'яного тиску. Також було відзначено, що у пацієнтів з найнижчими рівнями VIP у сироватці крові спостерігалось більш швидке формування ХОЗЛ. Отримані дані дозволяють розглядати VIP як діагностичний маркер і потенційну терапевтичну мішень для досліджуваної коморбідної патології.

Аналіз гемодинамічних показників САТ та ДАТ виявив, що при зниженні рівня VIP у сироватці крові обстежених ці показники достовірно підвищуються ($p < 0,05$). У пацієнтів першої тертилі підвищення САТ виявлено у 23 пацієнтів (69,6%) і ДАТ у 13 пацієнтів (39,3%). У пацієнтів II тертилі у 23 (36,3 %) пацієнтів спостерігалось підвищення САТ та у 6 (18,1 %) пацієнтів – ДАТ. У пацієнтів третьої тертилі не спостерігалось підвищення САТ і ДАТ. Істотних змін між тертилями в частоті серцевих скорочень не спостерігалось.

Дані, отримані в цьому дослідженні, можуть свідчити про погіршення спірографічних показників, відповідно, зниження рівня VIP. У першій тертилі сильна пряма

кореляція між VIP та об'ємом форсованого видиху за першу секунду (ОФВ 1) ($r = 0,4$, $p < 0,05$). Ці результати свідчать, що зниження рівня VIP негативно впливає на спірометричні показники та сприяє більш ранньому розвитку ХОЗЛ [2].

Також досліджено роль ендотеліальної дисфункції як єдиної ланки в патологічному формуванні ХОЗЛ, асоційованої з АГ [6].

У дослідженні взяли участь 145 пацієнтів, яким проводився аналіз рівню метаболітів оксиду азоту (NO_2 , NO_3), S-нітрозотіолів, ендотеліальної та індукцйбельної NO-синтази. Усіх пацієнтів розділили на 3 групи: до першої групи увійшли 55 пацієнтів (35 чоловіків та 20 жінок), у яких діагностовано ХОЗЛ із супутньою АГ – основна група. Середній вік цієї групи становив 57,6 років. Групу порівняння склали 45 пацієнтів (34 чоловіки та 11 жінок) із ізольованим перебігом ХОЗЛ. Середній вік для другої групи становив 53,3 роки. Контрольну групу склали 45 здорових добровольців – 25 чоловіків і 20 жінок. Результати дослідження ендотеліальної дисфункції виявили динамічну зміну вмісту нітратів, нітритів, S-нітрозотіолів у сироватці крові та активності eNOS та iNOS як у групі хворих на ХОЗЛ з асоційованою гіпертензією, так і у групі пацієнтів із ізольованим ХОЗЛ.

Досліджена проблема структурно-функціонального стану міокарда у пацієнтів з гіпертонічною хворобою (ГХ) і ХОЗЛ, а також розглянуто сучасні ехокардіографічні методи діагностики серцевої недостатності у зазначеної категорії пацієнтів [7].

Зокрема, дана аналітична оцінка клінічного значення гіпертрофії міокарда лівого шлуночка (ЛШ) з порушенням його функцій – відоме ускладнення ГХ, особливо в умовах неадекватної гіпотензивної терапії, що пов'язано з довготривалим ефектом активації ренін-ангіотензин-альдостеронової системи.

Ангіотензин II має пряму проліферативну дію на кардіоміоцити та потенціює колагенутворення у фібробластих міокарда. Перевантаження міокарда тиском призводить до розвитку відомого феномену – концентричної гіпертрофії міокарда ЛШ, яка на морфологічному рівні представлена збільшенням кардіоміоциту у поперечному розрізі. Дані зміни сприяють підвищенню потреби міокарда в кисні, а отже, розвитку ішемії, зміни систолічної та діастолічної функцій, аритмії. Таким чином, результат ураження серця як органа-мішені при ГХ – розвиток хронічної серцевої недостатності (ХСН).

Загальновідомо, що фракція викиду ЛШ менша 40% вказує на значне зниження його функції систоли. У той самий час нормальні значення фракції викиду не виключають ХСН, а розширення порожнини ЛШ і низькі значення фракції викиду ЛШ які завжди супроводжуються клінічними ознаками ХСН. Потрібно пам'ятати, що порушення діастолічної функції може розвиватися до появи систолічної дисфункції. Крім того, оцінка діастолічної функції ЛШ надзвичайно важлива для встановлення діагнозу серцевої недостатності у пацієнтів з клінічними симптомами та ознаками ХСН із збереженою фракцією викиду ЛШ. Доплер-ЕхоКГ неспроможна виміряти гемодинамічні параметри, лише оцінити їх. Таким чином, основне обмеження даного дослідження полягає у відсутності точних даних гемодинаміки. Доплер-ЕхоКГ дозволяє виявити порушення процесів релаксації міокарда шляхом оцінки трансмітрального діастолічного потоку та швидкості руху мітрального кільця. Необхідно пам'ятати, що даний метод є непрямим і не дозволяє зрозуміти власне внутрішніх властивостей розслаблення міокарда, до того ж він не дає можливості диференціювати зв'язок патології серця з судинним руслом при підвищенні тиску наповнення ЛШ внаслідок залежності від перенавантаження.

В останні роки все більше дослідників приділяють увагу стану правого шлуночка (ПШ) при патології серцево-судинної системи. Доведено, що показники його морфофункціонального стану мають прогностичне значення при патології лівих відділів серця.

Так, у дослідженні VALIANT ECHO [8] було показано, що втрата систолічної функції ПШ у пацієнтів, які перенесли інфаркт міокарда, є фактором ризику раптової смерті, серцевої недостатності та інсульту.

Відомо, що ХОЗЛ є основною причиною розвитку хронічного легеневого серця (ХЛС). Легенева гіпертензія та її прямий наслідок - ХЛС є найчастішими та прогностично несприятливими ускладненнями ХОЗЛ. У клінічній картині ХЛС виділяють два періоди: компенсації, що характеризується симптомами основного захворювання, та декомпенсації, що виявляється правошлуночковою серцевою недостатністю.

У фазі декомпенсації ХЛС відбувається активізація склеротичних процесів у міокарді. Гіпоксія сприяє процесам колагеноутворення, тому гіпертрофія ПШ при ХЛС на тлі ХОЗЛ не досягає максимальної виразності в порівнянні з іншими причинами серцево-шлункової серцевої недостатності (вроджені вади, ідіопатична легенева АГ). Тривалість фази стійкої компенсації скорочується із переходом у фазу декомпенсації [9]. Вже на початкових стадіях ХОЗЛ спостерігаються ознаки діастолічної дисфункції ПШ, а надалі розвивається порушення систолічної функції та виникнення ознак ХЛС [10]. Враховуючи наявність помірної легеневої гіпертензії при ХОЗЛ, що швидко виникає неспроможність ПШ залишається незрозумілою. Діастолічну дисфункцію ПШ визначають, оцінюючи транстрикуспідальний кровоток імпульсним доплерівським методом. Крім того, цей метод дає

можливість оцінити кінетику стінок серця на підставі аналізу зміни швидкості їх руху при скороченні шлуночків у радіальному та поздовжньому напрямках [11].

По другому напрямку під керівництвом доцента Е.М. Ходоша виконуються клінічні дослідження з проблем коморбідної патології ХОЗЛ у поєднанні з ішемічною хворобою серця. Зокрема, вивчено співвідношення між ХОЗЛ та ІХС [12].

Матеріали та методи. Сто сімнадцять пацієнтів розподілено на 3 групи. Першу групу склали 42 пацієнти з поєднанням стабільної ІХС (хронічна серцева недостатність I - II) та ХОЗЛ (GOLD 2-3). До другої групи увійшли 40 пацієнтів зі стабільною ІХС без супутньої ХОЗЛ, а до третьої групи – 35 пацієнтів з ХОЗЛ (GOLD 2-3) без ІХС. Пацієнти були згруповані за віком та тривалістю захворювання (від 5 до 14 років).

Аналіз даних вказує на високу частоту поєднання ІХС і ХОЗЛ від 47,5% серед пацієнтів з ХОЗЛ до 61,7% серед пацієнтів з ІХС [13]. Напади ХОЗЛ зазвичай характеризуються посиленням задишки і кашлю і змінами кількості та типу мокротиння [14]. Напади є основною причиною надходження хворих на ХОЗЛ до стаціонару. Серцевий тропонін (I) використовується для виявлення некротичних розладів міокарда і має високу чутливість і специфічність [15]. Численні дослідження показали, що серцевий тропонін (I) є маркером прогнозу у пацієнтів. Підвищення його вмісту у плазмі крові пацієнтів - специфічний маркер для м'язів міокарда [16], та є найбільш значущим діагностичним критерієм некрозу міокарда [17].

Багато дослідників зосередили своє дослідження на взаємозв'язку між ХОЗЛ та ІХС і показали, що ці захворювання взаємопов'язані [18, 19, 20]. Різні біологічні процеси, такі як гіпоксія, системне запалення, ендотеліальна

дисфункція, підвищена реактивність тромбоцитів, жорсткість артерій і відновлення ПШ беруть участь у розвитку ХОЗЛ-ІХС, тому слід розглянути можливість ранньої діагностики та лікування. Пацієнти з ХОЗЛ-ІХС мають найгірший стан порівняно з пацієнтами з ХОЗЛ або ІХС окремо. Ці пацієнти показали ризики побічних ефектів та повторної госпіталізації через повторний інфаркт міокарда, серцеву недостатність, ІХС та гостре загострення ХОЗЛ, які значно підвищують смертність. Окрім загальних факторів ризику, у матеріалі обговорювалися різні можливі причини взаємодії, що дуже важливо, оскільки асоціація серцево-судинних захворювань та ХОЗЛ пов'язана з поганим прогнозом. Що стосується клінічних симптомів, то діагностика основного захворювання та його внесок у симптоми ХОЗЛ, залишаються складними. Ситуація ускладнюється тим, що навіть при наявності об'єктивних показників серцевої діяльності вони не обов'язково корелюють із величиною симптомів. Більше того, серцево-судинні захворювання були незалежно і часто тісно пов'язані зі смертністю від усіх причин у пацієнтів із захворюваннями легенів [21-23].

Пацієнти ХОЗЛ мають більшу ймовірність розвитку серцево-судинних захворювань. Близько 30 % ХОЗЛ спричинені серцево-судинними захворюваннями. Пацієнти з ХОЗЛ та гострою ІХС можуть мати гірші результати [19].

З метою визначення взаємозв'язку між ХОЗЛ та ІХС за основними клінічними показниками проведено динамічне клініко-лабораторно-інструментальне обстеження 117 пацієнтів віком від 53 до 75 років ($64,21 \pm 6,47$ років), які перебували на стаціонарному лікуванні в пульмонологічному та терапевтичному відділеннях. Пацієнти були згруповані за віком та тривалістю захворювання (від 5 до 14 років). Діагноз та ступінь тяжкості ХОЗЛ підтвердили за допомогою спірометрії згідно з рекомендаціями глобальної ініціативи з

ХОЗЛ (GOLD, 2019) [24]. На момент госпіталізації всі пацієнти перебували в стабільному стані, що оцінювалося за відсутністю погіршення симптомів, тобто відсутність змін у задишці, кашлі та/або мокротинні пацієнта, крім добової мінливості, пов'язаної з лікуванням. У дослідження були включені пацієнти з ХОЗЛ I та II стадії та дихальною недостатністю II стадії. Усі пацієнти отримували регулярне лікування інгаляційними бронходилататорами та інгаляційними або неінгаляційними стероїдами відповідно до поточних рекомендацій для конкретної стадії захворювання Глобальна ініціатива з хронічної обструктивної хвороби легень [25].

Серед обстежених пацієнтів 72 чоловіки та 45 жінок, тобто більшість – чоловіки (61,54 %). Під час дослідження від усіх пацієнтів було зібрано наступну інформацію та оцінено демографічні показники, клінічні прояви, поточне лікування, електрометоди, ехокардіографію та спірометрію. Електрокардіографія (ЕКГ) визначила наявність переважання правих відділів серця, порушень ритму, блокади лівої закритої гілки, блокади правої закритої гілки. Були ідентифіковані ехокардіографічні дані, включаючи показники фракції викиду ЛШ та діастолічної дисфункції (ДД). Записували дані ехокардіографії, включаючи показники фракції викиду ЛШ та ДД. За допомогою спірометрії визначали ОФВ1, форсований (видих) життєву ємність, індекс Тіффно. Крім того, була визначена шкала задишки Медичної дослідницької ради (mMRC) та проведено тест на ХОЗЛ. Дані оброблялися програмним забезпеченням Statistica 6.0. Результати були представлені як $M \pm SD$, був визначений середній діапазон між кватрами (25 і 75 відсотків) і Med (на 25; на 75). Середні кількісні показники порівнювали за допомогою тесту Краскала-Уолліса, а відсоткове порівняння між групами проводили за допомогою χ^2 -тесту. Результати були виражені на рівні 5% ймовірності ($p < 0,05$).

При первинному огляді у хворих на ХСН пульс частий, досягав $84,86 \pm 7,87$ ударів за хвилину. Також у пацієнтів з коморбідною патологією ($83,28 \pm 7,65$ ударів за хвилину) достовірна різниця в частоті пульсу хворих на ІХС ($P < 0,001$). Достовірної різниці в артеріальному тиску у пацієнтів із супутньою патологією не було.

У пацієнтів з ХОЗЛ, як у поєднанні з ІХС, так і без супутньої ІХС, виявлено більш виражену задишку за шкалою тяжкості задишки ($2,4 \pm 0,8$) балів у групі 1, ($2,2 \pm 0,1$) бали у групі 3, тоді як у групі 2 показник становив ($1,7 \pm 0,12$) бали ($P < 0,001$).

Найвищий бал за тестом оцінки ХОЗЛ виявлено у пацієнтів 1 групи – $19,5 \pm 2,3$ бала, тоді як у групі 2 – $14,6 \pm 2,7$ бала ($P < 0,001$). Після реєстрації стандартної ЕКГ ознаки гіпертрофії ЛШ були присутні у всіх групах без достовірної різниці.

Порівняльна оцінка параметрів функції зовнішнього дихання (ФЗД) не виявила вірогідної різниці між пацієнтами з поєднанням ІХС та ХОЗЛ та лише з ХОЗЛ ($P > 0,05$). Відповідно, у пацієнтів з ІХС без супутньої ХОЗЛ ($P < 0,001$) було визначено достовірно високі значення ОФВ₁, ФЖЕЛ та співвідношення ОФВ₁/ФЖЕЛ.

Зниження показників об'ємної спірометрії в 1 та 2 групах пацієнтів підтверджує наявність обструктивного синдрому у пацієнтів цих груп. Кореляційні зв'язки між показниками першої групи показали сильний зв'язок між пульсом хворих і частотою дихання ($r = 0,8$).

Аналіз показав, що спірометричні показники, які визначають тяжкість ХОЗЛ, тісно пов'язані з показниками серцевої діяльності. У хворих на ХОЗЛ з ІХС спостерігалася більш виражена задишка за шкалою тяжкості задишки, частіше спостерігалися гіпертрофія правих відділів серця та екстрасистолія передсердь. За іншими параметрами суттєвих

відмінностей між групами не спостерігалось, що може свідчити про загальний патогенний механізм розвитку двох патологій.

Це підтверджують інші дослідження, які виявили, що задишка, поширений тривожний симптом у людей з хронічними респіраторними захворюваннями, може бути індикатором розвитку ХОЗЛ, астми та ІХС, а також пов'язана з ранньою смертністю. У пацієнтів з ХОЗЛ, ймовірно, що задишка при навантаженні є найпоширенішим симптомом, також і при лівошлуночкової недостатності. Відомо, що вона в основному пов'язана із захворюваннями органів дихання, але на практиці не враховує серцеві причини. Однак ризик і вплив серцевої недостатності при захворюваннях легенів є особливо високим і не залежить від підвищеного ризику ІХС. Міокардит, який виникає як частина системного запалення при ХОЗЛ, що супроводжується інтерстиціальним фіброзом міокарда, призводить до механічної, електричної та вазомоторної дисфункції міокарда. Пошкодження міокарда (підвищений рівень тропоніну s) спостерігається при хронічних захворюваннях. Deshmukh K. et al. [26] виявили, що пацієнти з ХОЗЛ і діастолічною дисфункцією ЛШ мали значно вищі рівні циркулюючих запальних і фіброзних біомаркерів порівняно з пацієнтами з ХОЗЛ без діастолічної дисфункції, а біомаркери ремоделювання колагену асоціюються з підвищеною смертністю. Взаємозв'язок між захворюванням легенів, запаленням і серцевою недостатністю є спірним, а механізми, зовнішні по відношенню до міокарда, такі як зниження перенавантаження ЛШ через легеневу дисфункцію.

Результати цього дослідження показали, що пацієнти з комбінацією стабільної ІХС та ХОЗЛ мали вищу частоту серцевих скорочень і задишку, ніж ті, у кого лише стабільна ІХС. Крім того, ХОЗЛ виявила клінічну картину зі зниженням

об'ємних спірографічних показників, достовірним збільшенням надшлуночкової екстрасистолії та нормально закритою оклюзією гілки за даними ЕКГ.

В окремому дослідженні, шляхом розгляду складних патогенетичних механізмів клінічної значущості методу спірометрії доведено, що з клініко-функціональної точки зору спірометрія дозволила порівняно просто диференціювати рестриктивні (обмежувальні) хвороби (наприклад, легенева фіброзування) та патологічні розлади, що виникають через дифузну бронхіальну обструкцію (БО): бронхіальна астма (БА), ХОЗЛ та ін. І це виявилось надзвичайно важливо, тому що ступінь розвитку подібних захворювань важко та неможливо визначити за клінічними критеріями [27].

Зазначено, що спірометрію необхідно впроваджувати системно, тоді вона зможе перетворити більшу частину клінічної медицини. Клінічні знання, які розкриває спірометричний метод, мають загально-біологічний характер, оскільки характеризують пристосування обміну газів до різноманітних обставин: від стану спокою до важкого фізичного навантаження.

По третьому напрямку під керівництвом професора М.М. Мішиної заплановано цикл комплексних експериментально-лабораторних досліджень з проблеми мікробіому легеневої системи.

Зокрема, передбачається вивчити склад бактеріальної флори мікробіому у здорових людей та пацієнтів з ХОЗЛ; визначити динаміку зміни бактеріальної флори мікробіому у динаміці різної тяжкості захворювань на ХОЗЛ та динаміку зміни бактеріальної флори мікробіому у період загострення захворювань на ХОЗЛ; визначити клінічне значення патогенних мікроорганізмів мікробіому у розвитку ХОЗЛ; вивчити вплив зовнішніх факторів на бактеріальну флору мікробіому; вивчити можливість використання деяких

представників бактеріальної флори мікробіому у якості інформативних прогностичних маркерів у проблемі діагностики ХОЗЛ [1].

У процесі підготовки до виконання даного проекту його виконавці - вчені - клініцисти клініки профзахворювань та кафедри мікробіології, вірусології та імунології ХНМУ досконально вивчили досвід зарубіжних наукових установ та університетських клінік щодо результатів та методичних аспектів досліджень мікробіому легеневої системи, що дало можливість цілеспрямовано та на високому науково-методичному рівні організувати методичне, кадрове та технічне забезпечення запланованого проекту.

Зокрема, встановлено, що на сучасному періоді проблема мікробіому легенів є сферою досліджень, що швидко розвивається, а напрямки досліджень зосереджуються на порівнянні між легeneвими бактеріальними спільнотами здорових людей і пацієнтів із хронічними легеневиими захворюваннями, такими як бронхіальна астма (БА), ХОЗЛ, муковісцидоз (МВ), фіброз, рак легенів, або перенесена трансплантація легенів [28]. Все більше усвідомлюється, що клітинні та фізіологічні характеристики легенів впливають на створення та збереження цих бактеріальних спільнот. Порушення регуляції епітеліальної імунної відповіді та бар'єрної функції разом із мікробним дисбактеріозом можуть сприяти хронічним запальним захворюванням легенів, таким як БА, ХОЗЛ, МВ тощо. Однак точний характер взаємозв'язку між респіраторним мікробіомом і епітелієм в легенях залишається активною областю дослідження [29].

Серед країн, які активно займаються питаннями вивчення якісного та кількісного складу мікробіоти тіла людини й її впливом на стан імунної системи у пацієнтів з професійними хворобами є Німеччина, Італія, США, Франція, Китай, Гонг Конг, Великобританія, Сінгапур, Іорданія.

Країнами та організаціями, що проводять подібні дослідження в цьому напрямку є: в Німеччині – університетська клініка м. Аахену [30], в Італії – університет Брешиї, університет Урбіно Карло Бо та ін.; в США – Центр здоров'я Техаського технічного університету, Медичний факультет Техаського університету в Галвестоні та інші; в Франції – Марсельський університет, університет Лілля та інші; у Китаї та Гонг Конгу – Вуханський Джин'янтанський шпиталь, Китайський університет у Гонг Конзі, університет Гонг Конгу; в Великобританії – Кембриджський університет та інші; в Сінгапурі – Національний університет системи охорони здоров'я Сінгапуру; в Йорданії – університет Ярмука.

Висновки.

1. Висока коморбідність ХОЗЛ і ГХ, а їх наслідок — розвиток серцевої недостатності, припускають поглиблене вивчення діагностичних підходів при поєднаній кардіопульмональній патології. Крім порушення структури та функції правих відділів у хворих з ГХ та ХОЗЛ, порівняно з ізольованою ГХ, встановлено більш виражене порушення діастолічної функції ЛШ з переважанням патологічних типів його геометрії. Можливо, гіпоксія та хронічний системний запальний процес потенціюють активацію ренін-ангіотензин-альдостеронової системи, що обумовлює ремоделювання ЛШ.

2. В даний час ХОЗЛ - одна з найчастіших причин формування діастолічної дисфункції ПШ та ЛШ. Незалежно від етіології ХСН відбуваються зміни ПШ, при цьому рівень зниження систолічної та діастолічної функцій ПШ є важливим показником виснаження компенсаторних можливостей міокарда. При цьому внаслідок ішемії розвивається систолічна та діастолічна дисфункції міокарда ЛШ та ПШ.

3. Сьогодні вже рутинної ЕхоКГ недостатньо для виявлення предикторів розвитку ХСН. Констатація факту її

наявності завжди поліпшує клінічний прогноз пацієнта. Нові методи візуалізації дозволять більш детально виявити, оцінити та розкрити патогенетичні механізми патології серця. Відкритими поки що залишаються такі питання: пошук раних доклінічних маркерів розвитку серцевої недостатності при ГХ, ХОЗЛ та їх поєднанні; визначення того, чи є діастолічна серцева недостатність самостійною формою серцевої недостатності, чи це лише стадія розвитку систолічної серцевої недостатності; яке із захворювань - ГБ або ХОЗЛ - робить основний внесок у розвиток патології серця.

4. Інформативними та прогностичними показниками відносної тяжкості захворювань у пацієнтів із значною коморбідністю можна вважати високі рівні iNOS та S-нітрозотіолів, що свідчить про напругу функціональної активності ендогенних антиоксидантних захисних механізмів у цій когорті осіб. Отримані дані свідчать про прогресування ендотеліальної дисфункції при супутніх захворюваннях, що може призвести до поточного загострення захворювань та судинних порушень у цих пацієнтів.

5. Інформативність рутинної ЕхоКГ у хворих з ГБ та ХОЗЛ залежить від багатьох факторів, методика вимагає певних навичок, має свої обмеження та похибки. Незважаючи на проведені численні дослідження, низка питань про структурно-функціональний стан серця у даних хворих залишаються відкритими. Перспективним є пошук інформативних показників стану міокарда, які дозволяли б прогнозувати перебіг кардіопульмональної патології.

6. На сьогоднішній день не розроблені маркери ранньої діагностики ураження правих відділів серця при ХОЗЛ. Таким чином, у клініці внутрішніх хвороб немає достатньо інформативних неінвазивних методів діагностики легеневої гіпертензії. «Золотим стандартом» визначення легеневої

гіпертензії є лише прямий вимір систолічного тиску легеневої артерії шляхом катетеризації правих відділів серця.

Крім того, цей метод дозволяє відрізнити посткапілярну легеневу гіпертензію (внаслідок мітральної пороку або ХСН за ЛШ-типом) від прекапілярної, обумовленої ХОЗЛ.

7. Дослідження показало, що пацієнти з поєднанням ХОЗЛ і стабільної ІХС мають вищу частоту серцевих скорочень і більш виражену задишку, на відміну від осіб зі стабільною ІХС. Крім того, ХОЗЛ спричиняє зниження об'ємних спірографічних показників, достовірно посилює надшлуночкову екстрасистолію та блокаду правої гілки пучка Гіса за даними ЕКГ. Наше дослідження дозволило довести дуже тісний зв'язок між ХОЗЛ та ІХС, які мають взаємно обтяжливі механізми розвитку. Надалі це дослідження допоможе розробити напрямки корекції, прогнозу та профілактики даної супутньої патології.

8. Пацієнти з комбінацією стабільної ішемічної хвороби серця та ХОЗЛ мали вищу частоту серцевих скорочень і задишку, ніж ті, у кого лише стабільна ішемічна хвороба серця. Крім того, ХОЗЛ виявила клінічну картину зі зниженням об'ємних спірографічних показників, достовірним збільшенням надшлуночкової екстрасистолії та нормально закритою оклюзією гілки за даними ЕКГ. Це дослідження показало дуже тісний зв'язок між ХОЗЛ та ІХС, що посилювало взаємні механізми розвитку. Надалі це дослідження допоможе розробити рекомендації щодо корекції, прогнозу та профілактики цієї супутньої патології.

9. Розроблені заходи з оптимізації терапії ХОЗЛ. Зокрема, вивчена кореляція між правильним та раціональним використанням дозованих інгаляторів щодо досягнення максимального терапевтичного ефекту у пацієнтів з ХОЗЛ. Проблема наявності високого рівня виявлених користувачів інгаляторів, що їх використовують при ХОЗЛ та

бронхіальній астмі з порушенням інструкцій бентежить, бо вона заслуговує уваги. Адже цей контингент хворих за їх скаргами може бути лікарями помилково зарахований до хворих, для яких використання інгаляторів клінічно не ефективно або будуть якісь інші помилкові клінічні висновки щодо використання тих чи інших препаратів. Адже лікувальні препарати, які ліквідують бронхоспазм, використовуються саме у інгаляторах.

10. Хвороби серця у людей з хронічною обструктивною хворобою легень (ХОЗЛ), крім патологічних проблем і смерті, можуть завдати серйозної шкоди соціальному та економічному статусу регіону чи держави, оскільки взаємозв'язок захворювань органів дихання та ішемічної хвороби серця (ІХС) залишається недостатньо вивченою проблемою.

11. Вивчено досвід зарубіжних наукових установ та університетських клінік Німеччини, Італії, США, Франції, Китаю, Гонг Конгу, Великобританії, Сінгапуру, Іорданії та інш. щодо вивчення проблеми мікробіому легень. Встановлено, що мікробіом дихальної системи – це ключ до рішення проблем терапії, діагностики та профілактики ХОЗЛ, але ця проблема знаходиться на початку вивчення.

Сьогодні дослідження проблеми мікробіому легень - це новий рубіж медичної науки. Стає все більш очевидним, що людський мікробіом впливає на здоров'я та хвороби в такій же мірі, як і генетика чи вплив навколишнього середовища. Дослідження мікробіому за своєю суттю — це «мультиомічна» спроба генерувати «великі дані», які можна використовувати для майбутніх повторних або метааналізів. Однак, як і в кожній новітній дослідницькій галузі, до цього часу відсутні стандартні рекомендації щодо методології дослідження.

12. Заплановано цикл комплексних експериментально-лабораторних досліджень з проблеми мікробіому легеневої

системи. Зокрема, передбачається вивчити склад бактеріальної флори мікробіому у здорових людей та пацієнтів з ХОЗЛ; визначити динаміку зміни бактеріальної флори мікробіому у динаміці різної тяжкості захворювань на ХОЗЛ та динаміку зміни бактеріальної флори мікробіому у період загострення захворювань на ХОЗЛ; визначити клінічне значення патогенних мікроорганізмів мікробіому у розвитку ХОЗЛ; вивчити вплив зовнішніх факторів на бактеріальну флору мікробіому; вивчити можливість використання деяких представників бактеріальної флори мікробіому у якості інформативних прогностичних маркерів у проблемі діагностики ХОЗЛ.

Список використаних джерел:

1. Проблема оптимізація терапії хронічного обструктивного захворювання легень (ХОЗЛ) з комбінацією супутніх патологій серця та судин на основі управління станом мікробіому дихальної системи / Капустник В.А., Щербань М.Г., Мельник О.Г. [та ін.] // Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XXI Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. І.В. Жукової, Є.О. Романенка. м. Дебрецен (Угорщина): ГО «ВАДНД», 07 червня 2022 р. – С. 143-148.

2. Kapustnik V. A., Istomina O. V. The relationship of VIP level with cardiopulmonary parameters in patients with chronic obstructive pulmonary disease in combination with hypertension // *Wiadomosci lekarskie*. 2019. Vol. 72. Issue 7. P. 1265-1268.

3. Vasoactive intestinal peptide and pituitary adenylate cyclase-activating polypeptide attenuate the cigarette smoke extract-induced apoptotic death of rat alveolar L2 cells / Onoue S, Ohmori Y, Endo K et al. // *Eur. J. Biochem*. 2004; 271(9): 1757-67.

4. Novel vasoactive intestinal peptide derivatives with improved stability protect rat alveolar L2 cells from cigarette

smoke-induced cytotoxicity and apoptosis / Misaka S, Sato H, Aoki Y et al. // *Peptides*. 2011;32(2):401-7.

5. Vasoactive Intestinal Peptide Ameliorates Acute Myocarditis and Atherosclerosis by Regulating Inflammatory and Autoimmune Responses / Benitez R, Delgado-Maroto V., Caro M et al. // *The Journal of Immunology*. 2018. 200(11):3697-3710.

6. Капустник В. А., Истомина О. В. Endothelial dysfunction in patients with chronic obstructive pulmonary disease with concomitant hypertension // *Georgian medical news*. 2016. Vol. 1. P. 29-33.

7. Капустник В.А., Архипкина О.Л. Структурно-функциональное состояние миокарда у пациентов с гипертонической болезнью и хронической обструктивной болезнью легких // *Міжнародний медичний журнал*, 2016, № 1. С. 21-26.

8. Барабаш О. С., Іванів Ю. А. Структурно-функціональні зміни правих камер серця при гіпертонічній хворобі // *Серце і судини*. 2015. № 2. С. 74–80.

9. Коноплева Л. Ф. Хроническая правожелудочковая сердечная недостаточность: патогенез, клиническое течение и лечение // *Здоров'я України*. 2012. № 3–4. С. 79–80.

10. Прогнозування розвитку хронічного легеневого серця у пацієнтів з хронічним обструктивним захворюванням легень / Л. С. Воейкова, В. В. Єфімов, В. І. Блажко [та ін.] // *Укр. терапевт. журн*. 2010. № 4. С. 48–51.

11. Echocardiography of the pulmonary circulation and right ventricular function / A. D'Andrea, R. Naeije, E. Grunig [et al.] // *Chest*. 2014. Vol. 5 (145). P. 1071–1078.

12. Khodosh E. M., Efremova O. A., Aleinikova K. S., Strazhesko N. D. The Correlation Between Chronic Obstructive Pulmonary Disease And Ischemic Heart Disease // *Nat. Volatiles & Essent. Oils*. 2021. Vol. 8. Issue 4. P. 2029-2040.

13. Voinarovska G, Asanov E. Ischemic heart disease and chronic obstructive pulmonary disease: the topical problem of comorbidity in internal medicine // *ScienceRise: Medical Science* 2020. P. 20-24.

14. Seemungal T.A., Harper O. R Detection of rhinovirus in induced sputum at exacerbation of chronic obstructive pulmonary disease // *European Respiratory Journal*. 2000 Oct;16(4):677-83.

15. Stavroulakis GA, George KP. Exercise induced release of troponin // *Clinical cardiology*. 2020 Aug;43(8):872-81.

16. Mair J, Artner-Dworzak E. Cardiac troponin T in diagnosis of acute myocardial infarction // *Clinical chemistry*. 1991 Jun 1;37(6):845-52.

17. Antman E.M., Grudzien C. Detection of unsuspected myocardial necrosis by rapid bedside assay for cardiac troponin T. // *American heart journal*. 1997 1;133(5):596-598.

18. Campo G. Chronic obstructive pulmonary disease and ischemic heart disease comorbidity: overview of mechanisms and clinical management // *Cardiovascular drugs and therapy*. 2015 Apr 1;29(2):147-57.

19. Yeh J., Wei Y. Association of asthma-chronic obstructive pulmonary disease overlap syndrome with coronary artery disease, cardiac dysrhythmia and heart failure: a population- based retrospective cohort study // *BMJ*. 2017. 7 (10): e017657.

20. De Miguel-Diez J. The association between COPD and heart failure risk: a review. *International Journal of Chronic Obstructive Pulmonary Disease*, 305 p.

21. Alter P., Mayerhofer B.A. Prevalence of cardiac comorbidities, and their underdetection and contribution to exertional symptoms in COPD: results from the COSYCONET cohort // *Int J Chron Obstruct Pulmon Dis*. 2019;14:P. 2163-2172.

22. Carter P, Lagan J, Fortune C, Bhatt DL, Vestbo J, Niven R, Chaudhuri N, Schelbert EB, Potluri R, Miller CA. Association of Cardiovascular Disease With Respiratory Disease. Original Investigation // *J. Am. Coll. Cardiol*. 2019;73(17):P. 2166–2177.

23. Schwarzkopf L., Wacker M., Ertl J. Impact of chronic ischemic heart disease on the health care costs of COPD patients - An analysis of German claims data // *Respir Med*. 2016;118: P. 112-118.

24. Fletcher M.J., Upton J. COPD uncovered: an international survey on the impact of chronic obstructive pulmonary disease [COPD] on a working age population // BMC public health. 2011 Dec;11(1): P. 1-3.

25. Global Initiative for Chronic Obstructive Lung Disease. Global strategy for the diagnosis, management, and prevention of chronic obstructive pulmonary disease 2019 report. <https://goldcopd.org/wp-content/uploads/2018/11/GOLD-2019-v1.7-FINAL-14Nov2018-WMS.pdf>. Accessed January 12, 2021.

26. Deshmukh K., Khanna A. Implications of Managing Chronic Obstructive Pulmonary Disease in Cardiovascular Diseases // Tuberculosis and Respiratory Diseases 2021;84(1):35-45.

27. Ходош Э.М. Спирометрия: идеология торжества и бесконечная сложность бытия // Новости медицины и фармации. 2012. №13-14. С. 423-424.

28. Claire A., Laurence D. Le microbiome pulmonaire en 2015 Une fenêtre ouverte sur les pathologies pulmonaires chroniques // Médecine sciences. 2015. Vol. 31. Issue 11. P. 971-978.

29. Charlson ES, Bittinger K, Chen J, et al. Assessing bacterial populations in the lung by replicate analysis of samples from the upper and lower respiratory tracts // PloS one. 2012; 7(9):e42786.

30. Niels Van Best Should we modulate the neonatal microbiome and what should be the goal? // Microbiome. 2022. Vol. 10. Issue 1. DOI:10.1186/s40168-022-01281-4.

§2.2 ХІМІОТЕРАПЕВТИЧНІ ПРЕПАРАТИ В ЛІКУВАННІ ВІРУСНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ (Кривошия П.Ю., Дослідна станція епізоотології НААН України, Лисиця А.В., Рівненський державний гуманітарний університет, Рудь О.Г., Рівненський державний гуманітарний університет, Куцоконь Л.П., Рівненський державний гуманітарний університет)

Вступ. Вірусні захворювання завдають значних економічних збитків тваринництву, через масову загибель, розвиток хронічних форм захворювання та втрату відтворювальної здатності, вибраковку цінних племінних тварин та суттєві витрати на діагностику, лікування і проведення ветеринарно-санітарних заходів [1-11].

Одним з результатів роботи Всесвітньої організації здоров'я тварин (ВОЗТ, раніше – Міжнародне епізоотичне бюро або МЕБ) є створення Міжнародної класифікації заразних хвороб тварин, що складається з трьох списків в бік зниження їх небезпечності. Так, до списку А віднесено особливо небезпечні хвороби, в тому числі й вірусні, які мають здатність до швидкого розповсюдження незалежно від державних кордонів, а їх поширення супроводжується серйозними наслідками для економіки та охорони здоров'я, і які суворо контролюються при міжнародній торгівлі тваринами та продуктами тваринництва [12].

Терапія захворювань, викликаних вірусами, має значні труднощі, хоча є досить ефективні антивірусні препарати. Це обумовлено генотиповими особливостями збудників, тривалою персистенцією вірусів в організмі, різною чутливістю до препаратів. Все це визначає безумовну актуальність науково обґрунтованого аналізу використання традиційних чи нових антивірусних препаратів, які можна застосовувати для лікування та профілактики хвороб вірусної етіології.

Не дивлячись на інтенсивний пошук нових антивірусних препаратів, сьгоднішній арсенал антивірусних

засобів залишається недостатньо ефективним, а їх асортимент в Україні незначний [13]. Зазвичай противірусні препарати – це лікарські речовини, здатні гальмувати процеси адсорбції, проникнення і розмноження вірусів [14]. Метою нашої роботи було проаналізувати та узагальнити інформацію щодо сучасних противірусних препаратів в цілому та зокрема тих, що наразі присутні на фармацевтичному ринку України; навести їх класифікацію, склад, фармакодинаміку та особливості застосування при вірусних захворюваннях тварин та людей.

Виклад основного матеріалу. Хіміотерапія хвороб спричинених вірусами – актуальна проблема вірусології. Створення ефективних і безпечних противірусних засобів є одним з найскладніших завдань в сучасній медичній хімії та фармакології. Складність пошуку антивірусних препаратів полягає в тому, що необхідно ідентифікувати вірус на якому будуть проводитися випробування, препарат повинен бути безпечний для організму господаря та мати високу ефективність, що запобігало б появі резистентних штамів. Відсутність реплікації деяких вірусів в культурах клітин збільшує період їх тестування. При вірусному захворюванні необхідна швидка діагностика, тобто потрібні якісні експрес-тести. Після діагностування проводиться підбір оптимального медичного препарату для використання його в лікуванні [15, 16, 17].

Так, наприклад, в Інституті ветеринарної медицини НААН проводились дослідження з визначення в системі *in vitro* цитотоксичних та антивірусних властивостей похідних порфіринів та низки фармацевтичних препаратів (амізон, тилорон, ацикловір, індометацин), застосованих у різних комбінаціях на моделі герпесвірусу коней I типу. На основі цього уніфіковано схему первинного скринінгу хімічних сполук, що мають противірусну дію та запропоновано спосіб зниження інфекційних властивостей герпесвірусів. Виявлено

протигерпетичну активність щодо герпесвірусів коней препаратів амізон (до $2,85 \pm 0,12 \text{ lg TЦД}_{50/\text{cm}^3}$), індометацин (до $2,93 \pm 0,01 \text{ lg TЦД}_{50/\text{cm}^3}$) та їх композицій, дія яких посилювалась додаванням препарату ацикловір з $1,92 \pm 0,03 \text{ lg TЦД}_{50/\text{cm}^3}$ (для ацикловіру) до $5,54 \pm 0,04 \text{ lg TЦД}_{50/\text{cm}^3}$ (для композиції індометацин + ацикловір) [18, 19].

Проблема розробки та застосування якісних експрес-тестів для швидкої діагностики вірусних захворювань, тісно пов'язана як з дослідженнями в області молекулярної мікробіології, так з епізоотологією та клінікою вірусних інфекцій. Таким чином, хіміотерапія вірусних інфекцій є тією частиною вірусології, яка ґрунтуючись на новітніх досягненнях повинна ефективно їх використати в лікуванні інфекційної патології.

Біологічними мішенями при відборі речовин з противірусною активністю зазвичай є [13]:

- вірусний геном;
- вірус-специфічні ферменти (зворотні транскриптази, протеази, глікозидази);
- речовини, що гальмують процес дезінтеграції оболонки вірусу і перенесення його генетичного матеріалу в клітину господаря, ефективні тільки на початкових етапах розвитку інфекційного процесу.

Є три основні шляхи, які забезпечують можливість розвитку даного напрямку вірусології: вивчення біології вірусів та дослідження специфіки їх розвитку на молекулярному рівні; успіхи органічної та неорганічної хімії; розробка та удосконалення методів експериментальної хіміотерапії вірусних інфекцій.

Проблеми в створенні ефективних хіміотерапевтичних препаратів для лікування та профілактики інфекційних захворювань, викликаних вірусами, визначаються специфікою вірусів як класу внутрішньоклітинних, а також

генетичних паразитів [16]. Тому основним напрямом в хіміотерапії вірусних інфекцій є пошук хімічних сполук, які специфічно пригнічують біологічну активність вірусів та не впливають на процеси життєдіяльності клітини-господаря і в цілому організму, що неможливе без знань молекулярних механізмів пошкодження та/або модифікації генетичного апарата клітин під впливом вірусної інфекції.

Направлена дія на окремі етапи вірусного відтворення дає можливість для створення цілого ряду інгібіторів. Це стосується ферментів, які синтезують нуклеїнові кислоти вірусів – РНК- та ДНК-полімерази, ферменти, синтезуючі тимідинові нуклеотиди, нейрамінідазу. Особливо, необхідно вказати, що саме можливість втручання на ранніх стадіях біосинтезу нуклеїнових кислот вірусів попереджає розвиток інфекційного процесу. Тому значну цікавість мають інгібітори, які пригнічують активність РНК-залежних РНК-полімераз, як віріонних, так і тих, що синтезуються в початковий період вірусного циклу.

Велике значення мають препарати антиметаболічної природи – аналоги природних нуклеозидів. Хімічна природа антиметаболітів обумовила їх двобічне використання у вірусології: вивчення молекулярних механізмів розвитку вірусів та пошук противірусних сполук. За допомогою антиметаболітів були розкриті фундаментальні особливості репродукції ДНК-вірусів та РНК-вмісних онкорнавірусів.

Одне із центральних місць займають дослідження, направлені на підсилення антивірусної дії препаратів, які б не супроводжувались зменшенням їх вибірковості.

Використання одночасно двох або більше антивірусних препаратів, діючих незалежно одне від одного на різних етапах взаємодії вірусу з клітиною, приводить до синергічного ефекту. Зокрема, ферменти (протеази, полімерази, нуклеази, кінази), активатори транскрипції,

рецептори на клітинній поверхні та білки іонних каналів є популярними мішенями для механізм-опосередкованого скринінгу активірусних сполук, оскільки зникнення субстрату чи поява продукту може бути вивчена безпосередньо чи опосередковано.

Шляхи профілактики та лікування інфекційних хвороб умовно можна поділити на три групи:

- організаційні заходи, спрямовані на попередження розповсюдження вірусних хвороб та недопущення інфікування;

- імунопрофілактика;

- хіміопрфілактика та хіміотерапія.

Маючи різну хімічну будову та механізм дії, противірусні хіміотерапевтичні препарати об'єднує ряд спільних властивостей:

- існуючі мішені для антивірусних препаратів знаходяться в еукаріотичній клітині – це вірусоспецифічні процеси, що відбуваються на всіх стадіях репродукції вірусів в інфікованій клітині-господарі;

- при тривалому використанні антивірусних препаратів їх специфічна активність може змінюватись, що пов'язано з формуванням резистентних штамів вірусів;

- віруси-збудники інфекційних захворювань тварин та людини, що резистентні до дії антивірусних препаратів, є небезпечними не лише для хворого організму, а й інших організмів, навіть розділених часом і простором; тому запобігання формуванню резистентності вірусів є одним з найактуальніших питань.

Оцінка ефективності антивірусного препарату проводиться відповідно певних критеріїв, а саме:

- інгібування унікальної для кожного вірусу стадії репродукції та біосинтезу вірусних макромолекул (забезпечення вибіркової дії препарату);

- перетворення антивірусного препарату в активну форму має відбуватися безпосередньо в інфікованій клітині для забезпечення низької токсичності;
- неможливість включення антивірусного препарату до складу ДНК нормальних клітин організму;
- нетоксичність антивірусного препарату для нормальних клітин організму;
- швидкий прихід антивірусного препарату до інфікованих клітин;
- проникнення антивірусного препарату крізь гематоенцефалічний бар'єр;
- виділення антивірусного препарату з організму у незміненому стані або у вигляді нетоксичних метаболітів;
- можливість перорального використання;
- зручна схема застосування (наприклад 1-2 рази на день);
- безпечність антивірусного препарату у разі короткої або тривалої терапевтичної схеми лікування.

Щодо класифікації противірусних препаратів – єдиної і загально визнаної системи на сьогодні не існує, тому користуються різними принципами. Відповідно до класифікації антивірусних препаратів за мішенями їх дії виділяють шість груп [13]:

1. віруліцидні препарати або препарати з віруліцидним механізмом дії, які здатні інактивувати вірус, що знаходиться за межами клітини, тобто віріон;
2. препарати, що блокують етап адсорбції, проникнення і роздягання вірусів;
3. препарати-інгібітори реплікації нуклеїнових кислот;
4. препарати, що інгібують етап біосинтезу вірусних білків;
5. препарати-інгібітори складання вірусу.
6. препарати-інгібітори виходу вірусу з клітини.

В залежності від походження противірусні препарати зазвичай поділяються на [13]:

- синтетичні сполуки;
- інтерферони та індуктори інтерферону;
- препарати рослинного походження.

Проведений нами моніторинг противірусних препаратів в аптечній мережі Рівненської та Волинської областей показав, що вони усі, згідно настанов виробника, належать до трьох фармакотерапевтичних груп, а саме: препарати, що стимулюють роботу імунної системи (імуностимулятори), противірусні препарати прямої дії та комплексні гомеопатичні препарати.

Зокрема, механізм противірусної прямої дії такого препарату як амізон (*енісаміум йодид*) пов'язаний з пригніченням РНК-полімерази вірусу; ремантадин (*римантадин гідрохлорид*, похідне *амантадину*) діє шляхом інгібування вірусної реплікації, порушує формування оболонки вірусу. Протефлазид, егебга та альтабор, до складу яких входять флавоноїди, також гальмують реплікацію нуклеїнових кислот, інгібують вірусспецифічні ферменти ДНК- та РНК-полімерази, тимідинкінази, зворотню транскриптазу, 3СL протеазиту нейрамінідазу. Встановлено, що ці препарати є індукторами синтезу альфа- та гама-інтерферонів, що підвищує загальну неспецифічну резистентність організму. Імустат (*уміфеновір*) перешкоджає проникненню вірусу в клітину, він інгібує злиття ліпідних оболонок вірусів і цитоплазматичної мембрани клітини. Альтабор (сухий екстракт суплідь *вільхи сірої і вільхи клейкої*) містить поліфенольні сполуки які мають противірусні властивості, сприяє синтезу інтерферону, пригнічує роботу нейрамінідази вірусу і вірус-специфічної тимідинкінази, гальмує синтез вірусної ДНК. Новірін (*інозин пранобекс*) впливає на роботу рибосом клітини ураженої вірусом,

гальмує синтез вірусної інформаційної РНК, пригнічує реплікацію РНК- і ДНК-вірусів, також сприяє синтезу інтерферону в організмі. Сельтавір (*озельтамівір фосфат*) вибірково інгібує нейрамінідазу вірусів – фермент, що каталізує процес вивільнення новоутворених вірусних частинок з інфікованих клітин, їх проникнення у неінфіковані клітини та подальше поширення вірусу в організмі. Ацикловір перетворює тимідинкіназу на монофосфат ацикловіру – аналог нуклеозиду, який потім перетворюється послідовно на дифосфат і трифосфат за допомогою ферментів клітини. Слідом за вбудовуванням у вірусну ДНК ацикловіру трифосфат взаємодіє з вірусною ДНК-полімеразою, результатом чого є припинення синтезу ланцюга вірусної ДНК. Гіскан-5 (*сироватка полівалентна*) та глобфел-4 це гамма- і бета-глобулінові фракції сироватки крові тварин, гіперімунізованих антигенами вірусів. Сироватка полівалентна містить антитіла до вірусів, які при введенні в організм хворих тварин нейтралізують та/або пригнічують їх реплікацію на клітини. Анфлурон (*рекомбінантні α - та γ -інтерферони*) при контакті інтерферонів з клітинами організму, останні набувають несприйнятливості до усіх відомих вірусів та багатьох токсинів білкової або іншої природи.

Імуностимулятори розділені по складу: на тих в основу яких входить бактеріальний лізат (ісміджен), інтерферон (назоферон, лаферобіон), що ініціюють синтез специфічного ферменту протеїнкінази, яка перешкоджає трансляції завдяки фосфорилуванню одного з ініціюючих чинників цього процесу; активізує специфічну рибонуклеазу, яка пошкоджує матричну РНК вірусу. Аміксин стимулює утворення в організмі інтерферонів. Основними продуцентами інтерферону у відповідь на введення лікарського засобу є клітини епітелію кишечника, гепатоцити, Т-лімфоцити та

гранулоцити. Після прийому внутрішньо максимум продукції інтерферону визначається у послідовності «кишечник–печінка–кров» через 4–24 години. До складу препарату ронколейкіну входить інтерлейкін-2 (ІЛ-2), який є важливим елементом імунного захисту. ІЛ-2 направлено впливає на утворення Т- і В-лімфоцитів, активує пухлино-інфільтруючі клітини, направлений проти росту пухлинних клітин, вірусних, бактеріальних та грибкових інфекцій. До складу ергоферону входять *антитіла до інтерферону гамма*, які підвищують експресію ІФН- γ , ІФН- α/β , а також інтерлейкінів ІЛ-2, ІЛ-4, ІЛ-10 та інших, що покращують ліганд-рецепторну взаємодію ІФН, відновлюють цитокіневий статус; нормалізують концентрацію та функціональну активність нормальних антитіл до ІФН- γ , які є важливим чинником природної противірусної толерантності організму.

Комплексні гомеопатичні препарати, підрозділяються на ті, що стимулюють синтез ІФН і клітинну ланку імунітету (афлубін, анаферон), а також ті, які містять активні компоненти, що регулюють захисні механізми організму (інфлюцид, оцилококцінум).

Основна дія наведених антивірусних препаратів полягає в ефективному, пригніченні інфекційного титру *in vitro*. Випробування *in vitro* закінчуються встановленням терапевтичного індексу, який повинен бути не менше двох. Лише при таких значеннях можливий перехід до випробувань *in vivo*. Вважається, що цього достатньо для того, щоб виявити хіміотерапевтичну перспективність хімічної сполуки. Остання визначається суттєвим (не менше 50%) захисним ефектом *in vivo*, який не повинен супроводжуватися токсичною дією на органи та системи організму, а також не мав би канцерогенних, мутагенних і тератогенних властивостей.

Висновки. Проаналізовано та узагальнено інформацію щодо противірусних препаратів, що використовуються в

України. Наведено їх класифікацію, склад, фармакодинаміку та застосування при вірусних захворюваннях тварин та людей. Розглянуто три основні фармакологічні групи: противірусні засоби прямої дії (амізон, ремантадин, протекфлазід, еребра, імустат, альтабор, новирин, сельтавір, гіскан-5, глобфел-4, анфлурон), імуностимулятори (ісміжен, назоферон, аміксин, лаферобіон, ронколейкин, ергоферон) та комплексні гомеопатичні препарати (інфлюцид, оцилокококцімум, анаферон, афлубін). Лікування захворювань, викликаних вірусами, має проводитись з урахуванням генотипових особливостей збудника, тривалістю персистенції вірусу в організмі, різною чутливістю до препаратів, недостатністю адекватних тест-систем. Подальші наші дослідження будуть спрямовані на удосконалення експериментальних досліджень з визначення ефективності противірусної дії препаратів, що є в аптечній мережі України до найбільш поширених вірусних захворювань тварин.

Список використаних джерел:

1. Кривошия П.Ю. Епізоотична ситуація щодо інфекційних та паразитарних хвороб коней, засоби їх діагностики та профілактики // Вісник аграрної науки. - 2013. - № 12. - С. 36–38.
2. Кривошия П.Ю., Муштук І.Ю., Рудь О.Г. Коронавіруси тварин та людини // Ветеринарна біотехнологія. - 2021. - Вип. 38. - С. 111-130.
3. Кривошия П.Ю., Кот Л.Б., Романко М.В. Аналіз нормативно – правової бази з ліквідації та профілактики інфекційної анемії коней у деяких розвинених країнах // Ветеринарна біотехнологія. - 2016. - Вип. 28. - С. 114-125.
4. Кривошия П.Ю., Рудь О.Г. Імунобіологічний стан коней та напруженість поствакцинального імунітету до вірусу грипу // Ветеринарна біотехнологія. - 2020. - Вип. 36. - С. 118-128.

5. Кривошея П.Ю., Кот Л.Б., Романко М.В. Выделение и идентификация изолята вируса ринопневмонии лошадей в Западном Полесье Украины // «Инновационные подходы и технологии для повышения эффективности производств в условиях глобальной конкуренции» межд. научно-практ. конф. (Республика Казахстан, 01 марта 2016 г.) – Семей: Гос. Ун-т им. Шакарима, 2016. – Т. II. – С. 460-462.

6. Кривошия П.Ю., Катюха С.Н., Кот Л.Б., Романко М.В. Біологічні властивості штамів вірусу ринопневмонії та діагностика захворювання в реакції нейтралізації // Сільський господар. – 2015. – № 4-6. – С.18-22.

7. Мороз Д.С. Африканская чума свиней: трансконтинентальное заболевание // Здоров'я тварин і ліки. – 2010. – № 2. – С. 24-25.

8. Попов В.И. Классическая чума свиней // Ветеринарная энциклопедия. – 1972. – № 3. – С. 409-416.

9. Шабанов А.Н. Довідник фельдшера. М.: Медицина, 1984. – 560 с.

10. Чіпко М.І. Боротися зі сказом за європейською методою // Ветеринарна медицина України. – 2010. – № 8. – С. 8-9.

11. Яткевич Г.І. Боротьба зі сказом - справа державної ваги // Ветеринарна медицина. – 2010. – № 7. – С. 38-39.

12. Макаров В.В. Международная классификация заразных болезней животных // Ветеринарный консультант. – 2009. – № 19. – С. 3-7.

13. Ершов Ф.И., Голубев С.Ю., Коваленко А.Л., Ариненко Р.Ю. Противовирусные средства. С.-Пб: Время, 1996. – 239 с.

14. Кайдишев І.П. Методи клінічних та експериментальних досліджень у медицині. Полтава: Полимет, 2003. – 319 с.

15. Дзюблик І.В., Дяченко Н.С., Носач Н.Н., Рибалко С.Л., Щербинська А.Н. Посібник з хіміотерапії вірусних інфекцій: навчально-методичний посібник для лікарів. К., 2004. – 176 с.

16. Юлиш Е.И., Кривущев Б.И. Противовирусные средства в лечении и профилактике острых респираторных заболеваний у детей // Здоровье ребенка. – 2009. – № 5. – С. 90-94.

17. Хоменко А.И., Шадурская С.К. Антибиотики: химиотерапия инфекционных заболеваний. Ростов-на-Дону: «Феникс», 2002. – 192 с.

18. Зос О.С. Антивірусна дія хімічних сполук на моделі герпесу коней I типу. Автореф. канд. дис., Київ, 2011. – 20 с.

19. Бухтіарова Т.О., Даніленко В.П. та ін Сучасний нестероїдний протизапальний препарат та індуктор інтерферону Амізон: перспективи застосування // Укр. мед. часопис. – 2003. – № 1. – С. 72–74.

ODDÍL 3. PEDAGOGIKA, VÝCHOVA, FILOZOFIE

§3.1 THE FORMATION OF THE PROFESSIONAL CULTURE OF THE LAWYER IN THE MODERN LEGAL SOCIETY (Kozar Yu.Yu., Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Nepsha O.V., Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University)

Introduction. The formation and development of Ukraine as the democratic state, the perspectives of its entry the world community requires renewed approaches to the problems of the formation of personality in all aspects of public life, in particular, in education. First of all, the system of education and upbringing of students-lawyers should be perfected, as they will influence the formation of Ukraine as the social legal state through the sphere of the future professional activity. So, the function of the professional activity of lawyer is protection of the rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities, ensuring them with competent and highly qualified assistance, and also their representation at the appropriate professional level before other subjects [1, p.148]. Hence it is the necessity of the scientific research and the grounds of the essence, the principles and the main principles of the formation of the professional culture of future lawyers.

There are the different approaches to the determination of the essence of the content of the professional culture in the scientific literature. For example, O.F. Skakun [10] singles out such elements of the lawyer's professional culture as legal, political, psychological, ethical, aesthetic, ecological, economic, and formational culture. S.D. Gusariev, O.D. Tykhomyrov [1] single out moral, ethical; S.S. Slyvka [11,12] singles out spiritual,

moral, aesthetic, national, pedagogical, political, economic, acting.

The clear understanding of the state and the level of maturity of the professional culture of lawyers is the necessary condition of the effective legal policy, because no matter what the ideal laws of the state are on paper, people embody them in their actions. And lawyers have the dual mission in this regard: not only exemplary application of legal norms, but also the professional monitoring of their strict adherence by others.

Presenting main material. The professional culture of lawyer is the presence of the complex system of the developed individual subcultures in each lawyers, which allows implementing the professional power at the appropriate level [4].

The professional culture of the lawyer is formed step by step. Its basics are reminded in the process of the obtaining of the legal education, and other components of the professional culture are acquired in the process of the cognition of the specifics of the legal activity. The professional culture of the lawyers is a complex of the different types of the cultures. In our opinion, it is expedient to consider such main levels of the professional culture as: legal, political, psychological, ethical, aesthetic, economic, ecological and informative.

The main element of the professional culture is the legal culture of the lawyer, which is the system of the professional-legal knowledge, the skills and the abilities which characterize the high degree of the legal development of the lawyer and its impact on the legal culture of the society in the process of the legal activity. The legal culture of the future lawyers is formed both in the process of the educational lessons (because each lesson must realize the educational purpose) and in the process of the participation in the scientific circles, the conferences, the competitions of the scientific works, the Olympiads, the writing of the term papers and the diploma works, the passing of the

professional introductory and the production practices by the students. The main role in this process is built on the teaching staff of the university, which forms the high level of the legal awareness and the legal culture of the future lawyers [14].

The psychological culture is a system of the psychological properties which are formed in the process of the interrelation of the lawyer's personality and the requirements of the legal processes. It is important to pay attention to the formation of such psychological properties of the lawyer as memory, emotion, feeling, mood, stress and thinking. After all, the ability to think legally means the opportunity to operate purposefully with the concepts, to understand, to analyze and to interpret the norms of the laws in the practical legal activities [13].

The political culture foresees the knowledge of the peculiarities of the political life of the society, the social processes that take place in it. At the same time, the students must remember about the abundance of the principle of the political neutrality for the judges, the prosecutors, the law enforcement officers, the employees of the Security Service of Ukraine and the military lawyers.

To know the real policy of the state and the civil society means for lawyer to be able to analyze, to evaluate and to predict the development of the political processes and their results, to interpret adequately the legal realities, to influence the implementation of the legal regulation and to make optimal decisions in the particular life situation. It should be meant that the lawyers (by the education and the profession) in the developed world make up the personnel potential of the public authorities and the administration. At the same time, the political preferences and even passions of the lawyer must not, in any way, affect the results of his professional activity, because the ability to dissociate from one's own interests, including the political ones, is the evidence of his high level of the professionalism [11].

One of the important components is the **ethical culture**, which contains the system of the moral principles and the norms which have been formed as the result of the feeling, the knowledge, the needs, the beliefs and which are reflected in the moral behavior of the lawyer, his inner beliefs and the external manifestations. Such moral qualities of the future lawyers as honesty, justice, dignity, conscience, decency, responsibility, humanism are formed both during the educational lessons and in the educational work, in particular, during the realization of the conversations of moral-ethical direction at the culture classes, the thematic evenings, etc. [7].

The formation of the **aesthetic culture** in the students involves the education of the system of the aesthetic feeling, the knowledge, the skills and the abilities that express the degree of the mastery of the beautiful and they are manifested in the behavior of the lawyer in the process of the implementation of the professional duties. The main methods of the formation of this level of the legal awareness are the visiting of the exhibitions of the classical and the modern art, the museums, the excursions to the places of the interest, the conducting of the student art competitions, the formation of the students' sense of the tact and the compliance of the rules of the business of the lawyer etiquette, the ability to have the aesthetic appearance [2].

The necessity of the formation of the **economic culture** of the lawyers is caused with the economic changes taking place in the society. The economic culture is a system of the economic knowledge, the skills and the abilities that allow the lawyer to perform economically well-grounded and qualified his professional duties. The economic culture of the lawyer, based on the special preparation in the sphere of the economic theory of the informative technology, the finance, the banking, the accounting, etc. is the integral part of his general professional culture. It is no secret that the state policy is a concentrated expression of its

economic development or the decline. Taking into account the fact that the legal regulation of the economic relations in all countries of the world plays an increasingly important role, the knowledge of the regularity of the functioning of the economy of the individual country and its foreign economic relations with other countries acquire the great importance in the professional preparation of the lawyer. At the present stage of the globalization of the world economy, the specialized law firms are created and are functioned, which provide the legal services in the sphere of the economic relations, which require the detailed knowledge of this sphere. Despite this it means to humiliate the level of one's professionalism, not to provide granting of the qualitative legal services to one's clients in the sphere of the business [6].

The formation of the **ecological culture** of the citizens depends largely on the ecological culture of the lawyer, as the system of the ecological knowledge, the skills and the abilities for the regulation of the ecological relations and the ensuring of the ecological safety of the society [8]. The students should realize clearly that the lawyer is the guardian of the natural environment [5].

So, the **professional culture of the lawyer** is a totality of the different elements of the cultures and the norms-requirements of legal, psychological, ethical, aesthetic, political, economic, ecological and informative character, which are moved towards to the lawyer for the ensuring of the effective implementation of their professional functions [4]. The formation of each of these elements of the professional culture of the lawyer is ensured with the realization of such directions of the education of the lawyers-students as legal, national-patriotic, intellectual, moral-ethical, ecological, aesthetic, labor, physical education, which are carried out in accordance with the «Concept of the national education of the students» (2009).

Depending on the essence of the professional culture, it is possible to single out the principles of its ensuring, which

contribute to the formation of the professional and the personal qualities of the future lawyer. **The principles of the formation of the professional culture** of the future lawyers are the fundamental ideas that objectify the requirements to the necessary qualities of the future specialist. **They are included:**

- the service of the principle of the Rule of law;
- the compliance with the law;
- the compliance and the protection of the legitimate interests of the citizens;
- the devotion to the profession, the professionalism, the competence, the continuous improvement and the self-demand;
- the independence, the impartiality, the objectivity, the honesty, the adherence to the principles, the conscientiousness, the personal responsibility for their actions [4,9].

The legal culture of the future specialists combines the legal knowledge, the views and the personality settings, and also the legal activity, the skills and the abilities to evaluate their own and others' actions in terms of the current laws, to choose and to use them for the achievement of the purpose in the legal ways [3].

The important indicator of the formation of the legal awareness of the lawyers is the situation when the specialists-lawyers compare their actions with the high standards of the human rights. It should be based on the philosophical concept of the priority of the human rights in relation to all phenomena of the civilization and the culture.

The legal being in the known of the lawyers has the special meaning by means of the computerization of the activities of the state legal institutions and the organizations, the lecturing by the scientific lawyers, the training courses. The special attention should be paid to the ensuring of the informative needs and the interests of the lawyers through the World net of Internet. No less important is the proper organization of the work of the lawyers of the different specialties. The overload at the work leads to the fact

that they are who do not have time to process the new legal information, to get acquainted with the scientific achievements, with the changes in the legislation [3].

Carrying out the balanced state informative policy in the legal sphere. Because only the media, in our opinion, can be the way of the mutual communication between the population and the lawenforcement body, and also as the catalyst as for the consideration of the public opinion in the work of the state legal structures. The important element of the lawyer's legal culture is the opportune receiving the complete, the authentic and the objective information by him concerning the current normative-legal base and the legal practice in the country within which he provides the legal services. The possessing of the information for the lawyer is the domination over the situation. The priorities for the lawyer should be the most modern professional information (the novels of the legislation and the legal practice, the modern tendencies in the scientific research of the legal realities of the public life), the information from the related fields of the knowledge and the practice, the news of the social, the political, the economic and the cultural life. The lawyer must understand the importance of the information and the modern informative technology and be armed with it's the most modern achievements.

The activity of the modern Ukrainian lawyer is conditioned, in our opinion, with the prestige of the legal profession and the respect for its representatives by the society, it should be based on the following principles:

- the unconditional observance of the principles of «Rule of law» and the legality;
- the impartiality and the objectivity;
- the honesty and the integrity;
- the competencies;
- the responsibility to oneself, to the legal corporation, to the society and to the state for the quality and timeliness of the legal

services. Such principles determine the level of the professional culture of the lawyer, the content is the mastering by each lawyers the system of the general cultural and the professional value, created and formed with the different generations of the ethnic, national and regional human communities and the bearers of the legal profession.

Given that the activities of the lawyer are associated with the cognition of the man, the problematic situations of his existence that arise in everyday life, the level of his religious culture becomes important. We mean that the knowledge and the awareness of the role of the man's religious worldview as the spiritual foundation of the life. The religious ideas, the learning, the postulates, the traditions, the customs, the rituals play the significant role in the spiritual formation and the development of the worldview position of each person on the Earth. And the point is not that whether the lawyer himself is a believer and in «what God» he believes. The point is that he is aware of the role of the religious culture in the system of the values of each person and the human community.

To know the basic religious learning and the confessions, to respect their role in the vital activity of the society and each individual man, especially those that function in your country and its individual regions; it is a requirement to the lawyer of all times and the nation. The motives and the causes of the lawful or the wrongful behavior of the person are in the religious learning, the confessional formations, the postulates, the traditions and the rituals often contain. The high level of the religious culture of the lawyer will always help him to analyze more fully and objectively the life situation, to establish psychological contact with the person, to find the causes and the consequences of the appropriate event (fact) and to make the best decision. Conversely, the low level of the religious culture will not allow doing it and it will lead to the misunderstandings and the mistakes, sometimes irreparable,

in the provision of the various legal services: from consulting to the approval of the court decision [14].

The specific peculiarity of the legal profession is the fact that its implementation takes place with the help of such human ways of the use as the language as verbal (written and oral) and nonverbal (gestures and facial expressions). The level of the language skill is the sign not only erudition, but also professionalism of any specialist, and the lawyer is even more. That is why the linguistic preparation of the lawyer, which foresees the large vocabulary, the ability to build stylistically correctly the oral and the written speech, while they use and interpret correctly and rightly the special legal terms and the formulas, they explain adequately their own legal position to their interlocutors and the clients regardless of the level of their general and the legal education and the culture; and it is a guarantee of the high level of the professional culture of the lawyer. In this context, due to the development of the process of the globalization of the world and the certain universalization (adaptation) of the normative acts of the different countries, including the European Union, the additional importance to the Ukrainian language acquires the knowledge and the maximum free possession of the lawyer at least one from the most common languages of the communication of the world communities, namely: English, Spanish, Chinese, German, French, Japanese.

The perfect mastery of the verbal means of the communication should be complemented with the skills and the abilities of the lawyer in the use of the nonverbal means such as the gestures and the expressions that affect additionally emotionally the perception of the certain information by the other party. At one time the language of the expressions and the gestures helps to diagnose the psychological conditions of the person and to establish the desired psychological contact with her, to perceive, to understand and to comprehend more effectively the

received information. Complete the proposed list of the structural elements of the professional culture of the lawyer is the legal culture. So, we draw the «conditional line», or close the «circle» in our thought as for the delineation of the system of the components of such culture.

In our opinion, the legal culture of the lawyer consists of the professional legal knowledge, the skills and the abilities; the knowledge from the spheres of the vital activity related to the relevant field of the legal regulation; the legal consciousness and the lawful behavior of the bearer of this profession.

It should be emphasized that the appropriate level of the legal knowledge, the skills and the abilities, first of all, forms the professional status of the lawyer, and the increase and the improvement of the field of the legal regulation determine his need in the integrated and the complex knowledge. The related special knowledge does not replace the law as such and it is not the extra application to it, but it expands and deepens the legal awareness of the lawyer-specialist, which contributes to the effective implementation of his social functions.

The legal consciousness and the lawful behavior of the lawyer are the interdependent professional qualities. The legal consciousness reflects the lawyer's inner professional worldview, his belief in the need of the law as such and the legal regulation of the public relations, the undeniable rule of law and the strict adherence of the established rules, the heightened sense of the justice in the solution of the conflicts on the basis of the equality of each and every before the law.

So, the legal culture of the lawyer is at the same time the foundation, the walls and the roof of his professional culture and stronger it is than lawyer carries out qualitatively his professional activity, more responsible he is in the implementation of his powers. The lawyers should serve to the society as the example of the unity of the profession, the common interests and the

purposes, the mutual support and the respect, the tolerance and the compliance of the corporate professional culture. The common profession, enough level of the education and the qualification of the lawyers will allow them to find the common professional language, to save time, to resolve actively and efficiently the complex legal problems and the conflicts on the basis of the mutually beneficial cooperation.

Conclusion. The professional culture of the lawyer and his property foresees knowledge of legal, moral, aesthetic, pedagogical, and psychological norms; respect for law, moral principles and norms, sense of legal duty; ability and skills to implement these norms and rules; readiness to implement their official duties, to act lawfully in any situation; the lawful conduct of the lawyer in carrying out his professional activities.

The formation and the development of Ukraine as the democratic state, the prospects of its entry the world community requires the renewed approaches to the problems of the formation of the personality in all aspects of the public life, in particular, in the education field. The high level of the professional culture of the lawyers is the necessary requirement of the modernity, because the result and the state-building processes in Ukraine depend on the professionalism of the representatives of the legal profession.

References:

1. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія. (Основи юридичної діяльності). Навчальний посібник. Київ: Знання, 2005. 665 с.
2. Лозовой В. О., Петришин О.В. Професійна етика юриста. Х.: Право, 2004. 172 с.
3. Мануйлов Є.М. Правова культура юриста як основа його професіоналізму. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. № 3 (30). 2016. С. 216-220.

4. Матковська І.Д. Формування професійної культури майбутніх спеціалістів-юристів. *Наукові праці. Серія: Педагогіка, психологія і соціологія*. Випуск 5 (155). Ч. 1. Донецьк: ДВНЗ «ДонНТУ», 2009. С. 187-191.

5. Морозовська Т.В. Екологічна культура юриста. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182. Ч. 1. С. 158-166.

6. Несімко О.Д. Поняття економічної культури юриста та її структура. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 29. С. 257-261.

7. Професійна етика юриста : навчально-методичний посібник (у схемах) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. 108 с.

8. Прохорова Л.А., Зав'ялова Т.В., Непша О.В. Екологічна освіта та виховання молоді як основа екологічної культури суспільства. Дискурс в умовах мінливості соціокультурного простору: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Мелітополь: Видавництво МДПУ імені Богдана Хмельницького, 2018. С.143-146.

9. Савіщенкова В.М. Педагогічні умови формування професійно значущих якостей майбутнього юриста в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу: автореф. дис... к. пед. наук, спец.: 13.00.04. Запоріжжя, 2008. 22 с.

10. Скакун О.Ф. Юридична деонтологія. Підручник. Харків: Ескада, 2008. 400 с.

11. Сливка Є.С. Філософсько-правові проблеми професійної культури юриста: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.12. Харків, 2002. 32 с.

12. Сливка С. С. Юридична деонтологія: правнича етика. Професійна культура: підручник. К.: Атіка, 2006. 295 с.

13. Сушицька-Соколюк А. Психологічна культура юриста. *Газета «Університет Україна»*. 208. №1-2.

14. Фоменко Н.А., Скрипнік М.І., Фатхутдінова О.В. Правова педагогіка: Навчальний посібник. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. 326 с.

§3.2 ORGANIZING OF EDUCATIONAL SPACE OF INSTITUTIONS OF PRESCHOOL EDUCATION: SUBJECT AND ETHNOLOGICAL ENVIRONMENT (Marchiy-Dmytrash T.M., Vasyl Stefanyk Precarpathian National University)

Introduction. Preschool childhood is an extremely important period of human development, during which the foundations of personality are laid, will and arbitrary behavior are formed, basic mental processes (imagination, attention, memory, perception, thinking), language, creativity, general initiative are actively developed and also the foundations of national consciousness are formed.

There is no doubt that one of the areas of preschool education is to ensure the diverse development of children, taking into account their age and individual characteristics in the main educational directions of the Basic component of preschool education. The subject and ethnological environment is of great importance for the preschoolers' development, especially in their independent activities.

Based on the analysis of scientific researches (A. Bogush, N. Gavrysh, O. Kononko, V. Kuzmenko, etc.) it was established that in the interaction with children it is important to form their knowledge about various objects and phenomena. The importance of preschoolers mastering not only individual subject knowledge, but also the ability to combine them based on mental actions is emphasized. This is also due to psychological researches (I. Bekh, L. Vygotskyi, P. Halperin, V. Davydov), which emphasizes the balance of complexity of knowledge.

Cognition of the environment takes place in the process of acquiring knowledge both by distinguishing the subject from others and by determining its connection with them. This activity forces the child to analyze the properties of objects in the context of external and internal specific connections, in the process of which development happens.

Subject and ethnological environment is a system of material and national objects that surrounds the child, functionally models the content of his spiritual, patriotic and physical development, and provides the unity of social and natural means of ensuring a variety of activities. The equipment of the educational process depends on the content, age, experience and level of development of children, their activities.

Subject and ethnological developmental environment is a stimulant, a driving force in the holistic process of forming of the child's personality, enriches its personal development, promotes early manifestation of diverse abilities.

The environment in which the child lives (rooms, household items, toys) has a great influence on its development, the activation of cognitive interests, the forming of attitudes to the surrounding reality. Many prominent scientists, in particular, L. Artemova, V. Druzhynin, L. Lokhvytska, A. Makarenko, O. Pisotska, L. Prokoliienko, V. Sukhomlynskyi, K. Shcherbakova and others, emphasized this. The subject environment must correspond to the age and capabilities of children. Its poverty, monotony lead to limited development opportunities, as well as delays in speech development of preschoolers.

In this regard, educators are faced with the question of creating optimal psychological and pedagogical conditions, finding tools and methods for the full personal development of children.

At the same time, the analysis of scientific literature and practice gives grounds to assert that the approaches to the content, methods of using the subject environment for the personal development of preschool age children are not yet sufficiently studied.

Presenting of main material. In the context of changes in modern society, there is an urgent need to modernize one of the most important institutions of human socialization - the

educational system. Reliance on scientific principles in the process of organizing the life of the child should help to solve many problems of modern educational institutions. This requires from the teacher to review traditional tactics and strategies of choosing new forms and methods of work.

The educational space should be organized in such way to successfully solve educational and upbringing tasks and to ensure the normal growth and development of the body, expanding its adaptive capabilities and not to harm the health of the child.

Numerous publications of last years show the growing interest of scientists in the term «*space*», namely «single educational space», «educational space», «cultural and educational space», «ethnological environment», «childhood space», etc. (S. Bondyrieva, E. Bondarevskaya, N. Selivanova and others). These terms provide a list of elements that characterize a particular area of human activity.

In pedagogical researches, starting from the 80's of the twentieth century, special attention is paid to the influence of the surrounding world on the development of personality and organizing of the pedagogical process. However, the term «space» was not used. Instead, they used the term «situation» or «environment». Although the situation has changed since then and the term «space» is widely used in relation to the organizing of education and upbringing, these concepts are still often not distinguished or confused.

One of the most effective ways of organized purposeful influence of the environment on children - development, training and education through a special pedagogically appropriate organizing of the environment of those who, interacting with this environment, receive education.

Summarizing current tendencies in the usage of the term «*space*» in pedagogics (according to M. Vilenskyi, O. Meshcheriakova), we highlight two directions in pedagogical

researches in the context of our study, which do not contradict each other: firstly, modern researchers consider pedagogical phenomena in single educational space; secondly, they identify and study individual subspaces (social, didactic, educational and individual).

Common to the approaches described above for defining the concepts of «environment» and «space» is an attempt at analysis from the point of view of the theory of individual, which is the main point of reference, the center around which is located in different sequences «environment», «space», «conditions» and so on. At the initial stage of research, the term «environment» was more common, which characterized the methodological content of these approaches. Indeed, if we accept that the individual, personality has special, fundamentally different from other qualities, we can agree with the understanding of it as a center around which the environment, space are developing.

Spatial organization of the environment has a positive effect on the harmonious development of personality, which begins in early childhood. Therefore, one of the most important pedagogical problems is the impact of the subject environment on the personal development and health of the child. Below it is presented the analysis of the scientists' approaches to this problem.

The part of the subject environment in the development of preschoolers is defined in the researches of L. Bozhovych, D. Elkonin, D. Feldstein, P. Jacobson, S. Rubinshtein, L. Vygotsky, L. Wenger, O. Zaporozhets and others, who believed that material world is the main stimulus for the mental development of children and affects the forming of relationships between people.

Acquaintance with the material world plays an important role in forming an individual picture of the child's world. Objects reveal different aspects of human life such as work, life, art, culture, history, traditions. Knowing the material world, the child learns about the essential and insignificant qualities and properties of the world in general.

Well-known researcher O. Kononko assesses the environment in accordance with its usefulness for preschool development. According to her opinion, creating a developmental subject environment, we should take into account the most important parameters for personal development: the child's worldview, self-awareness, experiences, manifestations of arbitrary behavior, basic personal qualities, interests and needs [1, P. 7-10].

S. Novosielova defines the subject developmental environment of childhood as a system of material objects of the child, which functionally models the content of his spiritual and physical development and is full of manuals, toys, equipment and materials for organizing independent creative activities of children [2].

M. Poliakova characterizes the developmental subject environment as a natural, comfortable, cozy environment, rationally organized, rich in various sensory and game materials, the main characteristics of which are safety, rich sensory impressions, independent individual activities, opportunities for research of various objects. The subject environment should be organized in such a way that there will be many opportunities for active purposeful and diverse activities, beginning from preschool age, the child needs to learn about the environment, making its own picture of the world, understanding its place in the environment [3, P. 31].

When researching this topic, it was important for us to determine the content and components of the subject and ethnological environment, as well as the system of relations with other areas. Children learn about the world of objects from the first days of their lives. The subjects present the experience of society, the perception of which takes place in a generalized form through the specific qualities of objects in the system of its relations with other objects. Growing up, children learn other areas of life, namely: nature, traditions, culture, history, other people, themselves, other types of culture.

In the context of our research, we understood the *subject environment* as the immediate one, the center, in which the child develops (family, preschool, street), a variety of household items (utensils, clothes, shoes, furniture, appliances, etc.), transport, art, which are used by people to satisfy their needs. *Ethnological environment* is a set of artificially created objects to meet different needs, it is an important element of culture, in particular national clothes, shoes, utensils, amulets, toys, household items. In the scientific literature, the such environment is defined as «the world of things», «material culture», «material and technical culture», «folk spiritual culture» and «subject culture».

To acquaint children with ethnology in the institution of preschool education, it is advisable to arrange in the group a national corner or ethnological center in the playroom or ethnological room (it depends on the material and technical capabilities of the institution). It can be an ethno-site in the form of a Ukrainian courtyard, decorated with picturesque household items of Ukrainians that would attract children's attention with its beauty, color, ornamentation, features of forms and species, helping to learn more about the history, life, spiritual values and artistic heritage of the Ukrainian people, developing of cognitive interest in ethnological objects. It is important that children have the opportunity to move, experiment and interact in such a center.

The national corner, which is in the group room, should be located in a place convenient for children to see, slightly separated from play centers. It is important that the objects of the exhibition change and replenish depending on the situation according to the season and the rituals associated with it. An important criterion of the national corner is its aesthetic design.

Objects of the national corner can be folk art products, including those of them according to seasonal rituals (autumn, winter, spring, summer cycles). So, in the autumn during harvesting the basket with fruit, vegetables can be appropriate; in

winter, during the celebration of Christmas in the national corner it can be put a Christmas star, a sheaf-didukh; in the spring, during the spring meeting, it can be placed figurines of larks and pigeons baked from salt dough, and on Easter - willow twigs, decorated with flowers, ribbons, Easter eggs, krashankas, etc.

In the national corner it can be also placed a bouquet of flowers and study the national symbols of Ukraine (poppies, marigolds, daisies, periwinkle and others).

Changes in the objects of the national corner may be related to the cognitive theme of the week in ethnology. In the senior preschool age according to the program, it is necessary to allocate regional features of national towels, ware, clothes, footwear, art, to acquaint with national craftsmen of the region.

When there are changes in the objects of the national corner, it is important that the teacher attract the children's attention to this, analyzing, discussing them and explaining what it is related to. Such observations and conversations about changes in subjects should be planned by the educator and recorded in the long-term and calendar plans [4].

The main peculiarities of the subject and ethnological environment as a set of objects are shape, size, color, material, structure, function, purpose, history of manufacture and transformation [5, P. 303-310].

The subject environment influences the aesthetic development of children, E. Fleryna, N. Vetlugina, R. Zhukovska and others emphasize on it. Accentuating the aesthetic aspect of the material world, teachers and parents cultivate respect and care for the results of work, neatness, diligence, gratitude for caring for them, so the educational function is realized. The ability to manipulate objects promotes the development of such character traits as accuracy, care, diligence, honesty in activities, as well as the desire to be creative [6, P. 4-7].

Subjects are a tool for play and subject activity of preschoolers, as well as a basis for understanding the activities of

adults. Thus, preschool childhood plays an extremely important role in learning environment, in particular, the subject. Accordingly, it is extremely important to take into account and implement the new content, principles and methods of interaction with children.

For properly organizing the development environment, it is necessary to have knowledge of the principles on which it is based. In the process of creating a subject environment as a component of a single educational space, educators need to consider the following basic principles [7, P. 3-6].

1. The principle of distance, position in the interaction.

The primary condition for creating the subject and ethnological environment for the development of preschoolers is to establish contact between the participants of the interaction. It is equally important for an adult to find the right distance for contact, a common psychological space of communication with each child and with the group as a whole. That is why the teacher must remember that everyone has their own special ideas about the comfortable distance of interaction.

2. The principle of activity, independence, creativity.

The subject and ethnological environment should provoke the emergence and development of the child's cognitive interests, his volitional qualities, emotions and feelings. The adult teaches children household operations in the process of activity and communication, while developing the cognitive, intellectual, emotional and volitional abilities of them. For these purposes, various functional areas are used (kitchen, hairdresser, workshop, ethnographic corner etc.). Children and adults in the institution of preschool education should become the creators of their subject environment.

3. The principle of stability and dynamism of the subject environment.

Rationally organized subject environment stimulates children to be active with those objects, toys that attract with their

shape and color. Light furniture, screens allow to limit or expand the playing space.

4. The principle of acquisition and flexible zoning.

This principle is closely related to the previous principle, but provides the possibility of constructing areas of activity and zoning of the subject space.

5. The principle of individual comfort and emotional well-being of each child and adult.

In order to create an optimal environment in which a person can develop and feel comfortable, it is necessary to select incentives for quantity and quality. The environment should be organized so that it encourages children to interact with its various elements, thereby increasing their functional activity. The environment should give children a variety of changing experiences, awaken activity, give the opportunity to perform a variety of movements, while inhibiting motor activity when necessary.

It is also a prerequisite for the implementation of this principle to provide personal space for the child in the institution of preschool education (wardrobe, bed, storage space for toys brought from home, etc.).

6. The principle of combining habitual and extraordinary elements in the aesthetic organization of the subject and ethnological environment.

Children's awareness of the aesthetics of the environment begins with their perception of the beauty of sounds, colors, abstract lines. Therefore, it is important to use in the work with reproductions of paintings by famous artists collages, applications, vases, flower arrangements created by teachers, parents. At the same time, a necessary condition for the created exhibits is their art and sense of taste.

7. The principle of openness - closeness.

The subject environment of the group room should be open to change, adjustment and, most importantly, development.

8. The principle of taking into account gender and age differences of children [7, P. 3-6].

Construction of the subject environment taking into account gender and age differences allows the teacher to fill the group with various manuals, equipment, games that will be interesting for both girls and boys. At the same time, developmental manuals for girls should be attractive in their form, first of all, for them, but equal in content for all. Subjects should help educators realize their interests, abilities, inclinations.

Exploring the specifics of the organizing of the subject environment, which would have a positive impact on the development of intellectual, mental and personal qualities of preschoolers; it is important to understand the requirements for such an environment. The main ones are: 1) the subject environment should promote the timely and quality development of all mental processes of children (perception, thinking, speech, memory, imagination, attention); 2) its content must be built in accordance with the basic elements of social culture; 3) its main objects must be elements of different activities (cognitive, playful, linguistic, communicative, motor, educational and others); 4) the subject environment must be organized in accordance with the basic principles described above; 5) it is important to take into account the individual, socio-psychological characteristics of each child, thus ensuring the optimal balance of joint and independent activities and providing conditions for subgroup and individual activities of preschoolers (division of group room space, delimitation by means of furniture, etc.); 6) taking into account the peculiarities of emotional and personal development of children and providing «privacy zone» as a special place where the child can store their personal belongings for a favorite activity, «recreation area» (soft pillows, light transparent curtains, etc.), usage of informational boards; 7) taking into account the individual interests, preferences and needs of the child, ensuring

its right to freedom of choice; 8) taking into account the age and gender-role characteristics of children and anticipating the age and gender targeting of equipment and materials; 9) subject and ethnological environment in which the child operates should be interesting, informative, meet the needs of novelty, transformation and self-affirmation [8].

Thus, the subject and ethnological environment is an important component of a single educational space in the institution of preschool education, affects the forming of children's knowledge, their development, and is a powerful tool for education. Depending on the type of preschool institution, the content of education, cultural traditions and the developmental subject environment can acquire a special, unique content. Taking into account all the above requirements, it provides variability that arises at the content-pedagogical and design levels.

Analyzing foreign scientific sources, it was found that they pay considerable attention to the cognitive and personal development of preschool age children. Foreign concepts consider the personal development of preschoolers from two positions: in the biogenetic approach to the assessment of driving forces and sources of mental development in ontogenesis (A. Adler, S. Freud, M. Klein, M. Mahler and others) and in determining the place of education and external environmental factors as the main elements that are the basis for the forming behavior (D. Bokum, G. Craig, E. Erickson, J. Gevirz, R. Sire and others).

Psychologists associate the mechanism of environmental influence on the individual with the concept of «social situation of development», as a kind of age-appropriate relationship between the child and the world around him. It is very interesting for a child to be among the objects of culture, in the context of human relations with each other. The dynamics of preschooler's development depends on the relationship between himself and environment, culture, traditions, taking into account permanent

changes taking place in himself and in the environment. The child's attitude to the environment determines his activity in it. In this regard, the environment is a condition, process and result of personal development.

The forming of the image of the environment is an important task of parents and teachers in institution of preschool education, as it, in turn, contributes to the forming of each person's idea of the purpose of life.

The environment is formed as a result of activity, and the individual adapts to it through aesthetic, cognitive, folk, evaluative and other types of relationships and interactions.

For a preschool child, direct sensory perception of the material world is important, because of which he receives empirical knowledge. The more senses involved in the process of cognition, the more complete will be the empirical knowledge of the object or phenomenon of reality. Reality appears to children in the form of clear and incomprehensible knowledge. The contradictions that arise between these two areas stimulate children's cognitive activity. To maintain it at a high level, it is necessary that the growth of incomprehensible knowledge precedes the growth of understandable. Thus, the child must move in awareness from empirical knowledge to theoretical, from objective to subjective.

Subject environment as a system of material objects of the child's activity, functionally models the content of its spiritual and physical development and provides the unity of social and substantive means of providing a variety of activities. This is an effective means of enriched development of specific children's activities (especially games), which is very valuable in the preschool period.

The subject environment, which is consistently perceived by the child, is increasingly expanding for her. These include objects that make up the immediate environment and then other surrounding objects.

Subject environment should have distinctive features for ensuring the personal development of children in each age group in the institution of preschool education, namely:

- for children of the third year of life should be a large space to satisfy the needs of active movement;
- in the group of children of the fourth year of life the saturated center of role-playing games with attributes should be provided;
- in work with middle preschool children it is necessary to take into account their needs to play with peers and to be alone;
- in the senior group it is extremely important to offer children games that develop perception, memory, attention, etc.

As children grow older, the subject environment is determined firstly by the educator himself, taking into account the interests of preschoolers, from the middle group it is organized by the pedagogue together with the children, older preschoolers themselves create and change it in terms of their children's interests. However, the subject environment should be focused on the area of immediate development of students and contain both objects and materials known to children and those that he masters with the help of an adult, and, finally, completely unfamiliar to him elements of the environment. Gradually the subject environment is updated [9, P. 241-246].

It is important to consider that in the early preschool years, children's interest in future schooling begins to increase. It is advisable to allocate a study area so that the atmosphere of the group was closer to the learning environment of the classroom: put tables in rows, hang a school board. In the future, this will help to adapt to school conditions. An important task at this stage is the development of reflection, the forming of adequate self-esteem. It is necessary to show children the growth of their

achievements, to evoke in them a sense of joy and pride in successful independent action. To do this, it is important to fix the success of students with pictures or icons.

The ability to plan will be useful to the child at school and in life. The plan is fixed in different ways, filled in by the educator, marked with signs, pictures. To do this, you can have a list of children's names in the group, putting a plan card in front of each name. This is easily done with scotch tape or fixing a piece of white wallpaper on the wall (on which you can write).

For children 5-6 years of age, opportunities to learn about their homeland, country are expanding. It is important that the group will have the coat of arms of the city (village) where the children live, the coat of arms and the flag of the country, maps. On the map of the country, it is appropriate to mark the location of the institution of preschool education, as well as the places visited by the children of the group. Next to it, you can attach photos of sights, important events of people in a particular area.

Older preschool groups need to have a variety of materials to help them read, math (block letters, words, tables, books in large print, textbook, numbers, board games with numbers and letters, puzzles), and those that reflect school theme (pictures about the life of pupils, school supplies, photos of older siblings' school life, attributes for games at school, etc.). This has a positive effect on the personal development of children, and helps to develop readiness for school and school maturity. Therefore, it is necessary to organize this environment so that the child from the beginning had the necessary level of freedom not only in the manifestation of already formed spiritual and practical opportunities, but also in the familiarizing of new achievements.

An important place in this direction belongs to the immersion of preschoolers in the atmosphere of folk holidays, which contributes to the study of cultural and historical experience of the Ukrainian people. It is recommended to carry them out

according to the calendar seasonality. Children of the 6th year of life should be involved in the manufacture of costumes, attributes, decorations. Preschoolers have the opportunity to once again strengthen their understanding of them, clarify and specify the acquired knowledge. The preparation and participation of older preschool age children in ethnological holidays fills and enriches their emotional and volitional sphere with positive impressions, teaches them to work together, uniting their efforts, for a common goal, cultivates moral feelings, and promotes national consciousness. In preparation for the holiday, children of preschool age learn folk songs, proverbs, riddles, poems, thanks to which they learn a lot about their country, its history, culture, people. This is what contributes most to the expansion of children's worldview, development of memory, imagination, language.

One of the valuable elements of the ethnological space are Ukrainian folk toys. In institutions of preschool education, children should be acquainted with them both in games and with the technology of making toys, their historical and regional features, folk artists, as well as shapes, colors and images on toys. During classes, children are involved in creating individual patterns and ornaments that are unique to a particular type of toy in certain region.

Acquaintance of children with folk crafts and handicrafts is important in order to understand the place of work in human life and creativity of the Ukrainian people, it is advisable to organize by studying the source of the object, the material from which it is made, its properties, attractiveness and artistic value.

It is especially important during such educational work to form a national consciousness in preschool children, a careful attitude to Ukrainian history, culture, traditions, achievements of the nation and some practical experience in making objects and things related to Ukrainian folk culture.

During the education of children in preschool institutions they are introduced to national (towel, embroidered shirt, wreath; viburnum, willow, poplar, oak; cuckoo, stork, crane, swallow, etc.) and state symbols (emblem, flag, anthem) of Ukraine.

The variety of classes and emotional saturation of ethnological educational events both in content and form enriches children's active vocabulary, cultivates a sense of national dignity, instills love and respect for their land, national culture, native language, folk traditions, Ukrainian people.

Thus, we conclude that the organizing of the subject and ethnological environment is an important element of the educational process, has a developmental nature, the environment is a condition of the process and result of self-development of the individual, attitude to basic values, forming social experience, development personal qualities, a way to transform external relations into the internal structure of the individual, satisfaction the needs of the subject.

Subject environment that promotes personal development should serve the interests and needs of the child, enrich specific activities, provide a zone of immediate development, encourage conscious choice, help implement initiatives, make independent decisions, develop creativity, and form personal qualities and life experiences. This is the environment of childhood, which is able to ensure the full development of the individual at a particular stage of his life and be governed by legal documents regulating the functioning of preschool education, and which reflect the requirements for children's development in the subject environment.

Thus, the *Basic Component of Preschool Education* ((State Standard of Preschool Education (new version)) defines the state requirements for the level of education, development and upbringing of preschool age children, describes the characteristics of the final results of the child's skills which it must master before entering school [10].

According to T. Ponimanska, an important direction in the implementation of the State Standard is that the child's interaction with the environment must meet the need for self-realization and the desire to adapt to the surrounding reality, to take its position [11, P. 6].

Analyzing the invariant component of the State standard of preschool education, the educational direction «Personality of the child», we note that the development of the child in the subject environment occurs in the context of certain competencies:

- motor competence (the child must know the names of objects and tools for sports, perform exercises from different starting points, both with objects and without them);
- health competence (the child must know how to handle unknown objects and substances, anticipate dangerous situations, understand and be able to use different objects at home, in the institution of preschool education, on the playground, etc.);
- personal competence - characterized by the development of personal qualities of the child in various activities (the child's understanding of its inner world, worldview, development of consciousness and self-awareness as the ability to identify with his «I», positively evaluate their actions, have positive self-esteem, regulate its behavior and activities etc., know own rights and responsibilities).

Personal competence is manifested in such skills and abilities of getter of preschool education as creativity and initiative, control of their emotions, ability to think independently, express and justify their opinion, make decisions, solve problems, cooperate in a team. These skills are formed in children's play activities, as well as in the process of their interaction with objects and phenomena of the environment. The level of development of

personal competence indicates readiness for a new way of organizing life, including schooling [12].

The educational direction of the Basic Component of Preschool Education «Child in the sensory-cognitive space» determines the requirements for the abilities of preschool children in the following competencies:

- subject-practical, technological competence (the child must be creative in the transformation of environmental objects both independently and with the help of adults), the result of which is formed subject-practical and technological actions, it is important to show the child's interest in transforming various objects in various ways. The teacher also forms knowledge about environmental objects, their properties, materials and methods of processing, rules of safe handling and careful treatment of objects created by other people. It is important to work on the forming of skills such as mastering of various types of subject-practical activities (designing, modeling, projection, technical creativity), identification of constituent elements of the object, analysis of its size, shape, creating different objects on the model and independently, evaluation of their created objects and comparing them with the sample, the ability to see and correct deficiencies in them;

- sensory-cognitive, logical-mathematical, research competence (the child must show a desire to explore objects and subjects of the environment, compare them, group and divide by common features, etc.).

Parents' help is important in the process of forming these competencies, in particular, in providing preschoolers with the necessary materials for various types of independent activity and creativity, discussing the properties and purpose of objects, rules of safe usage of them, involvement in needlework, usage the toys in games [10].

Let us analyze the current programs of education, upbringing and development of preschool age children for our study. Thus, the program of development of preschool age children «Ukrainian preschool» in the educational line «Personality of the child» substantiates the features of physical development, health, disease, hygiene and safety of life, physical activity and self-regulation in early, junior, middle and senior preschool age. It is noted that in the personal development of a preschool age child gradually it is traced the path from the child's understanding of the content of certain concepts to general ideas about good behavior, ability to evaluate their own and others' behavior [1].

For the harmonious development of the preschooler, it is necessary to have the support, approval, friendly attention of adults, cooperate with them, gain mutual understanding, recognition and positive evaluation of the results of his achievements. At the age of 6-7 years, the child is more aware of his social «I», it is important for him how different people treat him; he wants her personality to be recognized by important to him people.

By the end of senior preschool age it is important for a child to understand himself as a member of children's society and play a role in it, use its communicative skills in various activities, be independent, understand their strengths and weaknesses, make friends with other children, distinguish offense from humor, analyze their own and others' behavior and actions.

The section «Ethnology» at the end of preschool education provides the following main tasks and their implementation:

- to encourage children to use oral folk art (tales, proverbs, sayings, riddles, signs, colloquialisms) and materials of ethnological content not only in the group, but also in everyday life;
- to get acquainted with folk crafts and handicrafts;

- to involve children in national traditions, especially in the preparation and participation in folk festivals, games;
- to form the knowledge about family amulets of the Ukrainian people;
- teach children basic work skills: embroider, cut out, paint Easter eggs, decorate dishes, make toys, create applications, etc. [13, P.189].

In the educational line «Child in the world of culture» in the section «Subject world» according to each age category it is presented the main characteristics of objects and their parts with which the child interacts in preschool age at home (furniture, utensils, clothes, shoes, toys, hygiene items, etc.). Also, according to the program, the child gradually learns to compare objects by basic features (size, shape, color, material, purpose, etc.), group and combine them; gets acquainted with electrical appliances and household appliances, rules of handling them; should gradually realize the connection between the practical use of an object and its benefits, pay attention to the aesthetic appearance of objects, understand the importance of favorite things for everyone, know about ancient and modern household items.

The section «Kindergarten» describes the objects that the child gets acquainted with there, one of the tasks of the pedagogue is to form and maintain the child's interest in the examination and research of various subjects, the work of adults, its cognitive activity, select objects for games, teach take care of toys.

The section «Transport and Communications» states that it is necessary to get acquainted with vehicles and their types, professions of people, to respect the results of human work.

Important *indicators of a child's competence* in the context of this content line and our study at an early age are: ability to recognize objects according to their signs, properties, functions; find and isolate familiar and unfamiliar objects in the environment; to discover new properties of objects, to enjoy this activity.

In the early preschool age, in addition to those mentioned above, the following indicators are identified: to maintain order in the room, both at home and in the institution of preschool education, to treat objects carefully; name objects and know their purpose; examine objects, identify their features.

In the middle preschool age, in addition to the above, the following indicators are concretized: be able to name household items and briefly describe them; independently engage in certain activities and maintain the order of objects in space; to share their impressions of what they saw.

In the senior preschool age, in addition to those mentioned above, the following indicators are distinguished: treat environmental objects with care; understand the place of housing and comfort in it in the life of every person [13].

The section «Subject-practical activities» identifies the features of self-service with the usage of various environmental items according to each age period and household chores involving children to perform simple work assignments in the group room and playground, it is justified the importance of maintaining order in the group room, in the yard and on the site of the institution of preschool education, adhering the culture of work, including the ability to use equipment and maintain order in the workplace.

The section «Forming the personality in the game» states that important areas of work are to develop self-confidence, initiate independence, think based on personal experience, identify and understand emotions, cultivate purposefulness, actively participate in games, following the rules, performing certain roles; choose independently and together with other participants items for games, understanding their purpose; learn to put objects in place after the games [13].

The program of development of a preschool child «I am in the World» in the invariant component of the educational line

«Personality of the child» defines age opportunities in health and physical development, motor activity, hygiene, safety, sexual identification, including the process of interaction with the subject environment [8].

The educational line «Child in Society» states that it is important for a child to receive attention from an adult, cooperate with him and empathize to recognize his achievements. Preschooler compares herself with peers, often imitates them, wants to interact and reconcile their own and others' wishes and interests.

In the educational line «Child in the world of culture» in the section «Subject world» the place of subjects in subject-practical and plot-role activity is defined. The main objects of life, outside the home, the requirements for interaction with objects, handling them, the importance of maintaining order and cleanliness in accordance with the age capabilities of preschool childhood are described. It is important to work in the direction of economic education, in particular, in earning and spending money (purchasing food, household items, toys in mega markets, shops, markets, which forms financial literacy) [8].

According to the program «I am in the World», as described above, the important learning tasks are as follows: to form an idea about the subjects of human housing in urban and rural areas, economical work; learn to take care of yourself; to expand the idea of objects that are outside the home; enrich speech with words related to the subject environment; learn to establish links between the purpose, shape and materials of subjects; learn to use subjects for their intended purpose; to acquaint with new objects, to stimulate research activity; learn to consciously treat money, use it rationally.

The main educational tasks of the program are: to form a habit of order and careful attitude to things; to cultivate skills of safe behavior; to educate a positive attitude to subject-practical

activities and diligence; to educate respect for adults who earn money [8, P. 75].

The educational program for children from two to seven years «Child» in the section «Personality of the child» offers age-specific features of mental development of children of each age category. It is also noted the importance of forming causal links between objects in the mind of the child, the foundations of patriotic feelings, economical culture [14].

In the section «Child in the sensory-cognitive space», important tasks are defined to involve children in actions with objects, toys, to develop skills to group objects according to certain characteristics. A special place is given to orientation in the form and size of objects, in space, acquaintance with sets.

In the section «Child in society» in the subsection «Subject world» educational tasks are defined. Thus, the main ones for the first junior group are the expansion of knowledge about objects and, accordingly, the enrichment of sensory experience, learning to name, learn, distinguish between their own and others' things, their properties and so on. The content of pedagogical work is to expand children's knowledge of objects at home and in the group in the institution of preschool education, acquaintance with electrical appliances and transport [14].

Conclusions. The analysis of psychological and pedagogical literature allowed revealing the essential characteristics of the subject and ethnological environment as a necessary condition for personal development of preschool children. It has been established that the problems of the organizing of the environment in the institutions of preschool education are the subject of many studies.

The organizing of the developmental subject and ethnological environment should be designed in accordance with the program, implemented in the educational institution. The educator must take into account the individual characteristics of

each preschooler and know the group as a whole, so as not to delay the further development of children and at the same time not to set them impossible tasks. When choosing the subject and ethnological content of the developmental environment, it is important to focus on the area of immediate development and the capabilities of children.

References:

1. Kononko, O. (2005). Oriientyr siohodennya – kompetentna osobystist [Landmark of today – a competent person]. *Doshkilne vykhovannia [Preschool education]*, no. 7. pp. 7–10 (in Ukrainian).
2. Pysarchuk, O. (2016). Osoblyvosti formuvannia predmetno-rozvyvalnoho seredovyshcha doshkilnoho navchalnoho zakladu [Features of forming of subject-development environment of preschool educational institution]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: pedahohika [Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk. Series: pedagogics]*, no. 4. pp. 9–17 (in Ukrainian).
3. Ilchenko, V. (2004). *Kontseptualni osnovy intehtratsii zmistu pryrodnycho-naukovoii osvity. Osvitnia prohrama «Dovkillia» [Conceptual bases of integration of the content of natural-science education. Educational program "Environment"]*. Kyiv-Poltava: Environment-K (in Ukrainian).
4. *Metodychni rekomendatsiyi shchodo oformlennia natsionalnykh kutochkiv u grupakh DNZ [Methodical recommendations on the design of national corners in groups of PEI]* (n.d.). Retrieved from: <http://dmytrivka.dytsadok.org.ua/metodichni-rekomendacii-17-05-29-26-12-2017/> (in Ukrainian).
5. Sydelnykova, O. (2012). Tsinnisne stavlennia do vlasnoho Ya yak chynnyk rozvytku osobystosti dytyny

doshkilnoho viku [Value attitude to one's own I as a factor of the development of the personality of a preschool age]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditey ta uchnivskoi molodi [Theoretical and methodological problems of upbringing children and pupil youth]*, no. 16, book 1. pp. 303–310 (in Ukrainian).

6. Sydelnykova, O. (2012). Osobystist dytyny: roziasnennia do osvitiioyi liniyi [The child's personality: an explanation of the educational line]. *Doshkilne vykhovannia [Preschool education]*, no. 10, pp. 4–7 (in Ukrainian).

7. Nerianova, S., Shvachova, O. (2021). Dosiahnennia ta perspektyvy rozvytku doshkilnoi osvity [Achievements and prospects for the development of preschool education]. *Doshkilne vykhovannia [Preschool education]*, no. 1, pp. 3–6 (in Ukrainian).

8. Aksionova, O., Anishchuk, A., Artemova, L. et al. (2014). *Prohrama rozvytku dytyny doshkilnoho viku «Ya u Sviti» (nova redaktsiia) [Preschool child development program «I am in the World» (new edition)]*. O. Kononko (Ed.). In 5 vol. Kyiv : TOV «MCFER - Ukraine», vol. 2 (in Ukrainian).

9. Bogush, A., Gavrysh, N. (2008). *Metodyka oznaiomlennia ditei z dovkilliam u doshkilnomu navchalnomu zakladi [Methods of acquainting children with the environment in preschool educational institution]*. Kyiv : Publishing House «Slovo» (in Ukrainian).

10. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity v Ukraini [Basic component of preschool education in Ukraine] (n.d.). *mon.gov.ua*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini> (in Ukrainian).

11. Ponimanska, T. (2004). Dytyna i sotsium [Child and society]. *Doshkilne vykhovannia [Preschool education]*, no. 8, pp. 4–8 (in Ukrainian).

12. *Metodychni rekomendatsiyi do Bazovoho komponenta doshkilnoi osvity (Derzhavnogo standartu doshkilnoi osvity) [Methodical recommendations to the Basic*

component of preschool education (State standard of preschool education)] (2021). *mon.gov.ua*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/605/0be/86b/6050be86b4f68482865820.pdf> (in Ukrainian).

13. Bilan, O. (2017). *Ukrainske doshkillia. Prohrama rozvytku dytyny doshkilnoho viku* [Ukrainian preschool. Preschool age child development program]. O. Nyzkovska (Ed.). Ternopil: Mandrivets (in Ukrainian).

14. Ohneviuk, V., Belenka, H., Mashovets, M. (2016). *Dytyna. Osvitnia prohrama dlia ditei vid dvokh do semy rokiv* [Child. Educational program for children from two to seven years]. Kyiv: Kyiv university named after B. Hrinchenko (in Ukrainian).

§3.3 *КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ – БЛАГОДАТНИЙ ВОГОНЬ ДУХУ, ПРОГРЕСУ, ЖИТТЯ (відродженню Державного податкового університету м. Ірпеня та всім навчальним закладам України присвячується) (Барабаш С.М., Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, Бурко О.В., Державний податковий університет)*

Вступ. Нинішня ситуація в Україні, пов'язана із повномасштабними військовими діями росії на території нашої держави, створила ряд викликів, змін поглядів, глобальних переформатувань в освітній сфері. Відбувається глибинне переосмислення попереднього навчального процесу, який сприяв культурній дипломатії, особливостям сприйняття духовного і матеріального потенціалу нашого народу представниками іноземних держав. Новий час вимагає рішучих кроків, спрямованих на повноцінну реалізацію поставлених освітніх завдань, актуальним є виявлення настроїв студентів-інокомунікантів, які через безпекову ситуацію вимушені були залишити Україну, які на власні очі побачили, сприймали нашу державу до і під час війни, попри це продовжують і планують продовжити навчання тут. Багато хто з них скаржився на стрес, який пережив у країні, яку за роки навчання вважав «рідною домівкою».

Виклад основного матеріалу. Наукова спільнота України відзначила 100-річчя Державного податкового університету восени 2021 року. Але навесні нинішнього ми маємо випалений корпус А, де було підготовче відділення для іноземців та осіб без громадянства відділу міжнародного освітнього співробітництва та аудиторія 224, обладнана відповідно до вимог змішаної форми навчання: очної та дистанційної. Напрацьовані матеріали для освітнього процесу інокомунікантів вціліли на електронних носіях. Відтак оприлюднюємо їх у нашій праці.

Мета статті: оприєвнити навчально-методичний комплекс, що має супровід у системі «MOODLE», для оволодіння українською мовою іноземними громадянами, українцями за кордоном, мігрантами, біженцями з теми «Числівники. Кількісні та порядкові. Давальний відмінок у значенні віку (кому? чому? скільки років?). Розмовна тема "Загадка Фенікса: Державний податковий університет"»; на основі опитування встановити особливості сприйняття України у світі крізь бачення студентів-іноземців, яке сформувалося засобами культурної дипломатії.

Онлайн-заняття у системі «MOODLE» розпочали аудіюванням монологічного мовлення. Використали адаптовані сюжетні тексти «Пам'ятний знак до 100-річчя Державного податкового університету», «Церемонія спецпогашення поштової марки до 100-річчя Податкового університету», сформували до них україно-англійський онлайн-словник, наприклад, марка – brand, конверт – anvelope та ін.; підготували презентацію подій, використавши новини сайту Університету; сформували низку питань на основі лексико-граматичного матеріалу про числівник, що відповідає початковому рівню (наприклад, поставте питання до виділених слів, знайдіть серед них числівник). «Загальноосвітнім стандартом з української мови як іноземної (початковий рівень А1)» передбачено формування вміння інокомунікантів розуміти на слух інформацію, яка міститься в монологічному висловлюванні, про що відомо з [1]. Рівень розуміння україномовних текстів визначали за допомогою тестів № 1 та № 2 й відповідно оцінювали. Подаємо їх взірці.

Тести № 1

Напишіть питання, на яке підходить відповідь:

а) можна побачити пам'ятний знак до 100-річчя Державного податкового університету;

б) можна побачити пам'ятник до 100-річчя Державного податкового університету;

в) можна побачити алею юристів Державного податкового університету;

г) можна побачити музей Державного податкового університету.

2. Заповніть пропуски в реченнях після прослуханого тексту:

а) 25 листопада, у м. Ірпінь, на вулиці ... напроти корпусу А університету було відкрито пам'ятний знак з нагоди сторіччя навчального закладу;

б) пам'ятний знак встановлений у ... імені Петра Мельника;

в) пам'ятний знак з нагоди сотої річниці закладу виготовлено та встановлено завдяки фінансовій підтримці Максима Мельника, ... першого ректора університету;

г) почесне право відкрити ... було надано Максиму Мельнику та Валентині Унінець-Ходаківській.

3. Закінчіть речення на основі прослуханого тексту:

а) у зв'язку зі **сторіччям** університету виготовлено ... ;

б) у зв'язку з **сотим днем народження** університету встановлено ... ;

в) у зв'язку з **сотою річницею** університету відкрито ... ;

г) у зв'язку з **ювілеєм** університету випущено ...

Тести № 2

1. Що було відкрито на території Державного податкового університету 25 листопада 2021 року?

а) сквер імені Петра Мельника;

б) пам'ятний знак з нагоди сторіччя навчального закладу;

в) вулицю Інститутську.

2. Коли відкрили пам'ятний знак до сторіччя Державного податкового університету?

а) 25 листопада 1921 року;

б) 25 листопада 2021 року;

в) 25 жовтня 2021 року.

3. Завдяки кому виготовлено та встановлено пам'ятний знак з нагоди 100-річчя закладу?

а) Олександрові Маркушину;

б) Максимові Мельнику;

в) Петрові Мельнику.

4. Біля якого знака студенти можуть зробити селфі?

а) біля пам'ятного знака до 100-річчя Державного податкового університету;

б) коло пам'ятного знака академіку Заріфі Алієвій;

в) поблизу пам'ятного знака з нагоди вступу в університет.

Аналіз відповідей іншомовних слухачів засвідчив: інформаційна наповненість, презентація подій, граматичний аналіз ужитих числівників не тільки зацікавив, але й спричинив глибше розуміння україномовних монологічних текстів.

Як підготовчий етап до аудіювання діалогічних текстів використали віртуальні діалоги, запропонувавши завдання: прослухати діалог, об'єднатися в пари зі своїми однокурсниками для його читання й прочитати репліки, поставити питання до виділених слів, визначити відмінок ужитих іменників. Наприклад:

1. Викладач:

Доброго ранку!

Слухач:

Доброго ранку!

Викладач:

Сьогодні свято в університеті.

Слухач:

Я не знаю про це.

Викладач:

Так, минула **сотня** років із того часу, коли заснували університет.

Слухач:

Коли саме?

Викладач:

У 1921 році.

Слухач:

Це дуже давно. Звідки Ви про це дізналися?

Викладач:

Я прочитала на сайті нашого університету.

Слухач:

– Дякую, я також прочитаю.

2. Викладач:

Добрий день! Вітаю зі **сторіччям** університету!

Слухач:

Вітаю! Що означає слово **сторіччя**?

Викладач:

– **Сто років.**

Слухач:

Хіба це одне й теж?

Викладач:

Сто років – числівник, а **сторіччя** – іменник.

Слухач:

Як упізнати числівник?

Викладач:

– Раджу прочитайте правила з посібника з української мови (параграф 37, правила № 3).

Слухач:

– Добре.

3. Студентка-українка:

– Привіт! Дівчино, вітаю Вас зі святом.

Слухачка:

–Яким святом?

Студентка-українка:

–Наш університет відзначає сто років.

Слухачка:

–Невже? Звідки тобі відомо про це?

Студентка-українка:

–Я читала книгу «Державний податковий університет. 100 років» у нашій бібліотеці.

Слухачка:

–О, це цікаво.

4.Слухач:

–Алло, це підготовче відділення для іноземців?

Методистка:

–Так, слухаю Вас.

Слухач:

–Мене звать Скажіть, будь ласка, з якого року Університет готує іноземних громадян?

Методистка:

–Із 2018 (дві тисячі вісімнадцятого) року.

Слухач:

–Звідки Ви про це дізналися?

Методистка:

–Я тут працюю з 2018 року, року заснування нашого підготовчого відділення.

Слухачі блискуче виконали це завдання, використавши знання з тем «Іменник» та «Числівник». Так досягли реалізації мети навчання українській мові як засобу спілкування.

Інокомуніканти повинні уміти: читати текст з настановою на загальне охоплення його змісту; визначити тему тексту; розуміти досить повно і чітко основну інформацію тексту, а також деякі деталі, що мають смислове навантаження, що розглянуто в [2]. Для навчального читання

спеціально склали текст на основі ювілейного видання «Державний податковий університет – 100»: «Державний податковий університет уклав міжнародні договори й угоди з більше, ніж 30 іноземними закладами вищої освіти. Це університети Індонезії, Польщі, Словаччини, Литви, Республіки Корея, Китаю, Чехії, Молдови, Хорватії, Азербайджану, Білорусі, Болгарії, Італії, Іспанії тощо. Університет успішно відновлює та встановлює зв'язки з вишами не лише країн Європейського союзу, а й азіатськими. Укладено двосторонні договори з такими навчальними закладами: Вища школа бізнесу, Національний університет Луїса, Вища школа управління охороною праці в Катовіце, Університет Кастилія-ла-Манча, Варненський вільний університет імені Чорноризця Храбра, Академічне співтовариство М. Балуднянського в Кошице та ін. Університет співпрацює з міжнародними організаціями. Його представники беруть участь у міжнародних конгресах, семінарах, круглих столах і конференціях», про що відомо з [3].

Сформували кілька завдань з метою контролю розуміння прочитаного:

Завдання 1. Вибрати назву для тексту:

- а) міжнародна співпраця університету;
- б) Державний податковий університет;
- в) сучасний університет;
- г) міжнародний досвід.

Завдання 2. Скласти питання до тексту, дати відповіді на них одним словом. Наприклад:

Хто співпрацює з міжнародними організаціями?
Університет.

Завдання 3. Поставити питання до слів **тридцять, сто, двосторонні**; назвати частини мови, до яких вони належать.

Апробовані завдання дозволили зацікавити іншомовних слухачів мовними явищами, повторити вивчене про частини

мови. Дехто з них обрав домашнє читання тексту «Ювілейні марки та конверти», консультувався з викладачем про вимову букв та значення слів у «Viber».

У перший день травня цьогорічний слухач-пакистанець звернувся в соціальну мережу «Viber» з електронним запитом про те, як він може продовжити навчання в університеті. Звісно, він не бачив руїн нашого корпусу, як ми; не чув пострілів контактних боїв за кожен будинок на вулицях Ірпеня, як залишенці окупованої території. Розповісти йому про це – несила. Наша стаття – запевнення іноземної аудиторії, що університет зі столітною історією працює й надаватиме освітні послуги в сучасних реаліях.

І нині, на жаль, актуальними є слова О. Довженка «Україна в огні». Вогонь відрізняється від інших феноменів матеріального світу і має свою специфіку. Навіть у міфології він має класифікацію. Вогонь природний, тобто реальний, але він не є цілком матеріальний. «Він приходить з неба посланцем вищих сил, і тоді він неприборканий і руйнівний. І в той же час його можна добути, зберегти, управляти ним. Вогонь одночасно руйнує, обпалює – і зігріває, дає їжу і захист. А ще вогонь схожий на живу істоту: він може народжуватися, жити, помирати», про що розглянуто у [4].

Синонімічний ряд до слова «вогонь» – полуміння; поет; полумінь; жевриво; жижа; (у вікні) світло; світіння; (очей) блиск; (душі) натхнення; запал; пристрасть; стрілянина; огонь, що зазначено у [5] – лиш підтверджує смислове, метафоричне сприйняття цього явища, поняття. Відомі образи Прометєя, Фенікса, неопалимої купини, які у найтрагічніші моменти, здавалося, гинули назавжди, проте незборима сила правди, істини, світла відроджувала їх. Як це відбувається і нині з тим, що поки що є згарищем. Проте там є дух, міць, завзяття, а вони завжди відроджуються за найскладніших обставин.

Надзвичайно важливим складником нашого дослідження вважаємо виявлення настроїв, психологічного сприйняття студентами-іноземцями України загалом, ставлення до навчального процесу в обраному університеті, бачення себе як представника іншої культурної картини світу у цій державі, її нинішньої ситуації. Наукова якість здійсненого методу дослідження – анкетування – залежала, насамперед, від чітко сформульованих запитань, їх змістового наповнення, спрямованості на виявлення найтонших психологічних компонентів сприйняття України. Опитувальник у своїй структурі містив чотири частини. На вступному етапі респондентам пояснювалася мета дослідження, гарантувалася анонімність відповідей, давалася інструкція щодо заповнення. Наголошувалася увага на важливості кожної відвертої відповіді. У демографічній частині вказувалися соціально-статусні ознаки респондента, тобто курс, факультет і навчальний заклад, країна. Це важливо й для визначення рівня задоволеності здобувача вищої освіти рівнем оволодіння знань, умінь та навичок в обраному навчальному закладі. Основна частина анкети була більш складною, об'ємною, адже головною метою було зацікавити респондента у співпраці з опитувальником, включити його у відвертий діалог із незримим кореспондентом. Запитання формулювалися із урахуванням вікових, психологічних, культурних особливостей респондентів, що мало на меті виявити соціальні установки та орієнтації, оцінки і судження до основної мети дослідження. Дослідники мали на меті виявити, уточнити, поглибити отриману інформацію через питання більш інтимного характеру, тобто глибоко особистого, сердечно-щирого. На завершальному етапі було оголошено подяку всім респондентам за виділений час для такого виду роботи, висловлено побажання подальшої творчої співпраці. Слід

зазначити, що після проведення опитування студенти дякували за можливість дати відповіді на питання саме у цей визначальний історичний період, де кожен міг чітко окреслити своє бачення реалій та висловити підтримку Україні (100 % респондентів висловили прихильне ставлення до держави, в якій здобувають нині вищу освіту).

Анкетування виявило ще й уміння студента-інокомуніканта сформулювати власну точку зору, бачення ситуації у культурному, етичному і політичному контексті.

За змістом питальник особистий, адже вказувалася стаття та освіта; виявляв факти свідомості, тобто спонукав до висловлення власних міркувань, суджень, бачень. За формою нами було обрано відкриті відповіді, адже на меті мали отримати самостійні та розгорнуті повідомлення, що й становило найбільшу цінність нинішнього дослідження, чого й було досягнуто в процесі наукової роботи. За сформованістю запитання були прямі, адже були спрямовані на безпосереднє, відкрите, чітке, правдиве отримання інформації від кожного учасника, що взяли участь у цьому процесі. За функцією анкета містила інформаційний характер.

Ми зосередили дослідження на опитуванні студентів 3–4 курсів факультету підготовки іноземних громадян Національного медичного університету імені О. О. Богомольця. Запитання стосувалися й психо-емоційного сприйняття України, до речі, відповіді були дещо несподіваними, як на наше сприйняття. Зокрема, на питання: «Чим пахне для вас Україна?» 98 % респондентів із африканського континенту відповіли, що «цигарками і кавою». Це спонукає до роздумів соціально-культурного характеру. Тобто країну сприймають як таку, що має культ кави і цигарок. Хоча не було жодної відповіді, де було б вказано на запах хліба. Пропонуємо для розгляду наш питальник та варіанти відповідей (подані так, як сформулювали їх респонденти).

Анкета

Прізвище, ім'я (за бажанням).

Мій курс.

Студенти 3 курсу медичного, 4 курсу фармацевтичного факультету підготовки іноземних громадян Національного медичного університету імені О. О. Богомольця.

Моя країна.

Індія, Марокко, Гана, Південно-Африканська республіка (ПАР), Нігерія, Йорданія, Зімбабве.

Чому я навчаюся саме в Україні, саме в цьому університеті?

«Щоб отримати більше знань і покращити себе. Плата за навчання також була дешевою в порівнянні з іншими університетами» (Джойс, Гана, 3 курс).

«Тому що це прогресивна країна, висока репутація університету» (Віссам, Йорданія, 4 курс).

Типовими були відповіді щодо доступності навчання в Україні та високий рейтинг Національного медичного університету імені О. О. Богомольця серед інших навчальних закладів.

Що мені подобається в Україні?

«Мені подобаються їжа, культура, соняшники і люди» (Сісіпхо, ПАР, 3 курс).

«Стійкість людей» (Алісе, Нігерія, 3 курс).

«Мені в Україні подобається все: люди, атмосфера. Все» (Крупалі, Індія, 3 курс).

Культура, архітектура, зелений і гарний Київ, люди – типові відповіді.

Як я зараз сприймаю ситуацію в Україні?

«Моє серце до українського народу. це дуже сумна ситуація. Я молюся, щоб це все скоро закінчилося» (Клара, Гана, 3 курс).

«Це велике лихо і втрата для жителів України, і я сподіваюся, що скоро все налагодиться і повернеться на круги своя» (Джойс, Гана, 3 курс)

«Я хочу, щоб нинішня війна закінчилася якнайшвидше і Україна отримала перемогу» (Крупалі, Індія, 3 курс).

«Україна – це вільна країна. Агресора росію потрібно знищити» (Віссам, Йорданія, 4 курс).

Чи хочу я продовжувати навчання в університеті? Чому?

Більшість опитаних респондентів виявили бажання продовжити навчання в Україні, але все залежить від ситуації, що пов'язана із безпекою. Наразі існує онлайн навчання, але все ж потрібні практичні навички, за обставин війни це неможливо.

Що найбільше мені запам'яталося під час перебування в Україні?

«Пам'ятаю, як подорожувала Одесою, гуляла узбережжям і бачила там красиві місця» (Джойс, Гана, 3 курс).

«Я пам'ятаю своїх друзів і всі хороші часи, які ми там пережили» (Сісіпхо, ПАР, 3 курс).

«Культура, природа, сніг» (Клара, Гана, 3 курс).

«Їжа, життя в спортзалі, клуб і красиві жінки» (Оломіде, Нігерія, 3 курс).

«Я пам'ятаю, як пішла до університету рано-вранці з сонними очима, а потім насолоджувалася цілий день з викладачами та друзями» (Крупалі, Індія, 3 курс).

«Найбільше запам'яталися люди в Україні. Вони дуже добрі і веселі» (Віссам, Йорданія, 4 курс).

Який ваш улюблений предмет в університеті? Чому він вам подобається найбільше?

98 % студентів улюбленими назвали предмети, що пов'язані із майбутньою професією. Ці дисципліни – внутрішні хвороби, анатомія, терапія, гістологія, педіатрія,

фармакологія, хімія – були цікавими, доступними для розуміння, містили чимало практичних занять. Одна респондентка зазначила, що немає улюбленого предмета. Була й така відповідь:

«Всі предмети гарні, але найбільше мені було цікаво вивчати українську мову та педіатрію, тому що вчителі цих предметів були дуже привітні та мої улюблені» (Крупалі, Індія, 3 курс).

Які емоції у вас викликає Україна? Чому?

«Смуток і розбитість серця, тому що всі надії були розбиті, а багато сімей і дітей були переміщені» (Бушра, Йорданія, 4 курс).

«Мені дуже сумно через війну в Україні, бо я вважаю її своєю другою країною» (Фатіма, Марокко, 4 курс).

«Україна викликала у мене позитивні емоції. Я хочу швидше повернутися в Київ і продовжити навчання» (Віссам, Йорданія, 4 курс).

«Багато разів плутанина, тому що життя в Україні дуже відрізняється від життя в Гані та Катарі, де я провела життя до приїзду сюди» (Клара, Гана, 3 курс).

«Емоції, кохання, спілкування» (Алісе, Нігерія, 3 курс).

«Я відчула багато емоцій в Україні. Я відчувала себе щасливою з друзями, у мене були сумні моменти. Зрештою відчувала великий страх під час війни» (Джаніале, Зімбабве, 3 курс).

«Україна принесла в мене відчуття прийняття і любові, тому що люди прийняли нас в своїй країні» (Крупалі, Індія, 3 курс).

Чи спілкуєтеся ви українською мовою поза аудиторією? Де і коли це відбувається?

Значний відсоток реципієнтів зазначив, що українською послуговуються у громадському транспорті, магазинах, під час спілкування із господарем помешкання, іноді з

українцями. Деякі студенти зазначили, що позааудиторно не використовують цю мову. Була й така відповідь: «Так, коли спілкуюся з іншими студентами з України у моїй країні» (Алісе, Нігерія, 3 курс).

Що в Україні було незвичним для вас?

Для студентів із Гани, Нігерії незвичним було те, що населення не розмовляє англійською мовою, що було для них певним шоком. Вказують на привітність і товариськість українців.

«Мені було незвично бачити стільки квіткових магазинів в Україні» (Джойс, Гана, 3 курс).

«Спочатку було незвичним все. Тому що інше життя і менталітет. Мені дуже подобається вільне життя в Україні» (Віссам, Йорданія, 4 курс).

«Люди курять і п'ють багато кави. Вони також більш дружні, ніж я думала» (Сісіпхо, ПАР, 3 курс).

Який сувенір ви привезли з України додому?

70 % респондентів зазначили, що нічого не привезли. Маємо й такі відповіді: «кераміку для солі і цукру» (Клара, Гана, 3 курс); «багато спогадів» (Крупалі, Індія, 3 курс); «одяг і взуття» (Оламіде, Нігерія), «рушник» (Віссам, Йорданія, 4 курс).

Де в Україні ви любите відпочивати?

Популярними були відповіді: «в парку, у своїй квартирі, біля річки, на Хрещатику, в Одесі».

Чи маєте ви друзів серед українців?

Серед респондентів 60 % мали друзів-українців, 40 % – ні.

Напишіть коротке звернення до українців.

«Будьте сильними, ви переможете» (Алісе, Нігерія, 3 курс).

«Скоро все заспокоїться. Слава Україні!» (Джойс, Гана, 3 курс).

«Треба бути сильним, Україна витримає!» (Сісіпхо, ПАР, 3 курс).

«Мої молитви з тобою. Дай Бог Україні її непохитного миру» (Клара, Гана, 3 курс).

«Мир буде відновлений» (Фейт, Нігерія, 3 курс).

«Мої співчуття. Сподіваюся, ситуація покращиться» (Оламідє, Нігерія, 3 курс).

«Я молюся, щоб ця війна скоро закінчилася, і що люди зможуть поступово відновлювати своє життя» (Джаніале, Зімбabwe, 3 курс).

«Я бажаю всім українцям терпіння, сил. Я хочу, щоб війна закінчилася, і ми повернулися до нормального життя і навчання» (Віссам, Йорданія, 4 курс).

За що ви любите (або не любите) Україну?

«Я люблю Україну, тому що остання 4 роки це місце, яке я називала домом, я зустрічала багато чудових людей і багато чому навчилася як особистість» (Джойс, Гана, 3 курс).

«Я люблю Україну, бо вона познайомила мене з друзями на все життя, яких я могла б ніколи не зустріти» (Сісіпхо, ПАР, 3 курс).

«Люблю весну в Україні. Дерева, квіти, вся природа дуже гарна» (Клара, Гана, 3 курс).

«Мені подобається їжа в Україні і я не люблю українців-расистів» (Фейт, Нігерія, 3 курс).

«Мені подобається настільки безпечна Україна. Ви можете безпечно ходити вночі» (Джаніале, Зімбabwe, 3 курс).

«Люблю Україну за все, що вона має, в Україні немає нічого, що мені не подобається» (Крупалі, Індія, 3 курс).

«Люблю Україну за добрий народ» (Віссам, Йорданія, 4 курс).

Що Ви одразу уявляєте, коли чуєте слово «Україна»?

«Перемога скоро» (Алісе, Нігерія, 3 курс).

«Я уявляю дім для мільйонів людей» (Сісіпхо, ПАР, 3 курс).

«Хорообрість і патріотизм» (Клара, Гана, 3 курс).

«Складна мова» (Фейт, Нігерія, 3 курс).

«Я думаю про прекрасну архітектуру» (Джаніале, Зімбabwe, 3 курс).

«Мій другий дім» (Крупалі, Індія, 3 курс).

«Я уявляю Хрещатик, Дніпро, гори Карпати» 8(Віссам, Йорданія, 4 курс).

Яка найсмачніша страва в Україні?

На першому місці – це борщ, хоча багато студентів називають його «борщовий суп». На другому за популярністю – вареники. Цікаво, що деякі страви, які скуштували респонденти вперше в Україні, вони й вважають українськими. Такими було названо кус-кус і фалафель.

Яке українське слово (чи фразу) ви використовуєте найчастіше?

«Як справи?», «не знаю», «зараз», «чому?», «я не хочу», «дякую», «будь ласка», «гроші», «ще», «Слава Україні!»

Яке українське ім'я вам подобається?

Аліса, Євгенія, Олена, Михайл, Аліна, Володимир, Тетяна, Наталія, Валерія, Світлана.

Чим пахне для вас Україна?

Найпопулярніша відповідь серед респондентів із африканських країн: «Україна пахне сигаретами і кавою».

«Україна пахне квітами» (Фейт, Нігерія, 3 курс).

«Трояндами» (Крупалі, Індія, 3 курс).

«Україна пахне борщем і львівською кавою» (Віссам, Йорданія, 4 курс).

Питання культурної дипломатії – процес тривалий, різноплановий і не миттєвий. У результаті опитування ми побачили, що Україна відкрилася різноаспектно перед студентами різних країн, соціальних станів, культурних світоглядів. Кожен, хто взаємодіяв із респондентами протягом 3–4 років, виконував свою роль, культурницьку місію у формуванні бачення України, її народу, духовних

надбань, культурних традицій іноземними громадянами. Цей духовний обмін і сприяв позитивному баченню, нинішній підтримці нашої держави у різних державах і континентах. Важлива роль полягає у культурницькій місії викладача як наставника, друга, порадника; українських студентів, з якими безпосередньо спілкуються іноземці на заняттях, у процесі позааудиторної комунікації; кожного, з ким доводиться у разі життєвої необхідності спілкуватися інокомунікантам (це й лікарі, водії, продавці, фармацевти, господарі помешкань тощо).

Так, 22 квітня 2022 року Уповноважений із захисту державної мови Тарас Кремень наголосив: «Власне, народна дипломатія і визначає ключові чинники утвердження української мови як державної. Від того, як сьогодні поширюється мережа безкоштовних курсів, як з'являються прекрасні ініціативи на підтримку української мови, на освітньому рівні, на дипломатичному, музичному, культурному фронтах. Коли пісню «Ой у лузі червона калина» співають на всіх сценах світу; коли українська лірика лунає на відзначенні переможців «Греммі»; коли є великий інтерес до українського письменництва – усе це і є дією народної дипломатії», про що довідуємося із [6].

Висновки. Культурну дипломатію визначають як своєрідний інструмент «м'якої сили», в результаті якого відбувається обмін думками, баченнями, світоглядними уявленнями, надбаннями культури. Спостерігається взаємодія, формування характеру сприйняття між різними державами. Культурна дипломатія відіграє надзвичайно важливу роль у досягненні цілей зовнішньої політики держави та, навіть, як показує досвід в умовах кривавої російсько-української війни, у дотриманні національної безпеки.

Позитивне сприйняття України нинішнім молодим поколінням інокомунікантів сприяє відновленню і підтримці духовного миру зі всім світом, фізичному відродженню всіх

навчальних закладів нашої держави загалом та визначенню стратегічного напрямку на мирні взаємини зі всіма прогресивно налаштованими державами, громадянами. Благодатний вогонь Духу, відродження, яким пройняті істинні цінності, уже живить і відновлює зболену Україну. Бо кожне щире слово, знання будують нове во ім'я Свободи, Правди, Добра і Любові.

Список використаних джерел:

1. Стандарт з української мови як іноземної. Базовий рівень (А 1) / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua> > donbas-krym > standarta15 (дата звернення: 05.11. 2021).
2. Державний податковий університет – 100: ювіл. іст. вид. / Пашко П.В., та ін. ; за заг. ред. П.В. Пашка. Київ : ВЦ-Логос Україна. 2020. 220 с.
3. Каталог договорів (угод) УДФСУ з міжнародними партнерами. URL: <https://www.nusta.edu.ua/partneri-universitetu/> (дата звернення : 19.11.2021).
4. <https://uaeu.top/tsikave/vogon-shcho-vin-simvolizue-i-shcho-oznachae-dlya-lyudstva.html>
5. <https://synonimy.info/>
6. <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/taras-kreminarodna-diplomatiya-viznachaye-klyuchovi-chinniki-utverdzhennya-ukrayinskoyi-movi-yak-derzhavnoyi>

§3.4 СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ІДЕЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЕДІЯЛЬНОСТІ ДИТИНИ ЗА В. СУХОМЛИНСЬКИМ (Батрун І.В., Харківська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 101)

Вступ. Освітнє середовище – сукупність об’єктивних зовнішніх умов, факторів, соціальних об’єктів, необхідних для успішного функціонування освіти.

Виклад основного матеріалу. Освітнє середовище - система впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні[1].

«Безпечне освітнє середовище - сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та / або моральної шкоди, зокрема внаслідок недотримання вимог санітарних, протипожежних та / або будівельних норм і правил, законодавства щодо кібербезпеки, захисту персональних даних, безпечності та якості харчових продуктів та / або надання неякісних послуг з харчування, шляхом фізичного та / або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (зокрема шляхом булінгу (цькування), поширення неправдивих відомостей тощо), пропаганди та / або агітації, у тому числі з використанням кіберпростору, а також унеможливають вживання на території та в приміщеннях закладу освіти алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних засобів, психотропних речовин» [2].

Сучасні науковці та практики трактують освітнє середовище, як частину життєвого, соціального середовища людини, яка виявляється у сукупності усіх освітніх факторів, що безпосередньо або опосередковано впливають на особистість у процесах навчання, виховання, розвитку [3].

Освітнє середовище є певним виховним простором, в якому соціалізується особистість. Освітнє середовище – це характеристика життя всередині освітнього закладу, система впливів і умов формування особистості, а також система можливостей для розвитку особистості, які містяться у соціальному та просторово-предметному оточенні.

Створення безпечного освітнього середовища перегукується з ідеями В. Сухомлинського, щодо традиційної української системи національної освіти і виховання, яка ґрунтувалась на турботі про здоров'я. «Турбота про людське здоров'я, тим більше про здоров'я дитини, – це не просто комплекс санітарно-гігієнічних норм і правил, не перелік вимог до режиму, харчування, праці, відпочинку. Це насамперед турбота про гармонійну повноту всіх фізичних і духовних сил, і вінцем цієї гармонії є радість творчості» [4, с. 108].

Важливим етапом формування є пізнання дитиною світобудови, світотворення, формування на цій основі широкого світогляду, розуміння загальної картини світу, органічної єдності людини-природи-суспільства, нерозривності і наступності часів і поколінь. Педагог відзначає, що важливо врахувати закономірності розумового розвитку особистості, психофізіологічні механізми мислення людини. Для педагогів має значення врахування вікових особливостей дітей [4]. Важливим є поетапний розвиток мислення дитини – від образного до абстрактного, бо дитина мислить образами - «образне мислення – обов'язковий етап для переходу до мислення поняттями» [4, с. 133]. Важливими в закладі освіти є створення психологічного комфорту, взаємодія дитини з природою і суспільством, дотримання культури розумової праці та дослідницький характер пізнання світу. Але пізнання має бути взаємопов'язано із «вируючим інтелектуальним життям, яке відбувається в світі гри, казки, краси, музики, фантазії і творчості» [4, с. 75].

Потреби сьогодення обумовлюють необхідність оновлення змісту національного виховання в умовах НУШ, в умовах інклюзивної освіти, універсального дизайну та безпечного освітнього середовища, що спрямовані на підпорядкування по новому сприйняття дитиною світу в умовах цифровізації та глобальних викликів і принципово новому її ставленню до нації, суспільства, громади, в якій живе дитина, природи, людей, розумінню самого себе, матеріальної і духовної спадщини населення рідного краю. Погоджуємось із висновками В. Сухомлинського, що школа має навчити дитину вчитися, сформувавши в неї необхідні вміння та навички [4, с. 97].

За таких умов виховання здійснюється з метою ідентифікації дитини із загальнолюдськими та національними цінностями і якостями. Відомо, що система цінностей і якостей особистості розвивається через її власні ставлення.

Таблиця 1.

Зміст національно-патріотичного виховання в ЗЗСО і позашкільних навчальних закладах.

Зміст національно-патріотичного виховання в ЗЗСО і позашкільних навчальних закладах відповідно до ідей педагогічної спадщини В. Сухомлинського в умовах НУШ ґрунтується на:	
ціннісне ставлення особистості до суспільства і держави	виявляється в таких якостях, як патріотизм, національна свідомість, самосвідомість, правосвідомість, політична культура, гордість за приналежність до українського народу, певної його етнічної групи
ціннісне ставлення особистості до історичних, культурних і духовних надбань населення рідного краю	виявляється у глибокій обізнаності дитини з історією, культурою, духовними засадами етносу рідного краю, його традиціями і звичаями, здатності їх продовжувати, берегти та примножувати, почутті гордості за приналежність до своєї малої Батьківщини

ціннісне ставлення особистості до сім'ї, родини, людей	виявляється в моральній активності і вихованості особистості, прояві моральних чеснот, вмінні жити і працювати в колективі: родині, класному, шкільному, суспільному колективах
ціннісне ставлення особистості до себе, свого фізичного, психічного та соціального «Я»	виявляється у вмінні дитини цінувати себе як носія фізичних, духовно-душевних та соціальних сил
ціннісне ставлення особистості до природи	виявляється в усвідомленні функцій і значення природи в житті людини, здатності жити в гармонії з природою, мотивації на ведення природоохоронної діяльності, прагненні зберегти природу рідного краю
ціннісне ставлення особистості до праці	виявляється в осмисленні дитиною соціальної значущості праці, готовності до професійного самовизначення та трудової діяльності, сформованості працелюбності й мобільності як базових якостей особистості
ціннісне ставлення особистості до мистецтва	виявляється в естетичній ерудиції особистості, сприйнятті докільця як естетичної цінності, розумінні мистецтва, як культурної спадщини та надбання українського народу

Сучасний ЗЗСО має так побудувати виховну діяльність, щоб її організація, приклади авторитетних наставників-учителів, шкільне середовище виховували дітей у душі патріотизму, глибокого розуміння історії свого народу, національної ідентичності, самобутності [5].

Слова «Україна», «Батьківщина», «патріотизм» мають набути для дитини особливого сенсу, тобто сприйматись «не

лише розумом, а й серцем», і це завдання педагогів НУШ [6]. Не менш важливим є виховання поваги до Конституції держави, законодавства, державних символів – Герба, Прапора, Гімну.

Патріотизм є суспільною та особистісною цінністю. Держава потребує того, щоб діти стали національно свідомими громадянами-патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі. Для суспільства важливо, щоб розвиток особистості й становлення її патріотичної самосвідомості здійснювались на моральній основі.

Нормативні документи визначають основні завдання, розв'язання яких має забезпечити досягнення мети національно-патріотичного виховання учнів:

- формування національного мовно-культурного простору;
- формування активної громадянської позиції;
- утвердження національної ідентичності громадян на основі духовних цінностей українського народу, національної самобутності;
- здійснення постійної комунікації з громадянським суспільством з питань національно-патріотичного виховання;
- утвердження традиційних сімейних цінностей;
- створення умов для повного розкриття духовного, творчого, інтелектуального, морального потенціалу особистості;
- дотримання моральних норм співіснування в колективі, що потребує самоорганізації, самодисциплінованості особистості та змістовного обміну моральним досвідом;
- формування життєвих принципів загальнолюдської моралі;
- формування психологічної та фізичної готовності

молоді до виконання громадянського й конституційного обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, її національних інтересів;

- зосередження уваги на вивченні історичних подій та діяльності видатних суспільних діячів України;

- досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, толерантності, поваги до інших культур та релігій, наявних у нашій області;

- виховання дбайливого ставлення до природних багатств країни, поваги до її традицій;

- орієнтування педагогів та учнів на конструктивне діалогічне спілкування;

- постійне підвищення професійної компетентності педагогів;

- упровадження в педагогічну практику колективної стратегії критичного мислення учнів, особистісно орієнтованих та проектних технологій, інноваційних форм освітньої діяльності;

- розширення ролі батьківської спільноти, культурно-освітніх установ, громадських організацій.

Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у Новій українській школі схвалена Указом Президента України від 25 травня 2020 року № 195/2020 розроблена на виконання Указу Президента України від 7 грудня 2019 року № 894 «Про невідкладні заходи щодо покращення здоров'я дітей» та конкретизує основні напрями реалізації розбудови безпечного і здорового освітнього середовища [7].

Національна стратегія ґрунтується на принципах:

- пріоритету прав і свобод дитини, забезпечення прав на освіту, охорону здоров'я, безпечні умови навчання та праці;

- доступу учнів до навчання, виховання, розвитку в здоровому та безпечному освітньому середовищі без

дискримінації за будь-якою ознакою;

- відповідальної взаємодії відповідно до компетенції всіх учасників освітнього процесу, державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, громадських об'єднань у забезпеченні належних і безпечних умов навчання, виховання, розвитку учнів, а також формування у них гігієнічних навичок та засад здорового способу життя;

- стимулювання особистої відповідальності людини за збереження та зміцнення здоров'я, забезпечення безпеки власної життєдіяльності та перетворення здорового та безпечного способу життя у повсякденну практику;

- міжсекторального співробітництва та координації, комплексного підходу до організації здорового та безпечного освітнього середовища;

- наукової доказовості підходів до розбудови безпечного та здорового середовища.

Реалізацію Національної стратегії безпечного освітнього середовища важливо здійснювати за такими стратегічними цілями:

- здоров'язбережувальна складова освіти – зміст освіти та методики навчання формують в учнів компетентності, необхідні для здорового та безпечного життя;

- комплексність розвитку фізичної культури та посилення рухової активності – підвищити рівень фізичної активності учнів, широке залучення працівників закладів освіти, батьків та місцевих громад до культури фізичної активності;

- розбудова системи здорового харчування, формування культури харчування та правильних харчових звичок;

- удосконалення медичного обслуговування учнів та працівників закладів освіти;

- ефективне психологічне забезпечення освітнього

процесу – створення в закладі освіти умов, які сприяють охороні психічного здоров'я учнів та педагогів, надання їм психологічної та соціально-педагогічної підтримки;

- підготовка працівників закладу освіти та їх здоров'я – працівники закладів освіти дотримуються принципів здорового та безпечного способу життя, сприяють формуванню відповідних компетентностей в учнів, вміють запобігати проявам насильства та булінгу (цькування);

- безпечність, доступність та інклюзивність освітнього середовища – у закладі освіти мають створені умови, що забезпечують належні та безпечні умови навчання, виховання, розвитку учнів, формування у них гігієнічних навичок та засад здорового способу життя, створені умови фізичної та психологічної безпеки учнів, з урахуванням їх потреб та можливостей, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх дітей, у тому числі з особливими освітніми потребами;

- міжсекторальна взаємодія та залучення соціальних інституцій – заклади охорони здоров'я, органи та установи у сферах молодіжної політики, спорту, соціального захисту, культури, правоохоронні органи співпрацюють у процесі створення та забезпечення функціонування здорового, безпечного, розвивального, інклюзивного освітнього середовища.

За участі всіх учасників освітнього процесу формується та підтримується освітнє середовище, що відповідає їх потребам у розвитку, збереженні здоров'я та безпеці. Батьки учнів, місцева громада, громадські організації та активісти зацікавлені у здоровому та безпечному способі життя дітей, активно долучаються до формування середовища, максимально сприятливого для всебічного розвитку та безпеки дітей.

Національна стратегія ґрунтується на тому, що учні

повинні оволодіти знаннями, уміннями, навичками, способами мислення стосовно:

- створення і підтримки здорових та безпечних умов життя і діяльності людини як у повсякденному житті (у побуті, під час навчання та праці тощо), так і в умовах надзвичайних ситуацій;

- основ захисту здоров'я та життя людини від небезпек, оцінки існуючих ризиків середовища та управління ними на індивідуальному рівні;

- формування індивідуальних характеристик поведінки та звичок, що забезпечують необхідний рівень життєдіяльності (відповідно до потреб, інтересів тощо), достатній рівень фізичної активності та здорове довголіття;

- усвідомлення важливості здорового способу життя та гармонійного розвитку, високої працездатності, духовної рівноваги, збереження та поліпшення власного здоров'я (підвищення імунітету, уникнення різних захворювань, підтримання нормальної ваги тіла тощо);

- моделей безпечної та ненасильницької міжособистісної взаємодії з однолітками та дорослими у різних сферах суспільного життя;

- знань і навичок здорового, раціонального та безпечного харчування, здійснення усвідомленого вибору на користь здорового харчування;

- усвідомлення цінності життя та здоров'я, власної відповідальності та спроможності зберегти та зміцнити здоров'я, підвищити якість свого життя.

Оволодіння всіма зазначеними компетенціями не лише здобувачами освіти, їх батьками, педагогічними працівниками, наставниками, асистентами, а й іншими особами, які працюють із дітьми шкільного віку, забезпечують їх навчання, виховання та розвиток.

Висновки. Таким чином, створення безпечного

освітнього середовища та актуалізація ідей В. Сухомлинського передбачає наявність безпечних умов навчання та праці в закладі освіти. Комфортна міжособистісна взаємодія, що сприяє емоційному благополуччю учнів, педагогів і батьків, відсутність будь-яких проявів насильства та наявність ресурсів для їх запобігання, дотримання прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу. Для створення безпечного освітнього середовища та забезпечення підвищення рівня якості національно-патріотичного виховання у вітчизняних закладах освіти, які втілюють ідеї НУШ та В. Сухомлинського, важливо приділяти увагу плануванню роботи за зазначеним напрямом представників ЗЗСО - якість та гуманістичність міжособистісних відносин, захищеність та комфортність в освітньому середовищі, задоволеність всіх учасників навчання. Важливо також формування безпечних, комфортних та здорових умов навчання в закладі освіти, освітнього середовища, яке забезпечує оволодіння учнями компетентностями, необхідними для життя, формування культури безпечної та здорової поведінки. Національно-патріотичне та громадянське виховання, передбачають конструктивну взаємодію між суб'єктами національно-патріотичного виховання і громадою, взаємодію ЗЗСО і родин учнів.

Список використаних джерел:

1. Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі // Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/1952020-33789>
2. Закон України «Про освіту» // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
3. Лист МОН від 27.06.2019 № 1/9-414 «Про деякі питання щодо створення у 2019/2020 н. р. безпечного освітнього середовища, формування в дітей та учнівської молоді ціннісних

життєвих навичок» // Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/1Ap6C0f7v3EkdWcSAjhe38h5TUhbp-dc/view>

4. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори в 5 томах. Київ: Радянська школа, 1977. Том 3. С. 5 - 279.

5. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві. Вибрані твори в 5 томах. Київ: Радянська школа, 1976. Том 2. С. 419 – 654.

6. Ціннісні орієнтири сучасної української школи // Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conferentcia/2019/Presentation-Roman-Stesichin.pdf>

7. Про невідкладні заходи щодо покращення здоров'я дітей // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/894/2019#Text>

§3.5 РОЗВИТОК ІНТЕРЕСУ СТУДЕНТІВ ДО МИСТЕЦЬКО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНИХ ЗАСАДАХ (Горбенко С.С., Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова)

Вступ. Інтеграція України до європейського освітнього простору вимагає оновлення змісту фахової підготовки вчителя, який усвідомлює свою професійну відповідальність, відданий своїй професії. Серед усіх напрямків такої діяльності особливе місце належить фахівцю мистецького напрямку. Саме мистецтво є засобом формування світоглядних уявлень і ціннісних орієнтацій людини, власного творчого розвитку, бо в процесі художньої діяльності вона створює для себе щось нове, а значить ця діяльність постає як творча, спрямована на самозмінення, саморозвиток, формує життєво-творчу позицію особистості. Перше осмислення сутності педагогіки мистецтва відбулося в часи античності, коли давньогрецькі філософи почали активно вводити його до змісту освіти молодих людей з метою збереження здоров'я їх душ і досягнення ними калокагатії як ідеалу особистісного розвитку й мети виховання. Мистецтво є тою силою, яка може потрясти, вразити людину до глибини душі та змінити її. У цьому контексті мистецтво повинно займати достойне місце в сучасних підходах до освітніх процесів, удосконалення людини і суспільства. Як переконує Г.Філіпчук, «найбільш розвинуті країни Європи, зокрема, Франція, має традиційно сильно розвинуту мистецьку освіту. Однією з пріоритетних державних програм є «Мистецтво та культура в школі», основне завдання якої - створення належних умов для художньо-культурного виховання, доступ молоді до культурного надбання Франції і світу» [6, с.471]. Саме тому в педагогічних закладах вищої освіти основним завданням освітнього процесу стає підготовка вчителя—

творця, вихователя, фасилітатора, ментора, здатного вийти за межі шкільних предметів, стати для учнів активним носієм національної культури і духовно-матеріальних традицій українського народу. Особлива роль у цьому, за нинішніх обставин, належить педагогу мистецького напрямку, інтерес до якого, в останні роки, почав знижуватися. Тому є необхідність і потреба у розробці всіх необхідних заходів для підвищенні інтересу до цього напрямку підготовки фахівців.

Виклад основного матеріалу. Феномен «інтерес» є одним із постійних сильнодіючих мотивів людської діяльності (від лат. *interest* - має значення, важливо), особливо значуща причина дій індивіда. Вченими визначено, що інтерес до мистецтва присутній в усіх процесах пізнання, основою якого є мотивований інтерес [2]. Інтерес до мистецтва характеризується як реалізація мистецької потреби, що «пов'язана з такими особистісними властивостями, як емоції, ставлення, бажання, здібності» [2]. На думку психологів І.Булах, О. Ковальова Є. Натанзона, П. Рудіна, головною ознакою інтересу, його суттю може бути тільки стійке позитивне емоційне ставлення особистості до певного об'єкта. Під професійним інтересом розуміють стійку соціально-психологічну орієнтацію особистості на певний вид діяльності, яка виявляється в усвідомленому, позитивному відношенні до вибраної професії.

Психологи відмічають, що сформованість в особистості зацікавленого ставлення до професії, до самої себе впливає на формування психологічних складників, щовиступають підґрунтям розвитку суб'єктної активності індивіда, його ціннісних орієнтацій, типу особистісної спрямованості, внутрішньої мотивації, саморегуляції, саморефлексії, високої самооцінки тощо.

Інтерес перекликається з поняттям «потреба». На думку В. Сіренка, потреба та інтерес мають одну підставу, але

потреба виступає як життєво необхідна функція суб'єкта, а інтерес включає в себе дану необхідність не безпосередньо, а як необхідність задоволення потреби суб'єкта. Спільним між потребою та інтересом є те, що вони не існують поза їх носіями і спрямовані на певний об'єкт (освіту, культуру, цінності, відносини, звичаї тощо). Відмінним між ними є те, що інтереси виступають лише у людини. Потреби орієнтовані, перш за все, на предмет їх задоволення, а інтереси спрямовані на ті соціальні інститути, від яких залежить розподіл цінностей і благ, що забезпечують задоволення потреб [5, с. 55-56].

З інтересами пов'язана проблема співвідношення інтересів і цінностей. Ціннісні орієнтації особистості є професійною характеристикою та впливають на всі аспекти людської психіки: від пізнавальної потреби (А. Маслоу) до мотивації учинків індивіда (Є.Ільїн). Цінності розглядають і як феномен, що формується на основі інтересів, і як системозапочатковуючий елемент у їх формуванні. Тому формування у студентів стійкого інтересу, до обраної професії, потреб у навчанні підростаючого покоління, передачі їм свого досвіду спілкування з творами мистецтва, виховання духовності, готовності працювати після закінчення університету саме за обраним фахом є одним з важливих завдань нашої освіти. До того ж, інтерес безпосередньо впливає на успішність оволодіння спеціальністю, є одним з найсильніших мотивів вчення та спричиняє морально-естетичне і емоційне задоволення від навчальної діяльності.

Для розвитку у майбутніх учителів мистецьких дисциплін (музики, образотворчого мистецтва, хореографії), інтересу до обраної професії необхідна особистісна спрямованість освітнього процесу в стінах університету. Це є мотивація до професії вчителя, головним у якій виступає орієнтація на розвиток особистості учня, прагнення стати,

бути й залишатися вчителем, що допомагає йому, в першу чергу, оволодіти ціннісним потенціалом навчального матеріалу, комунікативними навичками, проникнутися інтересами учнів, зацікавитися різними видами мистецтва та методами їх освоєння тощо. Розвитку педагогічної спрямованості сприяє взаємозв'язок мотивації з професійним інтересом.

Педагогічна спрямованість розглядається вченими як у вузькому, так і широкому значеннях. У відносно вузькому сенсі даний феномен визначається як професійно значуща якість, яка займає центральне місце в структурі особистості вчителя і обумовлює його індивідуальну особистісну своєрідність. У більш широкому - як система емоційно-ціннісних відносин, що задає ряд домінуючих мотивів особистості вчителя, які спонукають його до її утвердження в педагогічній діяльності та спілкуванні [3].

Як свідчить наш педагогічний досвід, така спрямованість торкається, в першу чергу, нової парадигми освіти – гуманістичної, згідно якої головна увага професорсько-викладацького складу приділяється не предметній спрямованості освітнього процесу, а особистісній. Студенти проявляють значний інтерес до її змісту, особливостей, форм і методів навчання, характеру комунікативної взаємодії учитель – учень, викладач – студент.

До номенклатури особистісної спрямованості інтересу майбутнього фахівця в стінах ВНЗ включаємо такі основні позиції:

- набуття умінь розвитку інтересу до мистецької діяльності дитини як відображення потреби в ній;
- формування психолого-педагогічної спостережливості ;
- виховання педагогічного такту, організаторських здібностей,
- цілеспрямованості, здатності до самооцінки;

- набуття педагогічної компетентності щодо ефективної практичної реалізації особистісного підходу до мистецького навчання і виховання.

Структура педагогічної спрямованості майбутнього вчителя мистецьких дисциплін, у даному випадку, може торкатися таких аспектів:

- 1) характеру мотивації на формування інтересу учнів до мистецької діяльності;
- 2) спрямованості навчальної роботи на форми самовдосконалення та самореалізації учнів у сфері мистецтва;
- 3) спрямованості на зміст, особливості мистецьких предметів, їх історію розвитку тощо.

Особливий інтерес для студентів представляють дослідження педагогічної спрямованості в руслі гуманістичної психології (Р.Бернс, Д.Дьюї А.Маслоу, К.Роджерс та ін.). Спрямованість особистості розглядається ними як прагнення особистості до самоактуалізації. Зокрема К.Роджерс аналізує проблему цінностей учителя як таку, що конститує утворення особистості, яка спрямовує зміст своєї діяльності в педагогічне русло. Аналізуючи суперечливу природу системи цінностей людини, К. Роджерс приходять до кількох важливих висновків: загальні для людей ціннісні устремління гуманістичні по своїй природі і полягають в удосконаленні розвитку самої людини; вся система позитивних цінностей лежить не поза учнем, а в ньому самому. Тому вчитель, на думку К. Роджерса, не може задати, а може лише створити умови для їх прояву [4, с.247].

Однієї із найголовніших закономірностей формування професійного інтересу майбутнього вчителя є залежність від рівня і якості знань та здатності встановлювати взаємоповажливі суб'єкт суб'єктні взаємини з учнями різних вікових категорій. Серед різноманітних шляхів і засобів формування професійних інтересів майбутнього вчителя

мистецьких дисциплін є: змістовне і цікаве викладання фахових предметів у закладах вищої освіти; новизна навчального матеріалу; історизм; демонстрація практичного застосування знань викладачем, застосування нових чи нетрадиційних форм навчання, мультимедіа-систем; використання інтерактивних комп'ютерних засобів; вміння демонструвати досягнення учнів та їх оцінювати, створення ситуацій успіху тощо.

Для формування інтересу до майбутньої професії викладачі вишів у процесі навчальної роботи зі студентами мають використовувати ряд методів. Це методи усвідомлення цінностей мистецтва (бесіди, пояснення, аргументації, розповіді, обговорення, демонстрації, мистецького узагальнення, дискусії, переконування, інформації); методи стимулювання практичної мистецької діяльності учнів (ціннісно-сміслових порад, ситуацій вільного вибору, орієнтації на перспективу, слухової наочності, проб і помилок, переорієнтації, емоційної драматургії, контрастних співставлень, моделювання художньо-творчого процесу та ін.).

Професійний інтерес студентів – майбутніх учителів мистецьких дисциплін, рівень їх освіченості визначається тим, наскільки викладачам закладів вищої освіти вдасться, по-перше, зорієнтувати навчальний процес на розвиток особистості студента у відповідності з його можливостями, здібностями та довузівською підготовкою. По-друге, використовувати сучасні технології навчання які передбачають особистісно-діяльнісний підхід в ході викладання усіх фахових навчальних предметів. По-третє, ставити такі навчальні цілі, які є складовими навчально-виховного процесу в закладі загальної середньої освіти в контексті її гуманізації і які б стимулювали пізнавальну активність студентів. По-четверте, структурувати навчальну інформацію із предметів спеціального циклу у вигляді

проблемно-ситуаційної моделі, діалогізації, спрямованості на майбутню практичну діяльність.

Особистісно орієнтований підхід до розвитку професійного інтересу майбутніх фахівців освітньої галузі «Мистецтво» передбачає реалізацію ряду педагогічних умов:

- переорієнтація викладачів ЗВО на пріоритет гуманізації освітнього процесу в своїй повсякденній роботі;
- надання студентам реальної можливості самореалізації власного творчо-педагогічного потенціалу;
- визнання пріоритету індивідуальності, самоцінності студента, який є суб'єктом професійної мистецько-педагогічної підготовки;
- створення креативного середовища в ході професійної підготовки студентів на засадах особистісного підходу;
- орієнтація на самобутність та неповторність кожного студента;
- реалізація в освітньому процесі принципів демократизації, діалогізації, індивідуалізації, диференціації.

Означений підхід зацікавлює студентів та зобов'язує у процесі освоєння фахових дисциплін орієнтуватися на такі чинники в майбутній практичній діяльності: а) уміння вбачати в учневі закладу загальної середньої освіти активного суб'єкта освітнього процесу; б) здатність до розвитку в кожного індивіда навичок самопізнання, самовизначення, самокерування власною діяльністю та створення атмосфери успішності кожної дитини; в) уміння організовувати мистецьке навчання і виховання як спільну діяльність, спрямовану на розв'язання особистісно важливих, для кожного учня, проблем; д) бути співучасником процесу мистецького пізнання; е) набуття навичок створення фасилітаційних ситуацій на різного роду мистецьких

заняттях, вибирати комплекс умов, що сприяють прояву спектру позитивних емоцій; є) здатність до співставлення власних особистісних якостей з вимогами особистісно орієнтованого підходу до мистецького навчання і виховання учнів; з) уміння творчо змінювати свою особистість на основі сучасних мистецтвознавчих та психолого-педагогічних знань; к) здатність усвідомлювати перспективу свого професійно-компетентнісного зростання в умовах інновацій, реалізовувати і розвивати власні педагогічні здібності у відповідності з вимогами часу. Компетентнісний підхід доповнює ті інноваційні підходи, методи, які допомагають гармонійно поєднувати знання, уміння, навички, здібності, способи діяльності з позитивним досвідом для реалізації поставлених цілей. З поміж ключових компетентностей які приваблюють майбутнього вчителя мистецьких дисциплін ми виокремлюємо компетентність комунікативну. Вона характеризується толерантністю, сприйняттям плюралізму, вмінням педагогічно доцільно відстоювати свої переконання, встановлювати плідні взаємовідносини з дітьми та змінювати їх у відповідності із станом розвитку учнів, добиватися взаєморозуміння тощо. Це можливо за умови вільного володіння майбутнім учителем необхідним запасом комунікативних умінь, що є частиною його компетентності. До них належать уміння спілкуватися, слухати, розуміти, відчувати, знаходити контакт, творчо і винахідливо діяти в неординарних педагогічних ситуаціях, створювати атмосферу підтримки учнів і т. ін.

Принагідно зазначити, що університетська освіта повинна готувати фахівця мистецького напрямку, що любить свою професію, відданий їй та спроможний реалізовувати особистісно-зорієнтовану освітню парадигму за наступними принциповими положеннями які сприяють розвитку його інтересу:

- зміст професійної освіти передбачає використання сучасних інноваційних технологій мистецького навчання і виховання;

- нинішня мистецька освіта повинна мати випереджувальний характер, що забезпечується рівнем компетентності та розвитком екстра функціональних якостей кожного студента;

- особистісно орієнтований підхід до мистецько-педагогічної освіти має передбачати максимальне збереження індивідуальних особливостей, здібностей та досвіду студентів, їх потреб у самоорганізації самовизначенні та саморозвитку;

- організація освітнього процесу має вибудовуватися за принципом свободи вибору студентом навчального матеріалу з фаху, способів його пошуку у відповідності з інтересами, можливостями, індивідуальними здібностями;

- створення умов у стінах вишу для самореалізації майбутнього фахівця, що максимально модулюють його подальшу професійну діяльність;

- створення ситуацій успіху кожному студенту в процесі аудиторної та поза аудиторної роботи.

Навчання в умовах реалізації нової парадигми освіти сприяє формуванню професійного інтересу студентів у практичному вимірі якщо їх увага фокусується, по відношенню до дитини в умовах закладу загальної середньої освіти, на таких позиціях:

- ✓ особистість учня є унікальним явищем, тому вона достойна поваги;

- ✓ розвиток учня є метою мистецько-освітньої системи закладу загальної середньої освіти;

- ✓ створення в процесі мистецького навчання максимально можливої атмосфери успішності дитини і високий рівень підтримки її досягнень;

- ✓ учень є активним і вільним суб'єктом мистецько-освітнього процесу, а не пасивно та слухняно засвоюючим об'єктом навчання і виховання;
- ✓ дитину вчать не тому, що думати, а тому, як думати і мислити;
- ✓ досягнення кожного учня оцінюються не у порівнянні з іншими дітьми, а в динаміці тільки його особистих позитивних змін, за різними джерелами і в різний час.

Як свідчить наш практичний досвід, студент проявляє інтерес до мистецько-педагогічної діяльності тоді, коли пріоритетом у його професійній підготовці стає створення умов для включення до його особистісних структур свідомості, критичності, мотивованості, смислотворчості, рефлексії тощо. Завдяки цим факторам починається процес педагогічної творчості, визначення ціннісних педагогічних пріоритетів, його місця в діалогових взаємовідносинах з дітьми, ролі у формуванні особистісних якостей учнів і т. ін. Окрім того, з нашої точки зору, розвиток інтересу до мистецько-педагогічної діяльності буде ефективнішим якщо викладачі закладів вищої освіти ставлять на передній план особистість студента, як центральну постать художньо-педагогічного процесу, використовують діалоговий стиль спілкування, виховуючи в ньому навички рівноправних суб'єкт-суб'єктних стосунків. Тобто, студент у стінах університету зобов'язаних навчитися бачити людські риси і художні здібності учня, зародки його естетичної позиції; включати життєвий досвід вихованця в його відношення із навколишнім світом та у процес сприймання творів мистецтва; зосереджувати на учневі всю свою увагу, знання, зусилля і навички.

Розвиток професійного інтересу студентів потребує збільшення часу на самостійну роботу майбутніх учителів яка

дає можливість включати до змісту навчальних предметів певних завдань для самостійного опрацювання двох типів: на розвиток музично-творчих здібностей студентів; на формування готовності майбутніх учителів до розвитку творчих здібностей учнів закладів загальної середньої освіти. До факторів, які гальмують реалізацію засобів, форм, прийомів і методів формування інтересу студентів до майбутньої професійної діяльності слід віднести відсутність цілісних знань про гуманізацію освітнього процесу, недооцінювання сучасних досягнень мистецької педагогіки, недостатнє осмислення змісту, принципів, прийомів та методів особистісно орієнтованої мистецької освіти, недостатнє використання творчих видів діяльності та ін.

Висновки. Таким чином, процес розвитку інтересу до мистецько-професійної діяльності у майбутнього вчителя потребує інноваційних, прогресивних підходів у організації та змісті освітнього процесу в закладах вищої освіти, відмови від імперативного підходу до навчання і виховання. Завданням сьогодення є глибокий аналіз особливостей організації гуманістично-спрямованого освітнього процесу у вишах та виявлення ефективних педагогічних умов формування професійно значущих якостей особистості вчителя мистецьких дисциплін, що відповідали б вимогам часу.

Список використаних джерел:

1. Ващенко Г.Г. Виховна роль мистецтва // Твори: в 4-х тт.. – К.: Школяр - «Фада» ЛТД, 2000. – Т.4. Праці з педагогіки та психології. – 416 с.
2. Літовка О. П. Дослідження професійної позиції майбутнього вчителя через категорію особистості / О. П. Літовка // Наук. вісн. Ужгор. нац. ун-ту : Педагогіка, соціальна робота. – 2015. – Вип. 37. – С. 99 – 104.

3. Панасенко Е. Гуманізація педагогічної освіти у вищій школі / Е. Панасенко // Рідна школа. – 2002. – № 8-9. – С.13-15.

4. Роджерс К., Фрейберг Дж. Свобода учиться: новая идеология и политика образования – человекоцентрированный психологический подход / Пер. с англ. А.Б Орлова и др. – М.: Смысл, 2002. – 527 с.

5. Сіренко В.Ф. Інтереси і влада: Монографія. – К.: Оріяни, 2006. – 536 с.

6. Філіпчук Г.Г. Національна освіта : особистість і суспільство. Зб. наук. праць. – Чернівціб Зелена Буковина, 2013. – 844 с.

§3.6 ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОГО ПЕРСОНАЛУ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ (Діденко О.В., Кам'янська філія Академії Державної пенітенціарної служби)

Вступ. Компетентісний підхід до професійної підготовки конкурентоспроможного фахівця набирає неабиякої популярності в останні роки на теренах України, що є цілковито не без підставним, оскільки він має дієвий ефект на набуття нових знань, вдосконалення вмінь та навичок. У зв'язку з тим, що пенітенціарна служба України нині перебуває на новому етапі свого становлення, що вимагає кардинальних змін, актуальності набуває перегляд системи професійної підготовки кадрів задля відповідності кваліфікаційним вимогам та сформованості необхідних компетенцій.

Виклад основного матеріалу. Метою цієї розвідки є вивчення шляхів та способів формування професійно-комунікативної компетенції пенітенціарного персоналу за використання інтерактивних технологій. Об'єктом статті постає професійно-комунікативна компетенція пенітенціарного персоналу, а предметом – особливості її формування засобами інтерактивних технологій.

Відповідно до цього сформувався і задачі розвідки:

Вивчення дієвого термінологічно-методичного вокабуляру;

Виявлення найпродуктивніших інтерактивних засобів навчання;

Розробка модельних завдання для формування професійно-комунікативної компетенції пенітенціарного персоналу за використання інтерактивних технологій.

На впровадження інтерактивних методів під час дистанційного навчання робили акцент у своїх розвідках Б. Муірхед [Muirhead], Р. Крокстон [Croxtion 2014],

А. Скайлар [Skylar 2009], Ремесал А., Коломнія Р. [Remesal , Colomnia 2013], С. Кларк, Н. Струдлер, К. Грув [Clark, Strudler, Grove 2015], Дж. Амадор, Х. Медерер [Amador, Mederer] та інші.

Питання соціально-виховного процесу неодноразово підіймав у своїх роботах Р.М. Кубрак [4, с. 122], а І.О. Горбач торкався проблем комунікативної компетентності персоналу ДКВС України [3, с. 42]. У контексті європейських стандартів вищої освіти України та модульного навчання, що спирається на кредити, теоретики та практики зосереджуються як на самостійній роботі, яка передбачає власне підготовку навчальних занять, так і на практичних заняттях.

Перш за все, варто розмежувати визначення компетентність та компетенція. Чемерис І.М. розуміє компетентність як оцінку досягнення або недосягнення норм вирішення певних задач, а компетенцію – як коло вповноважень певної структури, особи, коло питань, в яких конкретний працівник має знання та досвід. [9, с. 86]. Натомість науковець Дж. Равен тлумачить ці поняття таким чином: компетенція – це мотивовані здатності, а компетентність є якість людини, яка володіє всебічними знаннями в певній сфері. [8, с. 142]. За вченим С.М. Бондар професійна компетенція – це здатність розв'язувати задачі, що забезпечуються не лише володінням готовою інформацією, а й інтенсивною участю розуму, досвіду, творчих здібностей. [1, с. 9].

У нашій роботі ми розуміємо професійно-комунікативну компетенцію як складник професійної компетентності. Професійно-комунікативна компетенція пенітенціарного персоналу має низку особливостей та компонентів, а саме:

- 1) перцепційний, або когнітивний, який передбачає формування професійних теоретичних знань;
- 2) комунікативно-діяльнісний, що включає застосування знань комунікації у професійному спілкуванні, формування

навичок спілкування, вміння підтримувати вербальний контакт із співрозмовником, вміння отримати зворотній зв'язок від партнера, чіткість вираження своїх думок, прогнозування поведінки партнера;

3) конфліктологічний, який передбачає здатність та готовність особи у певній конфліктній ситуації виконувати свої професійні обов'язки належним чином;

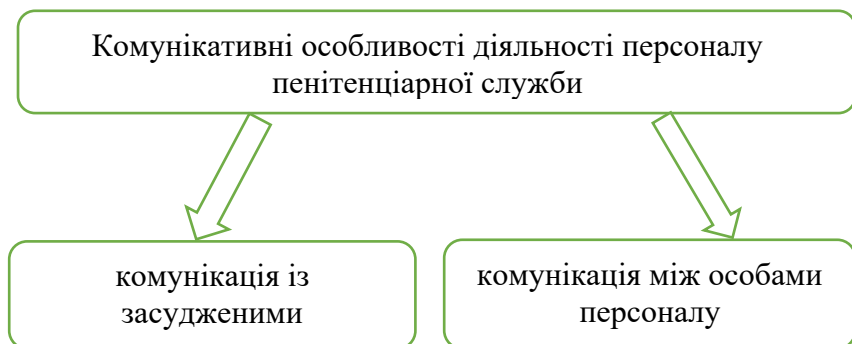
4) оцінний, тобто вміння персоналу орієнтуватися у різних ситуаціях спілкування та правильно оцінювати висловлювання у свою адресу, підбирати засоби спілкування, прогнозувати результати бесіди;

5) соціальний – здатність працювати у команді, вміння адаптуватись та визначати і реалізовувати мету;

6) інформаційний, тобто сукупність знань, вмінь та навичок і здатність застосовувати їх у засобах нових інформаційних технологій;

7) психологічний – здатність фахівця контролювати себе, розвиватися, реалізовувати себе як професіонала, ефективно спілкуватися та взаємодіяти з іншими людьми.

Працівники пенітенціарної служби виконують виховну та педагогічну роботу із ув'язненими та засудженими особами, щодня взаємодіючи із ними, тому всі вище зазначені компоненти є пріоритетними у вдосконаленні та розвитку.

Таким чином, говорячи про комунікативну складову,

працівники органів виконання покарань виконують два види комунікативної діяльності: вертикальну та горизонтальну, а саме комунікація із ув'язненими особами та з персоналом з більшими повноваженнями та комунікація з колегами, які займають різнозначні посади та мають однаковий статус, звання тощо. [5, с. 246].

Саме ця специфічність вимагає пильної уваги до освітнього та навчального процесів з можливістю їх оптимізації та покращення професійно-комунікативної компетенції. Найсприятливішими засобами, як у вітчизняній, так і у закордонній практиці, визнано інтерактивні технології.

Інтерактивні технології це – постійна активна взаємодія всіх учасників процесу, яка передбачає взаємонавчання з використанням ситуативних задач. На думку О. Пометуна [6, с. 192] традиційними інтерактивними формами, що набули активного застосування та пов'язані з мовленнєвим тренінгом, є дискусії за круглим столом, арена перемовин (обговорення та визначення ефективних підходів до вирішення проблем), дебати (навчитися логічно мислити та обґрунтовувати власну думку, говорити чітко, якщо співрозмовник має інший погляд), практичні семінари (розвиток практичних навичок усного мовлення). Нові активні форми можуть включати в себе ділові ігри (банк ідей, що навчає долати з нестандартною ситуацією та експромтом), виставки та ярмарки педагогічних ідей (демонстрація знань та навичок у галузі викладання мов).

Перехід на початку ХХІ століття від реальних навчальних ситуацій до віртуальних, які забезпечуються через застосування ІКТ (наприклад, форуми, чати, електронна пошта, он-лайн спілкування, аудіо- та відеоконференції тощо), мав суттєвий вплив на організацію навчальної діяльності студентів. Активне використання комп'ютерних

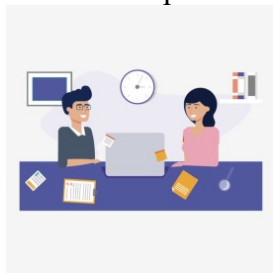

технологій та мережі інтернет спонукало викладачів до пошуку нових форм індивідуальної, парної та групової роботи (листування, проекти, взаємонавчання) у підготовці з фахової іноземної мови. У свою чергу, відбулася активізація інтерактивного навчання [2, с. 77]. Серед найпоширеніших інтерактивних методів, що використовують у процесі навчання іноземній мові майбутніх УІМ, виокремлюють ділові та рольові ігри, кейс-стаді або аналіз ситуації, презентації, дискусії, проекти [7, с. 235].

Формування професійно-комунікаційної компетенції службовців пенітенціарної установи є дуже важливим аспектом підготовки та підвищення кваліфікацій фахівців цієї сфери. Комунікативно-професійні навички потрібно постійно вдосконалювати, щоб підтримувати себе у формі та ефективно виконувати свою педагогічно-виховну діяльність із засудженими. Тому запропоновано наступні форми розвитку професійно-комунікативних компетенцій:

Робота в парах.

Дана методика сприяє розвитку мислення, вмінню висловлювати свою думку, вдосконалювати навички спілкування, критично мислити та вести дискусію із співрозмовником. Також ця технологія сприяє розвитку вміння переконувати партнера, а це є основною задачею персоналу пенітенціарної служби при роботі із засудженими особами.

Коло ідей.

Дана технологія передбачає роботу колективу із залученням всіх працівників до обговорення та вирішення певної проблеми. Під час виконання таких завдань фахівці вчаться обговорювати питання у великому колі людей, прислухатися до думки інших, переймати досвід колег, які потрапляли у подібні ситуації та підбивати підсумки колективно.

Акваріум.

Ця методика застосовується у малих групах. Метою є розвиток вмінь дискутування. Цю технологію краще застосовувати після використання методики коло ідей, де залучена більша кількість осіб. В процесі працівники вчаться не лише висловлювати свої думки, а і слухати інших. Адже вміння слухати для працівника органу виконання покарань є одним із найважливіших вмінь та навичок і вони стоять на першому місці.

Імітаційні ігри.

Імітаційні ігри дуже є підвидом рольових ігор, але мають певну специфіку, яка полягає у визначенні поведінки і взаємодії. Також імітаційні ігри є технологією ситуативного моделювання. Метою є вдосконалення та корекція способів мислення працівників, формування адекватного сприйняття себе та оточуючих, навчання самоорганізації, навчання поводитися у критичних та конфліктних ситуаціях, знаходження нестандартних методів вирішення проблеми, підвищення мотивації та вміння розкриватися перед іншими учасниками.

Ажурна пилка.

Попри свою назву, дана методика є дуже дієвою та часто використовується при розвитку та формуванню професійно-комунікаційних компетенцій, адже вона передбачає засвоєння великої кількості матеріалу за короткий проміжок часу. Фахівці пенітенціарної служби постійно працюють з великим обсягом інформації, тому важливо тренувати когнітивний аспект та пам'ять. Великою перевагою цієї технології є те, що учасники вчать допомагати один одному та взаємодіяти у команді та толерантно ставитись один до одного. Ця метожика вчить працівників ставити запитання, відрізнити факти від думок, виявляти важливі та другорядні обставини, аналізувати та приймати рішення.

Дебати.

Основними задачами даної технології формування комунікаційних компетенцій є вдосконалення навичок переконання, навчання дивитися на ситуацію або вирішення певної проблеми під іншим кутом, знаходити аргументи та контраргументи, вдосконалення ораторських здібностей, уміння вести діалог, стримувати емоції під час палких дискусій, розвиває лідерські якості та вміння відстоювати свою точку зору перед партнером.

Висновки. Отже, формування професійно-комунікативної компетенції персоналу пенітенціарної служби є дуже важливим завданням підготовки та підтримання кваліфікацій. Під час змін у системі виконання покарань дуже важливим аспектом є підтримка працівників та впровадження дієвої системи професійної підготовки кадрів задля відповідності кваліфікаційним вимогам та сформованості необхідних компетенцій. Сучасний службовець цієї установи має володіти гарними комунікативними та професійними компетенціями, щоб відповідати вимогам сучасності та бути конкурентоспроможним. Під час нашого дослідження виявлено основні компоненти професійно-комунікативної компетенції, такі як перцепційний, комунікативно-діяльнісний, конфліктологічний, оцінний, соціальний, інформаційний та психологічний. Для ефективного розвитку вище зазначених компонентів застосовують інтерактивні технології. Засоби інтерактивних технологій допомагають розвивати і вдосконалювати ці вміння та навички. Інтерактивні технології – це шлях до формування та реалізації потенціалу сучасного фахівця. Оскільки пенітенціарний персонал піж час виконання службових обов'язків веде два типи комунікації, а саме комунікація із ув'язненими та комунікація із особами персоналу, інтерактивні технології просто необхідні при підготовці та підвищенні кваліфікацій службовців цієї установи. У роботі

наведено та описано наступні ефективні види інтерактивних технологій, які застосовують у підготовці фахівців органів виконання покарань, які включають роботу в парах, коло ідей, акваріум, імітаційні ігри, ажурну пилку та дебати.

Список використаних джерел:

1. Бондар С.М. Компетентність особистості інтегрований компонент навчальних досягнень учнів // Біологія і хімія в школі. – 2003. – № 2. – с. 8-9.

2. Волотівська І. І. 2018. Передумови розвитку змісту фахової підготовки вітчизняних учителів іноземних мов у другій половині 40-х рр. ХХ століття. Міжнародна науково-практична конференція "Сучасні наукові дослідження у психології та педагогіці – прогрес майбутнього". Одеса: ГО "Південна фундація педагогіки". С. 77 - 80.

3. Горбач І.О. Структура комунікативної компетентності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України. Теорія і практика управління соціальними системами. Щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ «ХПІ», 2018. – № 3. – С. 38-48.

4. Кубрак Р.М. Особливості виховного процесу в межах виправної колонії відносно засуджених до позбавлення волі, які мають психічні розлади. Захист прав людини як основа гуманізації суспільства: матер. міжнар. наук.-практ. конф. Чернігів: Черн. держ. інст. права, соціальних технологій та праці, 2009. С.122 – 124.

5. Кубрак Р.М. Особливості організації соціально-виховної роботи в межах установи виконання покарань із засудженими, які мають психічні відхилення. Право і суспільство. 2012. № 1. С. 244 – 249.

6. Пометун О. І. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. — К.: А.С.К., 2004. — С.192.

7. Староста В. І. Методи інтерактивного навчання: сутність, класифікація. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2018. № 2 (61). С. 256–262.

8. Равен Дж. Педагогическое тестирование: Проблемы, заблуждения, перспективы: Пер. с англ., Изд. 2-е, испр. – М.: “Когито-Центр”, 2001. – С.142.

9. Черемис І.К. Нові вимоги до спеціаліста: поняття компетентності й компетенції // Вища освіта України. – 2006. - № 2. – С. 84-88.

§3.7 СУЧАСНІ АСПЕКТИ МЕДИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ:
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ
(Закусилова Т.О., Запорізький державний медичний університет)

Вступ. Медичний менеджмент сьогодення — інструмент поєднаності між лікарем та пацієнтом, що повинен відповідати тренду інклюзивного суспільства. Завданнями медичного менеджменту є керівництво персоналом та контролю за обов'язками останнього; покращення догляду за пацієнтом; збереження конфіденційності пацієнт-інформації; підтримання безперервності та доступності медичних послуг тощо. Окрім цього, медичний менеджмент розповсюджується на дотичні сфери інноваційної діяльності, як-от аналітика даних (доступ до персональної інформації) та стратегічно-трансформаційні видозміни системи охорони здоров'я. В умовах цифровізації та загальносвітової інформатизації, «управління медичними ризиками» набуває особливої актуальності.

Аспекти медичного менеджменту є предметом науково-дискурсних досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, варто виділяти науковий доробок О. Баєвої, І. Корінчевської, Я. Радиша, М. Гардінг, Ш. Льюїс, Ш. Р. Дірксен, М. Маклін – Хайткемпер та інших.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до словника Гартнер (Gartner Glossary), медичний менеджмент визначається як комплекс заходів, що включає, зокрема, використання ІТ-індустрії для функцій охорони здоров'я, моніторингу захворювань, догляду за пацієнтами, контролю та нагляду за сферою охорони здоров'я. Стратегії медичного менеджменту призначені для покращення якості та результатів надання медичної допомоги та «відповіді» на сучасні потреби споживача-пацієнта [1].

Інтернет-портал Law Insider визначає медичний

менеджмент як процесно-системну інтеграцію, призначену для забезпечення належного використання ресурсів охорони здоров'я в обсягах та тривалості, необхідних для досягнення бажаних галузевих результатів (включно із профілактикою та лікуванням) [2].

Водночас, вітчизняний портал онлайн-курсів Prometheus визначає засадничими аспектами менеджменту медичного підприємства стратегічне, проєктне та операційне управління; відповідність юридично-кадрової політики охоронно-здоровчим цілям; комунікативно-етичний, організаційний та власне «менеджерський» аспекти ведення управлінсько-медичних перепрофілювань [3].

На думку Г. Сатурської, менеджмент-управління медициною включає володіння відповідним технологічним інструментарієм, управлінсько-ситуативне відображення дійсності та реалізацію застосовно-практичних рішень на предметному рівні [4].

В свою чергу, Ш. Льюїс вважає, що медичний менеджмент відзначається комплексністю, що виражається у чіткому встановленні цілей та окресленому формуванні завдань; організаційно-системному та структурному встановленні концепту медичного розвитку; прийняттям рішень у сфері медицини та їх реалізацією; розробкою комплексно-ефективних механізмів навчання медичного персоналу [5].

Для медичного менеджменту доцільно застосовувати загальноуправлінську методологію керівництва персоналом. Отже, економічні методи впливу передбачають зниження / підвищення зарплатні лікаря / працівника медичної сфери (матеріальне стимулювання та санкціонування); соціальні методи управління означають ціннісно-орієнтаційний та духовно-моральний вплив на медичного працівника (оптимально — не більше 35% від загального обсягу

методик); адміністративне регулювання означає реалізацію принципу обов'язковості виконання прямих медичних функцій працівником та ієрархічний контроль даного питання керівником медперсоналу.

Психологічний аспект медичного менеджменту також передбачає соціально-кліматичне регулювання (СКР). Оптимальне СКР означає колективну спрямованість, координованість та безконфліктність, за допомогою якої медичний працівник реалізовує власні професійні компетентності.

Водночас, на загальнодержавному рівні медичний менеджмент передбачає формування «цільових підходів» залежно від типу економічної системи. В Україні наразі використовується перехідна (розвиткова) концепція : реалізація теорії децентралізації; стандартизація медично-послужової якості; кількісно-якісні медичні видозміни; колективно-індивідуальна залученість у процес економіко-медичного регулювання; багатокладне та багатоканальне економічне забезпечення охорони-здоров'я економіки тощо. Для ЄС та США, водночас, притаманний ринковий медично-менеджерський підхід : впровадження інновацій на засадах економіко-соціальної ґрунтовності; нагляд за дохідно-витратним сегментуванням медичного ринку (галузеві послуги та процес охорони здоров'я). Адміністративно-командний спосіб медичного-менеджерського регулювання передбачає централізоване управління людськими ресурсами та фінансово-економічними потоками, поєднане із декларативно-обмежувальними підходами до охоронно-здоров'ячого забезпечення (застосовується переважно у Індії та Китаї).

У табл. 1 окреслено основні відмінності між перехідним, ринковим та адміністративно-централізованим типом медичного менеджмент-управління.

Таблиця 1.

Меди́чне менеджмент-планування (економіко-правова типізація)

Концепція	Основні положення
«Перехідна» концепція	Впровадження державно-управлінських ідей децентралізації (місцево-самоврядне управління медичними менеджмент-проектами). Виокремлення основ медично-послужової кваліфікації. Видозміни щодо кількості та якості надаваних медико-соціальних послуг. Економічне та медичне регулювання на засадах колективної та індивідуальної спрямованості. Забезпечення економіко-медичного сектору на засадах багатокладності та багатоканальності.
«Ринкова» концепція	Економіко-соціальна аргументація запроваджених медичних перепрофілювань. Врахування підвищених медично-послужових та охоронно-здоровчих потреб окремого громадянина та впровадження відповідних витрат на національну медичну систему (фактично — співвідношення попиту та пропозиції).
Адміністративно-централізована концепція	Централізований підхід до медично-менеджерського управління. Обмежене перспективно-поточне планування. Виокремлення виключно кількісно-залишкових фінансових показників. Декларативно-обмежувальне розуміння медичних витрат та охоронно-здоровчих інновацій.

Програми охоронно-здоровчої галузі, як правило, спрямовуються на позитивно-ітераційні зрушення у загальнонаціональному стані здоров'я громади шляхом усунення (оперативного нівелювання) заходів, що гальмують позитивізацію зазначених індексних показників та посилення ролі зміцнювально-покращувальної терапії як елементу медичного менеджменту.

Щодо цього питання М. Гардінг та Д. Робертс виділяють організаційні (підсистемні, системні, службово-підроздільні медико-менеджерські перетворення) та управлінські (вдосконалювально-компонентні) методи програмно-медичного розвитку [6].

В свою чергу, термін виконання медико-менеджерських програм галузевого розвитку може визначатися як перспективний (7-10 років), середньо-проміжний (до 5 років) та короткотривалий (до 2 років включно). Залежно від типізації варіюватимуться, відповідно, і професійно-компетенційні вимоги до лікарів / медико-санітарних працівників.

Організаційні основи медичного менеджменту виокремлюють у власному дослідженні П. Кумар та М. Л. Кларк. До них, віднесено методологічне, цільове та «дорожнє» визначення охоронно-здоровчих пріоритетів; організаційно-контекстне врегулювання управлінсько-медичних неузгодженостей; планово-дієва організація діяльності медичного менеджмент-керівництва та лікарського (медико-санітарного) складу; узгоджувально-координаційна діяльність щодо впровадження медико-менеджерської стратегії; модельно-прогнозні ітерації щодо впровадження менеджмент-стратегії у сфері медицини; планово-оформлювальна (погоджувальна) робота щодо втілення практичних основ (аспектів) фінансово-економічного медичного планування [7].

Медичний менеджмент засновується на нормах та нормативах охорони здоров'я відповідно.

Норми включають гігієнічну, санітарно-епідеміологічну, контрольню-наглядову інформацію щодо діяльності медико-санітарних працівників, медичних установ, та, відповідно, потенційно-гіпотетичних потреб населення щодо статусу, «розміру» та якості галузєво-медичної послугової інформації / контекстно-практичних перетворень у медичній сфері.

Нормативи є матеріально-розрахунковими показниками фінансово-ресурсного забезпечення медичної галузі. Це, зокрема, законодавчі акти (в Україні — Етичний кодекс лікаря України, Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» тощо) та локально-нормативні штатні документи.

Окрім вищезазначеного, менеджмент медичних послуг повинен передбачати стандартизацію останніх. Зокрема, відповідно до визначення Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) від 1998 р., говоримо про точність медико-послугового забезпечення, позитивний вплив на харчові / оздоровчі тенденції [8].

Галузєвий менеджмент забезпечує якість медико-послугових ітерацій, зокрема, у аспектах реалізації доступної, безпечної, відповідної, технічно якісної, ефективної та пацієнтоорієнтованої медицини. Концепт «доступність» визначає можливість громадянина отримати належну допомогу; «безпека» — відповідність медичного закладу та його працівників акредитаційним вимогам; «відповідність» — «належність» професійних рішень медичних працівників (лікарів, асистентів, лаборантів, медсестер тощо) щодо конкретного випадку; «технічна якість» — компетентність та ефективність наданих медико-лікувальних послуг; «ефективність» — наявність позитивно-лікувальних результатів відносно конкретного медичного кейсу; «сатисфакція» — рівень позитивної респонденції пацієнта

відносно отриманої медичної допомоги.

Узагальнення позитивних менеджмент-медичних перетворень надано у табл.2.

Таблиця 2.

Якісні аспекти медичного менеджменту (позитивно-прикладна призма)

Аспект	Положення аспекту
Доступність	Презумпція отримання належного медико-санітарного лікування відповідно до стандартів ВООЗ на засадах вільного доступу
Безпека	Акредитаційна та професійно-практична відповідність працівників медичного закладу відповідно медико-професійним вимогам
Відповідність	Компетентність та застосовність рішення медичного працівника окремому «лікувальному кейсу»
Технічна якість	Актуальність, практична значущість та результативність наданих медико-санітарних послуг
Медична ефективність	Позитивні результати лікування (конкретні випадки) за стандартними або аналоговими лікувально-терапевтичними мірками
Сатисфакція пацієнта	Позитивна реакція пацієнта щодо медичної допомоги (консультація, лікування, терапевтична допомога тощо)

На переконання Х. М. Петтінагі, застосування підходів менеджмент-медичного управління на рівні країн-членів ЄС відбувається за наступними критеріями : лікарське та медично-сестринське ліцензування; добровільна лікарська сертифікація; обов'язкове або добровільне ліцензування медичних органів / установ; методологічно-мануальні розробки щодо практик лікування; протокольні-лікарське практикування; внутрішнє нормативне закріплення лікарських посадових інструкцій; конструювання цілей та завдань професійно-лікарської зайнятості [9].

Особливої актуальності для проведення медично-менеджерської перевірки, в свою чергу, набуває перевірка таких планових показників, як потужність медичного закладу (матеріально-технічний, капітально-поточний та будівничий аспекти); кадрово-медична складова (першочерговий та кваліфікаційний менеджмент відповідно); якісно-кількісні показники функціонування медичної установи (амбулаторний, поліклінічно-стаціонарний та параклінічний аспекти менеджмент-розвитку); економіко-фінансова складова (кошторисні надходження та / або відповідні витрати, їх менеджмування).

Кінцевою метою подібної менеджмент-системи є досягнення «медичного результату» — моделі кінцевого результату (МКР). Подібний менеджмент-перелік включає результативно-дефективні статистичні дані щодо конкретного лікаря / спеціаліста / закладу охорони здоров'я; нормативне підґрунтя подібних показників; оцінювання лікаря / медичного співробітника за окресленою бальною шкалою.

Остаточний результат (ціль) діяльності медичного закладу / конкретного медичного працівника визначається крізь призму їх результативності.

Дефективність має на меті нівелювання установчо-

розпорядчих перевищень професійної компетенції (некомпетентний діагноз, недоцільність поліклінічного дослідження, наявність скарг на діяльність лікаря / медпрацівника / помічника / асистента тощо).

Менеджмент-оцінювання означає виокремлення виконання (невиконання) медичним працівником окреслених завдань. Аспект відхилення (високий, низький) визначає гіпотетичну потребу майбутнього підвищення кваліфікації.

На переконання Л. Ісмаїлі, менеджмент-медичні нормативи визначаються на основі попередньої менеджмент-динаміки із розрахунку щорічного мінімального 5-% зростання кваліфікації працівників. Виконання зазначеного нормативу певним закладом автоматично додає ще 5% до окресленої індикації (стимулювання професійного зростання) [10].

Похідним від МКР, в свою чергу, є менеджмент-медична концепція коефіцієнту досягнення результату (КДР). Остання передбачає формування висновку щодо реалізації (нереалізації) поставлених медико-організаційних завдань за певний період (місяць, квартал, півріччя, календарний рік тощо).

Контрольно-наглядова функція медичного управління полягає у співставленні предметного фактажу (виконання завдань лікарем, медичним співробітником) із ідеальною моделлю, що підлягає виконанню. Мета — визначення причин та факторів «невиконання системи» медичного менеджменту. Еталонно-критеріальна стандартизація за таких умов координує професійно-медичну компетентність лікарів у формат позитивної відповідальності (концепція самовдосконалення) шляхом нівелювання негативної (виправдовувально-захисний концепт менеджмент-відповіді).

За специфічними ознаками, відтак, виділяємо попередньо-

контрольні медичні менеджмент-ініціативи (превентивно-попереджувальний характер, передує прийняттю конкретного управлінського рішення); спрямовально-координаційні (корекція медичного менеджмент-розвитку відповідно до ситуативних обставин); фільтруючі (факт виконання або невиконання поставленого менеджмент-завдання) та остаточні (окреслення досягнення /недосягнення кінцевих цілей з огляду на системну менеджмент-медичну ефективність).

Функцію щодо виконання зазначених медико-менеджерських підходів на практиці віднесено до відання менеджера — особи-виконавця. Американський менеджмент-історик Д. Рен відзначав, що ринково-економічні перетворення потребують проактивних управлінців-організаторів. Сучасні охоронно-здоровчі реалії дозволяють визначати компетенцію подібного «медичного керівника» як реалізатора та виконавця управлінських рішень, заснованих на концепції наукового обґрунтування [11].

Водночас, актуальності для ефективного менеджмент-медичного управління набуває процес «керування людським капіталом». М. Т. Стівенс вважає, що світобачення та світосприйняття управлінця визначає логічно-нормативну складову медично-менеджерських категорій. Іншими загальними рисами медичного керівника є авторитетність (посадово-престижна або об'єктивно-суб'єктивна складова); формально-комунікативні навички; загальносоціальні та професійні риси; культурні та наукові риси медичного менеджмент-керівника тощо [12].

Важливою рисою медичного менеджера, водночас, варто вважати здатність систематизувати службово-професійне функціонування підлеглих. Персона «менеджера охоронно-здоровчої системи» або «медичного менеджера» передбачає наявність наступних якісних

характеристик : опрацювання системно-методологічного наративу із його практико-організаційним використанням у медичних системах; управлінсько-етичне забезпечення медико-менеджерської системи; «технологізація» менеджмент-управлінського медичного процесу; оперативноситуаційний та стратегічно-управлінський рівні медичного менеджмент-контролю; технологічно-інформаційне, принципово-медичне управлінське регулювання охоронно-здоровчої системи; комплексно-управлінське та психолого-методологічне забезпечення колективного менеджмент-медичного впорядкування; врахування господарсько-комерційного та ринково-економічного підтекстів медико-фінансового управління; стилістика ринково-економічного розуміння охоронно-здоровчої системи крізь призму менеджмент-ітерацій.

Крім того, сучасне розуміння менеджера медичної сфери включає у себе правильне, своєчасне ототожнення медико-управлінських прийомів, ситуаційне оцінювання медикоменеджмент-структури та засобів ефективного досягнення остаточної менеджмент-медичної мети.

На Рис. 1. висвітлено методологічно-структурні основи персони «медичного менеджера».

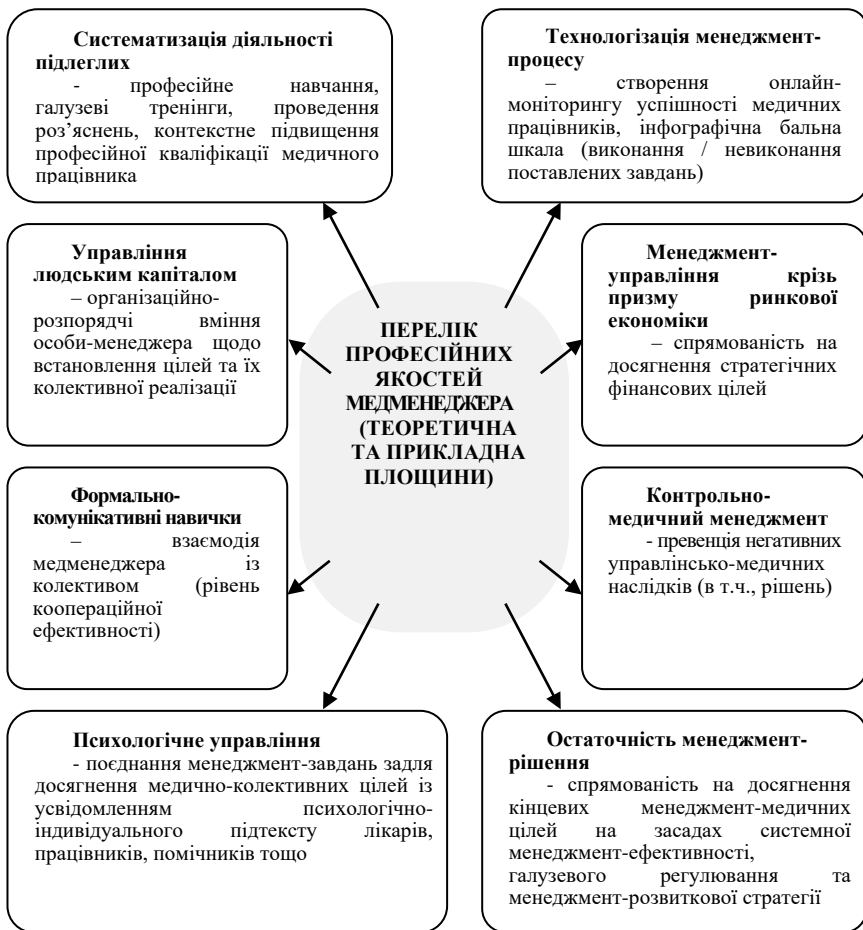

Рис. 1. Медичний менеджер (перелік якостей)

Роль лікаря-менеджера у формуванні медично стабільного закладу охорони здоров'я описує Е. Л. Ліннандер. По-перше, авторка акцентує увагу на управлінському професіоналізмі останнього. По-друге, до якісних характеристик медичного менеджера відносить орієнтацію на ринково-економічне,

багатоукладне, ефективне медичне управління [13].

Водночас, деякі розвинені країни світу пропонують підготовку менеджмент-управлінців. Відтак, категорія «медичний менеджер» у Японії передбачає навчання протягом 8-10 років та передбачає навчання «мистецтву підприємництва» (досягнення виробничо-соціальних, практично-ризикових цілей тощо).

До відання медичного менеджера також віднесено інформаційно-обладнавче забезпечення медичного персоналу. Крім цього, комплектування колективу, на думку К. А. Фігероа, повинно відбуватися не адміністративно-командним, а конкурсно-тестовим способом, заснованим на ідеї наукового розвитку та теорії внутрішньокolleктивного виховання [14].

Окреме місце в системі медико-менеджерських інновацій займає стратегічно-управлінське керівництво кадрами на засадах залежності медичних послуг від матеріально-фінансової та трудової складової. Тріумвірат ефективного медменеджменту включає прибутково-витратну, медико-соціальну та економічну моделі підвищення управлінської ефективності. Гіпотетично-прогностичний менеджмент визначає цілі та бажані характеристики, що є бажаними для досягнення (відносно конкретного управлінського об'єкта).

Стратегічна основа менеджмент-медичного кадрового регулювання, на переконання Б. С. Дзанотто, визначає шляхи та методологічні основи досягнення організаційно-цільових ідеалів на основі проблемно-розподільчої та обмежено-ресурсної концепцій. Формально-стратегічні основи медичного менеджменту — управлінсько-графічне, описове виокремлення концепції медичного розвитку. Змістовно-стратегічний підхід є модельно-дієвим окресленням організаційно-розпорядчих цілей медичної організації.

Розробницько-проектний концепт, в свою чергу, передбачає пошук конкурентно-рентабельних та стратегічних медико-колективних переваг [15].

Стратегічна генералізація медико-менеджерських підходів означає пошук формально-засобових інструментаріїв виконання управлінських медико-закладних завдань. Детальніше — на рис. 2.

Рис. 2. Медичний менеджмент (об'єктно-стратегічний формуляр)

Вищенаведені основи медичного менеджменту формують галузь «стратегічного медико-санітарного управління», що може бути розкрита за шістьма незалежними критеріями : генетична трансформація, екстраполятивна концепція, математико-модельний підхід (поле тимчасового аналізу); нормативна регуляція, експертно-оціночне орієнтування, брейн-ринг концепція (непередбачувано-сценарне поле).

Генетична трансформація означає моделювання майбутньої менеджмент-медичної ситуації відповідно до стратегічно-ретроспективних медико-закладних подій.

Екстраполятивна концепція передбачає рецепцію позитивно-управлінських ідей щодо менеджмент-медичного об'єкта управління на ідеях перспективно-розвиткової ефективності.

Математико-модельний підхід ототожнюється із пошуком причинно-наслідкових та програмно-стратегічних зв'язків між медико-медичним менеджмент-об'єктом та концептуальною ефективністю лікарського лікування (терапії).

Нормативна регуляція означає реально-майбутнє співставлення менеджмент-медичних перспектив галузевого розвитку.

Експертно-оціночне орієнтування, в свою чергу, засновується на науково-доктринальних поглядах медиків-фахівців щодо ефективного медичного управління, їх аналізі та співставленні.

Брейн-ринг концепція передбачає використання «теорія мозково-штурмового пошуку» ефективною, застосовною та виправданою концепцією медичного менеджменту.

В свою чергу, А. М. Тераді вважає доцільним виділяти наступні елементи (моделі) менеджмент-медичного курсу :

контрольовано-розумовий підхід; інтуїтивний концепт, емпірично-дослідницький процес [16].

Контрольований підхід заснований на поступовому плануванні, що спрямовується та координується людським капіталом — розумом, та призначений для ефективізації управління лікарським, асистентським, сестринсько-медичним складом певного лікувального закладу.

Інтуїтивний концепт заснований на логічно-розумових умовиводах медичного менеджера (керівника) та реальному знанні внутрішньокolleктивної медико-лікувальної ситуації.

Емпірично-дослідницький процес означає менеджмент-стимулювання професійного медичного навчання на основі активно-пізнавальної розумової діяльності.

Водночас, стратегія лікувального закладу засновується на трьох взаємозалежних підсистемно-контекстних підходах. Перший — формування першочергової «виконавчої пріоритетності», що за своїм змістом відповідає організаційним цілям лікувального закладу. Другий — визначення стратегічної вмотивованості гіпотетичних внутрішньолікувальних менеджмент-перетворень відповідно до структурно-характерних основ організаційного впорядкування лікувальних закладів. Заключна концепція передбачає стильовий вибір відповідно до медичного управлінсько-організаційного підходу, визначеного конкретним медичним закладом.

Базисні концепції стратегічного управління лікувальним закладом, відповідно до позиції К. Пітокко, Т. Р. Секстона та К. Стікл, засновуються на методичних знаннях та мають на меті нівелювання щоденно-виробничої та загальноквартальної функціональної невизначеності закладу охорони здоров'я. Базово, подібне планування доцільно розподіляти на генеральне, функціональне та економічне [17].

Більш галузевий розподіл зазначених стратегічно-медичних концепцій управління дозволяє виділити загально-приватний (накази, розпорядження, оперативно-нарадчі переговори) та організаційний (регламентаційно-нормативне, економічне забезпечення) характер запровадження останніх.

Крім того, стратегічне менеджмент-управління медичною сферою автори розподіляють на «підхід випередження», «превентивне передбачення» та «нівелювання наявної проблематики». Кожна концепція підлягає застосуванню залежно від функціональних, технологічних та організаційних кондицій конкретного медичного закладу, лікарсько-асистентського складу та / або наявних професійно-колективних неузгодежностей.

На рис. 3 надано детальне тлумачення наведених стратегічно-управлінських концепцій.

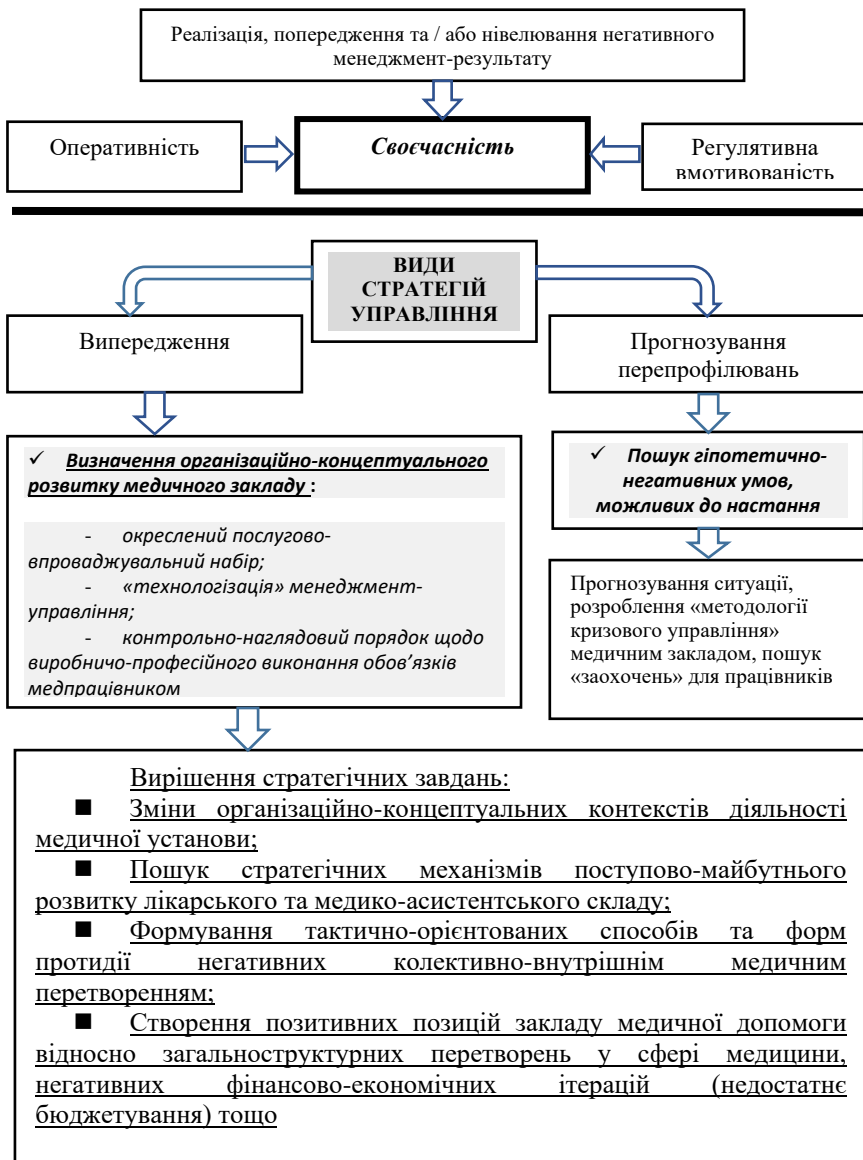

Рис. 3. Стратегічно-управлінські підвиди менеджмент-медичного управління

Крім вищезазначених категорій, для цілей формування менеджмент-управлінської медичної концепції нерідко створюються «бізнес-планові» контексти контролю та нагляду за медичним закладом. Ринково-економічні умови сьогодення, на переконання Дж. Перло та Д. Філі, потребують впровадження техніко-економічних, перспективно-розвиткових та охоронно-об'єктних методологій медико-закладового покращення для закладів медичного догляду [18].

Менеджмент-перевагами перманентного нагляду за здійсненням медико-планових ітерацій конкретною установою є виокремлення позитивних рис керівника установи; визначення конкретно-цільових та координаційних підходів щодо досягнення визначеного медичного результату; чітке окреслення прав та обов'язків співробітника (лікаря, асистента, помічника) медичної установи та пропорційно-функціональної пов'язаності між ними; активно-адаптаційна діяльність щодо організаційно-кон'юнктурної підготованості медичного закладу до ринково-системних видозмін певного правовідношення; послідовно-контрольне виокремлення якісно-кількісних показників діяльності медичної установи.

В свою чергу, дослідження Д. Перес щодо бізнес-планування та управлінського окреслення «медико-менеджерських стратегій» дозволяє дійти висновку відносно трьох взаємозалежно-категоріальних завдань зазначеної активності : контекстування специфіки діяльності лікувальної установи, ринково-цільової та організаційно-конкретної позиції останньої; довгострокове та короткострокове функціонально-планове окреслення характеру дій медичної установи; визначення сильних та слабких матеріально-фінансових та ресурсно-цільових сторін медичного закладу, та, зокрема, професійної відповідності медперсоналу займаним посадам [19].

Основними завданням бізнес-планової діяльності, на думку авторки, є стратегічно-тактичне визначення менеджмент-цілей із

чітким визначенням конкретних повноважень лікарського складу; встановлення асортиментно-товарних потреб для реалізації конкретного менеджмент-медичного завдання; формування професійно-робочих стимулів для працівників медичних установ; заходи щодо ринково-рекламного, торгово-реалізаційного та збутового функціонування окремої медичної установи та / або організації.

Розробка бізнес-контекстного управління медичним закладом, окрім іншого, передбачає визначення специфічно-ринкових, ринково-економічних та попитово-пропозиційних «мірил» потенційної успішності конкретного медзакладу; маркетингово-дослідницьку діяльність щодо визначення застосовності та вмотивованості пропонування окремих лікувально-оздоровчих та профілактично-реноваційних заходів для потенційного споживача (клієнта, пацієнта); визначення економіко-фінансової обґрунтованості інвестиційно-розвиткового статусу охоронно-здоровчого об'єкта.

Крім вищезазначеного, для успіху менеджмент-інноваційної стратегії медичного управління необхідним є дотримання концепції клієнтозадоволення, поєднаного із належним сервісно-корпоративним забезпечення потреб останнього. Додатково, медичний менеджмент передбачає визначення технологічно-методичних основ дотримання «базово-галузевих медико-установчих вимог». Обидва методи підлягають реалізації із урахуванням економіко-виробничого аспекту (мінімальна витратність та максимальна дохідність).

Завданням сучасного медичного менеджменту також є нівелювання та попередження відсутності зворотного зв'язку між закладом охорони здоров'я та пацієнтом.

Технологічний медико-менеджерський підхід, водночас, передбачає належний рівень професійної підготовки спеціалістів, стандартизацію та нормування лікарської етики, створення передумов безпеки пацієнта та застосування

персонально-виробничих технологій медико-клінічного дослідження.

До обов'язків медичного менеджера віднесено пошук оптимального співвідношення між об'єктивними вимогами до лікаря-професіонала відносно належного, своєчасного та контекстно-галузевого лікування пацієнта.

Висновки. Сучасний медичний менеджмент є передумовою формування «професійно-лікарського наративу» фахівців медичної галузі.

Позитивними рисами медменеджменту варто визнати ринково-економічний підтекст, нормування та стандартизацію діяльності закладів медичної допомоги та встановлення окремих вимог до лікарсько-асистентського / сестринського складу.

В свою чергу, до негативних рис медичного менеджменту, виходячи із результатів дослідження, варто віднести новизну останнього, та, як наслідок, недостатню ефективність нормативно-правового забезпечення останнього (переважає науково-доктринальна, себто теоретична складова).

Таким чином, менеджмент-медичне регулювання варто визнати новаторсько-інноваційним підходом до вирішення кадрово-комплектувальних проблем медицини та супутніх питань професійної ефективності.

Додатково уточнення, водночас, потребує визначення ролі та місця медичного менеджменту в системі управлінсько-економічних та медично-наукових феноменів сучасності.

Список використаних джерел:

1. Gartner IT Glossary : Definition of Medical Management // Gartner Official Website // Режим доступу : <https://www.gartner.com/en/information-technology/glossary/medical-management>

2. Law Insider : Medical Management Definition // Law Insider Official Website // Режим доступа : <https://www.lawinsider.com/dictionary/medical-management>
3. Prometheus : Менеджмент медичного підприємства // Офіційний веб-сайт порталу Prometheus // Режим доступа : https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:LvBS+MEDMGM101+2020_T3/about
4. Менеджмент в охороні здоров'я : навчальний курс (за ред. проф. Г. С. Сатурської) : ТНМУ ім. І. Я. Горбачевського // Режим доступа : <https://www.tdmu.edu.ua/2020/05/21/menedzhment-v-ohoroni-zdorov-ya/>
5. Lewis, S. L., Dirksen, S. R., Bucher, L. Study Guide for Medical-Surgical Nursing: Assessment and Management of Clinical Problems : Mosby, 2016. — 701 p.
6. Harding, M., Kwong, J., Roberts, D. Hagler, D., Reinisch, C. Lewis's Medical-Surgical Nursing E-Book: Assessment and Management of Clinical Problems : Mosby, 2019. — 6663 p.
7. Kumar, P., Clark, M. L. Kumar & Clark's Medical Management and Therapeutics : Saunders Ltd, 2011. — 803 p.
8. Svalastog, A. L., Donev, D., Kristoffersen, N. J., Gajovic, S. Concepts and definitions of health and health-related values in the knowledge landscapes of the digital society : Croatia Medical Journal, 12.2017. — № 58 (6). — p. 431-435.
9. Pettinati, H. M. Medical Management Treatment Manual : Combine Monograph Series, Vol. 2 (2004). — 62 p.
10. Ismaili, L. Requirements of Health Data Management Systems for Biomedical Care and Research: Scoping Review : Journal of Medical Internet Research, 2020. — № 22 (7). — 16 p.
11. Foster, N. Maximum performance: a practical guide to leading and managing people at work : Edward Elgar, 2005. — 615 p.
12. Stevens, M. T. The Art Of Psychological Warfare : Make Profits Easy LLC, 2016. — 53 p.

13. Linnander, E. L. Professionalizing Healthcare Management: A Descriptive Case Study : Yale School of Public Health, Yale University, New Haven, CT, USA, 2017. — № 6 (10). — p. 555-560.

14. Figueroa, C. A. Priorities and challenges for health leadership and workforce management globally: a rapid review : BMC Health Service, 2019. — № 19. — 11 p.

15. Zanotto, B. S. Value-Based Healthcare Initiatives in Practice: A Systematic Review : Journal of Healthcare Management, 2021. — Vol. 66 (5). — p. 340-365.

16. Therady, A. M. A Leadership Lesson Learned: Employees Come First : Journal of Healthcare Management, 2022. — Vol. 67 (2). — p. 71-74.

17. Pittoco, C., Sexton, T., Stickle, K. Using Data Analytics to Improve Hospital Quality Performance : Journal of Healthcare Management, 2020. — № 65 (4). — p. 285-298.

18. Perlo, J., Feeley, D. Why Focusing on Professional Burnout Is Not Enough : Journal of Healthcare Management, 2018. — Vol. 63 (2). — p. 85-89.

19. Perez, J. Leadership in Healthcare: Transitioning From Clinical Professional to Healthcare Leader : Journal of Healthcare Management, 2021. — Vol. 66 (4). — p. 280-302.

§3.8 ІГРОВА СТИЛІСТИКА ЯК НОВИЙ НАПРЯМ МОВОЗНАВЧИХ СТУДІЙ (Ізотова Н.П., Київський національний лінгвістичний університет)

Вступ. З-поміж інших лінгвістичних галузей, стилістика вважається відносно молодого, адже бере свій початок у другій половині ХХ століття. Водночас теоретичні підвалини новітньої стилістики були закладені ще за часів Античності у працях з риторики, поезики і діалектики. Пізніше істотний вплив на розвиток стилістичної думки мали російські формалісти та чеські структуралісти, які працювали на початку ХХ століття [1; 2; 3; 4].

Характеризуючи строкатий образ стилістики сьогодення, можна відзначити декілька її ключових рис. Йдеться передусім про інтердисциплінарність сучасної стилістики, її здатність інтегрувати теоретичні і практичні здобутки багатьох дослідницьких сфер, зокрема й нелінгвістичних [2; 4]. Інша важлива риса цієї мовознавчої царини пов'язана з предметом її дослідження, який стосується креативних аспектів мови і тексту [4], а тому стилістика пропонує унікальний підхід до комбінованого вивчення мови і літератури [5].

Винятковість стилістики порівняно з іншими лінгвістичними дисциплінами полягає й у тому, що вона, ідучи в ногу з передовими ідеями наукової думки, постійно розвивається, оновлюється, збагачується завдяки продуктивній співпраці з різними галузями знань. Це дає імпульс до виникнення нових типів стилістики, кожен з яких віддзеркалює певний вектор стилістичних розвідок, демонструючи у такий спосіб її теоретичні та практичні можливості.

У центрі уваги цієї наукової праці знаходиться *ігрова стилістика* – нова дослідницька царина, що здатна пролити

світло на багатоаспектну взаємодію між властивим сьогоденню ігровим мисленням і художньою творчістю. Як різновид сучасної стилістики, ігрова стилістика наразі проходить етап свого становлення, а тому потребує детального роз'яснення. З'ясування її специфіки передбачає вирішення широкого кола питань, зокрема пов'язаних з окресленням онтоепістемологічного статусу цієї галузі знань, визначенням її об'єкта і предмета, обґрунтуванням її методологічного інструментарію. Цікавими і плідним є вивчення впливу ігрової стилістики і гри загалом на специфіку художньої тексто- та смислопобудови.

Отже, мета пропонованої статті полягає в розкритті семантико-функційного потенціалу ігрової стилістики у процесах художнього тексто- та смислотворення.

Матеріал вивчення становлять вибрані твори південноафриканського письменника, лауреата Нобелівської премії Джона Максвелла Кутзее, своєрідність яких обумовлена зокрема ігровою стилістикою [6].

Виклад основного матеріалу. У сучасних мовознавчих студіях ігрова стилістика може бути розглянута з трьох позицій. По-перше, під ігровою стилістикою мається на увазі напрям стилістичних розвідок, метою якого є вивчення семантики і функціонування різнорівневих мовно-ігрових прийомів, що забезпечують у художній комунікації гру з читачем. По-друге, ігрова стилістика становить сукупність тих мовних засобів, які спрямовані на ефективну реалізацію лудичної функції мови. По-третє, ігрова стилістика – це певне мовно-художнє явище, що виникає в тексті завдяки індивідуально-авторській комбінаториці різнорівневих (лексичних, лексико-синтаксичних, словесно-образних, сюжетно-композиційних і оповідних – персонажних та наративно-семіотичних) засобів у їх неконвенційному використанні, які – кожен окремо або у своїй взаємодії – націлені на створення певного ігрового ефекту /ефектів.

Сформульовані вище бачення ігрової стилістики висвітлюють дві її ключові риси – *інтегративність* та *функційність*. Інтегративність виявляється в тому, що ігрова стилістика охоплює ігровий потенціал елементів усіх мовних рівнів; функційність підкреслює комунікативно-прагматичне призначення мовно-ігрових засобів і прийомів.

Ігрова стилістика є передовсім стилістикою творчості, яка здатна передавати "стилістичну індивідуальність" [7, с. 212], унікальну "фактуру стилю" [8, с. 472] письменника, що об'єднує все стилістично значуще для окремого автора з його особистістю [7, с. 201]. Акцентуючи шляхи "індивідуалізації" стильової та жанрової систем твору, ігрова стилістика розкриває природу індивідуально-авторського експериментаторства з художніми формами і смислами.

З проникненням ігрових принципів у художній текст змінюється його епістемологічний статус: уявлення про "текст як світ" поступово зміщується у бік сприйняття "тексту як гри". З цих позицій гра постає не лише як естетичне підґрунтя художньої комунікації, а й як певна художня практика [9, р. 118], що розкриває можливості ігрового освоєння художньої дійсності.

Моделювання ігрових процесів у художньому тексті здійснюється зазвичай з урахуванням *ігрових принципів, прийомів та засобів* [6, с. 51], які сукупно дають поштовх до формування його ігрової стилістики. Під *ігровим принципом* розуміємо первоначало, основну ідею, що становить підґрунтя реалізації гри в художньому тексті; *ігровий прийом* розглядаємо як конкретний спосіб реалізації гри; *мовно-ігрові засоби* становлять сукупність різнорівневих лінгвальних (лексичних, лексико-синтаксичних, словесно-образних, сюжетно-композиційних і оповідних – персонажних та наративно-семіотичних) засобів у їх деавтоматизованому використанні, завдяки чому виникає певний ігровий ефект / ефекти.

Ігрова стилістика художнього тексту формується на двох рівнях – текстотвірному та смислотвірному, завдяки

іграм з художніми формами та художніми смислами відповідно. При цьому *текстотвірний рівень* є двошаровим – макро- і мікростилістичним. Перший пов'язаний із сюжетно-композиційною побудовою тексту, другий – із мовними та мовленнєвими засобами текстової оповіді. *Смислотвірний рівень*, що виникає в результаті гри з наративними та мовними формами, пов'язаний із смислопобудовою тексту, орієнтованою на руйнування конвенційних та конструювання нових емерджентних понять та інференцій, які привертають увагу читача і зумовлюють особливості сприйняття ним художнього твору.

Розглянемо специфіку функціонування текстотвірних (сюжетно-композиційних) та смислотвірних (семантико-смилових) ігор у художніх творах Дж. М. Кутзее докладніше.

Своєрідність ігрової стилістики в аналізованих романах визначається двома ключовими особливостями реалізації ігор у художньому тексті: по-перше, ігрові процеси ґрунтуються на використанні симетричних / асиметричних характеристик художнього тексту; по-друге, гра в художньому тексті пов'язується зі смислотворенням і "розпредметнюючим" розумінням тексту [10, с. 29].

Перша властивість відсилає до бінарних понять симетрії / асиметрії, які активно залучаються науковцями до вивчення структури художнього тексту; друга мотивує до перегляду процесів текстового смислотворення з позицій гри.

З погляду філософії "симетрія – це поняття, що відображає наявний в об'єктивній дійсності порядок, пропорційність і сумірність між складниками цілого, певний рівноважний стан, відносну стійкість" [Цит. за: 11, с. 92]. "Асиметрія, на протигагу симетрії, відбиває в об'єктивному світі порушення рівноваги, пов'язане зі зміною, розвитком, а також порушення, викликане перебудовою організації тих

самих складників цілого, чия сукупність перебувала у відомому пропорційному, рівноважному стані" [там само].

У художньому тексті симетрія фіксує положення рівноваги у системі, її статичність, тоді як асиметрія демонструє розвиток системи, виводячи текст на новий рівень існування [12, с. 7]. Це впливає з розуміння тексту не як замкнутої симетричної єдності, а як динамічної цілісності, що розгортається; між її елементами немає статичного знака рівності й знака додавання, але завжди є динамічний знак співвіднесеності та інтеграції [13, с. 10].

Асиметрія передбачає розгляд тексту як дифузної сутності, що має стандартні, сталі ознаки системи і периферійні, розмиті, синкретичні властивості (аномалії), які притаманні системі і сприяють її розвитку та збереженню або виникають у процесі функціонування системи в певних середовищах (ситуаціях). Принцип асиметрії безпосередньо пов'язаний з принципом онтологічного дуалізму, що враховує при дослідженні мови віртуального і реального, інваріантів та їхніх варіантів [14, с. 45]. Симетрія забезпечує колоподібний рух, тоді як асиметрія – поступальний рух, що перетворює кожен момент руху з колового на спіральний [15, с. 25]. Отже, якщо розглядати це узагальнено, асиметрія означає брак однаковості в будові й функціонуванні одиниць будь-якого рівня.

Вивчення художнього тексту в термінах симетрії / асиметрії відкриває шлях для глибшого усвідомлення його творчої природи, зумовленої дією "внутрішніх енергетичних чинників" [16, с. 29], до яких належить і гра. Вона, порушивши симетрію, приводить художній текст у стан *нестабільності*, задаючи новий вектор тексто- та смислотворення – ігровий.

Під *ігровим текстотворенням* у художньому наративі розуміємо динамічний процес розгортання тексту,

що відбувається у два етапи. Перший охоплює різноманітні трансформації / перебудови оповідних художніх форм, де трансформація передбачає зміну властивостей традиційної (канонічної) моделі жанрово специфічної художньої оповіді, результатом чого стає порушення правил її побудови і формування нових оповідних варіацій. Водночас порушення ці не є безсистемними чи випадковими, вони мають інтенційний характер, тобто визначені автором наперед, відповідно до його задуму, по суті вони й становлять за такого підходу правила гри. Наявність правил деконвенціоналізації художніх оповідних форм є однією з визначальних рис, що відрізняє ігрові прийоми від власне стилістичних технік та прийомів, яким також властиві порушення певних правил чи канонів.

Другий етап деконвенціоналізації / перебудови конвенційних оповідних форм передбачає створення нових художніх форм за допомогою широкого кола ігрових прийомів. Розглянемо зазначені етапи докладніше.

У романах Дж. М. Кутзее деконвенціоналізація / перебудова художніх оповідних форм здійснюється переважно завдяки психологізації художніх оповідних форм, їх метафікціоналізації та автофікціоналізації.

Так, акцентована, або підкреслена **психологізація** оповідних форм в досліджуваних творах має на меті акцентовану зміну подієцентрованої оповіді (event-centered narrative) на наратив, у фокусі уваги якого опиняються душевні переживання персонажем / наратором певних психотравматичних подій (experience-centered narrative). Підкреслена психологізація в романах Дж. М. Кутзее здійснюється з опорою на лінгвальні засоби реалізації психонаративної гри.

Другий шлях деконвенціоналізації / перебудови художніх оповідних форм у досліджуваних романах – це їх

акцентована **метафікціоналізація**, чия суть полягає в залученні автором таких мовно-художніх технік та прийомів, які, з одного боку, наголошують на актефактній природі художнього тексту, а з іншого – проблематизують складні стосунки між правдою та вимислом у художньому творі. Метафікціоналізація художніх творів Дж. М. Кутзее відбувається завдяки метафікціональній грі, що має на меті акцентувати правила побудови художнього нарративу і висвітлити ймовірні "неможливості" фікціонального письма, ставлячи у такий спосіб під сумнів референційний статус художньої оповіді в цілому.

Третім напрямом деконвенціоналізації художніх оповідних форм в аналізованих творах є їх підкреслена **автофікціоналізація**, що націлена на такі видозміни автобіографічних художніх форм, які фікціоналізують ідентичність автобіографічного "Я" і розмивають жанрову ідентичність автобіографічної оповіді. Автофікціоналізація творів Дж. М. Кутзее здійснюється внаслідок лінгвального втілення автофікціональної гри, що скерована на підрив, деформацію фактуальності автобіографічного твору.

Створення нових художніх форм у романах Дж. М. Кутзее відбувається за допомогою залучення досить широкого кола ігрових прийомів, з-поміж яких можна виділити як продуктивні такі:

1) інноваційний відбір та комбінування (злиття, заміна, протиставлення тощо) наявних у складі конвенційної форми елементів;

2) розширення конвенційної форми (введення до конвенційної оповідної структури нових елементів, переважно неочікуваних і навіть парадоксальних);

3) усічення (скорочення, еліптізація) конвенційних художніх форм;

4) імітування інших форм (інколи нехудожніх) у межах конвенційної художньої форми;

5) нове, нестандартне, неконвенційне переосмислення окремих характеристик конвенційних форм. Розглянемо уривок з роману Дж. М. Кутзее "Diary of a Bad Year" ("Щоденник поганого року"):

It was always a bit of a lie that universities were self-governing institutions. Nevertheless, what universities suffered during the 1980s and 1990s was pretty shameful, as under threat of having their funding cut they allowed themselves to be turned into business enterprises, in which professors who had previously carried on their enquiries in sovereign freedom were transformed into harried employees required to fulfil quotas under scrutiny of professional managers. Whether the old powers of the professoriat will ever be restored is much to be doubted.

A cathouse. I can see her at the front desk of a cathouse. Take a seat, make yourself comfortable, Ursula will be out in a minute, or would you prefer to see Tiffany?

And before the home for cats? I persevere.

Write about cricket, I suggest. Write your memoirs. Anything but politics. The kind of writing you do doesn't work with politics [34, p. 35].

Ігрова стилістика цього уривку формується з огляду на три типи ігор – сюжетно-композиційну, оповідну і графічну. Суть сюжетно-композиційної гри визначається неконвенційним способом нарації, тобто репрезентацією подій художнього твору не в їхній лінійній послідовності, що властива традиційній оповіді, а у фрагментуванні повісткування. Оповідна фрагментарність додатково акцентується тут неконвенційним графічним розташуванням тексту роману, якому властива графічна лакунарність. Автор розміщує на кожній сторінці книги три типи текстів: щоденникові записи, що містять есе певної тематики, наприклад, "On Universities" ("Про університети"), наратив головного героя та оповідь Анни, доповнену наративом її хлопця. Таким чином, роман

"Diary of a Bad Year" постає як певне гібридне утворення, що поєднує текст есеї і роману, де риси останнього виявляються з огляду на наявність персонажів й сюжету, що розгортається навколо стосунків Анни і сеньйора К. та спроб Алана заволодіти грошима письменника.

Таким чином, відносно самостійні зі смислового та структурного погляду уривки можливо читати чи комбінувати різними способами і формувати різноманітні інтерпретації. Це викликає низку питань: "Як читати текст роману?", "Який зв'язок між художнім та нехудожнім нарративом у структурі оповіді загалом?", "Де межа між правдою та вимислом?".

Ігрова стилістика ідентифікується тут завдяки ігровому ефекту смислової дезорієнтації, що виникає, по-перше, внаслідок тематичного розшарування оповіді, а по-друге – завдяки почерговому "мерехтінню" оповідних перспектив.

Так, темою першої частини виокремленого фрагмента, що репрезентує есе під назвою "On Universities" ("Про університети"), є розмірковування головного героя роману над ефективністю університетського самоврядування, друга частина уривку містить інформацію про попереднє місце роботи (*a cathouse*) однієї з головних героїнь цього роману, Анни, а в третій – Анна викладає сеньйору К., письменнику, якому допомагає друкувати книжку, власні погляди на проблематику ще не створених ним есе.

Гра з оповідними перспективами характеризується їх швидкою змінюваністю – від аукторіальної (перша частина ігрового контексту) до персональної (дві наступні частини). Причому, якщо в другому фрагменті репрезентовано точку зору сеньйора К. (*I*), то в третьому – погляди Анни (*I*). Лінгвальними маркерами гри з оповідною перспективою є зміна дійсних координат оповіді.

Вихідним моментом з'ясування специфіки ігрового смислотворення в художньому нарративі є усвідомлення того,

що джерело ігрових процесів у художньому тексті становить нетотожність його смислу і змісту [10, с. 29], оскільки різними є їхні мовленнєво-розумові механізми [17, сс. 36-37].

У сучасній лінгвопоетиці прийнято диференціювати поняття "семантика", "зміст" і "смысл" художнього тексту. Семантика тексту – це його значення як окремої цілісної одиниці [17, с. 32], що формується текстовими одиницями різних рівнів, а також різноманітними зв'язками текстових одиниць "у горизонтальному напрямку", тобто в процесі лінійного розгортання тексту, і "у вертикальному напрямку" – в перспективі тексту на основі можливих "притягань і відштовхувань" [18, с. 350].

У підході до визначення поняття смислу художнього тексту ми спираємося на тлумачення, сформульоване філософом Г. П. Щедровицьким, який пропонує розглядати смысл як мережу, чи конфігурацію відношень, зв'язків, співвідношень, що поєднують текст або елементи тексту з об'єктно-операційними елементами ситуації (контексту) [19, с. 67]. Учений виділяє низку визначальних характеристик смислу, зокрема процесуальність, структурованість, динамічність і системність [там само, сс. 41-67]. Провідною особливістю смислу є його зв'язок із розумінням: смысл існує лише у розумінні і стає приступним через розуміння [там само, с. 24]. З цього випливає, що процес смислотворення є водночас і процесом розуміння [там само, с. 41]. Розуміння, зі свого боку, постає як когнітивна діяльність, результатом якої є визначення смислу певного об'єкта [20, с. 58]. Процес розуміння пов'язаний із багаторазовим перекодуванням словесної форми тексту [17, с. 46].

Про смислову організацію тексту не можна говорити, не проектуючи текст на його зміст [19, с. 127], адже зміст є обов'язковим фоном смислів [10]. Іншими словами, шлях до змісту художнього тексту пролягає через систему певним

чином структурованих його смислів [18, с. 357]. Під таким кутом зору текст постає як "поле смислів, що трансформується" [21, с. 16], або ж як простір смислотворення [19, с. 90]. Варто підкреслити, що доступ до смислотвірних процесів художнього оповідного тексту уможлиблюється не лише через його зміст, а й з урахуванням його структурної побудови.

Під впливом різних ігор відбувається переструктурування семантико-смислового простору художнього тексту і виникнення певних смислових зон, які унаочнюють специфіку реалізації *семантико-смислових ігор*.

Ігрове смислотворення в художній оповіді визначимо як динамічний процес конструювання текстових смислів, що полягає в "розупорядкуванні" [22, р. 54] під впливом гри канонічних чи конвенційних смислів і творенні нових завдяки взаємодії семантики різнорівневих елементів тексту і зв'язків між ними із семантикою цілісного тексту [18, с. 359; 17, с. 46]. Ігрове смислотворення опредметнює смислові процеси, що відбуваються між "недозруйнованими" і "недосформованими" структурами тексту в процесі ігрового текстотворення.

Оскільки будь-який смисл створюється [19, с. 106], зокрема й ігровий, виникає потреба в з'ясуванні певних принципів, що лежать в основі семантико-смислових ігор і сукупно унаочнюють шляхи, за якими відбувається перебудова смислового простору художнього наративу під дією ігор, забезпечуючи у такий спосіб розуміння художнього тексту.

Підґрунтям семантико-смислових ігор є ігрове декодування семантики, а динаміка ігрового смислотворення в романах Дж. М. Кутзее розкривається огляду на принципи *семантико-смислової інтенсифікації / емпатизації, фрагментарності, розщеплення, розсіювання, деформації та варіативності*. Розглянемо їх докладніше.

А. Принцип семантико-смислової інтенсифікації / емпатизації. Семантико-смислова інтенсифікація /

емфатизація досягається в досліджуваних творах Дж. М. Кутзее завдяки, з одного боку, конвергентній комбінаториці ігрових вербальних засобів актуалізації тієї або іншої гри, а з другого, різноманітними лінгвотекстовим девіаціям – лексико-семантичним, граматико-семантичним, функційно-семантичним. Наприклад:

I am a little bit cowed, a little ashamed of myself in front of him, crouched here behind a five-year-old in my green-and-white pajamas [...] I don't think it is fair that I should be burst in on like this, but I cannot say it to him, I am beyond talking. I don't want to think about it, but I think I am really in the soup. Fortunately I am beginning to drift, and my body to go numb as I leave it. My mouth opens, I am aware, if that is awareness, of two cold parted slabs that must be lips, and of a hole that must be mouth itself, and of a thing, the tongue, which I can push out of the hole, as I do now. [...] besides going numb I am also sweating a lot and turning white, in a fishy way. Also, something which I usually think of as my consciousness is shooting backwards, at a geometrically accelerating pace, according to a certain formula, out of the back of my head, I am not sure I will be able to stay with it. The people in front of me are growing smaller and therefore less and less dangerous [35, p. 52].

Інтенсифікація (гіперконденсування) текстового смислу, спричинене в наведеному контексті психонаративною грою, маніфестовано конвергенцією емоційно-забарвлених лексичних одиниць і словесної образності, сукупно вжитих для опису зміненого стану свідомості, в якому опинився Юджин Дон, головний герой роману Дж. М. Кутзее "Dusklands" ("Сутінкова земля"), після нервового зриву, викликаного усвідомленням того, що він поранив ножем власного сина. Чоловік боїться і водночас соромиться самого себе (*I am a little bit cowed, a little ashamed*), відчуває провал свідомості (*I am beginning to drift; my consciousness is shooting backwards;*

my body to go numb as I leave it), втрачає просторову орієнтацію (*The people in front of me are growing smaller*) і чутливість частин свого тіла (*I am aware [...] of two cold parted slabs that must be lips [...] of a hole that must be mouth itself [...] of a thing, the tongue*). Фізіологічними ознаками таких його емоцій є оніміння (*going numb*), посилене пітіння (*I am also sweating a lot*) та блідість (*turning white*).

Б. Принцип семантико-сислової фрагментарності.

Відмова від послідовної, лінійної стратегії побудови художньої оповіді, яка "зламає" її цілісність, пояснюється властивим сьогоденню фрагментарним, дискретним, "кліповим" типом мислення, "скетчевим" повсякденним існуванням, що орієнтоване здебільшого на миттєвість і фрагментарність, на одночасне перебування в багатьох ролях і середовищах, що вимагає постійного переключення режимів спілкування, дії, сприйняття [23].

Семантика слова *фрагмент* поєднує значення неповноти, одиничності, частини цілого і певної кореляції з ним. Підґрунтям для співвіднесеності частин і цілого слугує принцип констеляції – "образ нової форми, союз рівноправних частин, пов'язаних сурядним зв'язком" [24, с. 8].

Ігровий потенціал семантико-сислової фрагментарності визначається можливістю за допомогою різноманітних смислових конфігурацій роз'єднаних текстових смислів (наприклад, мозаїка, асамбляж, колаж) передати новий, емерджентний смисл, навіть несподіваний, розставляючи індивідуально-авторські смислові акценти. Отже, смислове фрагментування у художньому тексті передбачає фрагментування у різний спосіб смислової площини художньої оповіді.

В. Принцип семантико-сислового розщеплення.

Розщеплення текстових смислів маркується в досліджуваних романах семантико-сисловою амбівалентністю. Залучене в

науковий обіг відомим шведським психіатром Е. Блейлером [25], поняття амбівалентності наразі набуло міждисциплінарного статусу і широко використовується в ігровій поезиці та стилістиці. Ключем до розуміння амбівалентності в аспекті ігрового підходу до вивчення художнього тексту слугують три типи амбівалентності, виокремлені в психології та психіатрії: 1) емоційна (позитивне й одночасно негативне почуття до певної людини); 2) вольова, що знаходить вираження в постійних ваганнях у виборі між протилежними рішеннями, які перебувають у непримиренному конфлікті, що нерідко закінчується цілковитою неспроможністю будь-що вирішити, і 3) інтелектуальна, коли суб'єкт розривається між суперечливими ідеями [26].

У річищі ігрової поезики амбівалентність визначається як закладена в ігровому тексті настанова на можливість його дво- або поліваріантного прочитання. Автор при цьому маніпулює читацьким сприйняттям у спосіб, що націлює на одночасне бачення альтернативних можливостей прочитання (та інтерпретації) усього тексту або окремих його елементів [26].

Спираючись на запропоноване в роботах О. М. Люксембурга визначення [26], **семантико-сміслову амбівалентність** розглядаємо як актуалізацію під впливом гри (певного ігрового прийому / прийомів чи засобу / засобів) двох альтернативних / протилежних смислів у межах одного ігрового контексту, що дозволяє його двоїсте та / або багатоваріантне прочитання. Так, розсіювання текстових смислів у романі "In the Heart of the Country" ("У серці країни") відбувається завдяки залученню ігрового прийому зображення альтернативних подій. Порівняємо:

My father lies on his back, naked, the fingers of his right hand twined in the fingers of her left, the jaw slack, the dark eyes closed on all their fire and lighting, a liquid rattle coming from

*the throat, the tired blind fish, cause of all my woe, lolling in his groin (would that it had been dragged out long ago with all its roots and bulbs!). **The axe sweeps up over my shoulder. All kinds of people have done it before me**, wives, sons, lovers, heirs, rivals. I am not alone [36, p. 12].*

*The door of my father's room is locked against me but the window is open, as ever. I have had enough, tonight, of listening of the sounds that other people make. Therefore it is necessary to act swiftly, without thinking, and, since I cannot plug my ears, to hum softly to myself. **I slide the barrel of the rifle between the curtains**. Resting the stock on the windowsill I elevate the gun until it points very definitely toward the far ceiling of the room and, closing my eyes, **pull the trigger** [op. cit., p. 66].*

У центрі наведених ігрових контекстів – переповідання подробиць смерті батька головною героїнею цього роману Магдою. Альтернативність прочитання цього уривку створюється внаслідок розбіжностей у передачі жінкою дій і деталей, які супроводять цю подію. Семантико-сміслова амбівалентність ідентифікується з опертям на акціональну лексику, вжиту для опису поведінки Магди під час вбивства батька. У першій версії вбивство описане імпліцитно (*All kinds of people have done it before me*): наведений лише натяк на можливе знаряддя злочину – сокира, перекинута через плече жінки (*the axe sweeps up over my shoulder*). У другій версії референційний простір події вбивства формується, по-перше, дієсловами *slide* (непомітно просувати) і *pull the trigger* (зводити курок), а по-друге, іменником на означення знаряддя вбивства – гвинтівка (*the rifle*).

Г. Принцип семантико-сміслового розсіювання.

Семантико-сміслові розсіювання фіксується в досліджуваних текстах завдяки суб'єктній, просторово-часовій, логіко-семантичній та референційній невизначеності.

Описане в квантовій механіці явище невизначеності, набуває особливої значущості для моделювання смислового

простору художньої оповіді в термінах гри, з огляду на неабиякі можливості невизначеності в альтернативному, багатоваріантному розумінні художнього тексту. Невизначеність традиційно тлумачиться як неможливість будь-якої визначеності, або ж як невизначеність, перспектива перетворення якої у щось визначене лишається відкритою [27]. Континуум поняття невизначеності охоплює коло семантично споріднених понять, таких як невідомість, хаотичність, непевність, незрозумілість, випадковість, умовність, відносність, складність, двозначність, неясність і деякі інші [28, с. 11].

Семантико-сміслову невизначеність художнього тексту в роботі визначаємо як брак "сміслових опорних точок" і "сміслових орієнтирів", які сприяють розумінню й інтерпретації художнього твору. Невизначеність смислів художнього тексту в аспекті ігрової стилістики пов'язана з виникненням під впливом ігор смислових лакун, або пустот, які заважають однозначному сприйняттю художньої дійсності, змодельованої в термінах гри. Ігровий потенціал семантико-сміслової невизначеності пов'язаний з її здатністю відкривати простір для "сміслових ігор", потенційної багаторакурсності поглядів і розмаїття смислових актуалізацій [29, с. 70]. Розглянемо особливості розгортання семантико-сміслової гри в заключному епізоді роману "The Schooldays of Jesus" ("Шкільні дні Ісуса"), що змальовує, як один з головних героїв долає ази незвичного танцювального мистецтва:

'Close your eyes. You are going to rock from side to side, your weight first on your left foot, then on your right, back and forth, back and forth.' [...]

He obeys. Arroyo begins to play: a simple tune, a child's tune. He, Símon, is not steady on his feet as he thought he would be, perhaps because he hasn't eaten. Nevertheless, he rocks back and forth in time to music.

'Good. Now bring the right foot forward, a short step, and

back; then the left foot forward and back. Good. Repeat the movement, right forward and back, left forward and back. Until I tell you to stop.'

*He obeys, stumbling now and then in the slippers with their strange soft soles. Arroyo invents the tunes, varies it, elaborates: while the pulse remains steady, the little aria begins to reveal a new structure, point by point, **like a crystal growing in the air. Bliss washes over him; he wishes he could sit down and listen properly.***

'Now I am going to let go of you. You are going to raise your arms to balance yourself, and you are going to continue with right-and-back, left-and-back, but each step you are going to turn to your left in a quarter circle.'

*He does as she says. **How long must I go on?"** he says. **'I am feeling dizzy.'***

'Go on. You will get over dizziness.'

*He obeys. **It is cold in the studio; he is conscious of the high space above his head. Mercedes recedes; there is only the music. Arms extended, eyes closed, he shuffles in a slow circle. Over the horizon the first star begins to rise*** [37, pp. 259-260].

Сюжетно-композиційну структуру роману "The Schooldays of Jesus", як і більшості з творів Дж. М. Кутзее, можна охарактеризувати як відкриту, тобто таку, що передбачає варіативність інтерпретації фінальної частини твору. Семантико-сміслова невизначеність виникає в цьому уривку завдяки зіткненню і суперечливій взаємодії двох, переплетених у романі дійсностей – умовної, навіть містичної – танцювальної та кразіреальності художнього твору. Переміщення Симона в реальність танцю відбувається, щойно він заплющить очі (*Close your eyes. [...]. He obeys*) і виконає перші танцювальні рухи (*Simon, is not steady on his feet [...]. Nevertheless, he rocks back and forth in time to music*). Танцювальна реальність конструюється в

тексті шляхом вербалізації кінетики людського тіла, коли різні па та жести (*a short step, and back; then the left foot forward and back; Arms extended, eyes closed*) сприяють акцентованій театралізації художньої дійсності.

Імітація ритміки, що в цьому уривку узгоджується з різноманітними динамічними коливаннями і вписується в колоподібну схему танцю (*in a slow circle*), відбувається завдяки: 1) чергуванню простих (*He obeys*) і складних речень (*It is cold in the studio; he is conscious of the high space above his head*); 2) залученню синтаксичних конструкцій з однорідними членами речення, з'єднаними переважно безсполучниковим зв'язком (*Arms extended, eyes closed, he shuffles in a slow circle; Repeat the movement, right forward and back, left forward and back*); 3) уживанню синтаксичного паралелізму (*You are going to raise your arms to balance yourself, and you are going to continue with right-and-back*); 4) використанню емпатичних інверсійних речень (*Arms extended, eyes closed, he shuffles in a slow circle. Over the horizon the first star begins to rise*), 5) включенню в художню тканину еліптичних (*Good*) конструкцій; 6) добору емоційно-експресивних питальних (*How long must I go on?*) та спонукальних (*Now bring the right foot forward. Go on. Close your eyes*) речень. Містичність притаманної танцю реальності акцентується лексику, що описує фізіологічний стан танцівника (*I am feeling dizzy – Я відчуваю запаморочення*), та засобами словесної образності, вираженої метафорою блаженства (*Bliss washes over him*) і образним порівнянням музики, під яку танцює Симон, з кристалом, що постає й розростається в повітрі (*like a crystal growing in the air*). Зірка, яка засяяла в небі наприкінці виконання танцю, підсилює містичність і невизначеність змальованої в цьому уривку танцювальної дійсності.

Г. Принцип семантико-сислової деформації.
Деформація (лат. *deformation* – викривлення), іманентно

притаманна творчій діяльності, розглядається як мистецький прийом, суть якого полягає в неусвідомлюваному або цілеспрямованому викривленні художніх форм у творі мистецтва.

Як об'єкт художньої творчості деформація пов'язана з перенесенням складників окремого художнього твору на новий матеріал [30, с. 80] і має своїм наслідком розбіжність чи видозміну того або іншого елемента [там само, с. 127]. Поняття матеріалу охоплює все те, що митцю дісталось в готовому вигляді: слова, звуки, образи, фрагменти сюжету, текстові смисли тощо [там само, с. 67].

Деформаційні процеси в художньому тексті продиктовані авторською настановою на свідоме переосмислення відомих фактів дійсності. Деформація відображає креативність творчої діяльності письменника, що спрямована на вихід за межі автоматизму стереотипної мовленнєвої поведінки. Вона є засобом експресивізації художніх форм, що вжитий з метою акцентування певних їх характеристик.

Структурна деформація художніх оповідних форм сприяє викривленню текстових смислів. Ігровий ефект, спричинений деформацією текстових смислів, ґрунтується на виникненні суперечностей між семантикою різнорівневих елементів вихідних художніх форм та їх деформованих варіацій.

Д. Принцип семантико-сислової варіативності.

Пояснення принципу семантико-сислової варіативності в контексті ігрової стилістики художнього тексту базується на усвідомленні положення, що будь-який текст як репрезентант функціонування мови характеризується множинністю його смислових варіантів [31, с. 34]. Гарною ілюстрацією зазначеного принципу може слугувати кінцівка роману "Foe" ("Містер Фо"):

1). *The staircase was dark and mean* [38, p. 153].

2). *At first there is nothing. Then, if I can ignore the beating of my own heart, I begin to hear the faintest faraway roar: as she said, **the roar of waves in a seashell**; and over that, as if once or twice a violin string were touched, **the whine of the wind and the cry of a bird**.*

*Closer I press, listening for other sounds: **the chirp of sparrows, the thud of a mattock, the call of a voice. From his mouth, without a breath, issue the sounds of the island*** [op. cit., p. 154].

Семантико-сміслова варіативність забезпечується у виокремленому уривку, по-перше, шляхом використання оповідного прийому "кінцевої петлі" ("ending loop") [32, p. 157], суть якого полягає в тому, що кінцівка твору так або інакше відсилає до його початку. У такий спосіб реалізується семантика "кінець-початок" [33, с. 4].

Так, початок заключної частини роману *'The staircase was dark and mean'* [38, p. 153] повністю відповідає початку третьої частини твору *'The staircase was dark and mean'* [op. cit., p. 113], що створює так званий ефект дежавю.

Семантико-сміслова варіативність також виникає внаслідок наявності двох, альтернативних за своєю суттю, версій заключної події роману. Порівняємо:

*They lie side by side in bed, **not touching**. The skin, dry as paper, is stretched tight over their bones. Their lips have receded, uncovering their teeth, so that they seem to be smiling. Their eyes are closed* [38, p. 153].

*The couple in the bed lie face to face, **her head in the crook of his arm*** [ibid.].

У фіналі роману, у його першій частині (перший наведений уривок) невідомий оповідач піднімається сходами і знаходить на підлозі чи то жінку, чи дівчинку, закутану в довгий сирій шарф, а в спальні, на ліжку – двох людей, які лежать, не торкаючись (*not touching*) одне одного.

У другій частині (другий уривок) кінцівки роману оповідач заходить у будинок і бачить подібну картину, однак чоловік і жінка у ліжку лежать обличчями одне до одного, а голова жінки покоїться на зігнутій в лікті руці чоловіка. Оповідач помічає рукопис, що починається фразою: *'Dear Mr Foe, At last I could row no further.'* [38, p. 155], цілком тотожною із зачином роману *At last I could row no further* [ор. cit., p. 5] – у такий спосіб актуалізується прийом "кінцевої петлі".

Висновки. Отже, як евристична дослідницька царина, ігрова стилістика володіє великим потенціалом у розкритті креативних аспектів сучасної художньої прози та авторського експериментаторства. Об'єкт ігрової стилістики становлять мовні, мовленнєві, сюжетно-композиційні та оповідні одиниця, що можна вважати продуктом "гри" автора з вербалізацією образів реального і текстового (уявного) світів. В романах Дж. М. Кутзее ігрова стилістика формується сукупністю ігрових ефектів, що є потенційним результатом тієї або іншої гри. Ігрова стилістика віддзеркалює динамічні процеси текстопобудови, чия суть полягає в трансформації конвенційних художніх форм з подальшим конструюванням інноваційних художніх форм, та смислопобудови, що характеризується переструктуруванням семантико-смислового простору художнього наративу і породженням нових, емерджентних смислових утворень та інференцій. Текстотвірні ігри в досліджуваних творах ґрунтуються на принципах комбінування, імітації та індивідуально-авторській реінтерпретації конвенційних оповідних форм. Семантико-смислові ігри виявляються з огляду на семантико-смислову інтенсифікацію / емпатизацію, фрагментарність, розщеплення, розсіювання, деформацію та варіативність. Перспективи подальших досліджень ігрової стилістики вбачаються в аналізі когнітивно-рецептивного ракурсу ігор у різних типах комунікації.

Список використаних джерел:

1. Bradford R. Stylistics. London & New York : Routledge, 2005. 208 p.
2. Gibbons A., Whiteley S. Contemporary Stylistics. Language, Cognition, Interpretation. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2018. 378 p.
3. The Bloomsbury Companion to Stylistics / ed. V. Sotirova. London : Bloomsbury, 2016. 730 p.
4. The Routledge Handbook of Stylistics / ed. M. Buke. London & New York : Routledge, 2014. 558 p.
5. Widdoson H. G. Stylistics and the Teaching of Literature. London & New York: Routledge, 2013. 128 p.
6. Ізотова Н. П. Ігрова стилістика романів Дж. М. Кутзее: лінгвопоетологічні студії : монографія. Київ : Вид. центр. КНЛУ, 2018. 360 с.
7. Шпитцер Л. Словесное искусство и наука о языке. *Проблемы литературной формы* / общ. ред. и предисл. В. М. Жирмунского. Изд. 2-е, стер. Москва : КомКнига, 2007. С. 189–221.
8. Михайлов А. В. Языки культуры. Москва : Языки русской культуры, 1997. 912 с.
9. Ryan M.-L. The Text as World Versus the Text as Game. *Ryan M.-L. Narrative as Virtual Reality 2: Revisiting Immersion and Interactivity in Literature and Electronic Media*. Baltimore : John Hopkins University Press, 2015. P. 117–136.
10. Богин Г. И. Тексты, возникшие в ходе языковой игры. *Филология*. 1998. №14. С. 29–36.
11. Москальчук Г. Г. Общенаучные понятия в исследованиях текста. *Вестник Челяб. гос. ун-та*. 2011. № 24(239). Филология. Искусствоведение. С. 92–94.
12. Журавлева О. В. Когнитивные модели языковой игры (на материале заголовков русских и английских публицистических изданий) : дис. ...канд. филол. наук : 10.02.19 / Алтай. гос. тех. ун-т. Барнаул, 2002. 207 с.

13. Тынянов Ю. Н. Проблема стихотворного языка. Статьи. Москва : Советский писатель, 1965. 302 с.
14. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми: підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
15. Депенчук Н. П. Симметрия и асимметрия в живой природе. Киев : Изд-во АН УССР, 1963. 176 с.
16. Бобылев Б. Г. Теоретические основы филологического анализа художественного текста в национальном педвузе : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / Институт национально-русского двуязычия АПН СССР. Москва, 1991. 402 с.
17. Новиков А. И. Семантика текста и ее формализация. Москва : Наука, 1983. 215 с.
18. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста: учеб. пос. / 4-е изд. Москва : Флинта : Наука, 2009. 520 с.
19. Щедровицкий Г. П. Знак и деятельность: в 3 кн. / сост. Г. В. Давыдова. Кн. 2: *Понимание и мышление. Смысл и содержание: 7 лекций 1972*. Москва : Издательская фирма "Восточная литература" РАН, 2006. 353 с.
20. Демьянков В. З. Понимание как интерпретирующая деятельность. *Вопросы языкознания*. 1983. № 6. С. 58–67.
21. Ладыгин Ю. А. Актуализация личностных смыслов автора в системе коннотативных значений французского прозаического текста : автореф. ... д-ра филол. наук : 10.02.05. Иркутск, 2000. 41 с.
22. Turner V. *Liminal to Liminoid. Play, Flow, and Ritual: An Essay in Comparative Symbology*. Rice Institute Pamphlet. Rice University Studies. 1974. V. 60, # 3. P. 53–91.
23. Горалик Л. Собранные листья. *НЛО*. 2002. № 54 URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2002/54/Igor.html> (дата звернення: 06.06.2022).
24. Костюк В. Г. Поетика фрагменту і художня цілісність твору : автореф. ... канд. філол. наук : 10.01.06. Київ, 2000. 17 с.

25. Блейлер Э. Аффективность, внушение, паранойя. Москва : Центр психологической культуры, 2001. 208 с.
26. Люксембург А. М. Амбивалентность как свойство набоковской игровой поэтики. *Научно-культурологический журнал*. 1999. №15(21). URL : <http://www.relga.ru/Environ/Web Objects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=1694&level1=main&level2=articles> (дата звернения: 06.06.2018).
27. Черепанов С. К. Парадокс слова: размышление по поводу статьи фон Бригта о гетерологическом парадоксе. *Философия науки*. 2011. № 3(50). С. 68–93.
28. Первушина О. Н. Человек и неопределенность: на подступах к постановке проблемы. *Вестник НГУ*. Серия: Психология. 2007. Т. 1, Вып. 1. С. 11–19.
29. Топоров В. Н. Исследование по этимологии и семантике. *Т. 2: Индоевропейские языки и индоевропеистика* Кн. 1. Москва : Языки славянских культур, 2006. 544 с.
30. Выготский Л. С. Психология искусства / под ред. Вяч. Вс. Иванова. Москва : Искусство, 1968. 380 с.
31. Ким Л. Г. Вариативно-интерпретационное функционирование текста. Москва : ЛЕНАНД, 2013. 280 с.
32. Wilm J. *The Slow Philosophy of J. M. Coetzee*. London : Bloomsbury, 2016. 251 p.
33. Арутюнова Н. Д. В целом о целом. Время и пространство в концептуализации действительности. *Логический анализ языка. Семантика начала и конца* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. Москва : Индрик, 2002. С. 3–18.

Список джерела ілюстративного матеріалу:

34. Coetzee J. M. *Diary of a Bad Year*. New York : Penguin Books, 2014. 227 p.
35. Coetzee J. M. *Dusklands*. – London : Vintage, 1999. 165 p.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XX mezinárodní kolektivní monografie

36. Coetzee J. M. In the Heart of the Country. London :
Vintage, 1999. 151 p.

37. Coetzee J. M. The Schooldays of Jesus. New York :
Viking, 2016. 260 p.

38. Coetzee J. M. Foe. New York : Penguin Books, 2014. 180 p.

§3.9 ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ ЗАСОБАМИ ОСВІТНЬОЇ РОБОТОТЕХНІКИ (Матвієнко Ю.С., Полтавський університет економіки і торгівлі)

Вступ. В наш час робототехніка входить до числа обов'язкових шкільних предметів майже у всіх країнах Європи. Головною особливістю вивчення цього предмету є його практична спрямованість та той факт, що ця наука поєднує в собі програмування, логіку, механіку, математику, проектування, фізику та багато іншого. Створюючи щось цікаве та незвичайне, дитина не лише підтягує власний рівень знань з точних наук, а й розвиває творчі здібності, що позитивно сприяє формуванню її креативності. Робототехніку без сумніву можна віднести до найбільш перспективних напрямків в області інформаційних технологій.

Дослідники, аналізуючи різні аспекти формування креативності, виділяють її як одну з цілей впровадження технологій STEAM-освіти (Струтинська, 2021) та її значення у формуванні особистості (В. Барко, Дж. Гілфорд, П. Торренс, Ф. Баррон, М. Уаллах, В. Моляко, Я. Пономарьов, Т. Червонна, О. Попович та інші).

Виклад основного матеріалу.

Освітня робототехніка – унікальний інструмент навчання, який допомагає сформувати привабливе для дітей навчальне середовище з практично значущими та цікавими заходами, підкріплюючи інтерес учнів до предметів, що вивчаються.

Освітня робототехніка – це широке поняття, яке належить до сукупності заходів, навчальних програм, фізичних платформ, освітніх ресурсів та педагогічної філософії [1].

Первинною ціллю освітньої робототехніки є надання дитині досвіду для розвитку знань, навичок та установок

щодо проектування, аналізу, застосування та експлуатації роботів. Термін «робот» вживається тут в достатньо широкому значенні і включає в себе кіберфізичні пристрої різних масштабів та рівнів автономності. Строгість підходу та фізична платформа вивчення освітньої робототехніки може бути масштабована на основі цільової аудиторії та впроваджена на всіх етапах і рівнях загальної середньої освіти.

В наш час особливого значення набувають питання впровадження робототехніки у навчальний процес закладів вищої педагогічної освіти як обов'язкової складової підготовки майбутніх учителів. Саме від них залежатиме успіх та всеохопність впровадження STEAM-освіти у вітчизняних закладах загальної середньої освіти. Питання підготовки майбутніх учителів, які зможуть фахово впроваджувати в освітній процес робототехніку, розглядали в роботах Н.В. Морзе, О.С. Маргинюка, Р.С. Белзєцького, М.А. Гладун, О.В. Задорожної, Ю.Г. Ковальова, В.А. Корабльова та ін. [2]. З цією метою з 2021 року в Полтавському університеті економіки і торгівлі відкрита перша в Україні магістерська програма «Освітня робототехніка».

Втім, в Україні методичним аспектам впровадження освітньої робототехніки в навчальний процес закладів загальної середньої освіти приділяється недостатньо уваги [3].

За останні десятиліття було створено та випущено безліч робототехнічних конструкторів з покращеним та зручним дизайном, які підготували ґрунт для популяризації робототехніки серед учнівської молоді різного віку.

Фахівці, аналізуючи досвід впровадження STEAM-технологій у різних країнах Європи та США, дійшли висновку, що найбільш зручними в якості технологічної бази вивчення освітньої робототехніки є набори LEGO. Компанія LEGO – провідний світовий виробник дитячих конструкторів,

яка у 1980 році створила підрозділ Education для роботи у сфері освіти, основною задачею якого стала розробка нових освітніх технологій та виробництво супроводжуючої продукції для шкіл, закладів дошкільної та позашкільної освіти. За понад 40 років його існування була розроблена цілісна концепція навчання, засоби навчання та методичні матеріали. Діяльність LEGO Education спрямована на формування у дітей творчих навичок, креативності, створення ними проектних робіт, командну взаємодію. Крім самих конструкторів, компанія пропонує посібники для вчителів, робочі зошити, довідники та програмне забезпечення.

Роботи Lego Mindstorm (їх також називають освітньо-інноваційними наборами) першочергово створювалися для навчання та тренінгів у співпраці з MIT MediaLab з середини 1990-х років. Попереднє дослідження проводив професор С. Пейперт, співзасновник Лабораторії штучного інтелекту в Массачусетському технологічному інституті. Згодом він брав участь у роботі Групи епістемології та навчання у Медіалабораторії того ж інституту.

Праці С. Пейперта дуже вплинули на сучасні уявлення про знання та набуття учнями досвіду, і на цій основі побудовані багато сучасних освітніх програм.

Як зазначає М. Резнік, керівник дослідницької групи Lifelong Kindergarten у Media Lab, – «для багатьох ... Сеймур докорінно змінив те, як ми думаємо про навчання, як ми думаємо про дітей і те, як ми думаємо про технології» [4].

Дослідження Пейперта та його співробітників показали, що у програмах за участю роботів учні освоюють багато ключових навичок, особливо в області креативного і критичного мислення, вчать вчитися – набувають так звані «метакогнітивні навички». Крім того, на його думку, в процесі вивчення робототехніки відбувається формування таких необхідних якостей особистості та майбутнього спеціаліста, як здатність до спілкування та кооперації.

Цю форму навчання С. Пейперт назвав "Конструкціонізмом". Відповідно до цієї концепції, діти навчаються не тоді, коли їм в голову «вкладають» інформацію, а коли вони активно самі конструюють знання. І особливо ефективно вони навчаються, коли конструюють щось значуще для себе: не отримують ідеї ззовні, а створюють їх [4].

Спираючись на наукові дослідження у галузі пізнання, психології, еволюційної психології та епістемології, С. Пейперт показує як за допомогою цього педагогічного методу можна застосувати робототехніку і отримати в результаті сильний метод навчання учнів на власному практичному досвіді. Під час опанування освітньою робототехнікою учень здобуває ключові компетенції (рис. 1).

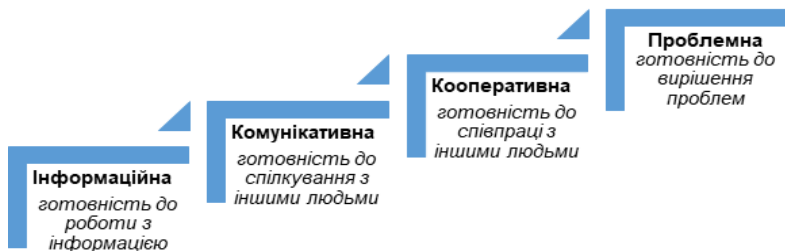

Рис. 1. Ланцюг компетенцій, які здобуваються під час вивчення освітньої робототехніки

Важливим є те, що в описаному вище ланцюгу комунікативна компетенція формується на основі інформаційної, кооперативна – на основі двох попередніх та проблемна – на основі трьох попередніх.

Істотну роль при реалізації компетентнісного підходу у викладанні робототехніки в школі відіграють творчі та міні-проекти різного спрямування.

Варто відрізнити два суттєво різні підходи у викладання освітньої робототехніки: спортивний та творчий або креативний. Спортивне спрямування робототехніки виявляється під час цілеспрямованої систематичної підготовки учнів до участі в численних робототехнічних змаганнях та фестивалях. Це спрямування підпорядковує собі увесь дидактичний апарат курсу. Натомість творча робототехніка передбачає реалізацію численних креативних проєктів та не вимагає в результаті конструювання робота задля вирішення завдань турнірного регламенту.

Унікальністю творчої робототехніки є те, що побудова моделей роботизованих пристроїв дозволяє учневі досягти взаємозв'язок між різними областями знань. Це сприяє розвитку інженерного мислення через технічну творчість та формування креативності.

Таким чином, робототехніка, що є однією з найбільш інноваційних областей у сфері дитячої технічної творчості, поєднує класичні підходи до вивчення основ техніки та сучасні напрямки:

- інформаційне моделювання;
- програмування;
- інформаційно-комунікаційні технології.

Вбудовування її елементів у освітній простір робить навчання ефективнішим та продуктивнішим для всіх учасників освітніх відносин, а сучасну школу конкурентною.

Ефективність вивчення творчого напрямку робототехніки залежить від організації занять, що проводяться із поєднанням пізнавального, систематизуючого, контрольного методів та методу проєктів і групової роботи.

Пізнавальний метод передбачає сприйняття, осмислення та запам'ятовування учнями нового матеріалу із залученням готових прикладів, моделювання, аналізу та узагальнення демонстрованих матеріалів. **Метод проєктів** створює середовище, в якому навички та вміння перевіряються в ході розробки власних моделей. **Систематизуючий метод** передбачає складання систематизуючих таблиць, графіків, схем тощо. **Контрольний метод** реалізується шляхом виконання практичних завдань. **Метод групової роботи** втілюється шляхом розробки проєктів та спільного складання робототехнічних моделей.

Втім, основним методом, який використовується для вивчення творчої робототехніки був і залишається метод проєктів.

Метод проєктів є педагогічною технологією, зорієнтованою не на інтеграцію фактичних знань, а на їх застосування і набуття нових (часто шляхом самоосвіти) [5]. Під методом проєктів розуміємо технологію організації освітніх ситуацій, у яких учень ставить та вирішує власні завдання, та технологію супроводу самостійної діяльності учня.

Проектно-орієнтоване навчання – це систематичний навчальний метод, що залучає учнів у процес набуття знань та умінь за допомогою широкої дослідницької діяльності, що базується на комплексних, реальних питаннях та ретельно опрацьованих завданнях.

Торренс Е. та Гілфорд Дж. розглядали креативність як тип мислення, який передбачає різні шляхи вирішення проблеми, що може привести до несподіваних висновків та результатів.

Крім того, під креативністю розуміється здатність бачити речі з нової точки зору і знаходити унікальні

вирішення проблем (у цьому сенсі, креативність є повною протилежністю шаблонного мислення).

Незважаючи на відмінності у поглядах авторів, креативність пов'язується зі створенням нових ідей, незалежністю та гнучкістю прийнятих особистістю рішень. На відміну від творчої діяльності, креативність передбачає генерацію ідей, а не реалізацію художніх образів. Креативне мислення має на увазі здатність учня поглянути на проблему з різних точок зору та відобразити можливі способи її вирішення, у тому числі й помилкові.

В результаті впровадження в освітній процес робототехніки у дітей простежується зростання таких ознак креативності:

гнучкість розуму – здатність оцінювати ситуацію;

швидкість – кількість ідей, створюваних за одиницю часу;

оригінальність – здатність генерувати нові ідеї;

сприйнятливість – готовність працювати над зміною шляхів вирішення проблеми.

Досягнення поставленої мети, а саме, формування креативності можливе за умов:

включення до методики викладання робототехніки активних методів, які передбачають участь учнів у обговоренні проблем;

застосування інформаційно-комунікаційних технологій, які передбачають самостійну роботу учнів з інформацією;

участь учнів у різноманітних творчих конкурсах;

оформлення робототехнічних творчих проєктів, які відображають нові ідеї учня.

Метою вивчення творчої робототехніки є створення проєктів задля поліпшення умов праці та життєдіяльності людини, енергозбереження, збереження екології, за рахунок виконання певних функцій.

Як показує власний досвід, поліпшення результативності процесу формування креативності учнів на

уроках робототехніки відбувається за умови систематичного використання методів розвитку креативних здібностей. А саме:

1. Метод «Шість капелюхів мислення».

Серед сучасних підходів до розвитку креативності на особливу увагу заслуговує дослідження Едварда де Боно, автора книг: «Краса розуму», «Шість капелюхів мислення». Роботи зазначеного вченого мали великий успіх, а представлені науковцем технології широко використовуються вчителями Європи та США з метою розвитку креативності учнів. Роботи Едварда де Боно зорієнтовані на розвиток нестандартного мислення (lateral thinking), яке він вважав основою креативності. Щоб стимулювати погляд на речі з різних точок зору Едвард де Боне розробив теорію «думаючих капелюхів». Даний метод дозволяє подивитися на проблему з різних точок зору, «залежно від кольору капелюха». Учні пропонуються розділитися на групи, «вдягнути капелюх певного кольору», та обговорити проблему.

Наприклад, проблема: «Значення робототехніки у житті людини?».

Червоний капелюх означає ставлення людини до роботів. Як показують різноманітні дослідження, ставлення до роботів у сучасному світі здебільшого позитивне, оскільки вони виконують функції людини, навіть небезпечні (роботи-сапери).

Жовтий капелюх відповідає за вивчення можливостей роботів (роботи для діагностики захворювань, роботи-вихователі).

Чорний капелюх відповідає за негативне ставлення до роботів. Робот – це керований механізм, який не може володіти інтелектом людини і не повинен виконувати шкідливі та небезпечні для людей функції (робот-підрильник).

Зелений капелюх дозволяє оцінити роботів з позитивного погляду: розділити можливості роботів, як помічників, так і розважальних об'єктів (робот-художник, робот-няня).

Білий капелюх відповідає за напрями розвитку робототехніки.

Синій капелюх – це підбиття підсумків та формулювання висновків.

2. Метод гірлянд, асоціацій та метафор – евристичний метод технічної творчості, що є розвитком методу фокальних об'єктів і включає наступні процедури.

Об'єктом вивчення для учнів є робот та вивчення його можливостей.

Отримуємо гірлянду синонімів: робот-водій, робот-навантажувач, робот зварювальник, робот-тренажер.

1. Складаємо гірлянду з будь-яких слів: програмований – промисловий – функціональний.

2. Потім об'єднуємо об'єкт із кожним з наших слів: програмований робот-водій, багатофункціональний робот-тренажер, промисловий робот-зварювальник і т.д.

3. Складаємо таблицю ознак випадкових об'єктів: програмований (конструктор, мікроконтролер, двигун, датчик тощо), промисловий (двигун, мікросхема, оновлення), багатофункціональний (пульті, дисплей, датчик, програма).

4. Далі об'єднуємо пункти 2 та 3: програмований на мікроконтролері робот-тренажер, промисловий робот-зварювальник на багатофункціональному пульті, багатофункціональний робот-водій на промисловому двигуні.

3. Метод «ментальних карт» – це техніка візуалізації мислення, яка використовується як для генерації ідей, так і для вибору оптимального шляху рішення проблеми.

Ментальні карти використовуються для організації та впорядкування інформації, і навіть встановлення смислових зв'язків.

За допомогою ментальної карти можна розглянути різні види роботів. Як завдання учням можна запропонувати доповнити ментальну карту та дописати основні функції роботів, залежно від їх типу або скласти власну карту на тему «Напрями розвитку робототехніки».

4. Метод «Креативна технологія».

Техніка застосовна до конкретного продукту, для якого потрібно розробити креативну концепцію. Ця технологія дозволяє вивчити характеристики об'єктів.

Якщо нашим предметом є робот, можна запропонувати учням описати його властивості з різних точок зору:

опис – вивчення команд оператора робота;

порівняння – робот як людина, якій наказують виконати якісь дії;

асоціації – порівняння виконуваних команд роботом та людиною;

аналіз – перелік команд, для яких використовується робот;

використання – перелік завдань, які виконує робот та не може виконати людина;

оцінка – опис нових технологій, які можуть виникнути у зв'язку з розвитком робототехніки.

4. Педагогічний прийом "Дивуй!", суть якого полягає в тому, що вчитель знаходить такий кут зору на проблему, при якому навіть звичайне стає дивним. Наприклад, вчитель може сказати учням що сучасна людина вже не може обійтися без допомоги роботів і запропонувати їм або аргументовано погодитися з цим твердженням, або довести, що воно хибне.

Включення даних методів та прийомів у процес навчання дозволяє розглядати процес конструювання та програмування робота з різних боків, причому учень може погодитися з будь-яким твердженням, спростувати його,

висунути свою точку зору. У процесі дискусії учні вчаться аргументувати, доводити, порівнювати та зіставляти, а також працювати в команді. Дані якості є необхідними для формування креативності.

Висновки. Узагальнюючи вищесказане, можемо зробити висновок, що освітня робототехніка є не лише інструментом впровадження STEAM-освіти в Україні, а і дієвим засобом формування креативності у дітей дошкільного та шкільного віку.

Систематичне застосування описаних вище методів та прийомів гарантує появу у дитини таких ознак креативності як здатність продукувати велику кількість ідей, здатність застосовувати різноманітні стратегії при вирішенні проблем, продукувати незвичайні, нестандартні ідеї та детально їх опрацьовувати. В процесі вивчення робототехніки разом із креативністю відбувається здобуття навички опору шаблонам, а саме здатність не слідувати стереотипам і тривалий час «залишатися відкритим» для різноманітної інформації, що надходить при вирішенні проблем, а це, у свою чергу забезпечує набуття учнем компетенцій, важливих у XXI столітті.

Список використаних джерел:

1. Матвієнко Ю. С. Досвід впровадження освітньої робототехніки на платформі ARDUINO / Ю. С. Матвієнко, Ю. С. Матвієнко // Інноваційні трансформації в сучасній освіті: виклики, реалії, стратегії / Ю. С. Матвієнко, Ю. С. Матвієнко. – Київ: Національний центр "Мала академія наук України", 2020. – (Збірник матеріалів Другого Всеукраїнського відкритого науково-практичного онлайн-форуму). – С. 337–339.

2. Морзе Н.В., Струтинська О.В., Умрик М.А. Освітня робототехніка як перспективний напрям розвитку STEM-освіти. Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету, № 5

(2018). С. 178-187. URL: <http://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/175/233#.XCVa1fmLTcs>

3. Струтинська О.В. Актуальність впровадження освітньої робототехніки в українську школу. Відкрите освітнє середовище сучасного університету, спецвипуск "Нові педагогічні підходи в STEAM освіті". 2019. С. 324-344, URL: http://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/254/pdf#.XYtLu_mLTcs.

4. Professor Emeritus Seymour Papert, pioneer of constructionist learning, dies at 88 [Електронний ресурс] // MIT News. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://news.mit.edu/2016/seymour-papert-pioneer-of-constructionist-learning-dies-0801>.

5. Ісаєва Г. Метод проєктів - ефективна технологія навчання [Електронний ресурс] / Г. Ісаєва // Освіта.UA. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: <https://osvita.ua/school/method/technol/1415/>.

§3.10 ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ (Михайлюк Н.В., Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Соценко Н.Ф., Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Баласанян О.Д., Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця)

Вступ. Освітнє середовище закладу вищої освіти має бути спрямована на надання якісної професійної освіти та підготовку висококваліфікованих фахівців, здатних бути конкурентноспроможними на ринку праці.

Згідно вимог законодавства та стандартів вищої освіти в закладі вищої освіти необхідно створити освітнє середовище, під впливом якого відбувається процес соціалізації, загальнокультурного та професійного розвитку молодшої людини, розвиток професійної культури майбутнього фахівця. Освітнє середовище оточує студента протягом всього періоду навчання і позначається на рівні його самоідентифікації як особистості. Необхідно створити освітнє середовище у закладі вищої освіти, де майбутній фахівець мав би можливість набути навичок майбутньої професійної діяльності, розвинути здатності та прагнення до професійної самореалізації та самовдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи питання формування професійної культури майбутніх бакалаврів банківської справи в освітньому середовищі закладу вищої освіти, нами було визначено, що створення необхідних педагогічних умов є одним з головних напрямків формування професійної культури.

Насамперед потрібно розкрити сутність поняття «умова». Академічний тлумачний словник пропонує декілька

варіантів цього терміна: 1) взаємна усна чи письмова домовленість; угода, договір; 2) вимога, пропозиція, які висуваються однією з сторін, що домовляються про що-небудь, а також при укладанні угоди, договору; 3) необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь, або сприяє чомусь; 4) обставини, особливості реальної дійсності, при яких відбувається або здійснюється що-небудь; 5) правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь; 6) сукупність даних, положення, що лежать в основі чого-небудь [1].

У філософському енциклопедичному словнику термін «умова» трактується як «те, від чого залежить щось інше (що обумовлюється); істотний компонент комплексу об'єктів (речей, їх станів, взаємодій), з наявності якого з необхідністю випливає існування даного явища» [2]. Весь цей комплекс в цілому називають достатніми умовами явища. Якщо з усіх можливих наборів достатніх умов відібрати загальні, отримаємо необхідні умови, тобто умови, які представлені кожен раз, коли має місце явище, яке обумовлюється. Повний набір необхідних умов, з якого не можна виключити жодного компонента, не порушивши обумовленості, і до якого не можна додати нічого, що не було б зайвим з точки зору обумовлення даного явища, називають необхідними і достатніми умовами. Найчастіше умови розглядаються як щось зовнішнє для явища, на відміну від більш широкого поняття причини, що включає як зовнішні, так і внутрішні фактори [2].

В юриспруденції поняття «умова» визначається як явище, яке формує причину або створює можливість її дії, і цей зв'язок обумовлений з наслідком [3].

Н. Гора трактує поняття «умова» як сукупність певних фактів, обставин, впливів, процесів, що надають змогу

управляти навчально-творчим процесом в результаті якого формується особистість» [4]. Авторка під «педагогічними умовами» розуміє сукупність заходів та методів навчання, що сприяють побудові навчально-творчого процесу з урахуванням потреб, інтересів та можливостей особистості, що впливає на формування професійної компетентності майбутніх фахівців, та допомагає розкрити потенціал особистості в професійному та суспільному планах» [4].

О. Дурманенко вважає, що «умова — це те, від чого залежить дещо інше (обумовлює), істотний компонент комплексу об'єктів (речей, їх станів, взаємодії), з наявності якого з необхідністю випливає існування даного явища» [5]. Авторка визначає педагогічні умови як «особливості організації навчально-виховного процесу у закладі вищої освіти, що детермінують результати виховання, освіти та розвитку особистості студента, об'єктивно забезпечують можливість їх досягнення». Авторка також стверджує, «що педагогічні умови — це обставини, пов'язані з організацією навчально-виховного процесу у закладі вищої освіти з тим зовнішнім навчально-виховним середовищем, у якому відбувається пізнавальна, навчальна, науково-дослідницька і виховна діяльність студентів, спрямована на формування в них насамперед професійних знань, умінь і навичок, розвиток їх світоглядної культури, професійної компетентності тощо» [5].

На думку Н. Тверезовської, Л. Філіпової «умова — це зовнішнє стосовно предмета різноманіття об'єктивного світу. Умови складають середовище, в якому виникає, існує й розвивається те чи інше явище або процес. Поза цим середовищем вони не можуть існувати» [6]. Автори стверджують, що «педагогічні умови позитивно впливають на професійний рівень та творчу самореалізацію майбутніх фахівців, на удосконалення їхньої діяльності, сприяють їх

різносторонньому розвитку. педагогічні умови свідомо створюються в навчальному процесі і повинні забезпечувати найбільш ефективно протікання цього процесу» [6]. Н. Тверезовська, Л. Філіпова зазначають, що «до педагогічних умов можна віднести ті, які свідомо створюються в навчальному процесі і повинні забезпечувати найбільш ефективно протікання цього процесу. Дослідники довели, що в науковій літературі поняття «педагогічні умови» розглядається як:

1. Характеристика педагогічного середовища;
2. обставини, необхідні для перебігу педагогічного процесу;
3. фактори, шляхи, напрями педагогічного процесу;
4. уявні результати педагогічного процесу;
5. форми, методи, педагогічні прийоми» [6].

Аналіз педагогічних джерел свідчить про те, що термін «педагогічні умови» досить поглиблено розглядався педагогами та науковцями з різних аспектів. Так, науковець Г. Голубова вважає, що «педагогічні умови — це особливості організації навчально-виховного процесу, що детермінують результати виховання, освіти та розвитку особистості» [7].

Т. Гуцан стверджує, що «педагогічні умови — це структурна оболонка педагогічних технологій чи педагогічних моделей; завдяки педагогічним умовам реалізуються компоненти технології» [8]. Ми погоджуємося з думкою Т. Гуцан, що реалізація педагогічних умов має на меті забезпечити організаційно-педагогічний й психолого-педагогічний супровід професійної підготовки майбутніх фахівців банківської справи; вдосконалити систему професійної підготовки студентів та визначити форми і методи інформаційної підтримки процесу формування готовності майбутніх фахівців банківської справи до професійної діяльності. [8].

У дослідженні З. Бакум, Л. Саприкіної педагогічні умови характеризуються як «заходи, що враховуються під час організації освітнього процесу вищої школи і дозволяють забезпечити більш високий рівень сформованості професійної компетентності». Автори наголошують на тому, що «вплив багатьох чинників на вибір педагогічних умов визначає необхідність встановлення до них певних вимог: ці умови повинні бути спрямовані на формування позитивної мотивації студентів і задоволення результатом творчої діяльності; мають сприяти розвитку особистості та її творчих здібностей; мають забезпечувати не тільки розвиток студента, а й професійне зростання викладача» [9].

На думку Н. Грицак, «педагогічні умови — це цілеспрямований вибір взаємопов'язаних, динамічних, змінних форм, прийомів, методів, засобів, способів навчальної діяльності, що охоплюють усі аспекти навчально-пізнавальної діяльності та у сукупності покликані об'єктивно забезпечити ефективну фахову підготовку студента» [10]. Ми погоджуємося авторкою, яка вважає, що «чіткість визначення змісту поняття «педагогічні умови» залежить від розставлених ученими-педагогами відповідних акцентів: комплекс соціально-педагогічних і дидактичних факторів, що сприяють покращенню функціонування освітньої системи; методи, прийоми, форми навчання, що спрямовані на реалізацію конкретної педагогічної мети; обставини, що забезпечують ефективність освітніх процесів тощо». Авторка констатує, що «педагогічні умови викладач свідомо планує, частково удосконалює, корегує та змінює залежно від психофізіологічних якостей студентів, конкретної навчальної мети та ситуації» [10].

Отже, педагогічні умови дають можливість впливати на ставлення до професійної діяльності, на рівень професійної підготовки майбутніх працівників банківської справи та стимулюють особистісний та професійний розвиток [11].

Аналіз основних науково-методологічних підходів, положення яких доцільно враховувати у процесі фахової підготовки майбутніх бакалаврів банківської справи, дає змогу виокремити педагогічні умови, які сприятимуть формуванню професійної культури майбутніх бакалаврів банківської справи:

Оволодіння студентами знаннями про професійну культуру шляхом спрямування змісту дисциплін гуманітарної і професійної підготовки на залучення до цінностей, етичних норм і правил професійної діяльності фахівця банківської справи;

організація системної роботи з опанування студентами етичних норм і правил професійної взаємодії, які складають основу професійної культури фахівця банківської справи;

використання комунікативного тренінгу, комплексу інтерактивних і діалогових методів навчання задля оволодіння студентами вміннями і навичками професійної діяльності з дотриманням цінностей, норм і правил етики фахівця банківської справи.

Педагогічна умова — *оволодіння студентами знаннями про професійну культуру шляхом спрямування змісту дисциплін гуманітарної і професійної підготовки на залучення до цінностей, етичних норм і правил професійної діяльності фахівця банківської справи* спрямована на оволодіння студентами як професійними знаннями, вміннями та навичками у галузі банківської справи, так і знаннями, про професійну культуру, етичні норми і правила ділового спілкування фахівців банківської справи.

Перша педагогічна умова реалізується через включення в зміст нормативних та вибіркового дисциплін (освітніх компонентів) «Українська мова», «Філософія», «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)», «Мова спеціальності та культура професійного мовлення»,

«Основи наукового мовлення в навчальній та професійній діяльності», «Основи ділової комунікації», «Практична стилістика і копірайтинг»[12], «Практикум з перекладу текстів у міжнародній бізнес-діяльності», «Іноземна мова професійної комунікації у міжнародному бізнесі» [13], «Етика та культура ділового спілкування», тем і навчальних питань, які розкривають зміст феномену «професійна культура».

До циклу професійної підготовки включені такі освітні компоненти як: «Гроші і кредит», «Центральний банк і грошово-кредитна система», «Банківська справа», «Фінанси», «Фінансовий ринок», «Банківські операції», «Фінансовий облік і контроль у банках», «Інформаційні системи та технології в банківській сфері» та інші освітні компоненти математичного та економічного напрямку.

Для розвитку професійної культури недостатньо володіти теоретичними знаннями та професійними навичками стосовно базових знань про структуру банківської системи та банківських процесів, економічних теорій та законів.

Теми лекційних та практичних занять можуть бути розширені та доповнені матеріалом, який стосується норм та правил професійної етики, вмінь та навичок професійної комунікації, способів творчої самореалізації в професійній діяльності, фахового зростання та морального розвитку.

Педагогічна умова — організація системної роботи з опанування студентами етичних норм і правил професійної взаємодії, які складають основу професійної культури фахівця банківської справи спрямована на розвиток мотивації, прагнення та потреби до розвитку професійної культури, оволодіння професійними нормами ділової взаємодії, ціннісного ставлення до професійної діяльності.

Організація системної роботи з опанування студентами етичних норм і правил професійної взаємодії повинна

відбуватися під впливом освітнього середовища закладу вищої освіти. В освітньому середовищі створюються умови для розвитку в студентів професійної культури, шляхом реалізації комплексу освітніх та виховних заходів відповідного спрямування. Для цього викладачі та співробітники університету повинні бути прикладом для студентів в сфері етичної поведінки та етичного спілкування, дотримуватися правил та норм професійної культури і тим самим впливати на професійний і моральний розвиток студента. Завданнями організації освітнього процесу стосовно формування професійної культури студентів у позанавчальний час є: формування у студентської молоді етичних норм, духовних потреб, культурних цінностей та загальноприйнятих правил поведінки в суспільстві, а також академічної доброчесності, корпоративної культури, здорового способу життя [14].

Системна робота з опанування студентами професійних норм і правил професійної взаємодії має проводитися в трьох напрямках: освітньо-професійному, виховному та професійно-етичному. В процесі навчання в закладі вищої освіти студенти мають отримати фундаментальні теоретико-методичні знання у галузі фінансів, банківської справи та страхування і застосовувати набуті знання та практичні навички в процесі роботи в банках України. Для того, щоб випускник бакалаврського рівня вищої освіти мав високу конкурентоспроможність на ринку праці, потрібно ще під час навчання в закладі вищої освіти організувати системну роботу, де студент може закріпити отриманні теоретичні знання в процесі розв'язування складних спеціалізованих завдань та прикладних проблем [15].

Педагогічна умова — використання комунікативного тренінгу, комплексу інтерактивних і діалогових методів навчання задля оволодіння студентами вміннями і

навичками професійної діяльності з дотриманням цінностей, норм і правил етики фахівця банківської справи — спрямована на розвиток професійно важливих якостей фахівця безпосереднє набуття комунікативних, етичних, конструктивних вмінь та навичок професійної взаємодії, які складають основу професійної культури.

Вища економічна освіта може сформувати високі професійні навички та високу професійну культуру завдяки використанню інтерактивних методів навчання з високим ступенем інтеграції у реальне середовище банківської діяльності. Одним з елементів системи активних методів навчання стають тренінгові технології. Запровадження в економічну освіту тренінгів за різними напрямками підготовки фахівців є необхідною умовою формування їхньої професійної культури та професійних компетенцій і забезпечення їх конкурентоспроможності на ринку праці. У процесі тренінгу використовували такі інтерактивні методи роботи: міні-лекція, робота в малих групах (міні-групах), індивідуальна робота, мозковий штурм, аналіз ситуації, дискусії, презентації, спільне обговорення ситуацій. Причому такі методи як міні-лекції, аналіз і спільне обговорення виробничих ситуацій, дискусій можуть проходити безпосередньо у виробничих умовах під час проведення екскурсій в банківських установах, що мають відношення до сфери працевлаштування майбутнього фахівця [16].

Інтерактивне навчання — це діалогове навчання, яке заперечує домінування як одного виступаючого, так і однієї думки над іншою. Інтерактивне навчання має на меті: створення умов для залучення всіх слухачів до процесу пізнання; надання можливості кожному слухачеві розуміти і відреагувати з приводу того, що він знає і думає; вироблення життєвих цінностей; створення атмосфери співпраці, взаємодії; розвиток комунікативних якостей і здібностей;

створення комфортних умов навчання, які б викликали у кожного слухача відчуття своєї успішності, інтелектуальної спроможності, захищеності, неповторності, значущості.

В ході діалогового навчання слухачі розвивають критичне мислення, набувають навичок розв'язання складних проблеми на підставі аналізу обставин і відповідної інформації, вчаться приймати рішення, брати участь у дискусіях, спілкуватися з іншими людьми. Для цього на заняттях організується індивідуальна, парна і групова робота, застосовуються дослідницькі проекти, рольові ігри, йде робота з документацією різними джерелами інформації [17].

Висновки. Підсумовуючи зміст досліджуваного питання, ми дійшли висновку, що формування професійної культури майбутніх бакалаврів банківської справи за допомогою описаних педагогічних умов дозволяє ефективно здійснювати процес виховання та отримати стійкий позитивний результат.

Список використаних джерел:

1. Словник української мови. *URL:* <http://sum.in.ua/s/umova>
2. Філософський енциклопедичний словник. *URL:* <http://philosophy.niv.ru/doc/dictionary/philosophical/fc/slovar-211.htm#zag-2281>
3. Умова. *URL:* <https://sci.house/kriminologiya-kniga-scibook/umova.html>
4. Гора Н.В. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх товарознавців. *URL:* https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=7&ved=2ahUKEwjlvvXXp8blAhW5xcQBHeJRBTUQFjAGegQICRAC&url=http%3A%2F%2Fmolodyvcheny.in.ua%2Ffile%2Fjournal%2F2018%2F6%2F30.pdf&usg=AOvVaw1ZFG0jtxRdIwMkjaU_LFGV

5. Дурманенко О. Теоретичний аналіз поняття «Педагогічні умови» в контексті моніторингу виховної роботи у вищому навчальному закладі. *URL:* https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=2ahUKEwjlvwXXp8blAhW5xcQBHeJRBTUQFjABegQIBRAC&url=http%3A%2F%2Fwww.irbis-nbuv.gov.ua%2Fcgi-bin%2Firis_nbuv%2Fcgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2FMir_2012_7_34.pdf&usg=AOvVaw2n-tySvIU_YUHjgd5I28Zn

6. Терезовська Н., Філіппова Л. Сутність та зміст поняття «педагогічні умови». *URL:* <http://www.stationline.org.ua/pedagog/106/19146-sutnist-ta-zmist-ponyattya-pedagogichni-umovi.html>

7. Голубова В.Г. Педагогічні умови розвитку обдарованості студентів. *URL:* http://www.rusnauka.com/9_NND_2012/Pedagogica/2_105345.doc.htm

8. Гуцан Т.Г. Педагогічні умови формування готовності майбутніх вчителів економіки до профільного навчання старшокласників. *URL:* <http://intkonf.org/gutsan-tg-pedagogichni-umovi-formuvannya-gotovnosti-maybutnih-vchiteliv-ekonomiki-do-profilnogo-navchannya-starshoklasnikiv/>

9. Бакум З.П., Саприкіна Л.В. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх дизайнерів одягу. *URL:* <https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskie-usloviya-formirovaniya-professionalnoy-kompetentnosti-buduschih-dizaynerov-odezhdy/viewer>

10. Грицак Н.Р. Поняття «педагогічні умови» в сучасних педагогічних студіях. *URL:* <https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=7&ved=2ahUKEwjBw4-B7ormAhUywmQBHanUBMAQFjAGegQICRAC&url=http%3A%2F%2Fmolodyvcheny.in.ua%2Ffiles%2Fconf%2Fped%2F34feb2019%2F4.pdf&usg=AOvVaw2Sx-9bK9ff04jcn24ZTChB>

11. Новиков А.М. Педагогика. Словарь системы основных понятий. *URL:*

https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEWjto9nJtMDsAhVQs4sKHdaBCcQQFjACegQIAxAC&url=https%3A%2F%2Fvgipuvaganova.files.wordpress.com%2F2013%2F11%2Fped_sl.pdf&usg=AOvVaw1Qpv4Uo1jLSiuvaz7KxRCK

12. Кафедра українознавства і мовної підготовки іноземних громадян. *URL:* <https://www.hneu.edu.ua/kafedra-ukrayinoznavstva-i-movnoyi-pidgotovky-inozemnyh-gromadyan/>

13. Кафедра педагогіки, іноземної мови та перекладу. *URL:* <https://www.hneu.edu.ua/kafedra-pedagogiky-inozemnoyi-filologiyi-ta-perekladu/>

14. Положення про організацію поза навчальної роботи зі студентами Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця. *URL:* https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEWjgqbf_i9zzAhUBKuWKHx_9BbYQFnoECAIQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.hneu.edu.ua%2Fwp-content%2Fuploads%2F2020%2F02%2FPolozhennya-pro-organizatsiyu-pozanavchalnoyi-roboty-zi-studentamy.pdf&usg=AOvVaw1RhG2qgHR4zQQHRzjr9Kdn

15. Освітньо-професійна програма «Банківська справа». *URL:* <https://www.hneu.edu.ua/fakulteti/fakultet-finansiv-i-obliku/>

16. Методичні матеріали щодо змісту та організації самостійної роботи студентів, поточного і підсумкового контролю їх знань з дисципліни «Вступ до спеціальності» (тренінг-курс). *URL:* https://kneu.edu.ua/get_file/6549/%D0%92%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%20%D0%B4%D0%BE%20%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%91%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%96%D0

%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D1%81%D0
%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%20(%D1%82%D1
%80%D0%B5%D0%BD%D1%96%D0%BD%D0%B3-%D0%BA%
D1%83%D1%80%D1%81).doc

17. Інтерактивні методи навчання. *URL:*
[https://sites.google.com/site/nmcmkyk/naukova-dialnist/interaktivni-
metodi-navcanna](https://sites.google.com/site/nmcmkyk/naukova-dialnist/interaktivni-metodi-navcanna)

§3.11 ПРОБЛЕМИ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ШКОЛЯРІВ (Мірошніченко Л.В., Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

Вступ. У сучасному суспільстві актуально постає проблема не тільки надання належної освіти в навчальних закладах, варто приділити увагу щодо умов адаптації школярів до процесу навчання й уміння взаємодіяти в колективі. Спостерігаються певні труднощі в процесі розвитку молодшого школяра, які пов'язані з навчальною діяльністю, взаємодією з учителем та збільшеними вимогами з боку сім'ї. Проблема дезадаптації учнів у школі набуває на сьогоднішній день особливої уваги в процесі психологічного консультування. Під час навчання в школі варто звертати увагу на розвиток дітей, прогалини в цій сфері є першопричиною дитячої невротизації. Входження «до школи» вимагає від дитини вміння орієнтуватися і правильно вибудовувати стосунки та взаємодію в суспільстві, керувати своєю поведінкою, підпорядковуючи її певним правилам і свідомого прийняття норм, розуміти поставлене перед нею завдання, аналізувати процес діяльності та її результат. Проте всі ці вимоги так чи інакше походять від дорослого, який, у звичному для себе жанрі моралі, пояснює основні цілі, завдання та принципи майбутнього шкільного життя. Цій проблемі варто приділити увагу і знайти шляхи її вирішення.

З того часу, як дитина стає школярем, до неї висувається низка нових умов, серед яких висока якість та швидкість навчання, хороша поведінка, дотримання правил шкільного життя, взаємодія в колективі та ін. Зрештою вони формують у дитини амбівалентне ставлення до шкільного життя. З одного боку дитина відчуває радість від того, що «нарешті я став великим», а з іншого – страх від того, що «раптом не впораюся». Батьківські повчання виконуються

складно або зовсім не здійснюються, оскільки школа при всій своїй сучасності не завжди готова до своєчасних, з психологічного погляду, та кваліфікованих методів навчання. Суперечливість вимог школи, її непередбачуваність не дозволяють прогнозувати з повною впевненістю благополучне входження дитини в новий вид діяльності, навіть за досить високого рівня підготовки до школи та психологічного прийняття дитиною нового статусу. У результаті вона опиняється в надзвичайно складній життєвій ситуації: ще не опанувавши новим видом діяльності і не придбавши адекватні засоби орієнтування в ній, дитина вже стикається з власним незнанням (начебто знаною до вступу в школу) діяльністю. Школяр часто не знає що робити з повсякденно зростаючими вимогами, з новими умовностями, з новими знаннями, що призводить його до неможливості повноцінної орієнтації в шкільному колективі. Зрештою батьки починають помічати у своїй дитини зміни в її стані та поведінці: дитина часто хворіє, плаче з кожного приводу, сильно втомлюється, погано спить, гризе нігті, смоче пальці, не хоче ходити до школи, боїться відповідати біля дошки, стає гірше читати, порівняно з дошкільним віком, тощо, що в психологічній науці та практиці може бути названо синдромом психогенної шкільної дезадаптації. Але при своєчасній психологічній консультації батьків ці проблеми можна вирішити, приділивши увагу теоретичному дослідженню особливостей психологічного консультування батьків молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Консультативна діяльність – це процес, що передбачає проведення системи консультативних занять, логічно поєднаних між собою за змістом і взаємодоповнюючих один одного по суті. Найчастіше консультативна робота може проводитись в індивідуальній формі, у вигляді підгрупового або групового

консультування [1, с. 34]. У разі необхідності ведення особистісно-довірливої бесіди з клієнтом доцільним є вибір індивідуальної форми співпраці. Саме така форма організації консультування є найбільш поширеною та традиційною. Перевагами цієї форми консультативної роботи є конфіденційність, психологічна безпека, індивідуальна увага до клієнта, особливостей його життя та діяльності, емоційного стану, внутрішнього світу, наявних проблем тощо. Зміст консультування в цьому разі націлений перш за все на самого клієнта, його запити, потреби, здібності та схильності, бачення проблеми, наявні психологічні можливості. У процесі корекційної роботи консультант активізує індивідуальні особистісні ресурси самого клієнта, спонукає його до пошуку шляхів самостійного подолання проблеми, звертається до його самосвідомості, цільових установок, спирається на актуальні цінності та мотиви життєдіяльності [2, с. 84].

Групове консультування передбачає залучення до консультативного процесу декількох учасників, зацікавлених у вирішенні однієї або схожої проблеми. У цьому разі увага консультанта фокусується не стільки на індивідуальності конкретного члена групи, скільки на характері стосунків між ними, активізації конструктивної взаємодії, пошуку рішень, що спираються не тільки на власні можливості, але орієнтовані на залучення та підтримку оточуючих людей. Перевагами цієї форми організації консультативного процесу є можливість взаємного впливу учасників один на одного, обмін досвідом, здійснення порівняння. Консультування у групі дає змогу його учасникам віднайти особистісні опори не тільки в собі, але й в оточуючих [3, с. 93]. Найбільш поширеними ризиками групового консультування є неспроможність деяких учасників здійснити повноцінне та відверте саморозкриття, що може призвести до викривлення

проблеми та подальшого прийняття не зовсім вдалих рішень. Крім цього, дещо обмеженою стає увага до індивідуальної природи виникнення проблем та характеру почуттів, переживань кожного з учасників консультативного процесу. Не можна забувати і про міру групового тиску, що у ряді випадків може стати шкідливою для конформного клієнта. У зв'язку з цим психологу-консультанту при організації групового консультування варто подбати про налагодження партнерської взаємодії між учасниками групи, зниження групового тиску, створення атмосфери довіри та групової конфіденційності, вироблення правил психологічної безпеки, максимально можливе збереження індивідуальної уваги до кожного з учасників групи. Саме тому при консультативній роботі з питань розвитку індивідуальності перевага надається індивідуальній консультації [4, с. 45-47].

У концепції психологічного консультування А. Адлер виділяв 3 аспекти:

- розуміння і прийняття клієнтом індивідуального стилю життя;
- допомога клієнту в розумінні себе;
- тренування та посилення соціального інтересу, потреби в соціальній кооперації [5, с. 54].

Як правило, сесія психологічного консультування починається з аналізу стилю життя клієнта, тобто з пошуку тих проблем, які відображаються в його поведінці на різних етапах онтогенезу. Цьому допомагає аналіз ранніх спогадів або найбільш значущих подій дитинства. Спогади, які першими прийдуть на розум, на думку А. Адлера, далеко не випадкові, а відповідають тим психологічним проблемам, які клієнт самостійно вирішити не міг як в минулому, так і в сьогоденні. У розповіді клієнта будуть відображення негативних обставин, що вплинули на його особистісне зростання, а саме: органічна неповноцінність, емоційне

відкидання або надмірне потурання з боку батьків. Важливо також звертати увагу на невербальні повідомлення клієнта – міміку, жести, інтонацію голосу, а також ключові слова (дієслова), якими він висловлює минулі дії (прообраз практики нейролінгвістичного програмування) [6, с. 38]. Саме психологічне консультування – це процедура, яка відрізняється від психоаналізу Фрейда. У бесідах з клієнтом психолог створює атмосферу безпеки, доброзичливості, співчуття і підтримки. Він збирає матеріал, інтегрує ті частини минулого і сьогодення досвіду клієнта, які вислизали від його усвідомлення [7, с. 47].

Таким чином, схема розвитку психологічного процесу консультування виглядає наступним чином:

- 1) входження психолога-консультанта в контакт з клієнтом за допомогою емпатії, доброти, підтримки;
- 2) формування відповідальності клієнта за успіх психологічного консультування (сигналом про готовність його до співпраці з психологом служить, зокрема, бажання згадати власне минуле);
- 3) когнітивне усвідомлення клієнтом життєвого стилю і проблем самості;
- 4) емоційна реакція і зіткнення з раніше неусвідомлюваним чуттєвим досвідом;
- 5) перевірка в реальності нового досвіду [8, с. 53].

Для забезпечення результативності та ефективності консультативного процесу необхідно дотримуватися таких принципів:

- принцип доброзичливого й безоцінного ставлення до клієнта, що передбачає вияв емоційної теплоти й поваги, вміння прийняти клієнта таким, яким він є, не оцінюючи й не засуджуючи його норми і цінності, стиль життя та поведінку;
- забезпечення конфіденційності зустрічі. Цей принцип означає, що психолог зберігає в таємниці все, що стосується

клієнта, його особистих проблем і життєвих обставин (крім випадків, передбачених законом, про що клієнт попереджається психологом);

- принцип добровільності, що означає, що клієнт сам звертається до психолога, оскільки суб'єктивно відчуває труднощі у своєму житті та мотивований до сприйняття психологічної допомоги;

- принцип професійної мотивованості консультанта означає, що він захищає інтереси клієнта, а не інших осіб чи організацій, не бере бік жодного з учасників конфлікту, уникає упередженого ставлення;

- принцип відмови психолога від порад чи рецептів. Важливим завданням є посилення відповідальності клієнта за те, що з ним відбувається, спонукання його до активності в аналізі проблем, у пошуку виходу з кризи;

- розмежування особистих і професійних відносин. Психолог не може вступати з клієнтом у будь-які особисті стосунки. Психолог не може встановлювати дружні стосунки з клієнтом, а також надавати допомогу друзям чи родичам [9, с. 28].

Реалізація принципів психологічного консультування можлива за таких умов:

1. Клієнт, який звертається до психолога, повинен мати реальну проблему психологічного характеру та усвідомлюване бажання якнайшвидше її вирішити.

2. Консультант-психолог, до якого звернулися за допомогою, повинен мати досвід психологічного консультування і відповідну професійну психологічну підготовку.

3. Витрати часу на консультування повинні бути достатніми для розуміння і пошуку оптимального розв'язку проблеми, яка хвилює клієнта, а також для успішного її подолання спільно з клієнтом.

4. Клієнт повинен точно дотримуватися наданих психологом-консультантом рекомендацій.

5. Створення сприятливого і відповідного психологічному консультуванню клімату [10, с. 39].

Найчастіше батьки молодших школярів звертаються до психолога з проблемою шкільної дезадаптації. Варто зазначити, що адаптація до шкільного навчання зумовлена готовністю дитини до нього. Можна виділити наступні три напрями готовності дитини до навчання в школі: психофізіологічний, особистісний та інтелектуальний [11]. Психофізіологічна готовність включає в себе загальний фізичний розвиток дитини; спритність, точність, координацію рухів; витривалість, працездатність, довільність дій і поведінки. Для першокласника важливо вміти зосередити увагу на заняттях, не відволікатися на сторонні подразники, діяти за словесною інструкцією вчителя. Далеко не всі першокласники мають ці якості; дуже мало хто з них можуть керувати своєю поведінкою.

Другу групу ознак готовності до шкільного навчання складають ознаки особистісної готовності. Якщо дитина активно грає з однолітками, жваво цікавиться всім, що відбувається, любить ставити запитання, значить її розвиток сприятливий для початку шкільних занять.

Для інтелектуальної готовності до школи характерна наявність в початковій стадії сформованого логіко-понятійного апарату, володіння початковими навичками аналізу і синтезу інформації, вміння узагальнювати отриманий матеріал, систематизувати його, запам'ятовувати на основі осмисленого запам'ятовування, вміння виокремити з навчальної діяльності навчальне завдання й мету та планомірно йти до її вирішення [12, с. 49]. Однак ці навички в такому віці спираються тільки на образне мислення і дії з предметами об'єктивної реальності. Абстрактне мислення поки у дитини не розвинене [13, с. 39].

Показник інтелектуальної готовності до шкільного навчання – це цілісність розумового процесу, єдність образного і вербального компонентів мислення, а також саморозвиток дитячого мислення [14, с. 30]. Саморозвиток відбувається в тому випадку, коли кожен «крок» мислення, з одного боку, щось прояснює, коли утворюються нові стійкі ясні знання, з іншого – ясне знання служить основою виникнення розвитку нових знань [11, с. 92]. Для успішного навчання дитина має відповідати пропонованим їй вимогам. Інтелектуальна підготовка до школи включає в себе елементи рахування, читання, розвитку мовлення, дрібної моторики рук, писання, творчого навчання за різними програмами, але таким чином, щоб у період шкільної діяльності дитина могла впоратися з будь-яким простим навчальним завданням, вступати в комунікацію з однолітками, довільно контролювати свої дії, увагу, поведінку, сприйняття дорослих. Основними ознаками шкільної дезадаптації є небажання навчатися або отримання незадовільних оцінок, невміння спілкуватися з однолітками та складні стосунки з вчителем. До цього ще додається тривожність, агресивність та низька самооцінка дитини. Причини через які дитині важко адаптуватися до шкільного навчання найчастіше виходять із сім'ї. Саме тому батькам необхідна психологічна консультація з цього приводу, яка допоможе вирішити проблему. Дослідження показують, що після проведення декількох сесій психологічного консультування з батьками дітей молодшого віку налагоджувався контакт дітей з батьками, а також з класним керівником.

Науково-практичні дослідження І.М. Цимбалюк підтверджують, що завдяки вдалий психологічній консультації з батьками молодших школярів, у дітей знизився рівень тривожності, вони стали більш емоційно стійкими, продемонстрували відкритість та довіру у спілкуванні,

реалізували потребу в спілкуванні з однолітками, збільшився рівень самооцінки та зменшилася агресивність. Все це призвело до підвищення успіху у навчанні [14, с. 62].

Висновки. Таким чином, психологічне консультування є основним та дієвим методом роботи з клієнтом. Завдання психологічного консультування – допомогти клієнтові знайти шляхи вирішення власних психологічних проблем, аналізувати минулий досвід та позбавлятися від деструктивних форм поведінки. Важливо, щоб психолог під час консультування уникав оцінюючих фраз, проявляв емпатію та направляв клієнта на аналіз проблем минулого. У молодшому шкільному віці навчальна діяльність виходить на перший план, вона займає провідне місце в житті дитини. Мислення стає домінуючою функцією в такому віці. Це сприяє розвитку розумових процесів й інтелекту, а також деяких інших психічних функцій організму. Як відомо, в молодшому шкільному віці починає активно розвиватися пам'ять в двох напрямках: довільному і мимовільному. Тепер дитина може вивчити навіть те, що їй зовсім не цікаво лише одним зусиллям волі. Також починає формуватися увага. Діти в цьому віці можуть бути довше зосереджені на одному предметі. Але при виникненні проблем шкільної дезадаптації молодші школярі втрачають інтерес до навчання, виявляють тривожність та агресивність.

Отже, роль психологічного консультування з батьками при проблемах шкільної дезадаптації дітей молодшого шкільного віку неможливо недооцінювати, адже вона сприяє формуванню позитивних якостей особистості, підвищенню самооцінки дітей, налагодженню тісних контактів між дитиною та її батьками.

Список використаних джерел:

1. Алешина Ю.Е. Индивидуальное и семейное консультирование. М.: Просвещение, 2014. 382 с.

2. Бодалева А.А. Психологическое общение. М.: Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж: Н.П.О, «Модек», 2016. 256с.
3. Гуревич К.М. Индивидуально-психологические особенности школьников. М., Высшая школа, 2008. 316 с.
4. Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога особистості: навч. посібник Харків: «Фоліо», 1996. 237 с.
5. Адлер А. Лекции по аналитической психологии К.: Ваклер, 1996. 282 с.
6. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии М.: Фонд «Закон, грамотность», 1995. 296 с.
7. Васьківська С.В. Основи психологічного консультування: Навч. пос. К.: Четверта хвиля, 2004. 256 с.
8. Консультативна психологія: підручник/ І.С. Булах, В.У. Кузьменко, Е.О. Помиткін та інші. Вінниця: ТОВ «Нілан -ЛТД», 2015. 482 с.
9. Титаренко Т.М. Життєві кризи: технології консультування. Перша частина. К.: Главник, 2007. 144 с.
10. Индивидуальное психологическое консультирование: Курс лекций / Е.М. Лысенко, Т.А. Молодиченко. М.: Изд-во Владос Пресс, 2016. 159 с.
11. Готовність дитини до навчання / Упоряд.: С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. К.: Знання, 2003. 112 с.
12. Кузьменко В.У., Кобернік О.Г. Відверті розмови психолога з батьками та підлітками. Навчально-методичний посібник. К.: Нора-прінт, 2013. 152 с.
13. Эйдемиллер Э.Г., Юстискис В.В. Психология и психотерапия семьи. СПб.: Питер, 2019. 382 с.
14. Цим балюк І.М. Психологічне консультування та корекція: Навч. посібник. Рівне: ЦНТІ, 2001. 65 с.

§3.12 СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (Сидоренко Т.М., Державний університет телекомунікацій)

Вступ. Сучасне суспільство перебуває в умовах актуалізації трансформацій, оновлення пріоритетів, діджиталізації і буденності, і кожної із сфери життєдіяльності. Такі тенденції впливають на зміну цінностей, власне, за цих обставин особливого значення набула інформація, а також інформаційний простір як середовище, що містить величезні потоки інформаційних даних. Проте, окремим аспектом є вміння роботи із цими потоками, навички систематизації інформації, її обробки, верифікації і практичного використання, а також узагальнення у документах чи інших джерелах. Відповідно, основою, що забезпечує формування таких якостей у майбутнього фахівця слугує: по-перше, система освіти, а також форми її здобуття, які характеризуються високим ступенем залежності від глобальної нестабільності, змін в організаційній структурі навчання, спричинених цією нестабільністю, та пошуками більш ефективних методів роботи із здобувачами знань; по-друге, концепція, методологія і інструменти формування професійної компетентності, які так само є піддатними трансформаціям у глобальному освітньому просторі.

Варто зауважити, що перспективність вдосконалення практики підготовки фахівців окресленого напрямку діяльності зумовлена глобальною інформатизацією. Будучи окремою категорією, інформатизацію можна детермінувати як новий етап у розвитку суспільства, що характеризується становленням інформаційної індустрії – відокремленої сфери

роботи із новими знаннями, до структури якої належить розв'язання проблем забезпечення доступності інформації і задоволення інформаційних потреб кожного громадянина, а також надання інформаційної підтримки розвитку соціально-економічної, екологічної, науково-технічної, оборонної, національно-культурної та інших сфер.

Відповідно, інформаційна діяльність, будучи самостійною спеціальністю, охоплює професійне виконання фахівцем кожного із аспектів роботи із інформацією. Окрім того, як окремий вектор роботи варто виділити документознавство. Спеціалісти окресленого напрямку, беззаперечно, повинні мати глибокі теоретичні знання про документ, його генезис, розвиток і функціональне наповнення, володіти практичними навичками опрацювання першоджерел інформації, впевнено користуватися комп'ютерними та інформаційно-комунікативними технологіями. Проте, фахівець, будучи учасником безперервних трансформацій, притаманних сучасному інформаційному простору, першочергово має усвідомлювати необхідність саморозвитку і самовиховання у своєму характері високої професійної компетентності і готовності до подальших змін в організації документообігу і роботи із документами, які є невід'ємною частиною процесів становлення сучасної інформаційної індустрії.

Глобальна комп'ютеризація та діджитал-трансформації лише підкреслюють важливість вдосконалення освіти досліджуваного напрямку в Україні. Неможливо недооцінювати необхідність роботи над формуванням високого рівня компетентності майбутнього фахівця, що працюватиме із інформацією в умовах поширення практики застосування інформаційно-комунікаційних технологій, становлення електронного документообігу та інтеграції до всесвітнього інформаційного простору. Відповідно, наявність

фахівців, що мають коректне уявлення про раціональну побудову роботи із великими об'ємами даних, а також відповідні практичні вміння, є основою для подальшої інформатизації суспільства, що, власне, підкреслює важливість вивчення студентами документознавства та інформаційної діяльності як окремих дисциплін.

Досліджуючи основи формування професійних вмінь і практичних навичок роботи майбутніх фахівців сфери інформаційної діяльності і документознавства варто враховувати кожен із факторів як зовнішнього середовища (глобального освітнього простору), так і внутрішнього (національної системи освіти і вітчизняних концепцій навчання студентів). Відповідно, зовнішньою умовою, що генерує потребу у вдосконаленні практики формування професійної компетентності майбутніх фахівців сфери документознавства і інформаційної діяльності в Україні є вплив європейського інформаційного і освітнього простору, а саме необхідність адаптації та інтеграції змісту вітчизняної освіти за напрямом інформаційної діяльності і документознавства до принципів, норм, стандартів і основних положень європейського інформаційно-документознавчого простору вищої освіти. Така відповідність є безумовною частиною професійної підготовки фахівців нової генерації. Необхідність врахування даного чинника спричинена уповільненими процесами реформування й модернізації системи фахової підготовки майбутніх документознавців у вітчизняних закладах вищої освіти.

Внутрішніми факторами, що зумовлюють потребу у вдосконаленні практики формування професійної компетентності майбутніх документознавців і фахівців, що працюватимуть із інформацією, є невідповідність теоретичної компоненти предметної галузі, цілей навчання, об'єктів вивчення майбутньої професійної діяльності, що є одною із

проблемних сторін освітнього процесу. Проте, з іншого боку, не менш стимулюючий вплив несе факт перманентної трансформації ринку праці, а також викликів, що є частиною його структури і стоять перед випускником ЗВО, які, беззаперечно, детермінують необхідність підвищення якості підготовки спеціалістів із документознавства і інформаційної діяльності. Окрім того, не можна заперечувати і актуалізацію проблеми низької конкурентоспроможності української освітньої системи за досліджуваною спеціальністю в порівнянні із європейською, що, власне, сповільнює темпи мобільності кадрів і сприяє лише «відтоку мізків» аніж раціональному перерозподілу висококваліфікованих фахівців на теренах глобального інформаційного простору.

Отже, кожен із вище окреслених аспектів не просто вказує на високу актуальність проблематики, а і на важливість її дослідження в умовах глобальної інформатизації. Україна позиціонує себе як прогресивна держава, що має потужний людський потенціал і необмежені прагнення до самовдосконалення українського суспільства. Відповідно, система освіти має бути реформована за такою стратегією, яка буде робити акцент саме на забезпеченні зростання професійної компетентності і майстерності майбутніх фахівців, зокрема спеціалістів сфери документознавства та інформаційної діяльності як одної із перспективних в контексті динамічної інформатизації і глобалізації.

Таким чином, метою наукової роботи є проведення оригінального дослідження актуального стану та тенденцій розвитку і вдосконалення освітніх практик в Україні, зокрема в частині формування професійної компетентності майбутніх фахівців сфери документознавства і інформаційної діяльності. Під контекстом вдосконалення вітчизняної системи документознавчої і інформаційної освіти у роботі

автором детермінується не лише стратегія реформування концепцій і форм навчання, а і приведення українських практик формування професійної компетентності і майстерності фахівців окресленої спеціальності у відповідність до європейських освітніх принципів, стандартів і вимог. В межах обумовленої мети важливим є вирішення сукупності науково-практичних завдань, а саме: 1) дослідити проблеми адаптації європейських освітніх стандартів підготовки документознавців, інформаційних фахівців та інформаційних аналітиків; 2) проаналізувати сучасний стан документознавчої освіти в Україні; 3) узагальнити чинники, що впливають на формування професійної компетентності і майстерності майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності.

Тема розвитку освітніх методик і вдосконалення практики формування професійної компетентності у майбутніх фахівців досліджуваної спеціальності висвітлена у працях багатьох науковців сучасності. Причиною цього є те, що проблематика залишається актуальною, а потреба у висококваліфікованих кадрах сфери документознавства та інформаційної діяльності лише росте в умовах глобалізації, інформатизації та інтеграційних процесів.

Так, тему документознавчої освіти в Україні, а також методів формування професійної компетентності майбутніх фахівців досліджують такі науковці сучасності, як В. Бездрабко [1], Н. Гайсинюк, Н. Кушнарєнко, Г. Малик, О. Матвієнко, Ю. Палеха, Н. Зозуля [2], Л. Ковальська, Ю. Бриль [3], С. Кулєшов, В. Барабаш [4], М. Палієнко, В. Орлик, Г. Швецова-Водка та ін. Так, В. Бездрабко аналізує перспективність розвитку документознавчої освіти в Україні і визначає, що її успішність залежить від двох ключових факторів, по-перше, «усвідомленої діяльності суб'єктів ринку освітніх послуг», а по-друге, «відповідності навчальних

пропозицій потребам професії документознавця» [1, с. 36-37]; при цьому, лише осмислення новітньої парадигми науки із врахуванням глобальної інформатизації, діджитал-трансформацій (зокрема переходу до електронного документообігу) сприятиме виходу документознавства з кризи, що, власне, і буде наступний етап його еволюції як науки, а також як галузі знань, що сприяє підготовці висококваліфікованих, компетентних кадрів [1, с. 37]. Ю. Палеха та Н. Зозуля досліджують тенденції трансформації документознавчої освіти, зумовлені зміною вимог до професійної компетентності майбутніх фахівців. Так, результативність навчального процесу (особливо в умовах пандемії та розвитку дистанційних форм роботи із студентами) у значній мірі залежить від ступеня гуманізації і гуманітаризації освіти, як зазначають дослідники. Відповідно, професіоналізм фахівця залежить від ступеня спрямованості освітнього процесу на особистість студента, індивідуалізації навчання, а також орієнтації на особистісну компоненту [2]. Відповідно, було визначено, що основою професіоналізму є не лише фахові здібності, а і орієнтація на всебічний розвиток особистості та розкриття кожної унікальної грані фахівця – «чим гармонічніший буде загальнокультурний, соціально-моральний та професійний розвиток особистості майбутнього спеціаліста інформаційної чи документознавчої справи, тим більш творчим і креативним він покаже себе у професійній діяльності» [2, с. 90]. Ю. Бріль аналізує трансформацію документознавчої освіти під впливом євроінтеграційного вектору розвитку України. Так, науковець визначає, що європейський досвід не може бути не врахований Україною в контексті реформування національної системи освіти, оскільки провідні зарубіжні практики можуть стати у нагоді для розробки вітчизняних освітніх стандартів і програм підготовки висококваліфікованих документознавців з

орієнтацією на компетентнісний підхід. Метою врахування європейського освітнього досвіду є і практичний аспект, зокрема «спрощення професійної мобільності майбутніх фахівців документознавчого профілю й підвищення адаптації їх до потреб сучасного ринку праці не лише в Україні, а й у всьому світі» [3, с. 11]. С. Кулешов та В. Барабаш аналізують наслідки реальної відсутності ефективної системи підвищення кваліфікації спеціалістів у ЗВО (зокрема, аспірантури, докторантури тощо) в умовах високої практичної важливості наукових спеціальностей «Документознавство» і «Архівознавство», а також існування значних взаємозв'язків між цими дисциплінами. На основі деталізованого аналізу еволюції розвитку освіти досліджуваного напрямку було визначено, що в перспективі ріст ефективності процесів формування професійної компетентності майбутніх спеціалістів можливий лише за умови організації їх навчання у тісному зв'язку із архівознавством (в т. ч. електронним), архівною справою, які, власне, генетично пов'язані і взаємозалежні із сучасним документознавством, електронним діловодством і інформаційною діяльністю [4]. Саме цей аспект проблематики було актуалізовано науковцями у праці, оскільки в умовах реформування освітньої системи України та глобальної діджитал-трансформації деякі із традиційних дисциплін втрачають свою роль у освітньому процесі; відповідно, майстерність і компетентність майбутнього фахівців не може бути високою, оскільки залишаються певні питання, у вирішенні яких фахівець відчуває брак теоретичних знань.

Окремим напрямом наукової роботи є вивчення основ формування професійної компетентності фахівців сфери інформаційної діяльності. Зокрема, важлива роль за окресленим напрямом досліджень відведена працям таких

вчених, як О. Матвієнко, М. Цивіна, А. Шевченка, В. Мокія та ін. Так, О. Матвієнко і М. Цивін окремим напрямом підготовки фахівців визначають теоретичний аспект навчання, зокрема важливість вивчення термінології сфер документознавства і інформаційної діяльності і формування вмінь у студентів оперувати поняттями і категоріями, що можна детермінувати як показник професіоналізму майбутнього фахівця. Значна увага дослідниками відводиться аналізу науки про інформацію, її структуру і властивості, закономірності функціонування – інформології. У науковому дискусії було отримано висновок, що це саме та узагальнююча галузь знань, яка необхідна студентам в контексті формування усіх практичних аспектів, пов'язаних із роботою із інформацією та організацією інформаційних процесів у глобалізованому інформаційному просторі [5; 6].

Процесам формування інформаційної і комунікаційної компетентностей як складових професійної майстерності майбутніх фахівців, відведено значну увагу у працях С. Чуканової, В. Зінченко, О. Степаненко, О. Спіріна, Л. Лупаренко, В. Бикова та ін. Окремим аспектом інформаційної компетентності майбутнього фахівця С. Чуканова визначає вміння студентів роботи із бібліотечно-інформаційними ресурсами та систематизації інформації у власні бази даних, що є важливим показником як ефективності освітнього процесу, так і професіоналізму фахівця, отриманого в ході навчання [7]. Проблематика інформаційної компетентності студентів займає важливе місце у роботах С. Чуканової. Проте, перебуваючи в умовах актуалізації процесів саморозвитку і поширення дистанційних форм навчання, науковець акцентує увагу не лише на трансформації діючої традиційної практики навчання, а і розвитку концепцій самоосвіти і самоформування інформаційної і комунікаційної

компетентності студентами. Так, науковцем проаналізовано значну кількість цифрових платформ, що спрямовані на самоосвіту, формування професійної компетентності та самоконтроль майбутніми фахівця бібліотечно-інформаційної, документознавчої та архівної справи. В ході аналізу було детерміновано важливість їх застосування в умовах діджитал-трансформацій, а також доведено необхідність узгодження вітчизняної освітньої практики із стандартами європейської, оскільки значна кількість он-лайн навчальних ресурсів є англomовними і розміщені на європейських/американських освітніх порталах. Також, науковець довела, що саме ці платформи сприяють формуванню наступних якостей майбутніх фахівців сфери документознавства і інформаційної діяльності: по-перше, практичним вмінням проведення етичної обробки інформації і даних (особливо персональних); по-друге, практичним аспектам дотримання норм авторського права; по-третє, навичкам забезпечення належної якості інформаційних даних та метаданих для ефективного відтворення інформації у майбутньому, зокрема для повторного використання даних в документах, дослідженнях чи інших джерелах [8].

Узагальнюючі проведенний аналіз досліджень науковців сучасності можна отримати висновок, що освітній процес в частині формування професійної компетентності майбутніх фахівців сфери документознавства і інформаційної діяльності важливо раціонально організувати на засадах збалансованого поєднання теоретичної компоненти навчання і практичної частини. Так, інформаційні і документознавчі дисципліни мають певну специфіку вивчення, ефективним є лише збереження зв'язку між теорією і практикою, яка, власне, є втіленням аспектів майбутньої професійної діяльності фахівця. Проте, певний пріоритет належить саме практичному складнику, як стверджують науковці [9, с. 140].

А тому, процес формування компетентності має відбуватись в умовах застосування педагогом комунікативно-ситуативних завдань інтерактивного характеру, що максимально занурюють студента у специфіку професійної діяльності, стимулюють активні мисленнєві процеси (зокрема, метод кейс-стаді) [10, с. 344], а також надають майбутньому фахівцеві можливість самостійно здійснювати оцінку, підбір й застосування новітніх інформаційних технологій для роботи із інформацією; створювати інформаційні системи, бази даних, презентації; здійснювати експертну оцінку інформаційних баз даних, а також документів, метаданих з метою вдосконалення стратегій пошуку інформації та її ефективного використання тощо [11, с. 139].

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна система освіти за напрямом документознавства та інформаційної діяльності зазнає трансформацій, а саме:

– з одного боку, процеси організації діловодства і документообігу переходять у електронний простір, що знижує актуальність більшості освітніх напрямів підготовки фахівців, зокрема архівної справи, бібліотекознавство. Іншим аспектом даної тенденції є вплив на професіоналізм майбутніх спеціалістів, зокрема відсутність або недосконалість компетенцій фахівців досліджуваного напрямку внаслідок браку теоретичних понять і уявлень про певні аспекти організації документознавства;

– з іншого боку, суспільство перебуває на порозі епохи «Індустрія 4.0» – високотехнологічного, інноваційно-орієнтованого та цифрового етапу трансформації людства, що робить актуальні тенденції не випадковими. Умови 4-ої промислової революції актуалізують важливість прогресивної діджиталізації, інформатизації та розвиток процесів застосування інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) у кожній сфері життєдіяльності, зокрема і у роботі із

інформаційними даними. Власне, це потенційно знижує практичне значення традиційних, хоча і в певній мірі застарілих, підходів обробки і використання інформації, а також джерел її отримання чи подальшого відображення (зокрема, паперових документів). На фоні глобальних трансформацій Україною обрано шлях євроінтеграції, що не лише акцентує увагу реформаторів на проблемах національної системи освіти, а і зобов'язує їх обирати вектори стандартизації вітчизняної практики навчання студентів і формування професійної компетентності відповідно до принципів і положень європейського освітнього простору.

Проте, документознавство та інформаційна діяльність не можуть бути недооціненими в умовах росту інформаційних потоків. Відповідно, досліджуваний у даній роботі напрям навчання можна детермінувати як окрему сферу наукових знань, що передбачає підготовку висококваліфікованих і креативних фахівців із документно-інформаційного забезпечення, що готові до діяльності у постіндустріальному суспільстві та мають не лише потенціал, а і чітке уявлення про організацію роботи із інформацією, зокрема на основі ефективного і раціонального поєднання як типових, так і інноваційних технологій опрацювання документних систем та інформаційних потоків. Структура дисципліни є багатокомпонентною, а, відповідно, і вимог до професійної компетентності фахівця є цілий комплекс (рис. 1).

Відповідно, сучасна освітня практика ставить за мету підготовку конкурентоспроможних спеціалістів, які володіють глибокими знаннями і про документ, і про інформацію, як окреме явище соціально-економічного характеру, документальні і інформаційні першоджерела, а також документно-інформаційну діяльність, здатних до

коректної самостійної постановки й розв'язання практичних завдань у сфері соціально-комунікаційної і інформаційної діяльності, а також організації інформаційних потоків в умовах динамічної інформатизації та актуалізації потреби у якісній інформації.

Вже сьогодні фахівця сфери організації документообігу і інформаційної діяльності не можна визначити як документознавця, функціональним обов'язком якого є робота із документами. Динамізація процесів розвитку суспільства та темпи інформатизації висувають нові вимоги до спеціалістів, нехтування якими призводить до стрімкого зниження конкурентоспроможності фахівця навіть на вітчизняному ринку, не враховуючи повну невідповідність компетенцій потребам глобального соціально-економічного середовища. Так, ключовими ознаками росту професіоналізму і майстерності є набуття теоретико-методологічних знань про прогресивні прикладні соціально-комунікаційні і інформаційні технології, сучасні PR-технології, методологію цифрової реклами і маркетингу в інформаційній діяльності, інформологію та документознавчу професіологію, а також інформаційно-аналітичні технології в архівній, бібліотечній та музейній галузі та практичних навичок, якими не можна нехтувати на шляху формування різнопланових компетентностей та саморозвитку себе як багатогранного фахівця.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XX mezinárodní kolektivní monografie

Документознавство

Інформаційна діяльність

– принципи, процеси і технології створення, зберігання, архівування, поширення та надання доступу до документів у будь-яких форматах;

– типи, форми, ознаки, функції і властивості документів;

– методи і способи документування;

– основи документної комунікації як частини формування соціально-орієнтованої держави;

– поняття та організація електронного документообігу;

– сутність, принципи, практичне функціонування і значення електронних документних баз.

– основні аспекти інформаційної і аналітичної діяльності, джерела інформації;

– попит на інформацію, методика інформаційного обслуговування та задоволення інформаційних потреб, що виникають на різних етапах управління;

– інформація в аспекті digital -трансформацій (цифровий контент, digital-маркетинг та ринок цифрової реклами, організація інформаційного обслуговування);

– сутність, види спотворення інформації, принципи маніпулювання інформаційними потоками та методи її нейтралізації.

Вимоги до професійної компетентності майбутнього фахівця

Загальні:

– практичні навички вирішення типових спеціалізованих задач та проблем, достатніх для професійної діяльності та подальшого навчання у сфері інформації, документознавства і документообігу;

Спеціальні (такі, що виникли в ході еволюції системи документознавства, а також глобальної інформатизації і цифровізації):

– вміння використовувати різнопланові технології документних комунікацій, зокрема і у соціальних системах, мультимедійне забезпечення інформаційної діяльності та технології веб-дизайну;

– навички реалізації управління інформаційними процесами в аспектах документального забезпечення функціонування різних сфер життєдіяльності, електронного документообігу й урядування, організації державного апарату України, організації референтської чи офісної діяльності;

– розуміти принципи проектування та функціонування автоматизованих баз даних, веб-сервісів і соціальних медіа;

– вміння створювати digital-контент та розміщувати оперативну інформацію про медіа-продукт на доступних Інтернет-платформах з метою ефективного стратегічного управління.

Рис. 1. Структура курсу «Документознавство та інформаційна діяльність» в аспекті сьогоденних трансформацій освітнього простору

Джерело: складено автором.

Беручи до уваги глобалізацію і євроінтеграційні процеси на сучасному етапі розвитку України, варто враховувати і вектор освітньої інтеграції до прогресивного європейського освітнього простору. Так, на сьогодні стратегічною метою залишається не просто реформування системи вищої освіти України, до структури якої належить галузь документознавства та інформаційної діяльності, а забезпечення практичної реалізації курсу на активізацію співпраці України та Європейського Союзу в освітній сфері, зокрема яка є цілою системою самостійних тактичних цілей (рис. 2).

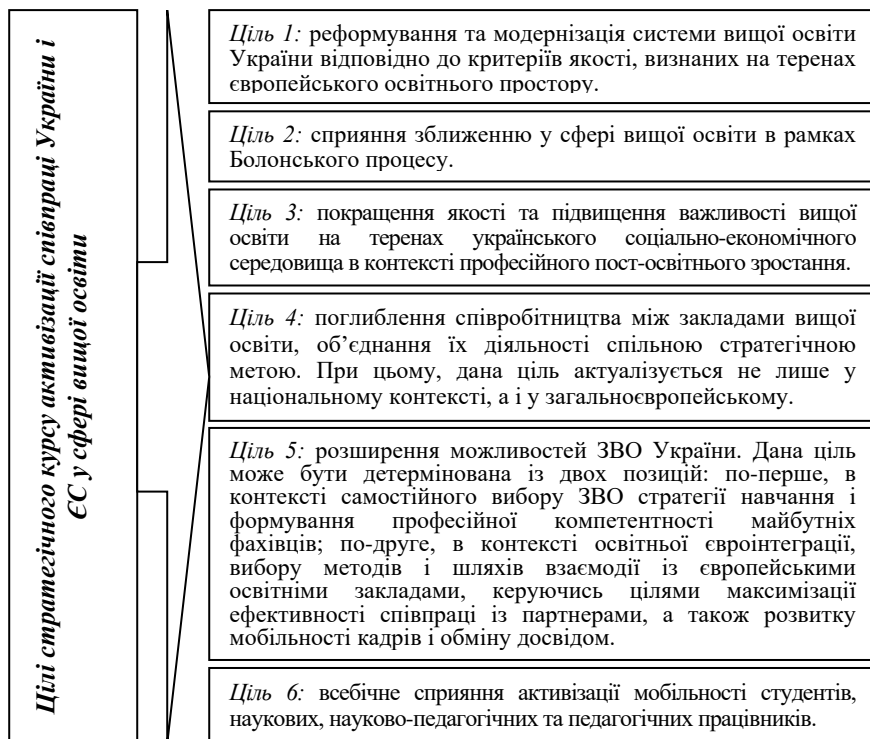

Рис. 2. Цілі державної політики в контексті модернізації системи вищої освіти, її приведення у відповідність вимогам європейського освітнього простору та поглиблення інтеграції
 Джерело: складено автором за даними [13].

Маючи потужну базу та сукупність аналітичних досліджень, запропонованих шляхів трансформації освітньої системи України та її приведення у відповідність до стандартів вищої освіти ЄС, модернізація та реформування залишаються і досі не реалізованими у практичному аспекті. Виникає питання: чому система вищої освіти України і мережа ЗВО досі не можуть бути ідентифіковані як високоякісні центри підготовки фахівців та конкурентоспроможні суб'єкти глобального, зокрема європейського освітнього простору, за умови їх перебування у стані перманентних реформуваль, модернізації і трансформацій? Відповіддю на дане питання є наявність проблем, на які ні Стратегія реформування вищої освіти в Україні, що мала діяти в основі модернізаційних процесів до 2020 року [12], ні Стратегія розвитку вищої освіти в Україні, прийнята на період 2022-2032 рр. [13] не мають необхідного впливу. Ключовою метою даних документів є модернізація системи, хоча, на наш погляд, основною ідеєю стратегічного плану варто визначати усунення актуальних проблем і невідповідностей європейським порядкам організації освітніх процесів. Відповідно, ключовими проблемами, що зумовлюють складність практичної реалізації механізму адаптації європейських освітніх стандартів підготовки документознавців, інформаційних фахівців, інформаційних аналітиків є такі: по-перше, хоча доступність вищої освіти в Україні є на достатньо високому рівні, проте вона практично не підкріплюється дотриманням європейських стандартів якості, станом інфраструктури та освітнього простору, базуванням освітнього процесу на наукових дослідженнях, турботою про вразливі категорії здобувачів. Відповідно, сама проблема визначається як різне детермінування сутності поняття «доступність освіти» на теренах вітчизняного і європейського освітніх просторів; по-друге, проблема, яка є

похідною із вище наведеної – євроінтеграційні прагнення подекуди залишаються лише тактичною метою, яка не завжди підкріплюється реальною готовністю вітчизняних органів влади, самих ЗВО і громадськості до гармонізації структур, наукової кооперації та запозичення кращої практики, створення умов для іноземців та підготовки українських студентів до відкритого світу; по-третє, брак відкритості закладів вищої освіти, спроможності продукувати корисну інтелектуальну продукцію, принципової протидії проявам корупції та академічної недоброчесності, безумовної підтримки чесного вступу та об'єктивного оцінювання результатів навчання; по-четверте, неефективне управління та використання ресурсів, яке спричиняє відсутність збалансованого фінансування потреб системи вищої освіти України, а також окремих її суб'єктів, недостатній прояв соціальної відповідальності, незабезпечення рівноправності та автономності закладів вищої освіти повною мірою; по-п'яте, поширена імітація студентоцентризму, неконкурентні заробітна плата та умови праці працівників, брак управлінської підготовки у керівного складу закладів вищої освіти, неусвідомлення місії лідерства у формуванні людського капіталу та згуртуванні суспільства, в освіті дорослих, що призводить до втрати закладами вищої освіти привабливості (що особливо актуально для сфери підготовки документознавців, роль яких знижується внаслідок глобальної комп'ютеризації процесів документування і документообігу) [13].

Дані недоліки, перш за все, говорять про реальну відсутність розробки і впровадження практики боротьби із ними, а тому ці проблеми можна вже детермінувати як сталі. Їх існування породжує закономірність низької ефективності освітніх реформ в Україні: проблеми системи вищої освіти України ускладнюють процеси освітньої євроінтеграції, проте

сама інтеграція потребує модернізації вітчизняної освітньої практики, а тому знижує концентрацію уваги вітчизняних управлінців і реформаторів на слабких аспектах вітчизняної системи вищої освіти.

Проте, ключовою метою все ж таки залишається зміна вітчизняного механізму організації навчання студентів у напрямку його приведення у відповідність до положень і стандартів освіти ЄС.

Узагальнюючи практику організації контролю за якістю освіти і рівнем ефективності формування професійної кваліфікації і компетентності майбутніх фахівців сфери документознавства і інформаційної діяльності у межах європейського освітнього простору доцільно дослідити саму структуру даного механізму, яка, на наш погляд, власне і визначає результативність процесів навчання студентів. Так, основним «інструментом» забезпечення процесу формування основ професіоналізму є Рамка кваліфікацій Європейського простору вищої освіти – «система класифікації та їх визначення у вигляді дескрипторів – узагальненого опису результатів навчання, що містять чітко сформульовані критерії належності до певної кваліфікації» [14, с. 192]. Дана Рамка є частиною стандартів, що визначають бажані орієнтири, досягнення яких є, власне, метою навчання студентів. Окрім загальноєвропейських положень є і національні, прийняті на рівні автономних освітніх просторів країн-учасниць ЄС.

Узагальнюючи, варто визначити, що система стандартів формування професійної кваліфікації фахівців є дворівневою – прийнятою на загальноєвропейському і національному рівнях, а тому вона включає: 1) європейські метарамки кваліфікацій (Рамка кваліфікацій Європейського простору вищої освіти – Framework for Qualifications of the European Higher Education Area, QF-EHEA [15] та Європейська рамка

кваліфікацій для навчання впродовж життя – European Qualifications Framework for Lifelong Learning, EQF-LLL [16]); 2) національні рамки кваліфікацій, які повинні охоплювати усі освітні кваліфікації (кваліфікації вищої освіти) у національній системі освіти.

Окрім цього, з метою визначення загальних вимог до результатів навчання для здобувачів кваліфікацій за галузевими ознаками запроваджуються галузеві рамки кваліфікацій, які мають охоплювати усі освітні кваліфікації (кваліфікації вищої освіти) в межах певних галузей освіти, власне які і застосовуються при підготовці майбутніх документознавців, інформаційних фахівців, інформаційних аналітиків.

Безумовною перевагою такої системи організації контролю за навчанням і професійним становленням студентів у ЗВО є відсутність адміністративних обмежень або приведення національних систем освіти до ідентичного стану. Система Рамок кваліфікації, з одного боку, акцентує увагу на єдності підходів організації навчання і формування професійних компетенцій у студентів в межах Європейського Союзу. Тобто документами передбачено певну стандартизацію і уніфікацію навчального процесу у всіх європейських державах, але із ознаками використання лояльних методів, принципів, а також дотримання необхідного рівня свободи учасників співтовариства. Проте, з іншого боку, Рамка підкреслює важливість унікального характеру національних систем освіти і дозволяє їм залишатись автономними частинами, що належать до структури загальноєвропейського прогресивного освітнього простору. «У цьому контексті рамки кваліфікацій сприяють прозорості шляхом встановлення загальних підходів для різноманітності, яка є інструментом та однією з переваг європейської вищої освіти, що сприяє розумінню цієї

різноманітності. Це означає, що національні рамки кваліфікацій повинні мати багато спільного, але не мають бути повністю ідентичними» [17, с. 154], як зазначає Ю. Бриль.

Основою метарамки кваліфікацій Європейського простору вищої освіти є дублінська модель універсальних описів типових результатів навчання (Dublin Descriptor). Дублінські дескриптори описують кваліфікації трьох циклів вищої освіти у п'яти термінах компетентностей: знання і розуміння (Knowledge and understanding); застосування знань і розумінь (Applying knowledge and understanding); формування суджень (Making judgements); комунікація (Communication); уміння навчатися (Learning skills) [18, с. 21].

Шукаючи відповідь на питання: чому така концепція формування професійної кваліфікації і майстерності майбутніх фахівців є ефективною та залишається незмінною ще з моменту її впровадження у 2004 році, варто визнати, що саме такий опис циклів вищої освіти робить акцент не на тривалості навчання, а на його результатах, які повинні бути досягнуті для присвоєння відповідної кваліфікації майбутньому фахівцю. Окрім того, прийняті дескриптори не можна детермінувати як вичерпні, національні рамки можуть мати додаткові елементи або результати навчання, що будуть узгодженими із унікальними рисами системи вищої освіти у певній країні; дескриптори можуть мати більш детальні і специфічні функції, що особливо актуально у контексті диференційованого рівня розвитку документознавчої освіти у різних державах ЄС.

У вітчизняній практиці також було запропоновано використання Національної рамки кваліфікацій України [19] – ключового документу, що «входить до нової системи нормативно-правового забезпечення об'єднання сфер праці й вищої освіти, орієнтованої на умови ринкової економіки та її

гармонізації із загальноєвропейськими ринками праці й освітніх послуг; документ є наскрізною 10-рівневою рамкою, що відповідає структурі системи освіти України, сприяє забезпеченню впорядкованого навчання студентів всіх кваліфікацій» [17, с. 155]. На даний момент документ має переважно методичний характер, вносить певні вимоги до знань, умінь, комунікативної компетентності, автономності та відповідальності, загальної компетентності фахівців. Проте, даний документ не визначає цілей навчання студентів, що не дозволяє оцінити його результативність у повній мірі та обґрунтувати стан реалізації завдань навчального процесу, засобів їх досягнення та кваліфікації підготовлених фахівців.

Проблеми впровадження європейських стандартів освіти у структуру вітчизняної системи підготовки фахівців сфери документознавства і інформаційної діяльності зумовлені різницею у цілях навчання, пріоритетах, вимогах до компетентностей, станом розвитку самого документознавства і інформаційного простору, які, власне, і впливають на вимоги до кваліфікації і професіоналізму майбутніх фахівців. Європейська освітня практика побудована на дотриманні таких цілей (відповідно до Рамки кваліфікацій) [18, с. 19]: підготовка студентів до ринку праці; підготовка студентів до життя у якості активного громадянина демократичного суспільства; розвиток особистості; розвиток широкої передової бази знань.

Можна побачити, що частина цілей зорієнтована на розвиток студента як багатогранної особистості, а частина – на формування його професійної компетентності. Це свідчить про збалансованість підготовки майбутніх фахівців, які усвідомлюють власну роль у життєдіяльності держави, а тому готові до ефективної роботи та якісного виконання власних обов'язків. Така співпраця є двосторонньою, оскільки держава, в свою чергу, завжди готова допомагати і студентам,

і фахівцям у тих обставинах, де це буде необхідним. Ці аспекти лише підтверджують соціальну орієнтацію європейських освітніх практик.

В той же час варто зауважити, що кожна із держав ЄС, будучи частиною глобального соціально-економічного співтовариства, зберігає принцип пріоритету людських потреб (зокрема потреб учасників освітньої системи), а також принцип індивідуалізованого їх задоволення, про що свідчать чотири основні цілі вищої освіти у державах ЄС. Кожна із них, а також принципи організації роботи над формуванням професіоналізму майбутніх фахівців, є не випадковими і можуть бути детерміновані як обов'язкові елементи вектору соціально-орієнтованого розвитку, якому відповідає і курс вдосконалення системи освіти на теренах європейського простору.

Україна, хоча і має орієнтир щодо створення соціально-орієнтованої держави, проте, практика реалізації цієї мети так само має певні складності. Власне, їх існування має деструктивний вплив і на систему освіти, зокрема на організацію підготовки майбутніх фахівців і стратегію формування професійної компетентності. Так, цілями в контексті реалізації реформи вищої освіти є [13]: досягнення ефективності в управлінні системою вищої освіти; відновлення довіри громадян, держави та бізнесу до освітньої, наукової, інноваційної діяльності закладів вищої освіти; забезпечення якісної освітньо-наукової діяльності, конкурентоспроможної вищої освіти, яка є доступною для різних груп населення; інтернаціоналізація вищої освіти України; привабливість закладів вищої освіти для навчання та академічної кар'єри.

Дані цілі є стратегічним курсом, а також очікуваннями нашої держави від модернізаційних заходів. Україна

перебуває на етапі формування системи вищої освіти, метою (місією) функціонування якої буде «інтелектуальний, культурний і професійний розвиток особистості, формування якісного людського капіталу та згуртування суспільства для утвердження України як рівноправного члена європейської спільноти, розбудова ефективної інноваційної конкурентоспроможної економіки та забезпечення високих стандартів якості життя» [13]. Проте, дана мета на даний момент може досліджуватись лише у теоретичному аспекті, а сама система освіти, як і окремі напрями підготовки фахівців, перебувають у стані реформацій. Це є свідченням відсталості української практики навчання студентів (зокрема, механізму формування професійної компетентності фахівців із документознавства і інформаційної діяльності), а, відповідно, впливає на перспективи досягнення узгодженості між вітчизняною стратегічною метою у сфері освіти із тою, що встановлена у освітньому просторі ЄС. Це є ключовою проблемою на шляху широкого впровадження європейських стандартів підготовки висококваліфікованих фахівців досліджуваного напрямку у вітчизняну практику.

Наступною проблемою є неузгодженість цілей, принципів, організаційних механізмів і інструментів підготовки фахівців із вимогами до їх компетентностей. Недосконала структура національної системи освіти не може бути приведена у відповідність до вимог глобального, зокрема європейського освітнього простору. Це є типовою проблемою для держав, що розвиваються. З одного боку, недосконалості системи є цілком виправданими умовами незавершених реформацій. Проте, з іншого боку, маючи амбітні цілі і прагнення до євроінтеграції, Україна визначає модернізацію і приведення вітчизняної практики навчання студентів до європейських стандартів взаємозалежними

процесами. Але, беззаперечним є факт, що в умовах, коли існують дисбаланси, невідповідності у структурі самої внутрішньонаціональної освітньої системи, а також прогалини і недоопрацювання структури курсу «Документознавство і інформаційна діяльність» на рівнях окремих ЗВО України складність поширення європейських стандартів організації вищої освіти документознавчого профілю підвищується.

Практика навчання документознавців, інформаційних фахівців, інформаційних аналітиків у Європі передбачає вивчення цілої сукупності дисциплін задля формування компетентностей, що будуть необхідними для виконання абсолютно різних професійних задач. Така наповненість курсу дозволяє задовольнити досягнення цілей вищої освіти, що визначені Рамкою кваліфікацій (рис. 3).

Інформаційно-діяльнісна фахова компетентність

«Інформація і документація» (Університет Валенсії, Іспанія), «Міжнародне ділове адміністрування та інформаційні технології» (Людвігсгафенський університет бізнесу та суспільства, Німеччина), «Управління інформаційними технологіями» (Інститут технологій Карлоу, Ірландія), «Візуальні комунікації» (Корковий технологічний інститут, Ірландія), «Наука та технології» (Університет Аалто, Фінляндія), «Професійне навчання» (Біркбек, Лондонський університет, Великобританія), «Комп'ютерні технології та навчальні технології» (Кіпрський міжнародний університет, Туреччина), «Міжнародне ділове адміністрування» (Університет Південної Данії, Німеччина) та ін.

Інформаційно-технологічна фахова компетентність

Для формування інформаційно-технологічної компетентності провідні європейські ЗВО пропонують вивчення таких дисциплін «Вступ до інформатики та документації» (Університет Валенсії, Іспанія), «Інформаційні системи управління», «Управління персоналом» (Університет Джона Кабо, Італія), «Цифрові та технологічні рішення» (Університет Вінчестера, Великобританія), «Електронні та цифрові системи», «Комп'ютерні та електронні системи» (Університет Стратклайда, Великобританія), «Управління інформаційними технологіями для бізнесу» (Оксфордський університет Брукс, Великобританія), «Комп'ютерні мережі» (Ліверпульський університет Джона Мура, Великобританія), «Цифрові носії інформації» (Лідський університет, Великобританія) та ін.

Інформаційно-організаційна фахова компетентність

Для формування інформаційно-організаційної компетентності провідні європейські ЗВО пропонують вивчення таких дисциплін: «Бізнес-адміністрування» (Американський університет в Болгарії, Болгарія), «Менеджмент» (Університет Нью-Йорка в Тирани, Албанія), «Управління та розвиток людських ресурсів» (Лусофонський університет гуманітарних наук та технологій, Португалія), «Інформаційні системи та технології» (Університет Сдітепе, Туреччина), «Комунікаційні дослідження та технології управління інформацією» (Каунаський технологічний університет, Литва), «Адміністрування установ та підприємств», «Smart менеджмент» (Литовський діловий університет прикладних наук, Литва), «Бізнес-дослідження» (Університет бізнесу та права EBS, Німеччина), «Комунікації», (Коледж Макданіеля Будапешт, Угорщина) та ін.

Структура професійної компетентності документознавців, інформаційних фахівців, інформаційних аналітиків (детермінована)

Рис. 3. Структура професійної компетентності фахівців сфери документознавства та інформаційної діяльності, а також дисципліни, необхідні для набуття відповідних знань (європейська освітня практика)

Джерело: складено автором за даними [20, с. 121-131].

Таким чином, концепція формування професійної компетентності документознавців на теренах європейського освітнього простору визначає, що компетентним є фахівець, що володіє інформаційно-технологічною, інформаційно-організаційною, інформаційно-діяльнісною фаховою компетенцією. Окресленні на рис. 3 концептуальні основи, теорія і методологія фаху, а також інші знання, здобуття яких відбувається в рамках навчання студентів у європейських ЗВО, на наш погляд, недостатньо актуалізовані у вітчизняній освітній практиці. Прослідковується певна плутанина між цілями навчання, засобами його забезпечення та вимогами до компетентності майбутнього фахівця. Так, даний недолік не є новим для вітчизняної системи підготовки фахівців досліджуваного напрямку. Як зазначають О. Матвієнко і М. Цивін, складність розв'язання окресленої науково-методичної, організаційно-методичної і навчальної проблеми ускладнюється тим, що укладання навчальних планів має переважно формальний характер, тобто сама методична діяльність не сприяє формуванню курсу навчання, який би у повній мірі «віддзеркалював повноту здобутих майбутніми документознавцями знань і демонстрував їх відповідність кваліфікаційним вимогам до професіонала» [21, с. 59]. На наш погляд, така проблема має системний характер, завдання у частині визначення змісту і обсягу документознавчої складової є непростим, що зумовлено загальним зниженням ролі документознавчої освіти в Україні як самостійної галузі знань. Тобто, відсутність реальних цілей і вимог до майбутніх фахівців, чіткого детермінування усієї сукупності компетенцій, якими вони мають оволодіти в ході навчання зумовлює складність вибору дисциплін і сфер знань, із якими варто ознайомити студента задля формування високої, якісної професійної компетентності.

Відповідно, сьогодні ми є свідками зниження ролі і ефективності документознавчої освіти в Україні, що

зумовлює складність адаптації недосконалої, неупорядкованої вітчизняної практики до стандартів і принципів функціонування європейського освітнього простору.

Актуальні проблеми, беззаперечно, значно впливають на стан і динаміку розвитку документознавчої та інформаційної освіти, проте, Україна має певне підґрунтя, що робить перспективи вдосконалення вітчизняної практики формування професійної компетентності майбутніх фахівців, а також приведення української системи підготовки документознавців, інформаційних фахівців, інформаційних аналітиків чи інших спеціалістів досліджуваного напрямку у відповідність до європейських вимог цілком реальними. Основою регулювання процесів навчання студентів є нормативно-правова та методична база, а саме:

1) базовим документом, що визначає вимоги до кваліфікації та професійної компетентності майбутніх фахівців, як вже було зазначено раніше, є Національна рамка кваліфікацій України (далі – НРК) [19]. НРК є реальною спробою вітчизняних реформаторів побудувати систему управління процесами формування професійної компетентності майбутніх фахівців типову до тої, що використовується у європейській практиці. Проте, на наш погляд, рівень її ефективності в контексті практичного впливу на ріст конкурентоспроможності українських спеціалістів є достатньо низьким. При цьому, НРК скоріш є частиною методологічного забезпечення, аніж фактичним планом вдосконалення практики формування фахових компетенцій у студентів.

Позитивним аспектом даного документу є врахування у його структурі принципів, що властиві аналогічним рамковим структурам ЄС та інших держав, а саме: наступність і безперервність розвитку кваліфікаційних рівнів; прозорість

опису кваліфікацій для всіх користувачів; відповідність ієрархії кваліфікаційних рівнів структурі розподілу праці і національної системи освіти України; урахування міжнародного досвіду щодо структури і змісту НРК.

Проте, за результатами роботи Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти у 2021 році було визначено, що НРК має два ключові негативні моменти [22, с. 14]: по-перше, у національних масштабах – відсутність основ проектування, порівняння та взаємного узгодження між собою освітніх та професійних кваліфікацій; по-друге, у міжнародних масштабах – відсутність чіткого забезпечення зрозумілості наших кваліфікацій та їх порівнюваності із закордонними відповідниками.

2) базовим документом, який детермінує документознавство та інформаційну діяльність як самостійну спеціальність, що входить до структури галузі знань 02 «Культура і мистецтво» є Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 №266 «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» [23]. Положеннями даної Постанови освіту за напрямом документознавчої і інформаційної діяльності віднесено до спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа».

Зазначену Постанову було прийнято в рамках приведення структури вищої освіти в Україні у відповідність до вимог, що встановлені Законом України «Про вищу освіту» [24]. Так, цей Закон, будучи основним документом, що регулює організацію, управління та контроль процесів, що відбуваються у структурі вітчизняної системи вищої освіти, містить певні вимоги до процесу формування переліку спеціальностей. Керуючись нормами цього документу Міністерство освіти та науки України в особі уповноважених представників сформували єдиний перелік спеціальностей на

засадах поєднання чинного переліку спеціальностей, за яким здійснюватиметься підготовка фахівців у ЗВО, з чинним переліком спеціальностей, за яким проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань, взявши за основу останній. Результати проведеної роботи було узагальнено у актуальній Постанові КМУ №266, яка до сьогодні є одним із головних документів, що визнає самодостатність спеціальності «Документознавство і інформаційна діяльність» як окремої галузі знань.

Практична роль Закону України «Про вищу освіту» також полягає і у визначенні головних задач, що стоять перед вітчизняними ЗВО, одною із сукупності яких є формування професійної компетентності у студентів у процесі навчання. У ст. 1 Закону детерміновано, що «компетентність – це здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особи стих якостей» [24].

Деталізує вимоги до професійної компетентності документознавців, інформаційних фахівців та аналітиків, а також інших діячів сфери три стандарти вищої освіти: стандарт за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, прийнятий у 2018 році [25], стандарт для другого (магістерського) рівня вищої освіти, прийнятий у 2019 році [26], а також стандарт для третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, прийнятий у 2021 році [27].

Так, якщо стандарт для першого рівня вищої освіти містить вимоги щодо базових професійних компетентностей, що притаманні усім суміжним із документознавством галузям знань, стандарт для другого і третього рівнів вищої освіти

визначає компетентності, що формуються в інформаційно-аналітичній сфері та мають бути корисними в межах вузькоспеціалізованої професійної діяльності (табл. 1).

Таблиця 1

**Вимоги до фахової компетентності майбутніх фахівців,
що визначені у стандартах за спеціальністю 029**

**«Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» для
магістерського і освітньо-наукового рівнів вищої освіти
*ВИМОГИ, ЩО ВСТАНОВЛЕНІ ДЛЯ МАГІСТЕРСЬКОГО
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ***

- здатність до формування ефективної системи управління інформаційною, бібліотечною та архівною діяльністю;
- здатність організувати роботу та здійснювати керівництво інформаційно-аналітичними структурними підрозділами на підприємствах, в організаціях та установах, зокрема в архівних та бібліотечних;
- здатність використовувати автоматизовані технології для вирішення практичних, управлінських, науково-дослідних і прогностичних завдань у професійній діяльності;
- здатність застосовувати технології та процедури аналітико-синтетичного опрацювання наукової та управлінської інформації;
- здатність відстежувати тенденції розвитку предметної сфери шляхом проведення аналізу інформаційних потоків та масивів;
- здатність застосовувати комп'ютерні технології з метою вдосконалення професійної діяльності, розуміти принципи проектування та функціонування автоматизованих баз даних, семантичного вебу, веб-сервісів та соціальних медіа;
- здатність використовувати у фаховій діяльності знання наукових принципів та методів архівознавства та бібліотекознавства, стратегії, моделі, стандарти та методи розвитку й адміністрування бібліотечних та архівних систем;

– володіння науково-методичними засадами навчання та інноваційними підходами до фахової підготовки інформаційних фахівців; планування власної науково-педагогічної діяльності.

Вимоги, що встановлено додатково для освітньо-професійних програм:

– здатність організовувати та реалізовувати маркетингову діяльність інформаційних установ;

– здатність забезпечувати ефективне управління інноваційними проектами;

– здатність визначати специфіку предметної сфери діяльності для формулювання завдань автоматизації інформаційних процесів;

– здатність здійснювати інформаційний моніторинг.

Вимоги, що встановлено додатково для освітньо-наукових програм:

– здатність планувати і проводити наукові дослідження, презентувати їх результати;

– здатність використовувати можливості наукових комунікацій для оприлюднення результатів інноваційної діяльності;

– здатність застосовувати законодавство про авторське право для потреб практичної діяльності;

– здатність інтерпретувати інформаційні явища і процеси та формувати професійну світоглядну позицію. □

ВИМОГИ, ЩО ВСТАНОВЛЕНІ ДЛЯ ОСВІТНЬО-НАУКОВОГО РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

– здатність виконувати оригінальні дослідження, досягати наукових результатів, що створюють нові знання в інформаційній, бібліотечній та архівній справі та дотичних до неї міждисциплінарних напрямках і можуть бути опубліковані в профільних фахових наукових виданнях;

- здатність застосувати сучасні методології, методи та інструменти емпіричних і теоретичних досліджень в інформаційній, бібліотечній та архівній справі;
- здатність розвивати категорійно-поняттєвий та аналітично-дослідницький апарат, виявляти й обґрунтовувати нові закономірності в інформаційній, бібліотечній та архівній справі;
- здатність ініціювати, розробляти і реалізовувати комплексні інноваційні проекти в інформаційній, бібліотечній та архівній справі та дотичні до неї міждисциплінарні проекти, проявляти лідерство під час їх реалізації;
- здатність проектувати, моделювати і розробляти нові засоби та технології із вдосконалення процесів створення, розповсюдження, аналітико-синтетичної обробки, акумуляції, зберігання й організації використання документованої інформації;
- здатність застосовувати широкий спектр цифрових засобів, інструментів, ресурсів і технологій для провадження досліджень в інформаційній, бібліотечній та архівній справі;
- здатність здійснювати науково-педагогічну та освітню інноваційну діяльність у закладах вищої освіти в інформаційній, бібліотечній та архівній справі.

Джерело: складено автором за даними [26], [27].

Документознавство і інформаційна діяльність як самостійна галузь, у тому форматі, у якому вона існує в Україні, втрачає свою актуальність і прихильність серед абітурієнтів. В контексті підтвердження даної думки доцільно проаналізувати кількість здобувачів знань за різними спеціальностями у 2021 році (табл. 2).

Таблиця 2

**Розподіл здобувачів знань за деякими спеціальностями
у 2021 році**

Спеціальність	Форма навчання				Разом, осіб
	Денна		Заочна		
	бюджет	контракт	бюджет	контракт	
073 Менеджмент	6 755	25 141	796	19 911	52 623
122 Комп'ютерні науки	15 974	13 183	538	2 639	32 338
075 Маркетинг	2 920	9 250	289	3 893	16 370
151 Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології	7 327	1 595	306	974	10 202
126 Інформаційні системи та технології	2 773	2 506	90	408	5 777
029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа	1 478	1 445	49	832	3 804

Джерело: складено автором за даними [28, с. 20-21].

Умови діджитал-трансформацій та інформатизації зумовлюють ріст привабливості спеціальностей, що спрямовані на роботу із цифровими формами даних, електронними потоками інформації. Такі спеціальності не випадково мають пріоритет, оскільки вони пропонують студентам більш розгалужену теоретико-методологічну базу знань щодо роботи із інформацією в умовах digital-середовища, а також основи її ефективного використання в якості інструменту для створення якісного контенту, здатного впливати на соціально-економічні процеси. Відповідно, абітурієнти надають перевагу саме тим спеціальностям, які спрямовані на формування не лише загального та фахового професіоналізму, а і на набуття цифрових, а також інформаційно-комунікаційних компетентностей.

Порівняння кількості здобувачів вищої освіти за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XX mezinárodní kolektivní monografie

справа» та спеціальностями, що займають найвищі позиції рейтингу у 2021 році наведено на рис. 4.

Рис. 4. Рейтинг спеціальностей, сформований на основі аналізу кількості здобувачів вищої освіти у 2021 році, % від загальної кількості

Джерело: складено автором за даними [28, с. 20].

Таким чином, можна стверджувати про низький рівень популярності спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» серед здобувачів вищої освіти в Україні. З урахуванням таких показників реформування є невід'ємним кроком на шляху вдосконалення системи підготовки фахівців досліджуваного напрямку діяльності.

На наш погляд, з метою підвищення прихильності абітурієнтів до спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» доцільно більше уваги приділяти чинникам, що забезпечують навчальний процес та механізм формування професійної компетентності майбутніх фахівців. Спеціальність не має втрачати своє практичне значення, оскільки фахівці даного профілю є достатньо універсальними спеціалістами і можуть займати такі посади, як документознавець, фахівець із документообігу, діловод, бібліотекар, архівіст, інформаційний аналітик та ін.

Відповідно, вирішення проблеми втрати ціннісного сприйняття документознавчої освіти у суспільній свідомості має бути пріоритетним завданням в контексті реформування досліджуваної галузі знань. Усвідомлення студентами, які є майбутніми фахівцями сфери документознавчої і інформаційної діяльності, практичної цінності досліджуваної спеціальності сприятиме росту результативності їх навчальної роботи і науково-пізнавальної активності, що, власне, і має безпосередній вплив на процеси формування професійної компетентності і майстерності фахівця.

Серед чинників, що мають найбільший вплив на ефективність процесів здобуття вищої освіти і формування відповідних компетенцій, є внутрішні та зовнішні, розподіл яких є умовним, проте, на наш погляд, найбільш вдало відображає джерела їх походження. Так, до зовнішніх чинників доцільно відносити умови, які створює національна система освіти, а також аспекти, зумовлені євроінтеграційними процесами, прагненням до уніфікації вітчизняних механізмів навчання студентів до міжнародних стандартів і вимог. Тобто, враховуючи факт перебування системи освіти у стані реформування цілком виправданими наявність певної мінливості у прихильності студентів до різних спеціальностей. Абітурієнти на шляху вибору майбутньої професії оцінюють як перспективи самореалізації, так і знання та навички, якими вони можуть оволодіти в ході навчального процесу. Не менш важливу роль у процесі прийняття рішення про вибір майбутньої спеціальності займає і фактор можливостей до самореалізації на світовому ринку. Прагнення студентів та фахівців приймати участь у міжнародній мобільності зумовлено:

–з одного боку, бажанням стати учасником глобального ринку, на якому роботодавці готові пропонувати вищу оплату праці, кращі стандарти і умови роботи. Цей фактор стимулює

до вибору перспективної спеціальності, оскільки це допоможе фахівцю максимально розкрити власний унікальний потенціал та підібрати найбільш оптимальний вектор для самореалізації із сукупності альтернативних, зокрема не лише на національному ринку, а і на глобальному;

– з іншого боку, потребою у професійному самовдосконаленні впродовж життя і перманентному саморозвитку. Приймаючи участь у міжнародній мобільності особа усвідомлює цінність власного потенціалу і прагне до його розвитку задля формування готовності до високого рівня конкуренції в межах глобального ринку. Цей фактор стимулює майбутнього фахівця до результативного навчання і вибору лише ефективних методів формування власної професійної компетентності.

Таким чином, приведення вітчизняної практики навчання до стандартів європейського освітнього простору є обов'язковим чинником розвитку вищої освіти в Україні. Вже сьогодні студенти вітчизняних ЗВО спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» мають бажання бути частиною європейського співтовариства, реалізовувати свої знання у практичній діяльності, проте, нажаль, не всі аспекти документознавчої та інформаційної професійної роботи на теренах ЄС висвітлені у вітчизняній навчальній практиці.

Аналізуючи внутрішні чинники формування професіоналізму майбутніх фахівців із документознавства і інформаційної діяльності доцільно наголосити на важливості умов, які пропонує сам ЗВО. Так, вітчизняна освітня практика пропонує різноманітні програми і курси навчання, умови для їх опрацювання і, відповідно, отримання студентами різних компетенцій в ході навчального процесу. Цікавий досвід із підготовки фахівців сфери документознавства і інформаційної діяльності накопичений деякими столичними

ЗВО (хоча варто наголосити, що отримання вищої освіти за даною спеціальністю пропонують заклади і інших регіонів України). Так, у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка основною ідеєю є надання студентам доступу до якісної освіти із архівної справи, інформаційної діяльності та управління документацією за умови пропозиції широкого доступу до майбутнього працевлаштування. В контексті цієї ідеї ЗВО пропонує [29]:

–умови, що сприятимуть формуванню фахової компетентності для реалізації професійних завдань у галузі архівної та інформаційної справи, документознавства;

–умови для передачі знань і вмінь студентам здійснювати управління документаційними процесами та аналітико-синтетичне опрацювання інформації, експертизу цінності документів, їх облік, систематизацію, описування, вивчення та зберігання з метою подальшого наукового та суспільного використання;

–умови для підготовки фахівців із особливим інтересом до архівів та архівної справи, знанням їх джерельно-інформаційного потенціалу, з можливостями подальшого навчання впродовж життя.

З метою реалізації даної ідеї ЗВО практикує плідну співпрацю із роботодавцями, а також практичні заняття у державних архівних установах Києва.

Позитивним є досвід і Державного університету телекомунікацій, який надає можливість вступити на одну з освітніх програм – «Інформаційна аналітика та зв'язки з громадськістю» чи «Документознавство та інформаційна діяльність» за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна й архівна справа» першого (бакалаврського) рівня та освітню програму другого (магістерського) рівня «Управління інформаційно-комунікаційною діяльністю». Процес формування професійної компетентності у даному ЗВО

передбачає розвиток практичних навичок у студентів із електронного документообігу, управління інформаційно-документаційними системами, рекламної діяльності та копірайтингу, роботи прес-служби та мас-медіа сучасного світу [30].

На кафедрі документознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Київського національного університету культури і мистецтв в межах спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна й архівна справа» пропонують використання проблемно-дисциплінарного принципу організації навчання, що дає можливість студентам ознайомитись із найширшим спектром курсів. Педагоги кафедри викладають за авторськими програмами не лише базові фахові дисципліни, але й різні професійно- та практично-орієнтовані курси, що дозволяє сформувати високий рівень професіоналізму, фахової майстерності студентів, а також готовності до роботи у постіндустріальному, інформатизованому та діджиталізованому суспільстві [31].

Узагальнюючи варто наголосити, що ефективне внутрішнє середовище, що сприятиме формуванню професійної компетентності фахівців із документознавства і інформаційної діяльності, має відповідати таким критеріям: по-перше, широке впровадження і використання інтегративного підходу навчання через інтерактивні професійно-ділові ігрові технології навчання, які формуватимуть у структурі компетентностей майбутнього фахівця не лише фахові, а і спеціальні, такі як проєктне і критичне мислення, навички обробки великих об'ємів інформації та інтерпретації результатів у нових форматах, вирішення професійних задач на основі компромісного підходу тощо; по-друге, всебічне сприяння розвитку практики використання проблемного підходу до структурування змісту навчання. Такий метод оптимізації

освітнього процесу доцільно побудувати «на основі дидактичних систем, що забезпечують інтеграцію міжпредметних знань і вмінь, різноманітних видів діяльності на рівні інтегрованих курсів (в тому числі і електронних», як було зазначено дослідниками Ю. Ївженко та О. Удаловою [32, с. 75]; по-третє, сприяння впровадженню інформаційно-комунікаційних технологій забезпечення освітнього процесу, що необхідно в контексті формування універсального фахівця, готового до роботи із прогресивними технологіями в умовах, коли першочергова роль відведена діалогу «людина-машина».

Висновки. Проведене у роботі дослідження показало, що напрям підготовки фахівців за спеціальністю «Документознавство та інформаційна діяльність» в певній мірі є недооціненим сьогодні. Так, про це свідчить загальна кількості здобувачів знань за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», визначена в Україні у 2021 році – 0,36%, в той час, як освіту за напрямками 081 «Право» обрали отримувати 7,27% громадян, 073 «Менеджмент» – 5,12%, 122 «Комп’ютерні науки» – 3,14%, 051 «Економіка» – 2,58%, 075 «Маркетинг» – 1,59%.

Передумовами таких тенденцій можна визначити сукупність аспектів, пов’язаних із відсутністю належного рівня ефективності в організації навчання студентів досліджуваного профілю, невідповідність освітніх методик і концепцій європейським вимогам, відсутність реалізації дієвих реформаторських заходів, які б дійсно підкреслювали цінність даного фаху як самостійної сфери діяльності. Все це також ускладнюється відсутністю у структурі державних освітніх програм дієвої практики формування інформаційно-комунікаційної компетентності у студентів, особливо необхідної для високих показників їх майбутнього професіоналізму.

Така тенденція, на наш погляд, є неприйнятною та має бути усунена методами перманентного реформування

системи вищої освіти та пошуком оптимальних механізмів і стимулів залучення студентів до навчання за напрямом документознавства і інформаційної діяльності. В перспективі особливу роль доцільно приділити чинникам, що впливають на організацію освітнього процесу в межах ЗВО. Необхідним у даному контексті, на наш погляд, є не лише приведення порядку організації і функціонування системи вищої освіти України у відповідність до європейських стандартів; також корисними кроками буде запозичення практики формування професійної компетентності на основі пропозиції студентам більш розгалуженого комплексу теорії із подальшою їх інтерпретацією у практичні уміння, пошук шляхів інтеграції міжпредметних знань і навичок задля підготовки багатогранних фахівців, готових до професійної діяльності у середовищі, що піддається трансформаціям.

Список використаних джерел:

1. Бездрабко В. В. Актуальні проблеми документознавства в Україні. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 1. С. 27-41.
2. Зозуля Н., Палеха Ю. Сучасні проблеми гуманізації та гуманітаризації професійної підготовки майбутніх фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2022. Вип. 14. С. 84–99.
3. Бриль Ю. О. Розвиток документознавчої освіти в Україні у контексті євроінтеграційних процесів (кінець ХХ – початок ХХІ століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Дрогобич, 2018. 20 с.
4. Кулешов С., Барабаш В. Документознавство як наукова і навчальна дисципліна в сучасній Україні: які шляхи розвитку. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2020. Вип. 9. С. 131-149.

5. Матвієнко О. В., Цивін М. Н. «Інформологія» у дисциплінарних дослідженнях: терміновживання та сутнісні підходи. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2021. № 3. С. 70-79.

6. Матвієнко О., Цивін М. Концепція професійного спрямування за спеціальністю «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». Київ: Центр навч. л-ри, 2018. 101 с.

7. Чуканова С. О. Значення інформаційної грамотності для професійної підготовки бібліотечних фахівців у ВНЗ США. *Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи*: зб. статей III Міжнародної науково-методичної конференції, м. Київ, 16-17 квіт. 2015 р., Київ, 2015. С. 313–320.

8. Чуканова С. Огляд он-лайн платформ для самоосвіти фахівців інформаційної, бібліотечної та архівної справи з управління даними досліджень (research data management). *Бібліотечна справа у сучасних інформаційно-комунікативних процесах: тенденції та перспективи*: мат. VII наук.-практ. online конф., м. Острог, 19-25 квіт. 2021 р., м. Острог, 2021. Available at: <https://conf.oa.edu.ua/index.php/libconf/libcon202104/paper/view/297>

9. Очеретна І. П. Формування ІКТ-компетентності в процесі підготовки фахівців із документознавства і інформаційної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2018. №60. Т. 2. С. 139–141.

10. Настенко Л., Свердлик З. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності. *INFORMATION, COMMUNICATION, SOCIETY*: зб. мат. VI Міжнар. наук. конф. м. Славське, 18-20 травн. 2017 р., м. Славське, 2017. С. 343–344.

11. Сивак О. А., Станецька Ю. А. Формування фахових компетентностей у майбутніх документознавців. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. №62. Т. 2. С. 168–172.

12. Проект Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 року / розроблено Робочою групою під керівництвом Міністерства освіти і науки України. Available at: <http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1415795124/>

13. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 року № 286-р. *Офіційний вісник України*. 2022. №33. С. 280. Ст. 1803.

14. Михайліченко М. В. До питання національної структури кваліфікацій вищої освіти: європейський і вітчизняний контекст. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2010. №1. С. 190–198.

15. The framework of qualifications for the European Higher Education Area. Available at: <http://www.ehea.info/Uploads/Documents/QF-EHEA-May2005.pdf>

16. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning. *Official Journal of the European Union*. 2008. C111/01. Available at: <http://www.valew.eu/home/24?task=view>

17. Бриль Ю. Процес реформування документознавчої освіти в контексті європейської інтеграції України. *Молодь і ринок*. 2017. № 8. С. 151–159.

18. Захарченко В. М., Міусов М. В., Парменова Д. Г. Рамки кваліфікацій у Європейському освітньому просторі. *Навчально-методичний посібник*. Одеса: НУ «ОМА», 2017. 88 с.

19. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 №1341. *Офіційний вісник України*. 2011. №101. С. 15. Ст. 3700.

20. Федорук О. М. Формування фахової компетентності майбутніх документознавців в галузі електронного документообігу у професійній підготовці : дис. ... канд. філос. наук : 011 / Рівненський державний гуманітарний університет. Рівне, 2020. 375 с.

21. Матвієнко О. В., Цивін М. Н. Підготовка документознавців в Україні: надання освітніх послуг розширюється у нових спеціальностях. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2019. № 1. С. 56-62.

22. Звіт самооцінювання / Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, Київ. 2021. Available at: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/Self-Assessment-Report.pdf>

23. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 №266. *Офіційний вісник України*. 2015. №38. С. 194. Ст. 1147.

24. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 №1556-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. №63. С. 7. Ст.1728.

25. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» галузі знань 02 «Культура і мистецтво» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.12.2018 № 1378. Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/029- Inform.bibliot.ta.arkh.spr-bakalavr.28.07.pdf>

26. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» галузі знань 02 «Культура і мистецтво» для другого (магістерського) рівня вищої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.05.2019 №728. Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/28/029-informatsiy-na-bibliotечna-ta-arkhivna-sprava-magistr.pdf>

27. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» галузі знань 02 «Культура і мистецтво» для третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти: Наказ Міністерства освіти і

науки України від 24.12.2021 № 1435. Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2021/12/24/029-Inform.bibl.arhiv.sprava-dokt.filos.pdf>

28. Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2021 рік / За заг. ред. С. Квіта. Київ: Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2022. 232 с.

29. Сайт Кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Available at: <http://surl.li/acsuz>

30. Сайт Кафедри документознавства та інформаційної діяльності, Державний університет телекомунікацій. Available at: <http://surl.li/acsvc>

31. Сайт Кафедри документознавства та інформаційно-аналітичної діяльності, Київський національний університет культури і мистецтв. Available at: <http://surl.li/acsvf>

32. Ївженко Ю., Удалова О. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців в умовах модернізації освітнього процесу. *Формування компетентного фахівця в інноваційному освітньому середовищі України: збірник мат. XXIII Міжнародної наук.-практ. конф., м. Бар, 20 квіт. 2021 р., м. Бар, 2021. С. 73–75.*

ODDÍL 4. PSYCHOLOGIE

§4.1 АКМЕОЛОГИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗРОБКИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ЖИТТЄВОЇ ПРОГРАМИ ЛЮДИНИ (Гладкова В.М., Київський університет імені Бориса Грінченка)

Вступ. У 20-му столітті засвідчила свій статус як самостійна наука акмеологія – наука про закономірності, умови, фактори та стимули, що сприяють чи перешкоджають самореалізації зрілої людини в процесі її самопросування до вершин професіоналізму у діяльності творення. На початку 21 століття розпочалась розробка основ фундаментальної акмеології, до складу якої входять природнича, синергетична та соціальна акмеології (Кузьміна Н.В., Пожарський С.Д., Жаринова Є.М., Гладкова В.М. та ін.).

Для прояснення життєвої програми розвитку людини використовуються різні методи: біографічний, аналізу продуктів праці та експертної оцінки, моделювання.

Представники Житомирської науково-педагогічної школи у своїх наукових розвідках спираються на теоретичні засади акмеології, підкреслюючи, що провідною життєстверджуючою функцією сучасної людини є прагнення до прогнозування майбутнього, визначення особистістю своєї ролі в цьому процесі.

Створення акмеологічних моделей самопросування суб'єкта діяльності дає можливість описати цілісні й структуризовані шляхи, які є важливим орієнтиром оптимізації процесу особистісно-професійного розвитку (саморозвитку) зрілої людини. «За допомогою акметехнологій організовується і реалізується рух особистості до вершин самореалізації в різних сферах взаємодії» [1, С. 391].

Одна з провідних науковців-акмеологів України Дубасенюк О.А. при аналізі передумов розвитку акмеологічного середовища з метою підготовки педагога-професіонала, акцентує увагу на важливості акмеологічного моделювання у цьому процесі [2].

Акмеологічне моделювання визначає шляхи досягнення досконалості суб'єктів діяльності. При цьому йдеться про дорослу зрілу людину, відповідальну за реалізацію прийнятих рішень як у професійній, так і в особистісній сфері. Зупинимося на сутності та особливостях цього методу.

Виклад основного матеріалу. У річищі акмеології можна виділити два етапи на життєвому шляху людини [3, с. 22-23]: самопідготовка та самореалізація. Перший етап містить самоосвіту та самовиховання. Під час самоосвіти людина розкриває свої природні задатки, формує професійні та спеціальні компетентності. В ході самовиховання зміцнюються моральні засади поведінки. На етапі самореалізації людина самовиражається та самостверджується. У процесі самовираження відбувається реалізація власного потенціалу в особистісно-професійній сфері. Самоствердження залежить від визнання суспільством здобутків особистості, результатів її діяльності творення.

Прогнозувати досягнення людиною максимальних результатів (акме) можна різними методами. Акцентуємо увагу на такому методі, як моделювання.

Моделювання в розрізі акмеології може здійснюватися за такими напрямками: моделювання кінцевого результату (акме) і моделювання шляху (траєкторії) досягнення цього результату.

Моделювання кінцевого результату передбачає пошук реального чи абстрактного зразка, з яким співвідноситься поведіння та діяльність досліджуваного об'єкта. У сфері професійної діяльності такою моделлю може бути збірний

образ фахівця, що створений через генерацію певного переліку ключових компетенцій, важливих якостей (акмеологічних інваріантів).

Моделювання шляху (траєкторії) розвитку (саморозвитку) передбачає віднаходження шляхів, за якими суб'єкт діяльності може досягти стану акме за певних умов.

У житті людини може бути і одне акме, і декілька: у професійній діяльності, в суспільній сфері, у сімейному житті, тощо. Розмірковуючи про акме як правило мають на увазі стан максимального втілення життєвих ресурсів людини, досягнення нею значущих результатів.

Науковці – представники класичної акмеології (Бодальов О.О., Деркач А.О.) – у ХХ столітті запропонували декілька моделей досягнення (за кількістю вершин): одновершинна, багатовершинна, інтенціонально-динамічна (рис. 1).

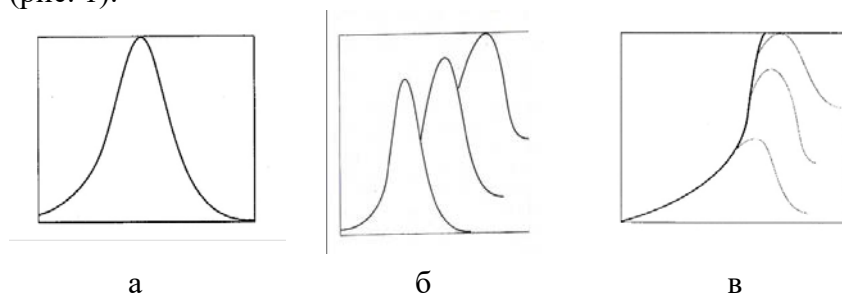

Рис. 1 Концептуальні моделі АКМЕ

Виходячи з так званої **вершинної (зоряної) моделі** (рис. 1а) можна говорити про *акме* лише постфактум. І додатково доводиться вважати головним критерієм емпіричної ідентифікації феномену акме ознаку регресу, вмирання, стагнації, занепаду і т.п. На підставі цієї концептуальної моделі жодного іншого можливого критерію не можна

увяйти, оскільки поки не зафіксовано точки зламу – вершини (максимального екстремуму), неможна бути повністю упевненим, що є реальний феномен *акме*, оскільки завжди залишатиметься підозра щодо можливості виникнення нового, ще вищого ступеню розвитку. У *багатовершинній* моделі (рис. 1б) наявний не один пік, а декілька, тому що вивчення умов досягнення одного піку може допомогти технологізувати, тобто полегшити досягнення наступного.

На відміну від вказаних моделей *інтенціонально-динамічна модель* (рис. 1в) критерієм емпіричної і концептуальної ідентифікації феномену *акме* має не точку екстремуму розвитку (тобто переходу від розвитку до регресу), а точку максимально інтенсивного зростання і якісного стрибка в розвитку. Отже, головними ознаками *акме* є прогресивна спрямованість (конструктивна інтенція) і бурхливість розвитку. Однією з переваг інтенціонально-динамічної моделі *акме* є те, що на її підставі можливе виділення акмеологічних періодів не тільки в зрілому і похилому віці, але і в дитячому, підлітковому і взагалі в будь-якому віці.

На основі аналізу розглянутих моделей вершин Ільїн В. і Пожарський С. розробили свою класифікацію моделей: одновершинна, багатовершинна, макровершинна, безнизинна, розвинена макровершинна (рис. 2).

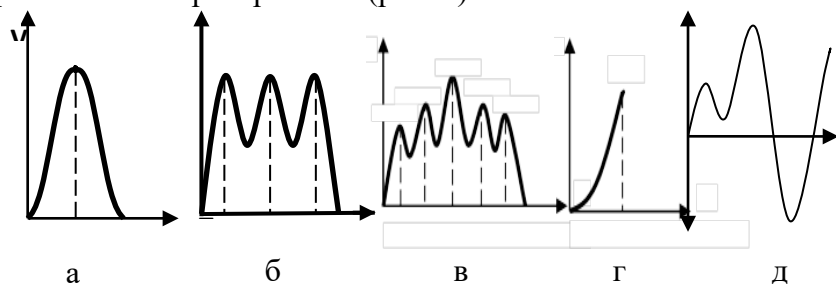

Рис. 2 Моделі досягнення акме (за класифікацією Ільїна В., Пожарського С.)

На підставі порівняльного аналізу різних моделей автори дійшли висновку, що одновершинна (рис. 2а), багатoverшинна (рис. 2б) і безнизинна (рис. 2г) моделі – це окремі випадки (або фрагменти) макровершинної моделі (рис. 2в). Ця модель має декілька *акме*, і серед них одна вершина домінує над іншими. Одновершинна і багатoverшинна (з рівноправними вершинами) моделі – це окремі випадки макровершинної моделі. Безнизинна модель – ця просто висхідна гілка одновершинної моделі, яка обривається на вершині (ілюзія відсутності акме-вершини тут пов'язана з помилковим ототожненням поняття акме як результату діяльності з процесом досягнення цього результату).

Ільїн В. і Пожарський С. звернули увагу на те, що нарівні з висхідним рухом до *акме* існує протилежний рух вниз у бік найбільшого спаду. Це явище грецькою називається *катаболе* – скачування донизу (рис. 2д).

Синергетичний підхід, який припускає аналіз руху від порядку до хаосу і навпаки, набуває особливо важливого значення в періоди соціальних та індивідуальних криз. Вихід з кризи через *катаболе* відбувається без первинного руйнування структури, а вихід з кризи через «катастрофи» – з руйнуванням структури. Зупинимось більш детально на моделях низинного розвитку.

Схематичне подання моделі системи, яка розвивається (рис. 3), показує, що після досягнення *акме* система продовжує функціонувати, наближаючись до критичної точки зламу. Подальший розвиток може бути реалізовано в трьох напрямках:

1) наступний рівень організації може бути вищим за досягнутий (випадок а) – це відповідає прогресивному, вершинному розвитку;

2) наступний рівень організації залишається на тому ж рівні або спостерігається деякий спад (випадок б), що не сягає проте лінії ОТ – «одноплосинний», стабільний розвиток;

3) наступний рівень організації стає нижчим за вихідний, спостерігається перехід за лінію ОТ (випадок в) – регресивний, низинний розвиток.

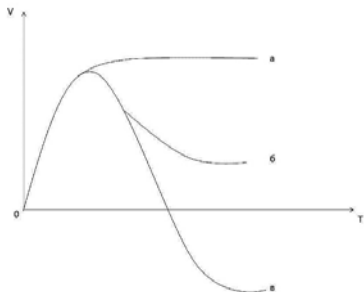

Рис. 3. Модель системи, що розвивається

Із розвитком синергетичної акмеології (а також і фундаментальної акмеології) науковці при прогнозуванні прогресивного особистісно-професійного розвитку (саморозвитку) людини все більше уваги приділяють розвиненій макровершинній моделі (рис. 4).

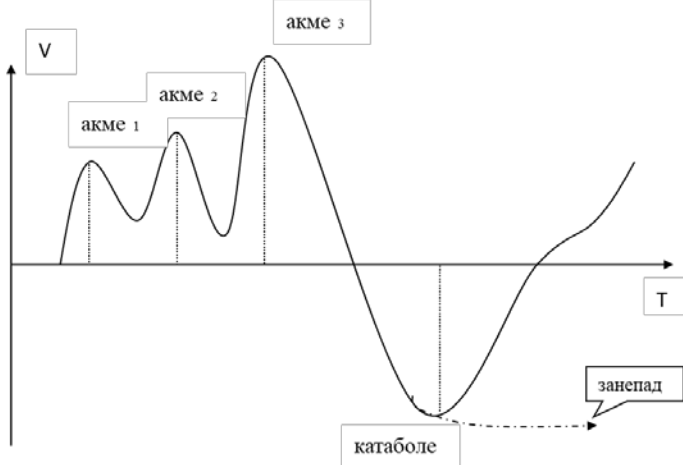

Рис. 4. Розвинена макровершинна модель

При об'єднанні розглянутих моделей в єдине графічне відображення, видно, що на локальному рівні розмах станів, характер піків і спадів можуть відрізнятися. У зв'язку з цим, зручно розглядати мікро- і макроакме, мікро- і макрокатаболе. При цьому мікрокатаболе не досягає лінії ОТ і є тимчасовим локальним спадом функціонування системи, тоді як макрокатаболе, перебуваючи за межею, означає для системи злам і перебудову часто всієї системи її зв'язків і відносин.

Розширення меж поняття акме призводить до необхідності постановки і вирішення проблеми його протилежності – низини (кате). Єдність і, в той же час, відмінність акме і кате дають можливість припустити існування специфічних закономірностей низинного етапу розвитку і його подолання. Якщо акме – це такий граничний стан, досягнення якого означає реалізацію своєї життєвої програми (тобто має позитивний зміст), то кате – це граничний стан загибелі, руйнування, що потребує свого подолання для нового руху до акме.

У фундаментальній акмеології [4; 5] виділяються такі катаболічні моделі (моделі низинного розвитку): кризова, катастатична (сталого низинного розвитку), катастрофічна (трагічна) та анастрофічна (рис. 5).

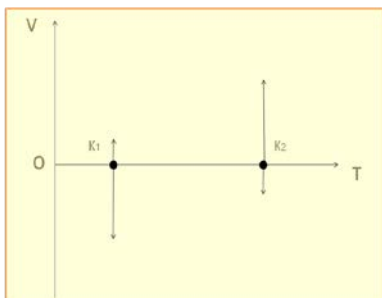
Кризова модель наведена на рис. 5а. Одним із критеріїв розрізнення акме і кате, кризи і катарсису щодо людини і суспільства є показник кількості вироблених цінностей (вісь OV) за певний час (вісь OT).

На осі OT знаходяться точки кризи (K_1) і катарсису (K_2). Особливість цих точок полягає в тому, що кількість вироблених цінностей в них, умовно кажучи, дорівнює нулю. У цих точках система (людина, група людей) зайнята тими внутрішніми процесами, які відбуваються в ній. Вона нічого не створює, але осмислює шляхи свого подальшого розвитку. В точці кризи (K_1) переважає тенденція руху системи до процесів руйнування (негативні значення за віссю OV) – тимчасове повернення на нижчий щабель. Точка кризи в

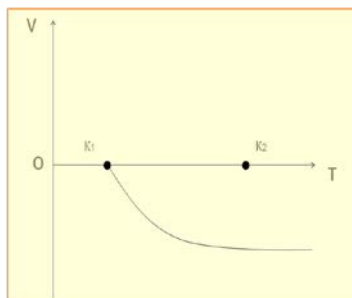

принципі є оборотною – в ній ще існує потенційна можливість повернутися до норми за рахунок відновлення колишніх зв'язків у системі. З іншого боку, система може вибрати кардинальні зміни, зміну своїх сутнісних зв'язків, що може бути пов'язане з ризиком.

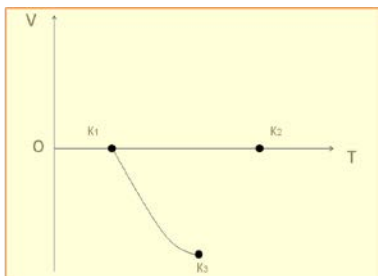
У точці катарсису (K_2) – навпаки – переважає спрямованість на творення, це «очищення» від колишнього занепадницького стану і рух до нового результату (акме). Криза і катарсис, як акме і кате, знаходяться один по відношенню до одного в діалектичному зв'язку, одне переходить в інше. Критичні періоди відіграють роль пунктів визначення напрямку майбутнього розвитку, руйнування старих структур і формування нових.

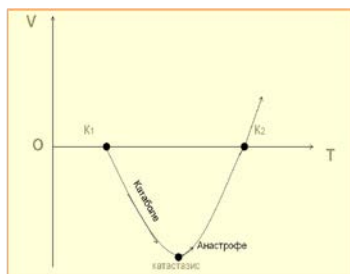
а

б

в

г

Рис. 5 Катаболичні моделі (моделі низинного розвитку)

На рис. 5б показана модель постійного низинного розвитку (катастатична). Точки K_1 і K_2 відповідають точкам кризи і катарсису. Графік йде від точки K_1 в область негативних значень за віссю OV , що означає переважання процесів руйнування, з яких людина не може вийти. Вона нічого принципово нового не виробляє або здійснює деструктивні дії, підтримує свої статки на порівняно низькому рівні, не задається запитаннями про сенс свого існування, а якщо і задається, то вирішує їх для себе песимістично.

Якщо стійкий низинний розвиток характеризує в'янення життєвих сил особистості, то катастрофічна модель описує випадок стрімкого скочування людини за границі умовної осі OT . На графіку (рис. 5в) визначена точка K_3 , після якої він обривається. Ця точка і є точкою кате і відповідає в суспільстві трьом процесам: суїциду – самогубство, геноциду – винищення народів, омніциду – винищення всього живого. Тут руйнування в його крайніх проявах – це кінцева мета, границя розвитку.

Катастрофічна (трагічна) модель розвитку акцентує увагу на тотальному руйнуванні, тобто на такому стані системи, коли відбуваються незворотні порушення в цілісності утворюючих її елементів. Можливість виходу з цього стану залежить від ступеню незворотності процесів, від фактору часу, внутрішніх ресурсів і зовнішніх умов.

На рисунку 5г показана анастрофічна модель розвитку. Ця модель висловлює основну сутність подолання катастрофічного розвитку.

Анастрофе – це поворот від руйнування, низини до руху вгору. В цьому випадку кате розуміється як катастазис – встановлення низинної границі і знаходження виходу, сил для нового підйому. Зупинка в руйнівних проявах пов'язана з тим, що людина, опинившись на дні, починає розуміти

різницю між умовними «низом» і «верхом» існування, визначає для себе верхню межу і починає рухатися до неї. Кате долається, і система виходить до катарсису – очищення (K₂). Точка катарсису – особлива, тому що в ній людина перетинає лінію межі, що розділяє руйнівний і творчий характер діяльності. Тут перед людиною знову постає вибір – повернутися назад або продовжити сходження. Вага пройдених випробувань виявляється настільки серйозною, що цілком імовірно, опинившись в стані катарсису, людина продовжить рух вгору.

Акмеологічне моделювання активно використовується при розробці авторських програм або індивідуальних планів особистісно-професійного розвитку. Вище розглянуті моделі орієнтовані на застосування методу ігromodelювання (акмеологічний тренінг).

На підставі укладеної акмеограми розробляється прогностична траєкторія життєвого і професійного розвитку (саморозвитку) особистості, а також авторська програма її реалізації.

Реалізація індивідуальної життєвої програми передбачає виконання таких етапів:

- 1) визначення бажаного стану (результату);
- 2) визначення ступеню загальної значущості бажаного стану (результату);
- 3) конкретизація властивостей, якими людина володіє в цьому стані;
- 4) самодіагностика;
- 5) розробка програми досягнення бажаного результату;
- 6) реалізація програми;
- 7) корекція дій.

Висновки. Акмеологічне моделювання особистісно-професійного розвитку зрілої людини передбачає включення її в практичну діяльність з урахуванням особливостей

індивідуальних траєкторій розвитку (саморозвитку) та самореалізації. При цьому розробляється стратегія особистісної та професійної життєдіяльності.

Акмеологічне моделювання слугує інструментом при укладанні авторської програми особистісно-професійного самовдосконалення. Моделювання шляху (траєкторії) розвитку (саморозвитку) допомагає віднаходженню шляхів, за якими суб'єкт діяльності може досягти стану акме за певних умов.

Список використаних джерел:

1. Теорія і практика професійної акмеології: *монографія* / Вознюк О.В., Дубасенюк О.А., Костюшко Ю.О., Осадчук Н.П., Сидорчук Н.Г. Житомир : Вид-во ПП «Євро-Волинь», 2020. 392 с.

2. Дубасенюк О.А. Передумови розвитку акмеологічного середовища для підготовки педагога-професіонала: досвід і перспективи розвитку. *Акмеологія – наука XXI століття* : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. В.О. Огнев'юка. К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2011. С.23–27.

3. Бранский В.П., Пожарский С.Д. Социальная синергетика и акмеология. Теория самоорганизации индивидуума и социума. 2-е изд. СПб: Политехника, 2002. 476 с.

4. Кузьмина Н.В. Фундаментальная акмеология как важнейший ресурс процесса повышения продуктивности образования. *Проблеми освіти*: збірник наукових праць. Вип. 84. Житомир-Київ, 2015. С. 14-19.

5. Фундаментальна акмеологія – наука XXI століття: монографія / за заг. ред. В.М. Гладкової, С.Д. Пожарського. К.: Інтерсервіс, 2019. 206 с.

§4.2 АЛЕКСИТИМИЯ ЯК БАГАТОВИМІРНИЙ ФЕНОМЕН (Завязкіна Н.В., Київський інститут сучасної психології та психотерапії, Діденко С.В., Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Вступ. Розвиток цивілізації, видозміни способів життя, загальний розвиток людства – все та багато іншого ускладнює процес адаптації людини. Зростає кількість та якість характеристик, якими вона має володіти, щоб знайти своє місце і зайняти безпечне положення у сучасному світі. Останніми десятиліттями внаслідок науково-технічного прогресу зміни пришвидшуються, а соціум стає все агресивнішим стосовно людини. Наявність алекситимії, що характеризується неадекватною обробкою емоцій, в свою чергу погіршує ситуацію адаптації та виступає одним з найбільш вагомих факторів виникнення будь яких проблем.

Виклад основного матеріалу. Адаптація визначається множинними генетичними, морфологічними, фізіологічними та поведінковими факторами і дозволяє організму пристосовуватися до численних та різноманітних впливів. При цьому соціальні фактори як такі мають значне, якщо не вирішальне, значення для її успішної адаптації. Соціальна поведінка збільшує шанси індивіда вижити і є однією з форм адаптації саме людини, а одним із найважливіших засобів саморегуляції та соціальної взаємодії виступають емоції.

Вивченням питань, пов'язаних із порушеннями емоційної сфери та пов'язаних з цим соматичних розладів займалася велика кількість дослідників, зокрема Б. Любан-Плоцца (2015), Б. Карвасарський (2004), О. Чабан (2004), О. Хаустова (2019), І. Малкіна-Пих (2014), P.Sifneos (1973), G.Taylor (1997), H.Krystal (1988), R. Levant (2009) та інші.

Поширеність алекситимії складає у загальній популяції становить приблизно 10%, тоді як серед пацієнтів із

психосоматичними розладами повідомляється про значно вищий рівень прояву алекситимії (приблизно 40–60%). Алекситимія вважається ключовим фактором, що має зв'язок з розвитком психосоматичного процесу, а також є однією з неврологічних причин фізичних захворювань. Феномен алекситимії пов'язують зі збільшенням смертності, в першу чергу серед чоловіків [4, 5, 6, 10, 18].

Сам термін «алекситимія» (від грец. *a* - відсутність; *lexis* - слово; *thymos* – емоція) був введений психотерапевтом Р. Sifneos в результаті узагальнення спостережень за пацієнтами психосоматичної клініки, і в буквальному перекладі означає «без слів для почуттів» (тобто відсутність слів для опису почуттів).

Загальними рисами, притаманними таким пацієнтам були труднощі ідентифікації власних почуттів, пошуку відповідних слів для їх опису, а також складнощі при розрізненні почуттів та тілесних відчуттів. За його описом для осіб, що страждають алекситимією, характерні такі особливості, як обмежена здатність до розуміння своїх почуттів та емоцій, їх відповідної вербалізації та експресивної передачі іншим. Вони постійно описують фізичні відчуття, часто не пов'язані з будь-яким захворюванням, а свої внутрішні відчуття позначають зазвичай як дратівливість, нудьгу, порожнечу, втому, збудження, напругу і т.д. Їм важко вербалізувати власні почуття. Особи з алекситимією, відрізняються нерозвинутою фантазією, тенденцією до імпульсивності, бідністю міжособистісних зв'язків, відчуттям нудьги та безглуздості контакту [7, 8, 9, 12].

Виділяють декілька груп рис, характерних для осіб з алекситимією: розлади афективних та когнітивних функцій; порушення самосвідомості; особливі уявлення про світ.

Дефіцит когнітивної обробки емоції являє собою основу конструкту алекситимії. Згідно з результатами досліджень

припускається, що особи з високим рівнем алекситимії сприймають слова, пов'язані з хворобою, як більш емоційні порівняно зі словами, що виражають негативні емоції. Така схильність уваги до слів, пов'язаних із хворобою, узгоджується з ідеєю про те, що емоції людей, що мають виражену алекситимію, недостатньо представлені психічно. Це в свою чергу призводить до їх схильності зосереджуватись на соматичних відчуттях, що супроводжують емоційне збудження, і неправильно трактувати їх як ознаки хвороби. Цей механізм лежить в основі зв'язку алекситимії та психосоматичних захворювань [1, 2, 3, 17].

Алексітімія, як багатовимірний риса особистості, що складається з труднощів з ідентифікацією почуттів, труднощів з описом почуттів та зовні орієнтованого мислення, поданням низки досліджень, має позитивну кореляцію з показниками тривоги та депресії. Особи з алекситимією не в змозі регулювати та ефективно справлятися з негативними емоціями після стресових подій, що призводить до збереження негативних емоцій, що, у свою чергу, може призвести до симптомів тривоги та депресії [11, 13, 14, 15, 16].

Важливо відзначити, що психічні наслідки травмуючих або стресових подій можуть пом'якшуватися індивідуальними характеристиками. Алексітімія, як стійка риса особистості, що включає труднощі в ідентифікації та вираженні почуттів, зовні орієнтований стиль мислення і убога уява, пов'язані з розладами, пов'язаними зі стресом. Згідно з гіпотезою стрес-алекситимії, недостатня емоційна поінформованість призводить до неефективного копіngu, що продовжує вплив стресорів і спричиняє проблеми з психічним здоров'ям [4, 13, 18].

Відповідно до цього попередні дослідження виявили значний зв'язок між алекситимією та симптомами стресових розладів, депресією та тривогою [7, 9]. Зокрема, було виявлено, що алекситимія пом'якшує зв'язок між кількістю

травматичних переживань та посттравматичним синдромом. У недавньому дослідженні пацієнтів з інфарктом міокарда також повідомлялося про стримуючий вплив алекситимії на зв'язок між симптомами гострого стресу та посттравматичного стресового розладу [12, 13]. Однак залишається не до кінця зрозумілим, яким чином алекситимія взаємодіє зі стресом; процесом оцінки стресорів, щоб передбачити вплив стресових подій на психічне здоров'я.

Загалом дослідники сходяться на розділенні алекситимії на первинну (алекситимія як риса) та вторинну (алекситимія як стан) згідно з причинами виникнення цього розладу, на що першим вказав Н. Freyberger. Первинна алекситимія визначається як стабільна характеристика особистості. Вважається, що вона пов'язана з психологічними особливостями через порушення емоційної «обробки». Вторинна алекситимія визначається як реакція на наслідки соматичного захворювання [7, 18].

Неясними залишаються також причини появи алекситимічних рис: чи викликані вони вродженими чинниками (наприклад, біохімічним дефіцитом), чи обумовлені прижиттєвими затримками в розвитку через сімейні, соціальні та культурні впливи [8].

Вважається, що в етіології алекситимії, відіграє роль велика кількість факторів. Але ж первинною вважається алекситимія, формування якої пов'язане із дефіцитами у ранньому розвитку дитини, на що вказували психоаналітичні теоретики. Виходячи з цього, первинна алекситимія описується як прижиттєвий диспозиційний фактор, що може призвести до розвитку психосоматичної хвороби.

Одним з перших, хто звернув увагу на зв'язок між емоційними переживаннями людини та її фізичними тілесними скаргами в межах психосоматики був Р. MacLean. Він помітив, що значна частина психосоматичних пацієнтів, з

якими він працював, повідомляли про обмежену здатність використовувати словесні чи символічні сигнали для обговорення та ідентифікації своїх емоцій.

За різними даними серед психосоматичних хворих особи з алекситимією складають приблизно до 64%. Вчені сходяться на думці, що алекситимія є одним з факторів ризику виникнення психосоматичних розладів. Сучасний клінічний досвід та емпіричні дослідження підтверджують наявність взаємозв'язку між алекситимією та психосоматичними захворюваннями, проте алекситимія є характерною і для невротичних розладів, і так само зустрічається у здорових людей.

Соматичні симптоми мають різні психологічні та соціальні функції а також міцно пов'язані з системою переконань окремої особистості. Внутрішні конфлікти, невротичні типи реакцій або психореактивні зв'язки обумовлюють картину органічного страждання, його тривалість, перебіг і навіть резистентність до терапії [10]. Вважається, що помилкове сприйняття навколишнього середовища як агресора та надмірне реагування на нього може бути ключовим фактором зміни способу пізнання, що призводить до незадовільного стану здоров'я, викликає хвороби.

Більш глибоке розуміння зв'язку алекситимії з соматичними захворюваннями може бути важливим для більш ефективної діагностики, профілактики, та прогнозування надання професійної допомоги особам, що мають психосоматичні захворювання. Аналіз характеристик, притаманних особам с алекситимією та ознаками психосоматичних захворювань, сприяє формуванню загальних критеріїв, які треба враховувати при перших зверненнях до фахівців.

Психосоматичні та споріднені розлади характеризуються стійкою соматичної симптоматикою, що

протікає на тлі непропорційно інтенсивних або дезадаптивних думок, почуттів і реакцій у відповідь на ці симптоми і відповідні проблеми зі здоров'ям. Ці розлади завдають дискомфорт і часто негативно впливають на соціальну, професійну, навчальну та інші види діяльності хворого. В цю групу розладів включають конверсійний розлад, іпохондричний розлад, психологічні фактори, що впливають на медичні стани, психосоматичні розлади.

Незалежно від того, чи пов'язані симптоми з соматичним захворюванням, пацієнти надмірно турбуються з приводу цих симптомів та їх можливих катастрофічних наслідків, і їх буває дуже важко заспокоїти. Нерідко буває, що спроби заспокоїти сприймаються ними як несерйозне ставлення лікаря до симптомів, що, в свою чергу, викликає ще більшу тривогу стосовно власного стану здоров'я.

Побоювання за своє здоров'я часто займають центральне місце в житті пацієнта, а часом починають грати всепоглинаючу роль. Пацієнти дуже тривожаться про своє здоров'я і часто бувають надзвичайно чутливі до побічних ефектів ліків. Пацієнти з психосоматичними симптомами можуть стати залежними від інших, вимагаючи допомогу, емоційну підтримку та сердитися, коли їх потреби не задовольняються іншими. Вони можуть також загрожувати самогубством або робити суїцидальні спроби. Такі хворі часто бувають незадоволені якістю медичної допомоги, вони зазвичай переходять від одного лікаря до іншого або звертаються відразу до декількох лікарів.

Важливим є розгляд чотиривимірної моделі психологічних симптомів, що пов'язує та пояснює такі прояви переживання психологічних проблем, як загальний дистрес, депресія, тривога та соматизація. Розрізнення цих феноменів є достатньо складним. Виходячи з чотиривимірної моделі психологічних симптомів дистрес розглядається як

четвертий вимір психопатології, у групі з депресією, тривогою та соматизацією. Дистрес - це найосновніше, найзагальніше, найбільш «нормальне» вираження переживання психологічних проблем. Загалом дистрес не залежить від депресії, тривоги та соматизації. Однак виходячи з досвіду практики, дослідники зазначають, що ці чотири виміри співвідносяться, імовірно, тому, що напруга, що веде до дистресу також може викликати порушення, що лежать в основі депресії, тривоги або соматизації у вразливих людей.

Виділяється дві моделі, які пояснюють роль алекситимії у формуванні психосоматичних порушень. Модель «заперечення» спирається на ідею глобального гальмування афектів. Згідно з цією моделлю можна припустити оборотність синдрому алекситимії. Однак у багатьох осіб алекситимічні прояви незворотні навіть при тривалій та інтенсивній психотерапії. Такі люди залишаються нездатними до усвідомлення емоцій та фантазування. Більш адекватною у такій ситуації є «модель дефіциту», згідно з якою має місце розуміння, що не гальмування, а саме відсутність окремих психічних функцій, що може призводити до незворотного зниження здатності символізувати інстинктивні потреби та фантазувати.

Важливим вбачається також зв'язок алекситимії, психосоматичних захворювань та захисних механізмів, які використовує особа в ситуаціях стресу. Замість використання невротичних засобів захисту, особи із алекситимією найбільш ймовірно використовують примітивні захисні механізми, такі як розщеплення, проєктивна ідентифікація та, власне, соматизація.

Висновки. В ході дослідження було проаналізовано поняття алекситимії та висвітлення даного феномену у науковій літературі як вітчизняних, так і іноземних вчених.

Опрацювання накопиченої з даної теми літератури дає змогу зробити висновки щодо історичних підходів у вивченні алекситимії, притаманних їй рис та проявів, зв'язків, які даний феномен має з іншими психологічними конструктами, а також зробити припущення стосовно майбутнього напрямку у дослідженні цього феномену.

Було встановлено наявність великої кількості зв'язків, зокрема психологічних особливостей осіб з психосоматичними порушеннями; зв'язок алекситимії з депресивними проявами, дистресом, як реакцією на життєві труднощі, а також емоційною нестійкістю та слабо сформованою регуляцією емоційної сфери. Було встановлено, що алекситимія має цікавий зв'язок із комунікабельністю – особи, що мають виражені складнощі в емоційній сфері менше потребують спілкування з іншими, не вміють цього робити, або отримують від нього значно менше задоволення, ніж особи, що не мають алекситимії.

Список використаних джерел:

1. Карвасарский Б. Д. Клиническая психология / Б. Д. Карвасарский. СПб.: Питер, 2004. 553 с.
2. Хаустова О. О. Психосоматичні маски тривоги [Електронний ресурс] / О. О. Хаустова // Український медичний часопис. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.umj.com.ua/article/160744/psihosomatichni-maski-trivogi>.
3. Чабан О. С. Психосоматична медицина (аспекти діагностики та лікування) / О. С. Чабан, О. О. Хаустова. – Київ, 2004. – 96 с.
4. Alkan H, Artwig, E., Crayen, C., Heuser, I., Eid, M., 2014. It's in the mix: psychological distress differs between combinations of alexithymic facets. *Front. Psychol.* 5, 1259.

5. Andridge, R.R., Little, R.J., 2010. A review of hot deck imputation for survey nonresponse. *Int. Stat. Rev.* 78, 40–64.
6. Bagby, R.M., Parker, J.D., Taylor, G.J., 1994. The twenty-item Toronto Alexithymia Scale–I. Item selection and cross-validation of the factor structure. *J. Psychosom. Res.* 38: 23–32.
7. Freyberger H. Supportive psychotherapeutic techniques in primary and secondary alexithymia / H. Freyberger. // *Psychotherapy and Psychosomatics*. – 1977. – №28. – pp. 337–342.
8. Goerlich K. S. The Multifaceted Nature of Alexithymia – A Neuroscientific Perspective [Электронный ресурс] / Katharina S. Goerlich // *Frontiers in Psychology*. – 2018. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6124373/>.
9. Hiirola, A., Pirkola, S., Karukivi, M., Markkula, N., Bagby, R.M., Joukamaa, M., Jula, A., Kronholm, E., Saarijarvi, S., Salminen, J.K., Suvisaari, J., Taylor, G., Mattila, A.K., 2017. An evaluation of the absolute and relative stability of alexithymia over 11 years in a Finnish general population. *J. Psychosom. Res.* 95, 81–87.
10. Kauhanen J. Alexithymia and risk of death in middle-aged men. / J. Kauhanen, G. A. Kaplan, R. D. Cohen. // *Journal of Psychosomatic Research*. – 1996. – №41. – pp. 541–549.
11. Krystal H. *Integration and Self-Healing: Affect, Trauma, and Alexithymia* / H. Krystal. – Hillsdale: NJ, 1988. – (Analytic Press).
12. Levant R. F. Gender differences in alexithymia / R. F. Levant, R. J. Hall, C. M. Williams. // *Psychology of Men & Masculinity*. – 2009. – №10. – pp. 190–203.
13. Levant R. F. The normative Male Alexithymia Scale: Measurement of a gender-linked syndrome / R. F. Levant, G. E. Good, S. W. Cook. // *Psychology of Men & Masculinity*. – 2006. – №7. – pp. 212–224.
14. Lumley M. A. How are alexithymia and physical illness linked? A review and critique of pathways / M. A. Lumley,

L. Stettner, F. Wehmer. // *Journal of Psychosomatic Research*. – 1996. – №41. – pp. 505–518.

15. MacLean P. D. Psychosomatic disease and the visceral brain; recent developments bearing on the Papez theory of emotion / P. D. MacLean. // *Psychosomatic Medicine*. – 1949. – №11. – pp. 338–353.

16. Parker J. D. Alexithymia: Relationship with ego defense and coping styles / J. D. Parker, G. J. Taylor, R. M. Bagby. // *Comprehensive Psychiatry*. – 1998. – №39. – pp. 91–98.

17. Sifneos P. E. The prevalence of 'alexithymic' characteristics in psychosomatic patients / P. E. Sifneos. // *Psychotherapy and Psychosomatics*. – 1973. – №22. – pp. 255–262.

18. Taylor G. J. Disorders of Affect Regulation: Alexithymia in Medical and Psychiatric Illness / G. J. Taylor, R. M. Bagby, J. D. Parker. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

§4.3 ОСОБЛИВОСТІ ПРОКРАСТИНАЦІЇ ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ З РІЗНИМИ ВИДАМИ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ (Коляда Н.В., Сумський державний університет, Малус С.О., Сумський державний університет)

Вступ. Відомо, що на сьогодні феномен прокрастинації з кожним днем стає все більш популярним в межах вивчення психологічних проблем. Аналіз прокрастинації стає розповсюдженим через стрімкий розвиток сучасних технологій, глобалізації, трансформації різних сфер життя, які впливають на психіку особистості в цілому. Серед такого потоку змін людина перебуває у стресовому стані, що може впливати на ефективність виконання різнопланових актуальних задач. Справляючись з важкими життєвими труднощами, людина здатна проявляти свою індивідуальну стратегію у вигляді копінг-поведінки, яка базується на вже існуючих адаптивних чи неадаптивних копінг-стратегіях.

Відомо, що копінг-стратегія уникнення має прямолінійний зв'язок з прокрастиною особистості. Так, відсторонення від стресових факторів шляхом уникнення схоже з механізмом прояву прокрастинації. На основі активної прокрастинації людина може використовувати адаптивні копінг-стратегії для вирішення актуальної задачі, а процес уникнення може бути пов'язаним з неадаптивними копінг-стратегіями, що негативно буде впливати на успішність індивіда як в професійному плані, так і в побуті.

Виклад основного матеріалу. Варто зауважити, що вивченням феномену прокрастинації займалися такі відомі науковці, як: В. Барабанщикова, С. Бранлоу, Я. Варварічева, Є. Ільїн, Р. Классен, А. Клімова, В. Кнауус, В. Ковиліна, К. Лей, Н. Мілграм, Д. Моурер, Р. Різінгер, П. Рінгенбах, Ф. Семенова, Е. Таціліна, Н. Шухова та ін.

Провідні дослідження копінг-поведінки особистості зазначені в наукових роботах М. Берєбіна, Ф. Березіна, Дж. Вайллайнта, Л. Вассермана, В. Воловика, Р. Лазаруса, С. Фолкмана, Н. Сироти, В. Ялтонського, М. Рейхертса та інших.

Отже, феномен прокрастинації є актуальною проблемою, коли особистість намагається отримати більше результатів за короткий проміжок часу, взявши на себе велику кількість завдань водночас, не усвідомлюючи багатьох процесів, що відбуваються з психологічним станом. З огляду на це, актуальність даного дослідження полягає у детальному вивченні зв'язків між механізмами прокрастинації та стратегіями копінг-поведінки у різних сферах життя індивіда. Важливість роботи зумовлена також недостатньою кількістю досліджень проблеми виникнення прокрастинації та її безпосереднього впливу на процеси копінг-поведінки особистості в професійній діяльності, а саме студентів, які активно займаються громадською діяльністю.

За науковим дослідженням М. Вересової, яка вивчала зв'язки між прокрастинацією, стресом і копінгом у професійній діяльності людей, які займають керівні посади, слід акцентувати увагу на тому, що існує значна кореляція між прокрастинацією і стресом, між прокрастинацією та подоланням уникнення, а також негативна значуща кореляція між прокрастинацією та проактивною копінг-поведінкою [1].

В першу чергу слід зазначити, що прокрастинація негативно пов'язана з проактивною копінг-поведінкою, проактивними компетенціями з подолання стресу та стратегічним плануванням. Саме проактивне подолання передбачає сприйняття складних ситуацій як викликів, а не як загроз. Зарубіжні науковці визначили, що прокрастинація зменшується з віком через те, що впродовж життя навчаються ефективним стратегіям саморегуляції [2], [3].

Розглядаючи причини прокрастинації, варто відзначити існування різних точок зору науковців. Так, Є. Ільїн [4] та Таціліна О. [5] під причинами прокрастинації вбачають «мотиваційну недостатність», особливу форму відповідної поведінки зі стресовою ситуацією, опір встановленим нормам і правилам, страх перед невдачами, який пов'язаний з низькою самооцінкою.

Існує думка, що прояв прокрастинації залежить від особистісних факторів. Так, було встановлено зв'язок між проявом прокрастинації і неадаптивним рівнем перфекціонізму. Так, в роботі Валіулліна Є. показана залежність прокрастинації від зовнішньої мотивації [6].

Проаналізувавши основні дослідження прокрастинації, можна звернути увагу на те, що основними складовими причин прокрастинації є когнітивний, поведінковий та емоційний компонент. На основі наукової роботи В. Ковиліна можна виділити взаємозв'язок прокрастинації та емоційної сфери: страхом невдачі і невротизації та імпульсивністю. Нерідко страх успіху або невдачі може бути проявом ірраціональної поведінки, а відповідно і проявом прокрастинації. Саме такі страхи можуть породжувати тривожні та емоційно нестабільні стани особистості [7].

Відповідно до наукової роботи К. Муздибаєва, копінг може бути зрозумілий як фактор психологічного комфорту та психічного благополуччя, як в професійній діяльності, так і в соціальному оточенні в цілому. Основне призначення копінгу полягає у пристосуванні людини до навколишнього середовища та збереженні гомеостазу, при якому копінг-поведінка індивідуума сприяє контролю над ситуацією, послаблюючи чи пом'якшуючи негативний вплив [8].

Були визначені причини прокрастинації П. Стілом, який виділив зв'язок феномену прокрастинації з самоефективністю та перфекціонізмом. Відповідно було зазначено, що при

низькому рівні перфекціонізму або високому рівні самоефективності особистість буде мати низький рівень прокрастинації або навіть її відсутність. А при низькому рівні самоефективності та високому рівні перфекціонізму – індивід буде мати виражений рівень прокрастинації. Але, за основну ідею автор визначав причину відкладання у надмірній імпульсивності прокрастинаторів, з чого ми можна зробити висновок, що чим більш очікувані результати індивідом від будь-якої задачі, тим нижчий рівень відкладення цієї задачі [9].

Відповідно, в своїх дослідженнях П. Стіл зробив висновок, що прокрастинатори віддають пріоритет тільки тому виду діяльності, який принесе найбільшу користь. Дану теорію П. Стіл назвав «теорією тимчасової мотивації», згідно якої такі люди мають схильність відкладати свої задачі лише тоді, коли на їхню думку, користь від виконання роботи буде мінімальна чи взагалі відсутня [9].

Проаналізувавши дослідження Л. Яніс і Л. Манн, був визначений важливий компонент складу прокрастинації – нездатність приймати рішення. На основі результатів, автори визначали прокрастинацію як неефективну або неадаптивну копінг-поведінку індивіда при потраплянні у стресову ситуацію виконання важкої роботи, яку потенційний прокрастинатор буде уникати [10].

В науковій роботі Дж. Стара було виявлено низьку та помірну кореляцію між трьома основними стилями лідерства та копінг-поведінкою, такими як позитивна переоцінка, пошук соціальної допомоги та негативний копінг уникнення чи втеча [11].

Таким чином, поняття копіngu визначається як дія, яку людина може зробити, щоб запобігти виникненню стресу або мати можливість керувати вже наявним стресом.

Дослідження проводилося у 2022 році на основі застосування онлайн-платформи Google. У дослідженні взяли

участь студенти віком від 17 до 23 років з різних університетів України.

Після отримання результатів дослідження було проведено їх математичну обробку, наукове обґрунтування та моделювання з використанням пакетів прикладних програм (MS Excel).

Під час дослідження використовувались такі методики, як: Шкала загальної прокрастинації Tuckman (адаптація Т. Крюкової) та Опитувальник копінг-стратегій (скорочена форма) С. Едісон, Д. Сарпондж, Дж. Кіблер, П. Дубберт, М. Сінх (2007).

Загальна кількість досліджуваних становить 64 студента з різних регіонів України. З них 44% студентів 17-18 років, 36% студентів 19-20 років та 20% студентів 20-25 років. Можна зазначити, що переважна більшість студентів зі східного регіону (41%), з центральної України – 39%, 17% – із західного регіону та 3% студентів із південного регіону України. В опитуванні взяли участь 66% дівчат та 34% юнаків.

На першому етапі нашого дослідження було проведено обчислення показників прокрастинації (особистісна, ситуативна та загальна прокрастинація). За допомогою шкали загальної прокрастинації Tuckman (адаптація Т. Крюкової) встановлено, що середнє значення ситуативної прокрастинації дорівнює $4,5 \pm 0,3$, особистісної прокрастинації $9,2 \pm 0,5$, а середнє значення загальної прокрастинації, в цілому, визначено $50,2 \pm 2,4$.

Показник коефіцієнта варіації особистісної прокрастинації є 51,8%; за шкалою ситуативної прокрастинації – 49,2%; за шкалою загальної прокрастинації – 57,8%. В даному випадку $V > 33\%$, тобто це свідчить про те, що сукупність є неоднорідною.

На другому етапі нашого дослідження був проведений обрахунок показників копінг-стратегії (взаємодія зі стресом або адаптивні копінг-стратегії, уникнення стресору або

неадаптивні копінг-стратегії). Відповідно були отримані наступні результати. Так, середнє значення показника взаємодії зі стресом (адаптивна копінг-стратегія) є $38,3 \pm 0,7$, а за показниками уникнення стресору або неадаптивна копінг-стратегія середнє значення становить $38,0 \pm 0,7$.

Показник коефіцієнта варіації за шкалою взаємодії зі стресом коефіцієнт варіації дорівнює 15%, а за шкалою уникнення стресору – 14%. Варто зазначити, що в даному випадку $V < 33\%$, тобто сукупність вважається однорідною.

Під час використання методики «Опитувальник копінг-стратегій: скорочена форма» слід зазначити відсоткову належність низького, середнього та високого рівня за статтю досліджуваних. Так, низький рівень взаємодії зі стресом мають лише 1,6% жінок, серед досліджуваних чоловіків низький рівень взаємодії зі стресом не відзначено. Середній рівень взаємодії зі стресом (адаптивна копінг-стратегія) встановлено серед 29,7% чоловіків та 50% жінок, а високий рівень адаптивної копінг-поведінки мають 4,7% чоловіків та 14,1% жінок. Це може свідчити про те, що серед досліджуваних домінуючим є середній рівень копінг-поведінки за шкалою взаємодії зі стресом.

Цікавим виявився той факт, що низький рівень копінг-стратегій за шкалою уникнення стресору не визначено серед жодного з респондентів, в той же час, 28,1% чоловіків та 57,8% жінок мають середній рівень неадаптивної копінг-поведінки, а високий рівень за шкалою уникнення стресору мають лише 6,3% чоловіків та 7,8% жінок. Отримані результати, можуть свідчити про домінуючий середній рівень неадаптивної поведінки серед досліджуваних студентів. Таким чином, переважна більшість студентів використовує методи уникнення стресових факторів, використовуючи деструктивні методи виходу зі стресових ситуацій.

Наступним кроком нашого дослідження було визначення кореляційних зв'язків показників прокрастинації з показниками копінг-стратегії опитаних студентів. Так, за даними кореляційного аналізу встановлено, що критерій значимості дорівнює 0,24 при $p < 0,05$ та 0,31 при $p < 0,01$ (рис. 1).

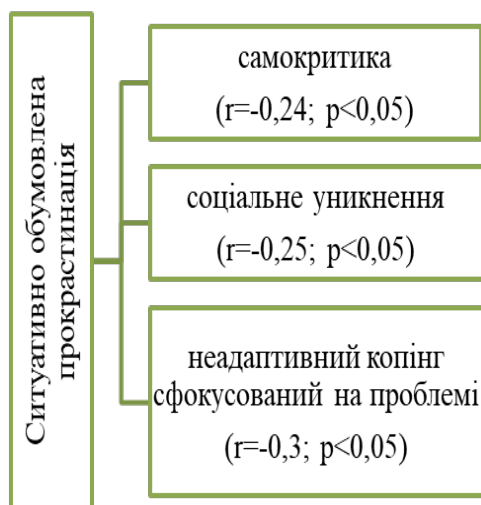

Рис. 1. *Схема зв'язків ситуативно обумовленої прокрастинації з показниками копінг-стратегій*

Разом з тим, був встановлений зворотній достовірний зв'язок ситуативної прокрастинації зі шкалами копінг-стратегій самокритики ($r = -0,24$; $p < 0,05$), соціального уникнення ($r = -0,25$; $p < 0,05$) та неадаптивного копінгу, сфокусованого на проблемі ($r = -0,3$; $p < 0,05$). Можна висунути припущення, що чим більший рівень ситуативно обумовленої прокрастинації у особистості, тим нижчий рівень самокритики, використання уникнення стресору через соціум та в цілому використання неадаптивної копінг-поведінки

сфокусованої на проблемі. Це може свідчити про те, що при наявності стресового фактору особистість схильна виконувати ті чи інші задачі при наявності внутрішньої та зовнішньої мотивації, а отже не буде уникати соціальних контактів та використовувати самокритику як метод уникнення стресу.

Слід зазначити, що особистісна прокрастинація має прямий достовірний зв'язок з ситуативною ($r=0,49$; $p<0,01$) та загальною прокрастинацією ($r=0,87$; $p<0,01$) (табл. 1).

Таблиця 1

Інтеркореляційна матриця показників прокрастинації

Показники	Особистісна	Ситуативна	Загальна
Особистісна	1		
Ситуативна	0,49*	1	
Загальна	0,87*	0,69*	1

Примітка: * – достовірне значення показників СПА на рівні $p<0,01$

Відповідно до отриманих результатів, був також визначений прямий достовірний зв'язок ситуативної прокрастинації із загальною прокрастинацією ($r=0,69$; $p<0,01$), що може свідчити про наявність у респондентів бажання виконувати задачі тільки при достатній мотивації, що впливає на високий рівень загальної прокрастинації особистості та відкладанні справ на потім у різних сферах життя. Це доводить те, що при усвідомленні особистості негативних наслідків відкладання справ на потім впливає на мотивацію особистості і загальну прокрастинацію в цілому.

Звернемо увагу на наступний аналіз отриманих результатів дослідження. Був встановлений прямий достовірний зв'язок адаптивного копінгу сфокусованого на проблемі з адаптивним копінгом сфокусованим на емоціях ($r=0,40$; $p<0,01$) та шкалою взаємодії зі стресом ($r=0,85$; $p<0,01$).

Аналогічним чином, був встановлений прямий достовірний зв'язок адаптивного копінгу сфокусованого на емоціях зі шкалою взаємодії зі стресом ($r=0,83$; $p<0,01$). Поряд з цим, встановлений прямий достовірний зв'язок шкали уникнення стресору з неадаптивним копінгом сфокусованим на проблемі ($r=0,77$; $p<0,01$) та неадаптивним копінгом сфокусованим на емоціях ($r=0,80$; $p<0,01$). Це свідчить про те, що при наявності високого рівня неадаптивного копінгу у особистості відповідно буде високий рівень уникнення стресового фактору та буде частіше використовуватися деструктивні методи подолання стресових ситуацій.

На основі результатів було визначено, що серед досліджуваних домінуючим рівнем копінг-поведінки за шкалами взаємодії зі стресом та уникнення стресору є середній. Таким чином, більшість студентів використовує методи взаємодії зі стресором і його уникнення, використовуючи якісні та одночасно деструктивні методи його подолання.

Було встановлено, що чим вищий рівень ситуативної прокрастинації має особистість, тим нижчий буде рівень самокритики та уникнення стресору за допомогою соціальних контактів. При цьому, особистість з ситуативною прокрастинацією може виконувати задачі за наявності внутрішньої та зовнішньої мотивації, що може мати прямий зв'язок з впливом оточення, використовуючи соціум задля вирішення складнощів. Відповідно, прослідковується тенденція зворотного зв'язку прокрастинації з неадаптивними копінг-стратегіями.

Список використаних джерел:

1. Veresova M. Procrastination, stress and coping among primary school teachers. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2013.

2. Greenglass, E. Chapter 3. Proactive coping. In E. Frydenberg (coord.), *Beyond coping: Meeting goals, vision, and challenges*. London: Oxford University Press. 2002.
3. Diaz-Morales, J. F., Cohen, J. R. & Ferrari, J. R. An integrated view of personality styles related to avoidant procrastination. *Personality and Individual Differences*. 2008. Vol. 45. P. 554–558.
4. Ильин Е.П. Работа и личность. Трудоголизм, перфекционизм, лень. – СПб.: Питер. 2011. С. 224.
5. Тащилина Е.А. Исследование прокрастинации и перфекционизма у студентов университета различных направлений подготовки : дис. канд. псих. наук : по направлению. Екатеринбург, 2014. С. 79. URL: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/27974/1/m_th_taschilina_2014.pdf. (дата звернения: 13.05.2022).
6. Валиуллина Е.В. Локус воспринимаемого контроля и уровень прокрастинации. Научно-методический электронный журнал «Концепт» № 8, 2018. URL: <https://lokus-vostrinimaemogo-kontrolya-i-uroven-prokrastinatsii.pdf> (дата звернения: 18.04.2022).
7. Ковылин В.С. Теоретические основы изучения феномена прокрастинации. *Личность в меняющемся мире: здоровье, адаптация, развитие*. 2013. № 2 (2). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-osnovy-izucheniya-fenomena-prokrastinatsii/viewer> (дата звернения: 10.11.2021).
8. Muzdybaev K. “Coping strategy with life’s difficulties”. *Zhurnal sotsiologii i sotsial’noi antropologii*. 1998. Vol. 1, no. 2, P. 100–111. URL: https://www.rsuh.ru/upload/main/vestnik/ppo/vestnik_ppo_4_2020_5.pdf (дата звернения: 07.05.2022).
9. Steel P. The Nature of Procrastination: A Meta-Analytic and Theoretical Review of Quintessential Self-Regulatory Failure. *Psychological Bulletin*. 2007. № 133. P. 65–94. URL: https://psyjournals.ru/files/75200/pno_1_2015_zvereva.pdf (дата звернения 11.05.2022).

10. Janis I. and Mann L. Decision Making. A Psychological Analysis of Conflict, Choice, and Commitment. New York, The Free Press, A division of Macmillan Inc. 1979. P. 488.

11. Stare, J., Pezdir, M. & Eva, B. Links between Perceived Leadership Styles and Self-reported Coping Strategies. Psychological topics. 2013. Vol.22 (3). P. 413-430.

§4.4 ЗАВДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (Савчин М.В., Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка)

Вступ. Сучасний духовно-моральний, соціально-психологічний та економічний стан українського суспільства визначається об'єктивною соціально-економічною ситуацією, зокрема, зараз війною та станом суспільної, побутової та індивідуальної свідомості [1]. На нього фундаментально впливають ідеї та концепції, які досліджуються гуманітарними науками та підходи, які пропонуються до реалізації для практичних соціальних фахівців (політиків, практичних педагогів і психологів та ін.). Російсько-українська війна дуже виразно виявила та загострила гуманітарні проблеми українського суспільства, зокрема, та західної цивілізації загалом, особливо в результаті антилюдської агресії росії. У повоєнний час з причини обмеженості матеріальних та людських ресурсів, злободенності проблем розвитку суспільства та нової історичної місії України в розвитку західної цивілізації українське суспільство не може собі дозволити, щоб гуманітарні науки досліджували не головні, а периферійні, не визначальні проблеми. У повоєнний час вчений-гуманітарій не може собі вільно розмірковувати на будь-яку проблематику без орієнтації на конкретні проблеми українського суспільства. Це особливо стосується психологічної науки та психологічної практики.

Виклад основного матеріалу. В українській психологічній науці, як і у світовій психології загалом існують методологічні, теоретичні, прикладні і практичні проблеми.

Методологічні проблеми психології. Методологія має постійно спрямовувати психологію на цілісне вивчення

реальної природи внутрішнього світу людини, виявляти головні, а не периферійні тенденції, зміни та аналізувати, насамперед, а не тільки акцентуацію, на здоровий розвиток, а не тільки на відхилення чи патологію, а також чинники та соціально-психологічні механізми, які зумовлюють ці процеси, забезпечити цілісний розгляд природи психіки та особистості, її духовності та моральності [2; 3; 4; 5].

Психолог-дослідник має забезпечити цілісність процесу пізнання через максимальну відкритість до того, що є реальним і справжнім у сприйнятті людини [6; 7; 8] та уникати власних фонових метафоричних уявлень про психіку та особистість, не акцентуючи увагу на другорядних фактах. Звичайно, «індивідуальні світоглядні уявлення вченого не можна повністю усунути із соціально-наукового пошуку» [9, С.182], бо «наука ґрунтується не лише на фактах, а й на складному арсеналі людського досвіду. Прагнення до беззаперечних, нейтральних щодо світогляду норм людського функціонування є донкіхотством та обов'язково перебуває поза межею суто емпіричних методів» [10, С.173]. Це означає, що у процесі дослідження неможливо зберігати чисту «неупередженість», але одночасно ученому-психологу «слід встановити зв'язок між усією реальністю та академічним предметом психології» [11, С.152]. «Сукупність метафізичних та епістемологічних припущень, а також теолого-філософських напрацювань формує нанаметоди і способи наукової діяльності у сфері психології» [12, С.151].

Одним із завдань методології взагалі та методології психології, зокрема, є чітке розрізнення онтологічного та епістемологічного підходів, тобто природи буття і природи пізнання. Так, згідно класичного реалістичного підходу, об'єкт дослідження визначає методологію його вивчення, що передбачає наступне: наука починається із знайомства з об'єктом вивчення задля кращого його дослідження. Це

означає, що об'єкт дослідження «визначає» найкращий спосіб подальшого його вивчення, внаслідок чого з'ясовується метод дослідження, який найкраще відповідає об'єкту [13]. Іншими словами, психологічна реальність визначає методологію і спосіб пізнання, а не навпаки, способи пізнання визначають, що є реальністю і що слід вважати знанням. У сучасній психології часто методологія розглядається незалежно від реальності, більш того вважається, що з допомогою методологічного інструментарію можна створювати нову психологічну реальність. Постає питання чи така, штучно створена реальність буде природовідповідною – відповідати здоровій психіці та особистості [14]. У цьому плані слід критично оцінювати ідеї сучасної генетичної психології.

Для психологічної науки надважливою методологічною проблемою є розгляд, а точніше, врахування трансцендентної складової у внутрішньому світі особистості [15; 16; 17; 18; 19; 20]. Аналіз показує, що у ХХ ст. у психології сталася спрямована редукція уявлення про внутрішній світ людини, коли непомітно для дослідників під впливом позитивістської парадигми природничих наук психологи знехтували духовною складовою цього світу [21]. У своїй більшості психологи амбівалентно ставляться до проблеми духовності особистості, а часом навіть заперечують реальність її духовного начала. Так, у аксеології особистості не враховуються найвищі цінності особистості та її життя – духовні, а якщо й враховуються, то зводяться до загальнолюдських цінностей. Між тим, серед останніх не всі є позитивно-конструктивними, а є й деструктивні, про що свідчить тенденції розвитку сучасної цивілізації, історична ситуація війни в результаті нападу росії на Україну.

Сучасна психологія має орієнтуватися на цілісне уявлення про людину в єдності духу, душі і тіла [22]. Це

означає, що сама психіка (та особистість) людини зумовлена не тільки соціальним (соціально-психологічним), соматичним (тілесність) чинниками, а й самоактивністю, коли вона сама впливає на себе, на свою психіку та особистість (саморегуляція, самовпливами, самоактивність, самосуб'єктні впливи). Але існує ще одна детермінанта – духовність трансцендентного походження. Сформульована на рубежі ХХ і ХХІ ст. духовна парадигма психології [23; 24; 25; 26] лише починає усвідомлюватися психологами, а найчастіше проявляється тотальний спротив на рівні методології, теорії, прикладного знання та на формулювання конкретних практичних рекомендацій.

Теоретичні завдання української психологічної науки. Неупереджений аналіз показує, що, якщо вітчизняні психологи активно й аналізують психологічні проблеми, які виникають у суспільстві, то найчастіше «йдуть» за проблемами (появилися проблема і всі дослідника дружньо беруться за її вивчення), наприклад, чи то булінг, депресивні стани під-час війни, конфлікти та ін. Одночасно, дослідники не спрямовують зусилля на випереджуюче наукове прогнозування виникнення потенційних проблем розвитку українського суспільства, до розв'язання яких могли б активно долучитися. Основну увагу психологи звертають на дослідження негативних феноменів, зокрема, проблеми патології, відхилення та акцентуації у психічному та особистісному, конфліктність, булінг тощо. Свого часу у теоретичному і методологічному планах психологи надто багато приділяли уваги дослідженню толерантності та асертивності як амбівалентних, а точніше, шкідливих щодо моральності якостей особистості, досліджували психологічний комфорт атеїста, але чомусь не досліджується психологічний комфорт духовно та морально розвиненої

особистості тощо. У наш час недостатньо досліджують характеристики здорової психіки та здорової особистості.

У сучасній українській психології відсутня хоч би орієнтовна цілісна, більш-менш загально прийнята теорія особистості. Найчастіше у монографіях, дисертаціях, статтях, підручниках та посібниках аналізується різні підходи до проблеми особистості в окремих класичних, неklasичних і постнеklasичних напрямках [27; 28; 29]. За такого підходу дослідник залишає за собою право орієнтуватися на власну «концепцію» особистості, часто фрагментарну, з акцентуацією на окремі її структурні елементи. У розгляді особистості перебільшено акцентується увага на несвідомому та минулому в житті особистості та недостатньо звертається увага на свідомому, надсвідомому (духовному) та майбутньому, нехтуються її свідомі і здорові мрії, автентичні екзистенційні переживання часу, вічності, щастя, автентичного смислу життя тощо. Акцентування на несвідомому фактично передбачає, що особистість не може бути здатною бути вільною, самоврядною. Це призводить до того, що досить поширеним в Україні є психоаналітичний напрям психологічної практики [30; 31; 32]. Це також означає, що у плані психологічної освіти студент-психолог як майбутній фахівець не засвоює цілісне уявлення про особистість, а найчастіше, засвоює суб'єктивні погляди конкретних авторів і викладачів. У багатьох університетах, де готують психологів, курс психології особистості не є головним, часто віднесений до блоку вибіркових дисциплін, що легко виявити, аналізуючи освітні програми, навчальні плани та розклади занять для студентів-психологів у провідних університетах.

Аналіз показує, що з деякою упевненістю можна стверджувати, що усталеними поглядами в розгляді особистості є уявлення про самосвідомість як психологічний

центр особистості; про спонукальну (звичайно, не слід використовувати термін мотиваційна сфера, бо мотив є тільки одним складником серед багатьох інших цього системного феномену) сферу особистості, в якій фундаментальними є потреби особистості у самоствердженні, самовираженні, самореалізації, самотрансцендентації, яка характеризується типом спрямованості (духовна, моральна, просоціальна, аморальна, асоціальна, антисоціальна); про ресурсність (потенціал) особистості (задатки, здібності, нахили; інтелект, досвід, характер, воля, емоційно-почуттєва сфера) та природню основу особистості (тип н.с., темперамент, тип конституції тощо).

У вітчизняній психології надто акцентується увага на індивідуальності особистості, яка має сильні і слабкі сторони [33] та одночасно недостатньо звертається увага на спільнісному (духовні та моральні цінності), що єднає всіх людей. Реалізація в психологічній практиці стратегічної орієнтації тільки на індивідуально-неповторному в повсякденному житті призводить до роз'єднаності людей, спрямовує на досягнення індивідуальної свободи без врахування свободи іншого та на уникнення відповідальності за іншого. Культивування такої орієнтації не сприяє становленню здорових та ефективно діючих спільнот, морально здорових міжособистісних стосунків у різних сферах життєдіяльності тощо [34].

Наші монографічні дослідження показують, що фундаментальним критерієм істинності психологічної концепції конкретного автора є його спосіб життя, бо психологія та наука, в якій автори чи послідовники конкретних концепцій реалізують та верифікують їх у власному стилі життєдіяльності. Це означає, що стиль життєдіяльності вченого-психолога є фундаментальним критерієм вибору ним методологічної парадигми для побудови концепції і реалізації

програми емпіричного дослідження. Одночасно, вчений-психолог, щоб толерувати («бути в темі»), може обстоювати популярні (загальноприйняті) підходи, але фактично для нього близькими є інші підходи, наприклад, з мотивів кон'юктури він може в одному науковому товаристві декларувати свою прихильність до духовної парадигми психології, а в інших – позитивістську парадигму.

Існує проблеми з валідністю та надійністю одержуваних результатів емпіричних досліджень, коли вибірка дослідження не відповідає генеральній, тенденційно добираються методи дослідження зарубіжних авторів, зокрема, використовують такі, що не відповідають заявленим парадигмам чи створені на основі дуже специфічних концепцій особистості чи окремих психологічних феноменів. Так, свого часу в Україні психологами була розроблена система діагностики відбору до кандидатів до роботи в поліції. Як пізніше з'ясувалося, в реальній практиці запропоновані методи діагностики не дозволили попередити проходження на службу претендентів з особистісними проблемами, які об'єктивно не дозволяють займати посади в поліції.

Теми дисертаційних досліджень аспірантів та докторантів не завжди стосуються актуальних проблем, а зумовлені науковими уподобаннями та інтересами наукових керівників, з врахуванням «перспективності» їх захисту у конкретній спецраді. Дуже часто після захисту кандидатської дисертації, а часом і докторської, автор не продовжує досліджувати захищену тему, а починає займатися іншими проблемами, що далекі від теми дисертації. Це означає, що вибір теми або був не дуже обґрунтованим, або аспірант глибоко не проник в тему, вона не набула для нього особистісного смислу, а відтак її вирішення не було фундаментальним, якісним. Ще одна не дуже позитивна

тенденція в українській психології, коли кандидатська дисертація підготовлена з психології, а докторська з іншої науки, наприклад, педагогіки чи філософії. Часто тема дисертації не вписується у проблематику наукового дослідження кафедр чи наукових лабораторій, де навчається аспірант. Це ускладнює якість керівництва та якість атестації наукового дослідження.

Досвід також показує, що взаємодія аспіранта та наукового керівника передбачає не тільки наукову, але й особистісну в позитивному (звичайно, що не комерційному) сенсі взаємодію. За відсутності особистісної взаємодії в майбутньому між аспірантом та його науковим керівником часто виникає особистісно-науковий конфлікт, що негативно впливає на стан психологічної науки, не сприяє конструктивному функціонуванню наукових шкіл.

Аналіз розвитку психології у світі показує, що у всі періоди розвивалася німецька, французька, англо-саксонська, російська, індійська, китайська та ін. національні психології. Так, в англо-саксонських країнах психологія розглядається переважно як наука про поведінку, у французькій та німецькій психології як переважно ментальна наука з своєю проблематикою. Українські психологи чомусь постійно, за замовчуванням, відмовлялися сміливо, за винятком окремих дослідників, заявити про історію та розвиток української психології. У такий спосіб проявлявся своєрідний комплекс неповноцінності, безпорадності, бо українська психологія розвивалася у форватері російської. Гіпотетично можна стверджувати, що у методологів та істориків вітчизняної психології був відсутній дух українського наукового патріотизму. Звичайно, має розвиватися українська психологія, яка відображає українську історичну специфіку дослідження психологічних проблем та зорієнтована на дослідження актуальних проблем розвитку українського

суспільства. У практичному плані це означає, що головні зусилля вітчизняних психологів мають бути спрямовані на конструктивне розв'язання проблем розвитку українського суспільства, українських спільнот, становлення української ментальності громадян.

Проблеми та завдання психологічної практики в українській психології. Аналіз показує, що дуже часто психологічна практика організовується на неадекватній методологічній основі. Про це свідчать аналіз численних рекомендацій психологів щодо ніби-то «здорового» способу життя, щастя, кар'єри тощо, які викладені в монографіях, посібниках та, особливо, в інтернет-ресурсах (фейсбук). Так, класичним прикладом є дослідження проблеми булінгу в школі, в різних соціальних організаціях та групах. Замість того, що зосередити зусилля на виявленні і врахування фундаментальних причин виникнення цього деструктивного соціально-психологічного феномену, зокрема, низьким станом моральності у сім'ях, школі, в дитячих організаціях, в суспільстві загалом, психологи усі зусилля спрямували на розробку різноманітних варіантів антибулінгових програм, які є досить складними, реалізація яких вимагає величезних зусиль різних фахівців і, найголовніше, фактично відволікають від сутнісного вирішення проблеми.

Перед сучасною психологічною практикою в Україні, зокрема, психотерапією постає питання про здатність проявляти інтелектуальну «спритність слова», щоб надати адекватну допомогу потребуючим – нещасливим, позбавлених любові, стривожених, ображених, тих, що знаходяться у полоні відчаю, зболених, самотніх, занепокоєних, стурбованих, переживаючих глибокі душевні травми та внутрішні конфлікти, потерпаючі від міжособистісного відчуження, зраджених, загублених, залежних, збитих в пантелику, свавільних, перевантажених,

зневірених, або навіть тому, що вони щасливі і занадто самовпевнені в надії, коли не мали б бути такими» [35, С.154].

Видається, що «помилка сучасної психотерапії полягає в тому, що попри всю турботу про благополуччя потребуючих в процесі надання пси-хологічної допомоги, психотерапевти не переорієнтовують страждаючих в автентичну реальність. Парадокс полягає в тому, що не враховуючи справжню реальність, психолог чим глибше вникають у внутрішній світ людини, тим більше вони вводяться в оману себе та потребуючих. Сучасні психотерапевтичні практики «культивують нарцисизм, індивідуалізм, споживацтво, егоїзм, інструменталізму віктимність, безвідповідальність, атеїзм» [36, С.142]. Вони, як правило, намагаються підтримати в клієнта необґрунтовано високу самооцінку, тілесну та душевну вдовolenість, особисте задоволення від індивідуалізації, відчуття розширених можливостей без врахування сфери їх реалізації – для творення добра чи творення зла та одночасно рідко говорять про лагідність, щирість, чистоту серця, голод і спрагу праведності як стратегію для адекватних психологічних впливів [37, С.167]. Це означає, що чим більше психотерапія зорієнтовується на автентичну реальність, то більше вона рухається в напрямі духовної психотерапії, що передбачає врахування дарів благодаті [38; 39; 40; 41]. Часто реалізовані сучасними психотерапевтами парадигми інтервенції не враховують існування духовного чинника реабілітації потребуючого.

Отже, системний аналіз показує, що в плані психологічної науки для швидкого і спрямованого оздоровлення українського суспільства нагально потребують активного та системного дослідження і розв'язання проблеми, зокрема: 1) психологічне обґрунтування розвитку української національної ідентичності, національної

свідомості та самосвідомості, становлення українського патріотизму та інституту громадянства; 2) обґрунтування психологічних засад розвитку освіти, культури, сфери української ідеології, політики, оборони тощо; 3) дослідження феномену здорової особистості, обґрунтування здорового способу життя, з'ясування духовних, моральних, соціальних та психологічних умов зростання здорової дитини, підлітка, юнака, дорослого та людини похилого віку; 4) соціально-психологічного становлення здорових спільнот у різних сферах життєдіяльності суспільства; оволодіння громадянами психологічною культурою; 5) різнобічне вивчення сім'ї, зокрема, її духовних, моральних та соціально-психологічних характеристик, адже якраз в умовах сім'ї та родини закладаються засади для зростання здорової, щасливої і розвиненої особистості, громадянина та патріота української держави; в) дослідження стану духовності та моральності українського суспільства, з'ясування причини негативного стану (прояви бездуховності та аморальності та корупції у різних сферах суспільного життя) та пропонуванні шляхів, засобів та виявленню соціально-психологічних механізмів подолання цих деструктивних феноменів.

На дослідження зазначених проблем мають зосередитися наукові колективи психологічних відділень Національної Академії Педагогічних Наук України, інституту психології, кафедр психології та науково-дослідних лабораторій університетів, наукові групи та окремі дослідники. Видається, що доцільним було б, наприклад, в Інституті психології НАПНУ та факультетах психології університетів створити окремі лабораторії історії української психології, лабораторії здоров'я особистості та спільнот, лабораторії вікового розвитку, в якій би досліджувалися усі вікові періоди життя людини, лабораторію психології освіти,

лабораторію духовно-морального розвитку українського суспільства, лабораторії, в якій би спеціально досліджувалися проблеми розвитку української національної ментальності. Зараз деякі лабораторії займаються дуже вузькою проблематикою і їх діяльність співвідноситься з іменами окремих вчених-засновників чи керівників. У цьому напрямі мають бути спрямовані дослідження молодих вчених. Українське суспільство, витрачаючи матеріальні ресурси на підготовку майбутніх наукових фахівців високої кваліфікації, очікує від них та їх наукових керівників, докторантів та їх консультантів вирішення актуальних, а не периферійних проблем чи особистих вподобань.

Висновки. Отже, завдання розвитку психологічної науки в Україні полягає у відповідальному ставленні фахівців у виборі адекватних метаметодологічних та методологічних засад дослідження психологічних проблем, формулюванні на цих засадах психологічних концепцій та підходів. Українським психологам необхідно звернути увагу на духовну парадигму психологічної науки. Для вибору предмета дослідження психологи мають враховувати найактуальніші проблеми української реальності, причому, дослідники не мають «йти за проблемами», а діяти на випередження виникнення нових проблем в суспільстві. У теоретичному плані варто працювати над створенням цілісної теорії особистості, яку можна було б конструктивно операціоналізувати, зосередивши увагу на духовно-моральних аспектах її розвитку та з'ясуванні характеристик здорової особистості. Запропоновані до дослідження конкретні та актуальні проблеми стосуються завдань розвитку українського суспільства та становлення української психології. Зазначається про необхідність перегляду підходів до інституціональних засад та організації психологічних досліджень в Україні та системи психологічної практики.

Список використаних джерел:

1. Тищенко С.П., Вовчин-Блакитна О.С. Моральні аспекти сучасної цивілізації // Енциклопедія сучасної України. Т.21. // Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Вінниця, 2019. С. 525 – 526.
2. Вітакультурна методологія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана. Колективна монографія. Тернопіль ТНЕУ, 2019. 980 с.
3. Коу Джон Г., Голл Тодд В. Трансформаційна психологія / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 209 – 254.
4. Джонсон Л. Стептон Інтеграційний підхід / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 109 – 156.
5. Савчин, М.В. Методологеми психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. 224 с.
6. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фах. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448 с.
7. Паулісон Девід. Біблійне консультування / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 255 – 286.
8. Робертс Роберт К.Т., Вотсон П. Дж. Християнська психологія / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 157 – 208.
9. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фах. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448с.
10. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко;

за фах. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448с.

11. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фах. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448с.

12. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фах. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448с.

13. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фах. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448 с.

14. Вітакультурна методологія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана. Колективна монографія. Тернопіль ТНЕУ, 2019. 980 с.

15. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фах. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448 с.

16. Джонсон Л. Ерік Християни у психології: стислий історичний ракурс / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 9 – 52.

17. Паулісон Девід. Біблійне консультування / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 255 – 286.

18. Робертс Роберт К.Т., Вотсон П. Дж. Християнська психологія / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 157 – 208.

19. Савчин, М.В. Духовна парадигма психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. 224 с.

20. Савчин М.В. Здатності особистості: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2016. 288 с.
21. Паулсон Девід. Біблійне консультування / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 255 – 286.
22. Маєрс Девіс Дж. Теорія рівнів пояснення / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 53 – 108.
23. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фах. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448 с.
24. Джонсон Л. Ерік Християни у психології: стислий історичний ракурс/ перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 9 – 52.
25. Робертс Роберт К.Т., Вотсон П. Дж. Християнська психологія / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 157 – 208.
26. Савчин, М.В. Духовна парадигма психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. 224 с.
27. М'ясоїд П. Метатеоретичний аналіз у психології / П. М'ясоїд // Психологія і суспільство. – 2009. – № 4 (38). С. 54 – 78.
28. Татенко В. О. Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми: [навч. посіб.] / В. О. Татенко. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друку», 2009. 288 с.
29. Уилбер К. Интегральная психология: Сознание. Дух. Психология. Терапия / К. Уилбер. – М.: ООО Из-во АСТ, 2004. 404 с.
30. Урсано Р. Психодинамическая психотерапия: пер с англ. / Р. Урсано, С. Зонненберг, С. Лазар. – М.: Российская психоаналитическая ассоциация, 1992. 158 с.
31. Фрейд З. О клиническом психоанализе. Избранные сочинения / З. Фрейд. – М.: Медицина, 1991. 288 с.

32. Блюм Г. Психоаналитические теории личности / Г. Блюм; пер. с англ. и вступ. статья А. Б. Хавина. – М.: КСП, 1996. 247 с.

33. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фак. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448 с.

34. Савчин М.В. Здоров'я людини: духовний, особистісний і тілесний виміри: монографія / Мирослав Савчин – Дрогобич: ПП «Посвіт», 2019. 232 с.

35. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фак. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448с.

36. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фак. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448.

37. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фак. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448с.

38. Джонсон Л. Ерік Християни у психології: стислий історичний ракурс / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 9 – 52.

39. Паулісон Девід. Біблійне консультування / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 255 – 286.

40. Робертс Роберт К.Т., Вотсон П. Дж. Християнська психологія / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 157 – 208.

41. Робертс Роберт К.Т., Вотсон П. Дж. Християнська психологія / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 157 – 208.

ODDÍL 5. ŽEJO

§5.1 РОЗСЛІДУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ (Федулова С.О., Університет імені Альфреда Нобеля, Калиновський А.Я., Національний університет цивільного захисту України, Кривошей Б.І., Національний університет цивільного захисту України)

Вступ. Масовий наступ Росії на незалежну Україну загрожує не лише Східній Європі, а й зусиллям людей після Другої світової війни побудувати глобальний мир за допомогою міжнародного верховенства права. Жорстокий напад Росії на Україну відновив вимоги світу виправити давні недоліки в спроможності Організації Об'єднаних Націй протистояти агресійним війнам, щоб запобігти таким загарбницьким війнам, які Нюрнберзький трибунал у 1946 році визнав «найвищим міжнародним злочином». 24 лютого Росія оголосила про «спеціальну військову операцію» в Україні з метою боротьби з імовірним геноцидом українцями на сході Донбасу та під приводом «денацифікації» українців. 25 лютого Україна вжила заходів, щоб оскаржити звинувачення Росії в Міжнародному суді ООН. Порушуючи офіційне провадження проти Росії в суді, Україна стверджує, що російське виправдання вторгнення – звинувачення в геноциді в східних областях Луганської та Донецької – є неправдивим і недостатнім обґрунтуванням для застосування сили. 26 лютого Україна згодом подала запит на чотири тимчасові заходи для захисту своїх прав на основі «ризиків непоправної шкоди та невідкладності». Цей запит включає звернення до суду з вимогою, щоб Росія призупинила військові операції та гарантувала, що всі учасники не

вживатимуть подальших дій на підтримку будь-яких таких операцій.

28 лютого 2022 року Карім Хан, прокурор Міжнародного кримінального суду (МКС), оголосив, що буде вимагати дозволу на відкриття розслідування ситуації в Україні за підозрою у військових злочинах і злочинах проти людства на основі попередніх висновків Офісу МКС.

По суті, Міжнародний суд ООН – це цивільний суд, **який розглядає суперечки між своїми державами-членами**; вирішує спори щодо тлумачення міжнародного права та надає консультативні висновки з правових питань органам спеціалізованих установ ООН. Рада Безпеки ООН забезпечує виконання рішень і вироків, ухвалених цим судом.

На відміну від Міжнародного суду ООН, Міжнародний кримінальний суд **може судити лише окремих осіб**. Його метою є визначення найгрубших і найсерйозніших злочинів (геноцид, військові злочини, злочини проти людства, агресія).

Важливий обмежуючий момент – це юрисдикція Міжнародного кримінального суду.

Виклад основного матеріалу. Ні Україна, ні Росія не є державами-учасницями Римського статуту – договору 2002 року, який встановлює та регулює повноваження Міжнародного кримінального суду (МКС). При цьому треба зазначити, що Україна підписала Римський статут ще у 2000 році. Проте він так і не набув чинності. Римський статут так і залишається нератифікованим, незважаючи на те, що перешкода на шляху ратифікації була усунена в червні 2019 року, коли набули чинності зміни до ст. 124 розділу VIII Конституції [1, 2].

Таким чином, жодна з держав не має можливості передавати можливі злочини до суду. Проте Україна двічі

заявляла, що визнає юрисдикцію суду за злочини, скоєні на її території, відповідно до статті 12(3) Статуту МКС [2, 3]. Перша декларація, подана урядом України, визнала юрисдикцію МКС щодо імовірних злочинів, скоєних на території України з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року. Друга декларація подовжила цей період на відкритій основі, щоб охопити триваючі імовірні злочини, скоєні протягом усього періоду на території України з 20 лютого 2014 року.

28 лютого 2022 року Карім Хан, прокурор МКС, оголосив, що буде вимагати дозволу на відкриття розслідування ситуації в Україні за підозрою у військових злочинах і злочинах проти людства на основі попередніх висновків Офісу МКС, що випливають з його попереднього дослідження та охоплюють будь-які нові підозрювані злочини, що підпадають під юрисдикцію суду [3]. Міжнародний кримінальний суд створено у 2002 році з метою притягнути до відповідальності осіб, винних у найтяжчих міжнародних злочинах – геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності та агресія. Враховуючи, що ні Україна, ні Росія не є членами МКС, у цій ситуації суд не підсудний злочину агресії.

Міжнародне правосуддя надзвичайно складне, чи то у відносинах з країною чи окремою особою. Відносно невелика кількість справ МКС дійшли до суду та покарання. Через його важке народження та неоднозначну історію МКС не підтримується всім міжнародним співтовариством: велика п'ятірка Ради Безпеки ООН – країни з постійним місцем і правом вето – розділена; з одного боку Великобританія та Франція підтримують МКС, з іншого боку, США, Росія та Китай – ні.

Здатність прокурора здійснювати юрисдикцію щодо злочинів за статтею 5, таких як воєнні злочини та злочини

проти людства, впливає зі статей 12 і 13 Римський статут. Відповідно до статті 13 існує три ситуації, за яких МКС може здійснювати свою юрисдикцію [2]. Перший – у ситуаціях, коли про імовірні злочини посилаються держави-учасниці. Як зазначалося, хоча Україна є підписантом Римського статуту, ні Україна, ні Росія не є стороною; це означає, що статут не є юридично обов'язковим для них, хоча згідно з міжнародним звичаєвим правом Україна має певні обмежені зобов'язання не порушувати об'єкт і мету договору. Росія відкликала свій підпис у 2016 році, фактично розірвавши свої зв'язки зі статутом.

Другим способом здійснення юрисдикції є передача стверджуваних злочинів до суду Радою Безпеки ООН відповідно до її повноважень. Цей шлях майже напевно є глухим кутом у зв'язку з можливістю використання свого права вето деякими країнами.

Третьою і останньою підставою юрисдикції є власна прерогатива прокурора. Згідно зі статтею 13(с) прокурор може розпочати розслідування *proprio motu* («за власною ініціативою») у порядку, визначеному статтею 15 [2]. Процес відкриття розслідування починається з попереднього розгляду прокуратурою. Після вивчення отриманої інформації і будь-якої додаткової інформації, яку вимагають від держав, ООН, або навіть письмових чи усних свідчень, прокурор повинен визначити, чи є «розумні підстави» для початку розслідування. На цьому етапі прокурор може подати клопотання до Палати попереднього провадження, призначеної для розгляду справи, про дозвіл на повне розслідування. Палата попереднього провадження також має визначити, чи є розумні підстави для розгляду справи, а також чи сама справа підпадає під юрисдикцію суду. Якщо Палата дійшла висновку про відсутність розумних підстав, прокурор може продовжити подання додаткової інформації на розгляд палати.

Однак, згідно зі статтею 12 статуту, юрисдикція за першим і третім варіантами може існувати лише тоді, коли відповідні країни або є сторонами статуту, або визнали юрисдикцію суду. У світлі визнання Україною юрисдикції необхідні умови для здійснення юрисдикції МКС дійсно є.

З моменту оголошення прокурора про попереднє розслідування, станом на 2 березня 2022 р., 43 держав-учасниць передали звернення до суду [2, 3]. Єдність міжнародної спільноти навколо вторгнення в Україну надала вкрай необхідний поштовх зусиллям МКС.

Вторгнення в Україну також дало поштовх до обговорення того, як Сполучені Штати могли б доповнити роботу МКС шляхом судового переслідування під керівництвом США [4]. Сполучені Штати, наразі, не ратифікували Римський статут і не є державою-учасницею МКС. В цілому, США вже надає підтримку в розслідуванні, включаючи досвід та обмін розвідданими, кілька штатів також погодилися надати фінансову підтримку суду, а приватні компанії, такі як Microsoft, погодилися підтримати зусилля МКС щодо зберігання, аналізу та підтримки безпеки зібраних доказів [5]. Експерти в США закликали відрядити прокурорів Міністерства юстиції та колишніх прокурорів у справах військових злочинів до Гааги для підтримки поточних розслідувань і забезпечення повного комплектування суду для майбутніх судових розглядів.

Зараз МКС розглядає справу проти Росії за підозрою у військових злочинах і злочинах проти людства, але вбивства в Бучі навіть світових лідерів і вчених спонукали говорити про «геноцид». Звичайно, прототипні випадки геноциду історично пов'язані з масовими вбивствами. Отже, коли відбуваються масові вбивства, геноцид – злочин, який природно відкликається в суспільній свідомості. Через загальноприйняте сприйняття геноциду будь-яке насильство,

крім масового вбивства, може не переконати людини в тому, що геноцид має місце.

Термін «геноцид» ввів у 1943 році єврейсько-польський юрист Рафаель Лемкін, який поєднав грецьке слово «genos» (рід або плем'я) з латинським словом «cide» (вбивати).

Після Другої світової війни була прийнята Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього (Конвенція про геноцид, 1948 р.), яка набула чинності в 1951 р. Цей документ вперше кодифікував злочин геноциду. Стаття II цієї Конвенції дає достатньо вузьке визначення злочину геноциду. Він має два основних елементи [6]:

- психічний елемент: «намір знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку»;

- фізичний елемент, що включає будь-яку з наступних п'яти дій:

1. Вбивство членів групи;
2. Нанесення тяжких тілесних або психічних ушкоджень учасникам групи;
3. Умисне створення для групи умов життя, розрахованих на повне або часткове її фізичне знищення;
4. вжиття заходів, спрямованих на запобігання народженням у групі;
5. Примусове переведення дітей з групи в іншу групу.

Отже, Конвенція ООН про геноцид передбачає, що крім масових вбивств, інші дії, включаючи навмисне створення умов життя для групи, розрахованих на повне або часткове її фізичне знищення, вжиття заходів, спрямованих на запобігання народженням у групі, та примусове переміщення дітей групи до іншої групи все кваліфікуються як геноцид [6]. Зараз світові вчені-правники виступають проти вузького застосування «масового вбивства» як єдиної форми геноциду.

Основою цього руху може бути рішення Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії

«Прокурор проти Здравка Толіміра», в якому трибунал вирішив, що геноцид включає інші «методи фізичного знищення, окрім вбивства, за допомогою яких зловмисник в кінцевому підсумку прагне повільної смерті членів групи», такі як «позбавлення їжі, медичної допомоги, житла чи одягу, а також відсутність гігієни, систематичне вигнання з дому або виснаження внаслідок надмірної роботи чи фізичного напруження» [7].

Геноцид рідко трапляється несподівано. Зазвичай це супроводжується попереджувальними знаками і розгортається поступово, дегуманізація є однією із таких ознак. Минулі звірства людства свідчать про те, що геноцид починається не з вбивства, а з дегуманізації – мінімізації особистості членів цільової групи та ідентифікації осіб як частини «проблеми», яку потрібно вирішити шляхом видалення. Росія вторглася в Україну під приводом «денацифікації» українців. «Денацифікація» – це закодований історичний термін, знайомий українцям і іншим східним європейцям. Союзна окупаційна влада розглядала відновлення німецької судової системи як важливий етап денацифікації Німеччини. Але коли Радянська Армія ввійшла в Східну Європу в 1944-45 роках, звільнення від нацизму супроводжувалося нав'язуванням комуністичного правління [8]. Згідно з Конвенцією ООН про геноцид, геноцидом названий злочин з подвійним умислом, який має свою відмітну ознаку – намір повністю або частково знищити групу. Також, згідно з Конвенцією про геноцид, насильницьке переміщення дітей кваліфікується як геноцид, якщо можна зробити висновок про намір геноциду.

Зараз правозахисники цілодобово працюють над тим, щоб зібрати, перевірити та зберегти цифрові докази атак, щоб колись притягнути винних до відповідальності. Власне, в Бучі побував і сам прокурор МКС Карім Хан, а також

Міжнародний кримінальний суд направив в Україну групу з 42 слідчих, судових експертів та допоміжного персоналу, щоб розслідувати можливі військові злочини в країні.

Все більше організацій, включаючи Bellingcat і Human Rights Watch, проводять онлайн-розслідування, використовуючи контент, який є загальнодоступним онлайн для всіх, і також відомий як «розвідка з відкритим кодом» (OSINT) [4]. Лабораторія доказів Amnesty International зосереджується на контенті, який демонструє напади на цивільні території чи інфраструктуру. Maxar Technologies створює супутникові фотографії високої роздільної здатності.

Witness та інші неурядові організації роками тиснуть на компанії соціальних мереж, щоб вони створили сховища доказів щодо можливих військових злочинів, щоб вони залишалися доступними для дослідників і слідчих з прав людини. Зараз одна берлінська організація під назвою Mnemonic спеціалізується саме на цьому. Спираючись на свій досвід створення цифрових записів воєн у Сирії, Судані та Ємені, зараз створює український архів. Кінцевою метою Witness, Amnesty і Mnemonic є в кінцевому підсумку дати можливість трибуналам, які розглядають воєнні злочини, використовувати ці цифрові докази.

З тих пір, як у Бучі відбулися масові вбивства, науковці сперечаються, чи є дії Росії геноцидом за Конвенцією про геноцид [8]. Багато оглядачів вважають, що даних надто мало, щоб зробити висновок, враховуючи високу планку геноциду за міжнародним правом. Треба відмітити, що справи про геноцид дуже важко розпочати та довести до суду, оскільки вони вимагають особливо високого тягаря доказування, що свідчить про те, що підсудні вчинили ті «фізичні дії», які зазначені у визначенні, і з наміром заподіяти шкоду.

Висновки. Хоча судове розслідування, ймовірно, триватиме деякий час, оскільки конфлікт незавершений, у

Римському статуті є кілька положень, які МКС міг би розглянути під час оцінки ситуації в Україні. Зокрема, вони, охоплюють категорії злочинів проти людства та військових злочинів, які охоплені статтями 7 і 8 відповідно Римського статуту.

Зокрема, стаття 8 визначає, що є військовими злочинами, і стверджує, що «Суд має юрисдикцію щодо військових злочинів, зокрема, якщо вони вчинені як частина плану чи політики або як частина великомасштабного вчинення таких злочинів». Це вказує на те, що суд, швидше за все, намагатиметься переслідувати тих, хто займає керівну посаду, відповідальний за планування або санкціонування конкретних дій, які вважаються військовими злочинами.

Численні положення статті 8(2) визначають конкретні військові злочини, які потенційно мають відношення до майбутнього розслідування МКС, зокрема, у світлі вищезгаданих занепокоєнь, висловлених багатьма сторонами щодо військових дій Росії в Україні. Серед них:

1. Стаття 8(2)(b)(i): «Навмисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях».

2. Стаття 8(2)(b)(ii): «Умисне спрямування нападів на цивільні об'єкти, тобто на об'єкти, які не є військовими».

3. Стаття 8(2)(b)(iv): «Навмисне здійснення нападу, знаючи, що такий напад призведе до випадкових втрат життя чи поранення цивільного населення або пошкодження цивільних об'єктів».

Стаття 8(2)(b)(iv) відображає статтю 85(3)(b) Додаткового протоколу до Женевської конвенції, яка прямо стосується невивіркових нападів і відзначає як втрату життя чи поранення цивільних осіб, так і шкоду цивільному населенню [9].

В результаті згадані статті можуть стати центральними в розслідуванні МКС. Звичайно, критичним елементом у

кожній зі згаданих статей є намір. Для успішного розгляду справи в будь-якій ситуації в суді повинно бути доведено, що порушення були вчинені «умисно» або «знаючи» про наслідки.

Як і у випадку з будь-яким злочином, Головний прокурор несе тягар доведення винуватості поза розумним сумнівом будь-кого, кого він звинувачує у воєнних злочинах та злочинах проти людства, використовуючи надійні, кваліфіковані докази. Він керується презумпцією невинуватості, основним принципом, який потрібно поважати, незалежно від того, ким може бути обвинувачений.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Римський статут міжнародного кримінального суду. Верховна Рада України. Законодавство України (n.d.). Official website. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

3. The International Criminal Court (ICC) (n.d.). Official website. Available at: <https://www.icc-cpi.int/ukraine>.

4. The United States Institute of Peace (n.d.). Official website. Available at: <https://www.usip.org>.

5. Euronews (n.d.). Official website. Available at: <https://www.euronews.com>.

6. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide Approved and proposed for signature and ratification or accession by General Assembly resolution 260 A (III) of 9 December 1948 Entry into force: 12 January 1951, in accordance with article XIII

7. International Tribunal for the Prosecution of Persons. PROSECUTOR v. ZDRAVKO TOLIMIR. Case No. IT-05-88/2-A. Judgement: 8 April 2015. Available at: https://www.icty.org/x/cases/tolimir/acjug/en/150408_judgement.pdf

8. The Lawfare Institute (n.d.). Official website. Available at: <https://www.lawfareblog.com>.

9. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977.

ODDÍL 6. EKONOMIKA A ŘÍZENÍ PODNIKU

§6.1 СПОЖИВЧА ЦІННІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОДУКТУ ТА ЦІННІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ НА ЗАСАДАХ КЛАСТЕРНОГО АНАЛІЗУ (Карп'як А.О., Національний університет «Львівська політехніка», Карпінський Б.А., Львівський національний університет імені Івана Франка, Рибицька О.М., Національний університет «Львівська політехніка», Шпак Ю.Н., Національний університет «Львівська політехніка»)

Вступ. Нині, за рахунок вільного поширення інформації про конкретний продукт, споживач оперативно отримує доступ до його якісних параметрів та цінових меж. Практично через активізацію інформаційного потоку змінюється конкурентна складова товару та зростає його споживча цінність.

В цьому контексті Дж. Шет, Б. Ньюман і Б. Грос зазначали, що споживча цінність – це багатовимірне явище, результатом прояву якого є ринковий вибір споживачів на користь продуктів чи послуг певних компаній [1].

Можна підкреслити, що споживча цінність або корисність продукту є конкретизованим, однак суб'єктивним показником, оскільки залежить від порівняльної властивості товару задовольняти потребу споживача, тобто через неї (результат) відбувається задоволення цієї потреби.

Однак процес цього задоволення суттєво залежить від попереднього вибору бізнес-моделі підприємства, яка дозволяє більш активно впливати на думку й вибір споживача, забезпечуючи тим й цінність таких підприємств.

Зазначимо, що сутнісному наповненню терміну «бізнес-моделі» чи «моделі бізнесу», зокрема інформаційно-

технологічних (ІТ) підприємств, у своїх працях приділена увага низки вчених та практиків [1-9]. Зокрема, дослідники Кузьмін О. Є. [2-3], Скибінський О. С., Пирог О. В. [4], Шпак Н. О., Одрехівський М. В. [5], Литвин І. В. [6], Чухрай Н. І. [8], Бублик М. І. [9] та інші, також детально розглядали важливі аспекти сутності концепцій бізнес-моделей, моделей функціонування та адміністрування компаній, включаючи ІТ, та факторів, що формують цінність українських компаній.

Хоча проблематика цінності та споживчої цінності достатньо пророблена з позиції менеджменту й економічної теорії, однак невирішеним залишається питання їхньої конкретизації в частині інформаційного продукту та оцінювання їх прояву через систему бізнес-моделей інформаційно-технологічних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Особливості формування споживчої цінності інформаційного продукту та оцінювання бізнес-моделей ІТ підприємств

Специфіка оцінювання ефективності моделей функціонування ІТ-підприємств пов'язані з глибинною глобалізацією виробничих процесів, мобільністю й можливостями налагодження віддаленої роботи, виконанням окремих підзадач у глобальній розробці цифрового продукту постачальниками послуг з інших держав, які надаються різноманітним компаніям. Однак, можливість тимчасової роботи, широке використання такої форми працевлаштування, як ФОП (фізична особа-підприємець), дедалі більше розмивають уявлення про персонал ІТ компанії, а з тим й унеможливають застосування усталених підходів до оцінки ефективності застосовуваної стратегії та менеджменту. На передній план виходять таке поняття, як цінність компанії, яку вона створює для безпосередніх споживачів (B2C) чи для іншого бізнесу (B2B), тим самим

забезпечуючи конкурентоспроможність з метою отримання якомога більшого прибутку.

З цієї ж позиції, *споживча цінність інформаційного продукту* – це здатність задовольняти споживача набором інформації (інформаційним товаром чи послугами, інформаційними показниками) з метою забезпечення його потреби й використання в конкретних випадках чи прийняття ним рішень, і яка може бути подана в матеріальній чи нематеріальній формах. Означена цінність може зростати у залежності від рівня підготовки споживача до її використання, оскільки непідготовлений споживач може навіть нівелювати реальні переваги інформаційного продукту, тобто обмежувати його споживчу цінність, а з тим й ефективність прийнятих управлінських рішень.

Окрім того, фундаментальною рисою менеджменту ІТ-підприємства стає забезпечення його здатності гнучко реагувати на потреби сучасного ринку, швидко переорієнтовуватись та перебудовуватись, організовувати роботу на випередження, залучати висококваліфікованих й креативних працівників, організовувати їх постійне навчання. Все вищенаведене обґрунтовує наступне: основний капітал ІТ-компанії – це освічені професіонали. Властиво через останнє термін «людський капітал» стає все більш матеріалізованим на різних управлінських рівнях. Зокрема, у сфері інформаційних технологій це головне джерело прибутку, вирішальна ланка в ланцюгах створення вартості підприємств. Тому на думку дослідників одним з основних показників, які характеризують цінність ІТ підприємства та споживчу цінність інформаційного продукту, а з тим ефективність його бізнес-моделі, є кількість працівників. З огляду на національну економіку та переважну транснаціональність великої частки українських ІТ компаній, не менш важливою є частка працівників підприємства, які зареєстровані в Україні.

Достатньо відмінні й часто індивідуальні бізнес-моделі значно ускладнюють їх порівняльний аналіз і класифікацію за конкретними ознаками. Проте з огляду цінності підприємства для споживачів, включеності у ланцюги створення доданої вартості, а також отримання прибутку, у даній роботі запропоновано для порівняльного аналізу досліджувати також такі характеристики, як: види послуг, що надаються підприємством; галузі індустрії, яким компанія надає послуги; величина компаній-замовників та заявлена середня вартість години праці членів команди.

Загалом, означення бізнес-моделі, зазвичай сфокусовані на цінності підприємства, тобто на корисності щодо споживача (клієнта), а також на описі внутрішніх процесів, тобто логічно ділячи його на два підходи: вартісний та організаційний (табл. 1).

Таблиця 1

Фокусація бізнес-моделі підприємства на споживчій цінності товару чи послуги

Підхід	Сутнісне наповнення	Дослідники
Вартісний	описує яким чином організація створює, постачає клієнтам і набуває вартість – економічну, соціальну та інші форми вартості	О. Кузьмін, Р. Будинський, А. Поріцька
	цінність, яку підприємство пропонує різним клієнтам, відображає здатності підприємства, суперечність партнерів, необхідних для створення, просування і постачання цієї цінності клієнтам, відносини капіталу, необхідні для отримання стійких доходів	О. Пирог, А. Поріцька
	відображення реально існуючого або запланованого в майбутньому бізнесу (підприємства) в такій формі, яка може наочно демонструвати всі значимі властивості і особливості підприємства, пов'язані з його здатністю отримувати прибуток і бути конкурентоспроможним	М. Бублик, Т. Копач, Т. Піхняк

	метод ведення бізнесу, за допомогою якого компанія може забезпечити себе, тобто приносити прибуток. Бізнес-модель пояснює, як компанія заробляє гроші, визначаючи положення компанії в ланцюжку створення вартості	М. Бублик, Т. Удовиченко, Р. Медвідь
	спосіб, яким компанія створює цінність для клієнтів і одержує від цього прибуток	М. Бублик, Т. Удовиченко, Р. Медвідь
Організаційний	опис підприємства, як складної системи, з заданою точністю, в рамках якої відображаються всі об'єкти (сутності), процеси, правила виконання операцій, існуюча стратегія розвитку, а також критерії оцінки ефективності функціонування системи	О. Пирог, А. Поріцька
	представлення набору пов'язаних модельних елементів, що визначають внутрішнє та зовнішнє середовище компанії в рамках єдиної системи	Н. Шпак, М.Одрехівський, К. Дорошкевич, В. Срока
	схематичний опис бізнесу, покликаний допомогти в оцінці ключових факторів успіху компанії	Н. Чухрай, Н. Шаховська, О. Мрихіна, М. Бублик, Л. Лісовська
	структура бізнес-процесів і зв'язків між ними, які використовуються для планування, контролю і корекції діяльності підприємства	М. Бублик, Т. Удовиченко, Р. Медвідь

Джерело: сформовано авторами за [1-9].

Виходячи з наведених в табл. 1 тлумачень можливо стверджувати, що у науковій літературі в якості поняття бізнес-моделі використовують і як опис принципів майбутнього функціонування підприємства, яке створюється з метою отримання прибутку (вартісний підхід), так і опис сукупності організаційних методів ведення бізнесу. Властиво

у даному дослідженні до уваги пропонується вже не лише загальний опис підходів, а проведення процедури аналізування бізнес-моделей наявних на українському ринку ІТ підприємств з позиції їхньої цінності та споживчої цінності на засадах безпосереднього їх кластерного аналізу.

Кластеризація як метод оцінювання цінності об'єкта у бізнес-моделі

З метою виділення спільних ознак груп підприємств з огляду подібності сегментів бізнес-моделей, які відносять до характерних ознак цінності підприємства, запропоновано застосувати методи кластеризації.

Загалом, кластеризація – це поділ набору об'єктів на підмножини (кластери), які не перетинаються, з метою об'єднання в окремі групи найбільш подібних між собою. Об'єкти, які істотно відрізняються, внаслідок кластеризації належатимуть до різних кластерів.

Проблему кластеризації можна сформулювати так: задану множину з n векторів, кожен з яких має розмірність d , необхідно розбити на підмножини (за заданим критерієм оптимізації). Зазвичай критерієм оптимізації є мінімізація спотворення.

У роботі пропонується застосувати метод k -середніх [10, 11], який мінімізує спотворення за рахунок розподілу даних між підмножинами (областями), які не перетинаються, та репрезентуються елементом-центроїдом та «відстанню» решти елементів кластеру від центроїда. Його основні переваги – простота та гарантована збіжність протягом кількох ітерацій.

Кластеризація за методом k -середніх розподіляє вхідний набір n векторів за k кластерами S^j ($j = 1, 2, \dots, k$), з кожним із яких пов'язаний центроїд $c_j = (c_{1j}, c_{2j}, \dots, c_{dj})$.

Позначимо $S = \{x\}$ множину потужності n вхідних векторів $x = (x_1, x_2, \dots, x_d)$. Нехай $D(x, c)$ – відстань між вектором x та центроїдом c . У цьому дослідженні використано незважену Евклідову відстань:

$$D^2(x, c) = \sum_{i=1}^d (x_i - c_i)^2.$$

Позначимо множину центроїдів, отриманих на ітерації t , $Sc^{jt} = \{c^{jt}\}$. Алгоритм кластеризації k -середніх у його звичайному варіанті описують так:

Встановлюємо $t = 0$ та задаємо початкове розташування центроїдів Sc^{j0} .

Для заданої множини центроїдів Sc^{jt} виконуємо дії, зазначені в пунктах 2.1 та 2.2, і отримуємо поліпшену множину центроїди Sc^{jt+1} :

Знаходимо таке розбиття S^j , що розподіляє вихідний набір n вхідних векторів за k кластерами S^j ($j = 1, 2, \dots, k$) та задовольняє умову $S^j = \left\{ x : D(x, c^r) \leq D(x, c^s) \quad r \neq s \right\}$.

Обчислюємо центроїд c^{jt} для кожного кластера S^j ($j = 1, 2, \dots, k$), щоб отримати нову множину центроїдів

Sc^{jt+1} за формулою $c_s^j = \frac{1}{m_j} \sum_{i=1}^{m_j} x_{si}^j$, $s = 1, \dots, d$, де m_j –

кількість векторів, що належать кластеру S^j .

Обчислюємо сумарне спотворення $E^2 = \sum_{x \in S} D^2(x, c)$

для Sc^t . Якщо воно відрізняється від отриманого на

попередній ітерації на достатньо малу величину, припиняємо процес. В іншому випадку присвоюємо $t \rightarrow t + 1$ та повертаємося до кроку 2.

Похибка кластеризації і число ітерацій залежить від початкового вибору центроїдів, тому звичайною практикою є запуск k -середніх кілька разів з різними початковими кандидатами в центроїди.

У даній роботі вибір кількості кластерів здійснювався на основі порівняння результатів, отриманих методом ліктя та оцінки силуету.

Основна ідея визначення кількості кластерів методом ліктя полягає у виборі такої кількості кластерів, щоб сумарна варіація між кластерами, тобто загальна варіація в межах кластера, була мінімізована. Існує декілька алгоритмів для цього методу, в роботі використано алгоритм, який визначає загальну варіацію в межах кластера як суму квадратичних евклідових відстаней між елементами і відповідним центроїдом:

$$W(C_k) = \sum_{x_j \in C_k} (x_j - \mu_k)^2,$$

де x_i – точка даних, що належить до кластера C_k , а μ_k – середнє значення точок, що присвоєні кластеру C_k .

Загальна сума, або загальна варіація в межах кластера визначається таким чином:

$$\sum_{i=1}^k W(C_i) = \sum_{i=1}^k \sum_{x \in C_j} (x_j - \mu_i)^2.$$

Наступним кроком будується графік, де на одній осі розміщується кількість кластерів, а на іншій загальна варіація для кожної кількості кластерів.

Оскільки існує висока ймовірність, що вхідні дані не будуть чітко розподіленими між кластерами, і, як результат, поділ, отриманий шляхом використання методу ліктя, не відповідатиме найвищій оцінці якості розбиття [12], то пропонується поєднати даний метод ліктя із методом спрощеної оцінки силуету. У методі спрощеної оцінки силуету, силует кожного кластеру визначається наступним чином: припустимо, об'єкт x_i належить до кластеру C_k . Визначимо відстань від цього об'єкта до медоїду того ж самого кластера C_k через a_{ki} . Тепер визначимо середню відстань від x_i до медоїдів інших кластерів C_t , $t \neq k$ через d_{ti} . Покладемо $b_{ki} = \min_{t \neq k} d_{ti}$.

Сутність цієї величини можна визначити як міру несхожості окремого елемента з елементами найближчого кластера. Таким чином, силует кожного окремого елемента визначається наступним чином:

$$S_{xi} = \frac{b_{ki} \cdot a_{ki}}{\max(a_{ki}, b_{ki})}.$$

Знаменник забезпечує нормалізацію значень. Очевидно, що високе значення показника S_{xi} , характеризує кращу приналежність елемента x_i до кластера C_k . Оцінка для всієї кластерної структури досягається усередненням показника по всіх елементах:

$$SWC = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^n S_{xi}.$$

Найкраще розбиття характеризується максимальним SWC, що досягається коли відстань всередині кластера a_{ki}

мала, а відстань між елементами сусідніх кластерів b_{ki} – велика.

Особливості кластеризації сформованого банку даних щодо окремих ІТ підприємств України

Водночас підкреслимо, що кластеризація в ІТ сфері має свої особливості. Зокрема, у зв'язку з відсутністю офіційної статистики та широкої практики об'єднання низки підприємств у компанію-бренд, у якості вихідних даних було використано дані, які все ж оприлюднюють інтернет-платформи: найбільша спільнота розробників України DOU [13]; міжнародна платформа для рейтингів і оглядів постачальників ІТ, маркетингу та бізнесу Clutch [14] та найбільша у світі соціальна мережа для ділового спілкування, пошуку співробітників та відкритих вакансій LinkedIn [15].

Згідно зі звітом асоціації IT Ukraine, опублікованим 20 січня 2022 року, в Україні офіційно зареєстровано більше 5000 ІТ компаній, а кількість ФОП, що працюють в ІТ галузі, перевищили позначку у 252 тисячі. Зокрема, за 2021 рік ІТ галузь отримала рекордне зростання – + 24,3%. Практично до війни дана сфера економіки України динамічно розвивалась, забезпечивши 7 млрд дол. США доходів від експорту послуг (або 3% ВВП) та забезпечила надходження 23 млрд грн прямих податків [6-7, 16].

Окрім того, основні КВЕД, що належать до ІТ-галузі є наступні: 62.01 Комп'ютерне програмування, 62.02 Консультування з питань інформатизації, 63.11 Оброблення даних, розміщення інформації на веб-вузлах і пов'язана з ними діяльність, 62.09 Інша діяльність у сфері інформаційних технологій і комп'ютерних систем, 58.29 Видання іншого програмного забезпечення, 62.03 Діяльність із керування комп'ютерним устаткуванням, 63.12 Веб-портали, 58.21 Видання комп'ютерних ігор тощо.

Також вкажемо на певну проблему із наявністю статистичних даних, які стосуються діяльності окремих ІТ підприємств у офіційних звітах, що пов'язується з двома найбільш вагомими причинами: існування низки формально самостійних підприємств, які фактично об'єднані у компанію-бренд (дані про те, які точно підприємства входять до бренду відсутні); можливість різних форм трудових відносин між працедавцем та працівником. З цих причин аналізування модельних сегментів у дослідженні було проведено лише стосовно 242 брендів, які добровільно подали дані на описані вище інформаційні платформи.

Зокрема, кластеризація відносно масштабу підприємств, які позиціонують себе в якості українських брендів та мають офіси в Україні, дає змогу дослідити співвідношення між загальною кількістю працівників та часткою зареєстрованих в Україні. На цій основі була отримана оптимальна кількість кластерів – 6 (рис. 1).

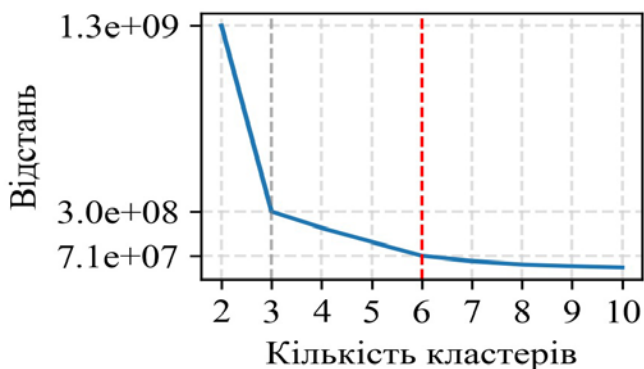

Рис. 1. Визначення методом ліктя оптимальної кількості кластерів відносно масштабу ІТ підприємств в Україні на основі територіального розміщення

Джерело: власна розробка.

Водночас, кластеризація масштабу українських ІТ підприємств на принципах кількості їх працівників та кількості працівників, зареєстрованих в Україні, показує на певну їх залежність (рис. 2).

Можливо стверджувати, що кластеризація ІТ підприємств за масштабом (як за їх територіальним розміщенням, так і кількістю зайнятих працівників, зареєстрованих в Україні) має специфічні особливості, а значить дозволяє провадити обґрунтоване оцінювання.

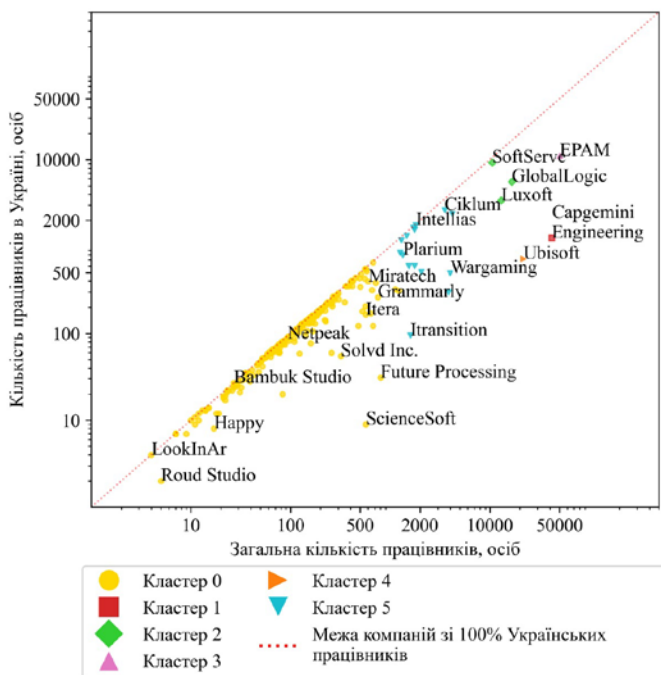

Рис. 2. Кластеризація масштабу українських ІТ підприємств (Вісь ОХ – загальна кількість працівників, ОУ – кількість працівників, зареєстрованих в Україні)
Джерело: власна розробка.

Розподіл ІТ підприємств України за розмірами на засадах кластерного аналізу

Фактичні результати кластеризації за розміром ІТ підприємств в Україні показують: найчисельнішим є **0 кластер** – «малі та середні підприємства» (4 – 1211 працівників). Зокрема:

0 кластер – малі та середні підприємства.

До кластеру ввійшли 223 компанії. 18 (серед них LookInAr, Bambuk Studio, Qubstudio, Delphi Software) – компанії, у яких 100% працівників – українці, 125 компаній (серед них – Netpeak, Israel IT), частка українських працівників в яких коливається між 90% – 99%; 46 компанії – 75% – 90%; 15 компаній (серед них Miratech) – 50 – 74%; а також 17 компаній (серед них Roud Studio, Happy, Solvd Inc.), частка українських працівників у яких 10 – 50% (серед них – Itera, Grammarly, Levi9); а також 2 міжнародні компанії (серед них – Future Processing, ScienceSoft), частка українських фахівців у яких менша 10%. В даному кластері, як і у всіх наступних кластерах, куди входять більші за розміром компанії, немає жодної компанії, що на 100% складається з українських фахівців.

1 кластер – міжнародне підприємство-гігант Cargemini Engineering (42000 працівників), однак тут частка українських фахівців становить лише 2,9%.

2 кластер – підприємства-гіганти, що мають значну частку українських працівників. До кластеру ввійшли три компанії – SoftServe (10500 працівників), частка українських фахівців складає 87%, GlobalLogic (16500 працівників), частка українських фахівців у компанії становить 33% та Luxoft (13000 працівників), частка українських фахівців у компанії становить 26%.

3 кластер – міжнародне підприємство-гігант EPAM (50300 працівників), українські фахівці у компанії – понад

11 000 осіб, що становить 22% від загальної чисельності компанії.

4 кластер – міжнародне підприємство-гігант Ubisoft (21600 працівників), частка українських фахівців у компанії становить лише 3,3%.

5 кластер – великі підприємства (1200 – 4200 працівників). До кластеру ввійшли 13 компаній, з яких у 4 компаній (серед них – Intellias, N-iX) частка українських працівників більша 90%, у 3 компаній (Plarium, Ciklum, DataArt) коливається між 50 – 90%, 3 компанії (серед них Grid Dynamics) – 20-50%, а також 3 міжнародні компанії Itransition, Valtech, Wargaming, частка українських працівників якої становить лише 6 – 15%.

Попри те, що основна кількість компаній, що досліджуються, зосереджена в 0 кластері, основними роботодавцями та замовниками послуг у фізичних-осіб підприємств, що здійснюють свою діяльність в галузі ІТ, є великі компанії з 2, 3 та 4 кластерів. Однак, у 4 компаніях-гігантах: EPAM, SoftServe, GlobalLogic та Luxoft зосереджено більшу кількість ІТ-фахівців, ніж у всіх 223 компаніях, що належать до 0 – кластеру. Означене дає підставу вважати, що саме такі компанії-гіганти формують тренди, закономірності, правила функціонування ринку ІТ в Україні.

Важливо також зазначити, що підприємства, які на 100% формуються з зареєстрованих в Україні працівників – це маленькі компанії, найбільшою серед яких є Anadea, чисельність якої лише 129 осіб. Підприємства, що засновані в Україні та виходять на міжнародний ринок, окрім реєстрації та фізичного знаходження переважної більшості працівників в Україні, все ж реєструють підприємства та наймають працівників у інших державах, де зареєстровані компанії-замовники, оскільки це дає змогу відповідати законодавству майбутніх бізнес-партнерів.

Розподіл ІТ підприємств України за галузевою спрямованістю на засадах кластеризації

А) Спектр галузевої спрямованості (Industry focus)

Згідно з даними, розміщеними у особистих профілях ІТ-компаній в мережі Clutch [13] українські ІТ компанії надають послуги та створюють продукти для таких основних галузей економіки: фінансові послуги, медицина, інформаційні технології; бізнес-послуги, електронна комерція, освіта; роздрібна торгівля, ігри тощо.

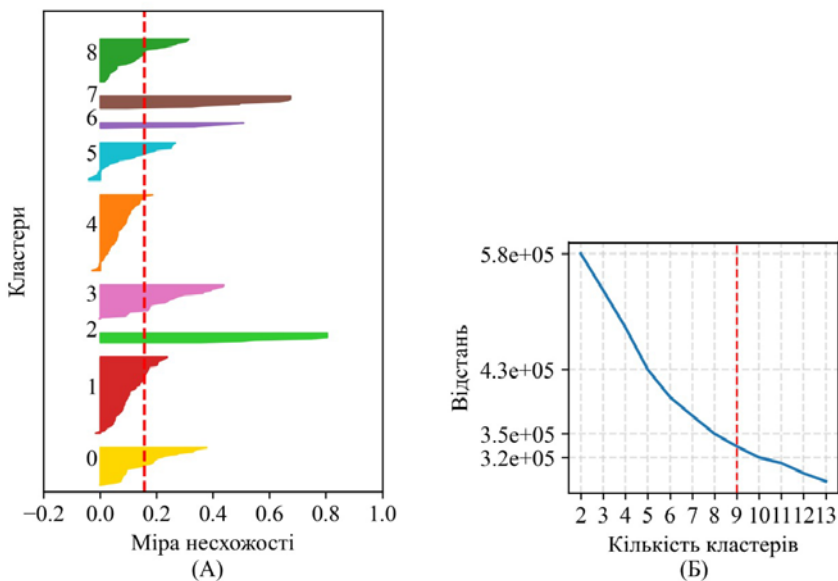

Рис. 3. Визначення оптимальної кількості кластерів для спектру галузевої спрямованості на основі методів силуету (А) та ліктя (Б)

Джерело: власна розробка.

Отримані дані щодо спектру галузевої спрямованості (industry focus) (у % від усієї клієнтської бази) було прокластеризовано. На основі методів ліктя та силуету

(рис. 3) отримано результат про найбільш ефективний поділ на дев'ять кластерів.

Загальна легенда розподілу ІТ підприємств України за спектром галузевої спрямованості наведена на рис. 4 та стосується нижче наведених результатів.

0 кластер за спектром галузевої спрямованості – компанії, що концентрують свої послуги для групи індустрій Information technology (центроїд 41,89) та Business services (центроїд 11,55)). До кластеру ввійшли 29 компаній (рис. 5). Найбільш наближеними до центроїду кластеру є компанії LITSLINK, 482.solutions та Mobilunity.

Рис. 4. Легенда розподілу ІТ-підприємств України за спектром галузевої спрямованості (Industry focus)

Джерело: власна розробка.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XX mezinárodní kolektivní monografie

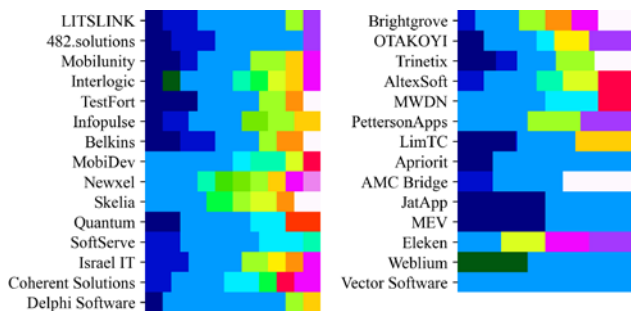

Рис. 5. Підприємства, що належать до 0 кластеру за спектром галузевої спрямованості
Джерело: власна розробка.

1 кластер за спектром галузевої спрямованості – компанії, які надають послуги переважно для галузей медицина (центроїд 29,53), освіта (центроїд 11,13) та електронна комерція (центроїд 7,81). До кластеру належить 57 компаній (рис. 6). Найбільш наближеними до центроїду кластеру є компанії WeSoftYou, Intetics, Cieden та InventorSoft.

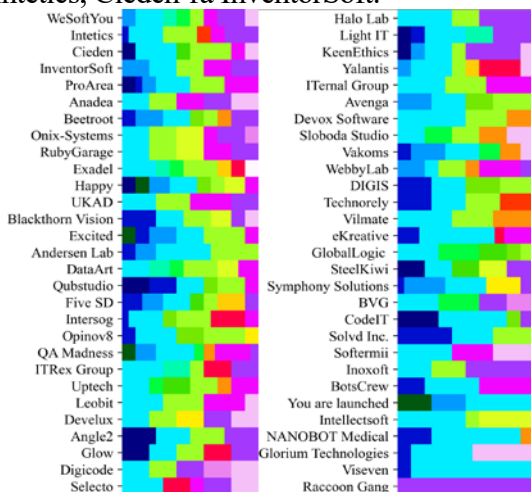

Рис. 6. Підприємства, що належать до 1 кластеру за спектром галузевої спрямованості
Джерело: власна розробка.

2 кластер за спектром галузевої спрямованості – компанії, що в переважній більшості надають послуги ігрової (центроїд 86,25). До кластеру ввійшли 8 компаній (рис. 7). Найбільш наближеними до центроїда є компанії Wargaming та Plarium.

3 кластер за спектром галузевої спрямованості – компанії, що спеціалізуються на наданні послуг для фінансової галузі (центроїд 52,88) та електронної комерції (центроїд 5,57). До кластеру ввійшли 26 компаній (рис. 8). Найбільш наближеними до центроїда є компанії IdeaSoft.io, Chatbots.Studio, LeverageUX Design Agency та Crunch.

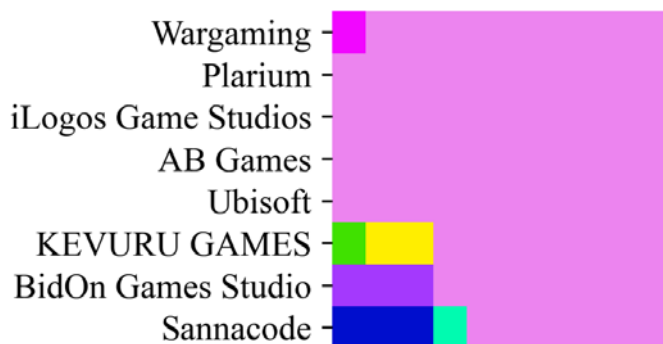

Рис. 7. Підприємства, що належать до 2 кластеру за спектром галузевої спрямованості

Джерело: власна розробка.

3 кластер за спектром галузевої спрямованості – компанії, що спеціалізуються на наданні послуг для фінансової галузі (центроїд 52,88) та електронної комерції (центроїд 5,57). До кластеру ввійшли 26 компаній (рис. 8). Найбільш наближеними до центроїда є компанії IdeaSoft.io, Chatbots.Studio, LeverageUX Design Agency та Crunch.

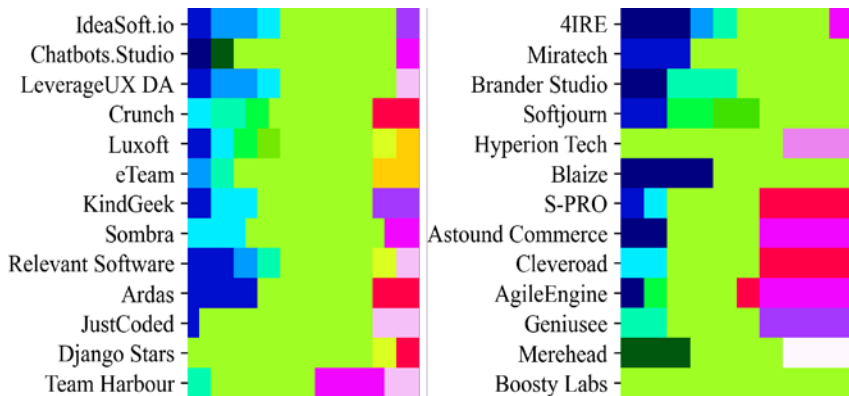

Рис. 8. Підприємства, що належать до 3 кластеру за спектром галузевої спрямованості
Джерело: власна розробка.

4 кластер за спектром галузевої спрямованості – компанії, що спеціалізуються на наданні послуг широкому спектру галузей, в основному це роздрібна торгівля (центроїд 12,89), фінансові послуги (центроїд 9,12), медицина (центроїд 7,7), споживчі товари та послуги (центроїд 6,12), інші індустрії (центроїд 5,96) та реклама і маркетинг (центроїд 5,22). До даного кластеру увійшли 58 компаній (рис. 9). Найбільш наближеними до центроїда є компанії Bilberry, dops.digital high-end visual, Pixetic, GroupBWT та ArtJoker Software.

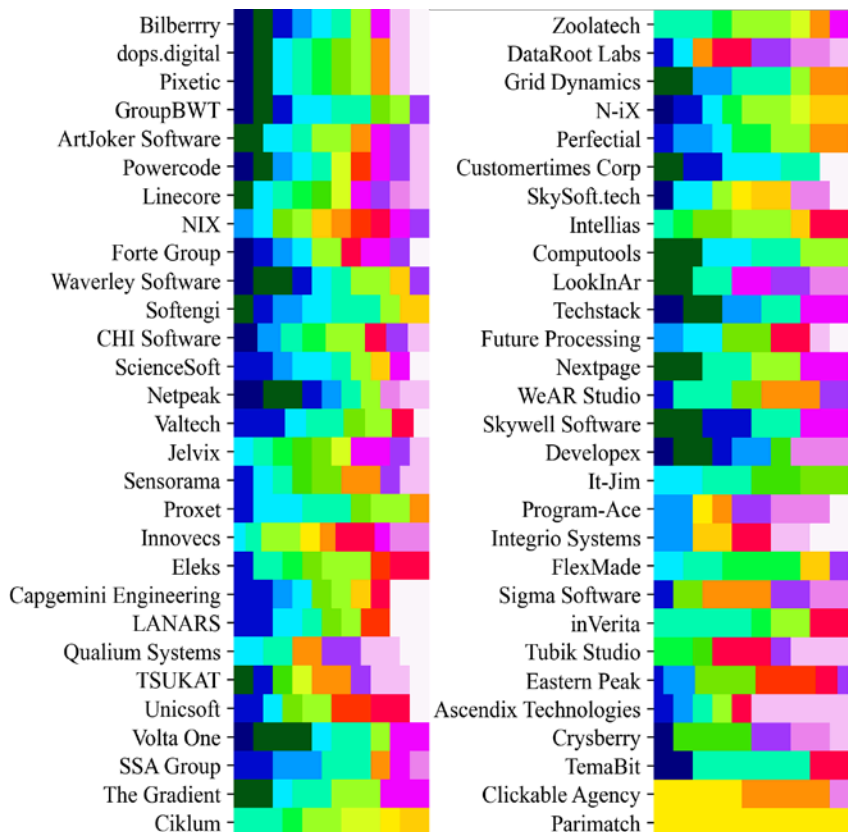

Рис. 9. Підприємства, що належать до 4 кластеру за спектром галузевої спрямованості

Джерело: власна розробка.

5 кластер за спектром галузевої спрямованості – компанії, що спеціалізуються на наданні послуг для інших індустрій (центроїд 36), медіа (центроїд 10,44) та освіти (центроїд 7,41). До кластеру ввійшло 29 компаній (рис. 10). Найбільш наближеними до центроїда стали компанії Yael Asceptic,

Ittransition, JetSoftPro та EOS Data Analytics.

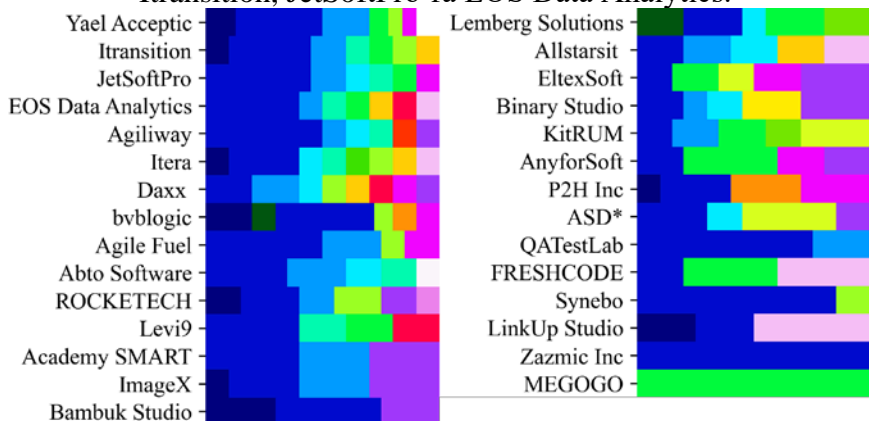

Рис. 10. Підприємства, що належать до 5 кластеру за спектром галузевої спрямованості
 Джерело: власна розробка.

6 кластер за спектром галузевої спрямованості – компанії, що спеціалізуються на наданні послуг для галузей споживчих товарів та послуг (центроїд 64) та бізнес-послуг (центроїд 19). До кластеру належать 5 компаній (рис. 11), найбільш близькою до центроїду є компанія Grammarly.

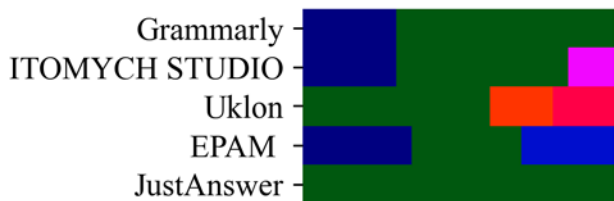

Рис. 11. Підприємства, що належать до 6 кластеру за спектром галузевої спрямованості
 Джерело: власна розробка.

7 кластер за спектром галузевої спрямованості – компанії, що спеціалізуються на електронній комерції

(центроїд 75) та інших індустріях (центроїд 6). До кластеру належать 10 компаній (рис. 12). Найбільш наближеними до центроїда є компанії BINTIME та Turum-Burum.

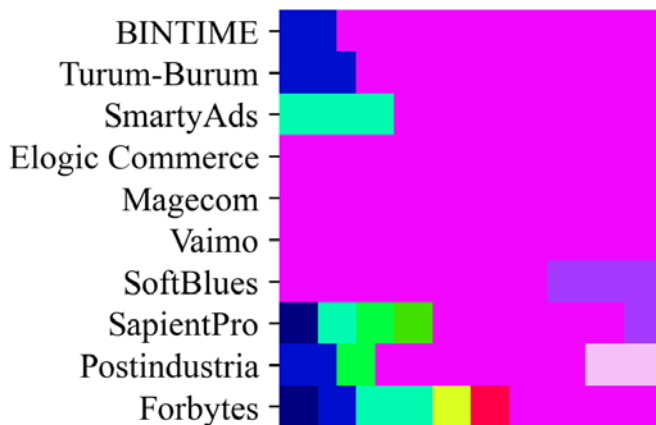

Рис. 12. Підприємства, що належать до 7 кластеру за спектром галузевої спрямованості

Джерело: власна розробка.

8 кластер за спектром галузевої спрямованості – компанії, що спеціалізуються на наданні послуг для галузі бізнес-послуг (центроїд 35,69), фінансових послуг (центроїд 11,45), інформаційних технологій (центроїд 8,93) та електронної комерції (центроїд 7,54). До кластеру належить 33 компанії (рис. 13). Найбільш наближеними до центроїда є компанії Inn4Science, Redwerk та Qarea.

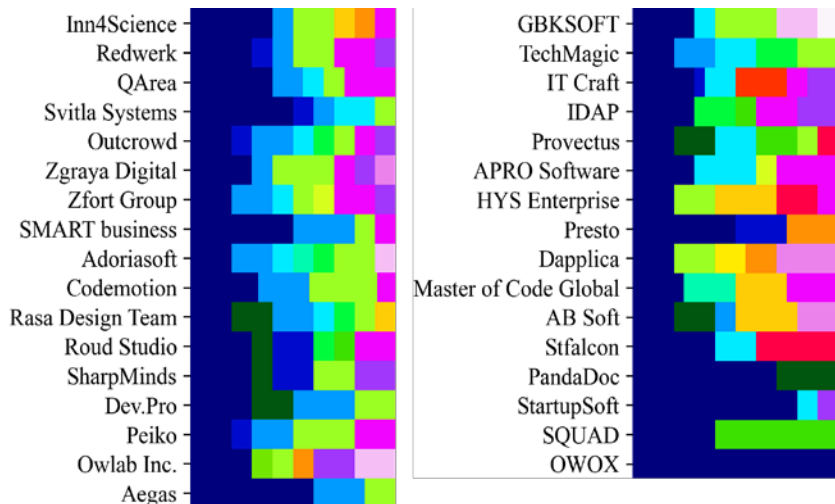

Рис. 13. Підприємства, що належать до 8 кластеру за спектром галузевої спрямованості
Джерело: власна розробка.

Б) Спектр послуг, що надаються компанією (Focus Service lines)

Кластеризація відносно спектру послуг, що надаються компанією (у % від загальної кількості послуг, що надаються компанією) здійснена на основі даних, зібраних на платформі Clutch [13], ці дані подають про себе компанії самостійно, реєструючись на платформі. Спектр послуг, що надається компанією, відображає послуги, на яких спеціалізується компанія. Серед послуг, які надають компанії, що досліджуються, переважають розробка програмного забезпечення на замовлення клієнта; веб-розробка, розробка мобільних аплікацій, UX/UI дизайн, штучний інтелект та веб-дизайн.

На основі пошуку оптимальної кількості кластерів для даних спектру послуг, що надаються компанією, з допомогою методів «Ліктя» та «Силуету» (рис. 14) запропоновано поділ на 6 кластерів, як оптимальне число кластерів.

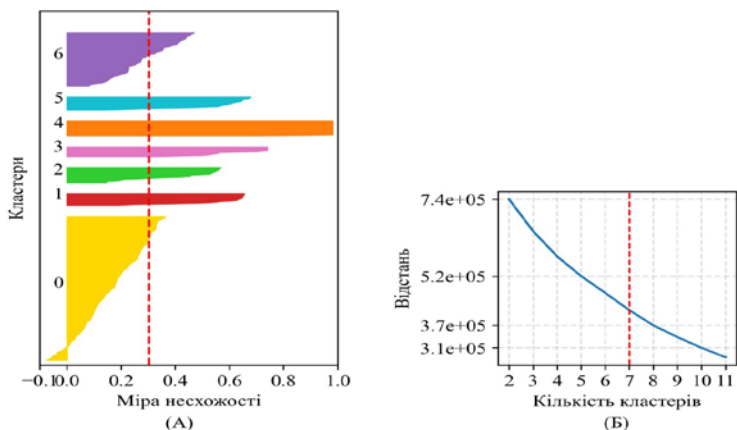

Рис. 14. *Визначення оптимальної кількості кластерів для спектру послуг, що надаються компанією, на основі методів силуету (А) та ліктя (Б)*

Джерело: власна розробка.

Загальна легенда розподілу ІТ підприємств України за спектром послуг, що надаються компанією, наведена на рис. 15 та стосується нижче наведених результатів.

Рис. 15. *Легенда розподілу ІТ-підприємств України за спектром послуг, що надаються компанією (Focus Service lines)*

Джерело: власна розробка.

0 кластер за спектром послуг, що надаються компанією – компанії, у яких домінуючими є поєднання наступних видів послуг: розробка програмного забезпечення на замовлення (центроїд 34.01), веб-розробка (центроїд 12.32) та розробка мобільних аплікацій (центроїд 8.12). До даного кластеру увійшло 139 компаній (рис. 16), серед яких найбільш наближеними до центроїда є компанії Daxx, SkySoft.tech та AMC Bridge.

1 кластер за спектром послуг, що надаються компанією – компанії, що зосередили свою діяльність на наданні послуг з розробки штучного інтелекту (центроїд 70.41), розробки мобільних додатків (центроїд 7.91) та BI та Big Data Consulting (центроїд 4.58). До групи увійшло 12 компаній (рис. 17). Серед них найближчими до центроїда є компанії DataRoot Labs, MobiDev та Postindustria.

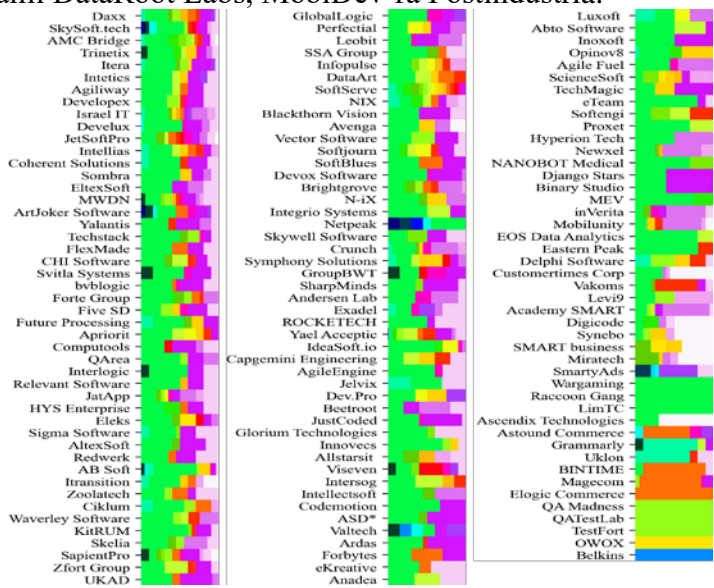

Рис. 16. Підприємства, що належать до 0 кластеру за спектром послуг, що надаються компанією
 Джерело: власна розробка.

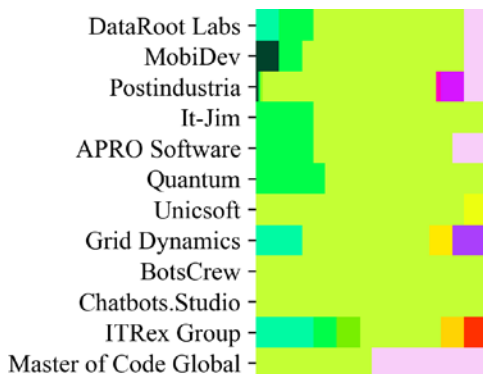

Рис. 17. Підприємства, що належать до 1 кластеру за спектром послуг, що надаються компанією

Джерело: власна розробка.

2 кластер за спектром послуг, що надаються компанією – компанії, що спеціалізуються на веб-розробці (центроїд 53,66), UX/UI дизайні (центроїд 10,46) та розвитку електронної комерції (центроїд 5,66). До групи ввійшло 15 компаній (рис. 18). Найближчими до центроїда є компанії Zgraya Digital, Bilberry та Roud Studio.

Рис. 18. Підприємства, що належать до 2 кластеру за спектром послуг, що надаються компанією

Джерело: власна розробка.

3 кластер за спектром послуг, що надаються компанією – компанії спеціалізуються на розробці AR/VR (центроїд 78) та розробці мобільних аплікацій (центроїд 9). До кластеру належить 10 компаній (рис. 19). Найближчими до центроїда є компанії TSUKAT та BVG.

Рис. 19. Підприємства, що належать до 3 кластеру за спектром послуг, що надаються компанією
Джерело: власна розробка

4 кластер за спектром послуг, що надаються компанією – компанії спеціалізуються на UX/UI дизайні (центроїд 98.66). До кластеру належать 15 компаній (рис. 20). 14 компаній лежить на рівній відстані від центроїда, лише 1 компанія Turum-Burum є більш віддаленою.

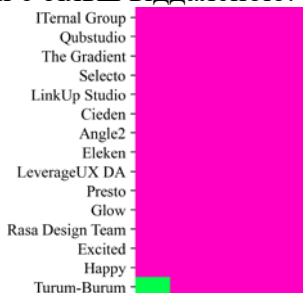

Рис. 20. Підприємства, що належать до 4 кластеру за спектром послуг, що надаються компанією
Джерело: власна розробка.

5 кластер за спектром послуг, що надаються компанією – компанії, що спеціалізуються на блокчейн технологіях (центроїд 65.38) та розробці мобільних аплікацій

(центроїд 4.61). До кластеру належить 13 компаній (рис. 21), найближчими до центроїда є компанії Blaize та 4IRE.

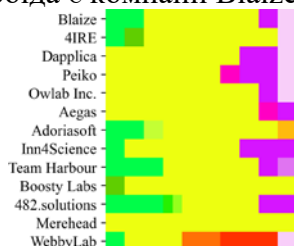

Рис. 21. Підприємства, що належать до 5 кластеру за спектром послуг, що надаються компанією
Джерело: власна розробка.

6 кластер за спектром послуг, що надаються компанією – компанії, що спеціалізуються на веб-розробці (центроїд 40,13), розробці мобільних аплікацій (центроїд 33,48) та розробці програмного забезпечення на замовлення (центроїд 6,48). До кластеру належать 52 компанії (рис. 22). Наближчими до центроїда є компанії Powercode, Powercode, Light IT, AB Games та Cleveroad.

Рис. 22. Підприємства, що належать до 6 кластеру за спектром послуг, що надаються компанією
Джерело: власна розробка.

Кластеризаційне виділення груп компаній ІТ сфери в Україні, близьких за бізнес-моделями з огляду їх цінності

Після проведених кластеризацій ІТ-підприємств, що працюють в Україні, відносно розподілу ІТ-підприємств України за спектром галузевої спрямованості (Industry focus) та за спектром послуг, що надаються компанією (Focus Service lines), у роботі здійснено групування компаній за близькістю бізнес-моделей за ознаками цінності для глобального ринку. Компанії вважаються близькими, якщо вони разом входять в один і той самий кластер у кластеризаціях за різними параметрами. В результаті такого групування було отримано 27 груп, у які ввійшли 242 компанії, 19 компаній, що досліджуються, не ввійшли у жодну групу.

4 сформовані групи мають чисельність більше 20 компаній у групі, 13 груп, в які входять між 5 і 19 компаній-учасниць, 11 груп з чисельністю учасників до 4 компаній включно та 18 груп, у які ввійшли лише по 2 компанії.

До групи №1 увійшли 34 компанії. Це компанії, що надають послуги широкому спектру галузей, в основному це роздрібна торгівля, фінансові послуги, медицина, споживчі товари та послуги, інші індустрії та реклама та маркетинг. У даних компаній домінуючим є поєднання послуг з розробкою програмного забезпечення на замовлення, веб-розробкою та розробкою мобільних аплікацій. Значення середнього фінансового показника по групі 55,5.

До групи №2 ввійшло 28 компаній. 3 групи формують компанії, що , що надають послуги для галузей медицина, освіта та електронна комерція. У цих компаніях домінуючими є поєднання послуг: розробка програмного забезпечення на замовлення, веб-розробка та розробка мобільних додатків. Значення середнього фінансового показника 54.

Група компаній №3 чисельністю 21 компанія. Це компанії, що надають свої послуги для групи індустрій інформаційні технології, бізнес-сервіси та інші індустрії. У цих компаній домінуючим є поєднання видів послуг: розробка програмного забезпечення на замовлення, веб-розробка та розробка мобільних додатків. Значення середнього фінансового показника 55,5.

До 4 групи ввійшли 20 компаній, що надають послуги для інших індустрій, медіа та освітньої галузі. У компаніях групи домінуючими є поєднання наступних видів послуг: розробка програмного забезпечення на замовлення, веб-розробка та розробка мобільних додатків. Значення середнього фінансового показника 42,9.

У групу №5 ввійшли 17 компаній, що надають послуги для галузей медицина, освіта та електронна комерція. Ці компанії спеціалізуються на веб-розробці, розробці мобільних аплікацій та розробці програмного забезпечення на замовлення. Значення середнього фінансового показника 44,1.

14 компаній ввійшли до групи №6, вони надають послуги для галузей фінансових послуг та електронної комерції. У цих компаній домінуючими є поєднання видів послуг: розробка програмного забезпечення на замовлення, веб-розробка та розробка мобільних додатків. Значення середнього фінансового показника 55,7.

До групи 7 ввійшли 12 компаній, що надають послуги для галузей бізнес-послуг, фінансових сервісів, інформаційних технологій та електронної комерції. У цих компаній домінуючими є поєднання послуг: розробка програмного забезпечення на замовлення, веб-розробка та розробка мобільних додатків. Значення середнього фінансового показника 46,9.

9 компаній ввійшли до групи №8, вони надають послуги для галузей бізнес-послуг, фінансових сервісів,

інформаційних технологій та електронної комерції, а самі компанії, що спеціалізуються на послугах з веб-розробки, розробки мобільних аплікацій та розробки програмного забезпечення на замовлення. Значення середнього фінансового показника 51.6.

До групи №9: ввійшли 8 компаній, що надають послуги для галузей медицина, освіта та електронна комерція. Ці компанії спеціалізуються виключно на UX/UI дизайні. Значення середнього фінансового показника 60,9.

10 група складається з 7 компаній, що надають послуги широкому спектру галузей, в основному це роздрібна торгівля, фінансові послуги, медицина, споживчі товари та послуги, реклама та маркетинг, а також інші сервіси. Дані компанії спеціалізуються на наданні послуг з веб-дизайну, UX/UI дизайну та розвитку електронної комерції. Значення середнього фінансового показника 62,5.

До групи №11 входить 7 компаній, що надають послуги широкому спектру галузей, в основному це роздрібна торгівля, фінансові послуги, медицина, споживчі товари та послуги, реклама та маркетинг, а також інші сервіси. Дані компанії спеціалізуються на наданні послуг з розробки AR/VR та розробки мобільних аплікацій. Значення середнього фінансового показника 48,2.

Група №12 складається з 7 компаній, що надають послуги для інших індустрій, медіа та освіти. Ці компанії спеціалізуються на наданні послуг з веб-розробки, розробки мобільних аплікацій та розробки програмного забезпечення на замовлення. Значення середнього фінансового показника 64.6.

До 13 групи входить 7 компаній, що надають послуги для підприємств електронної комерції та інших індустрій. У цих компаній домінуючими є поєднання наступних видів

послуг: розробка програмного забезпечення на замовлення, веб-розробка, розробка мобільних додатків. Значення середнього фінансового показника 56.3.

До 14 групи входить 6 компаній, що надають послуги для галузей бізнес-послуг, фінансових послуг, інформаційних технологій та електронної комерції. Ці компанії спеціалізуються на блокчейн технологіях та розробці мобільних додатків. Значення середнього фінансового показника 50.0.

По 5 компаній входить до груп № 15 – 17.

№15: надають послуги для галузей фінансових послуг та електронної комерції, ці компанії спеціалізуються на блокчейн технологіях та розробці мобільних додатків. Значення середнього фінансового показника - 45.

№16: надають послуги для галузей фінансових послуг та електронної комерції, ці компанії спеціалізуються на технологіях веб-розробки, розробки мобільних додатків та розробці програмного забезпечення на замовлення. Значення середнього фінансового показника – 45.

№17: надають послуги широкому спектру галузей, в основному це роздрібна торгівля, фінансові послуги, медицина, споживчі товари та послуги, реклама та маркетинг, а також для інших індустрій, ці компанії спеціалізуються на технологіях веб-розробки, розробки мобільних додатків та розробці програмного забезпечення на замовлення. Значення середнього фінансового показника – 46,9.

У 18 і 19 групи входять по 4 компанії:

№ 18: надають послуги ігровій індустрії та спеціалізуються на технологіях веб-розробки, розробки мобільних додатків та розробці програмного забезпечення на замовлення. Значення середнього фінансового показника по групі – 56.3.

№19: надають послуги широкому спектру галузей, в основному це роздрібна торгівля, фінансові послуги, медицина, споживчі товари та послуги, реклама та маркеринг, а також інші індустрії. Ці компанії спеціалізуючись на штучному інтелекті, розробці мобільних додатків, BI та Big Data консалтингу. Значення середнього фінансового показника – 78.1.

До 20 групи входить 3 компанії, що надають послуги для галузей інформаційні технології, бізнес-послуги та для інших індустрій. Ці компанії спеціалізуються на веб-розробці, розробці мобільних додатків та розробці програмного забезпечення на замовлення. Значення середнього фінансового показника – 50.

21 – 28 групи формують групи по 2 компанії.

№21: надають послуги для галузей інформаційні технологій, бізнес сервісів та інших індустрій. Ці компанії спеціалізуються на штучному інтелекті, розробці мобільних додатків, BI&Big Data консалтингу. Значення середнього фінансового показника – 56.3.

№22: надають послуги для галузей медицина, освіта та електронна комерція. Ці компанії спеціалізуються на штучному інтелекті, розробці мобільних апікацій та BI&Big Data консалтингу. Значення середнього фінансового показника – 75.

№23: надають послуги для ігрової індустрії. Дані компанії спеціалізуються на наданні послуг з розробки AR/VR та розробки мобільних додатків. Значення середнього фінансового показника – 81.3.

№24: надають послуги для індустрій споживчі товари та послуги та бізнес-послуг. Ці компанії спеціалізуються на штучному інтелекті, розробці мобільних додатків та BI&Big

Data консалтингу. Значення середнього фінансового показника – 75.

№25: надають послуги для індустрій споживчих товарів та послуг, а також бізнес-послуг. Ці компанії спеціалізуються на технологіях веб-розробки, розробки мобільних аплікацій та розробки програмного забезпечення на замовлення. Значення середнього фінансового показника – 75.

№26: надають послуги для індустрій бізнес-послуг, фінансових послуг, інформаційних технологій та електронної комерції. Ці компанії спеціалізуються на штучному інтелекті, розробці мобільних додатків та BI & Big Data консалтингу. Значення середнього фінансового показника – 56,3.

№27: надають послуги для індустрій бізнес-послуг, фінансових послуг, інформаційних технологій та електронної комерції. Ці компанії спеціалізуються на наданні послуг з веб-дизайну, UX/UI дизайну та розвитку електронної комерції. Значення середнього фінансового показника – 75.

№28: надають послуги для індустрій бізнес-послуг, фінансових послуг, інформаційних технологій та електронної комерції. Ці компанії спеціалізуються виключно на UX/UI дизайні. Значення середнього фінансового показника – 37,5.

За результатами проведеного дослідження автори отримали результат, що найбільше прибутку отримують компанії, що надають послуги лише зі розробки AR/VR та розробки мобільних додатків та фокусуються на ігровій моноіндустрії. Це компанії, що знаходяться в 23 групі. Значення середнього фінансового показника – 81,3. Інша група компаній №18, що також надає послуги для ігрової індустрії, однак спеціалізується на технологіях з веб-розробки, розробки мобільних аплікацій та розробки програмного забезпечення на замовлення, має значно нижчий рівень прибутковості – 56,3. Третя група компаній №11, що

спеціалізується на послугах з розробки AR/VR та розробки мобільних додатків, однак створюють свої продукти для широкого спектру індустрій (роздрібна торгівля, фінансові послуги, медицина, споживчі товари і послуги, реклама та маркетинг), без концентрації на жодній з них, попри надання послуг з створення AR/VR та розробки мобільних додатків, отримують найнижчі фінансові показники – 48,2.

Другою та третьою за рівнем прибутковості стала група №19 та 22. Група №19 спеціалізуються на наданні послуг зі створення штучного інтелекту, розробки мобільних додатків та BI & Big Data консалтингу, тобто дещо ширшому спектрі послуг, ніж компанії з 23 та 11 груп, для індустрій родрібної торгівлі, фінансових послуг, медицини, споживчих товарів та послуг, реклами, маркетингу та інших. Значення середнього фінансового показника – 78,1. Група компаній №22, що фокусується на тих же послугах, що група №19, однак працює переважно для індустрій: медицина, освіта та електронна комерція, незначно, однак поступається за рівнем доходів, цей показник становить 75.

Це дає нам можливість зробити висновок, що для отримання найбільшого прибутку компанії необхідно фокусуватись на наданні послуг з розробки AR/VR та створення мобільних додатків для моноіндустрії ігор.

Високі фінансові показники також демонструють компанії, які спеціалізуються на наданні послуг для продуктових компаній (споживчі товари та послуги, а також бізнес-послуги). Це компанії з груп №24, 26 та 27, вони можуть спеціалізуватись на різних сервісах та технологіях – штучний інтелект, розробка мобільних додатків, BI & Big Data консалтингу, веб-розробці та розробці програмного забезпечення на замовлення, важливо, щоб поєднання фокусів сервісів, у яких спеціалізується компанія, давали змогу створити якісний кінцевий продукт.

Найменший показник прибутку отримують компанії, що займаються UX/UI дизайном для індустрій бізнес-послуг, фінансових послуг, інформаційних технологій та електронної комерції. Це, в переважній більшості компанії, що надають послуги для індустрій: медіа, освіта, бізнес-послуги, фінансові послуги, інформаційні технології та електронна комерція. Ці компанії спеціалізуються на UX/UI дизайні, розробці програмного забезпечення на замовлення, веб-розробці та розробці мобільних додатків. Ці компанії орієнтовані на створення сайтів-візиток та інших низькотехнологічних продуктів.

Прояв цінності за розміром компаній-замовників ІТ послуг й часткою українських працівників у компаніях-виконавцях, виходячи з кластерного аналізу

Вагомим чинником успішності бізнес-моделі є залучення до клієнтської бази компаній з крупними фінансовими оборотами. На основі поданої на платформі Clutch [13] інформації в розділі «Орієнтація на клієнта» (Client focus), було отримано дані щодо фінансового обороту компаній-клієнтів, що замовляють послуги в ІТ-підприємств. За методологією Clutch, всі компанії-клієнти, що замовляють послуги у ІТ-підприємств, за річним оборотом поділені на категорії – Великі підприємства (Enterprise) (>\$1млрд), Середні підприємства (Midmarket) (\$10 млн – \$1 млрд) та малі підприємства (Small Business) (<\$10 млн). Дані щодо частки проєктів, отриманих від замовників різного масштабу, було прокластеризовано. На основі методів ліктя та силуету (рис. 23) отримано результат про найбільш ефективний поділ на 6 кластерів. На дані отриманої кластеризації було накладено дані щодо частки фахівців, зареєстрованих в Україні, а також усереднені фінансові показники щодо вартості години робочого часу фахівців, що працюють у компаніях-виконавцях проєкту.

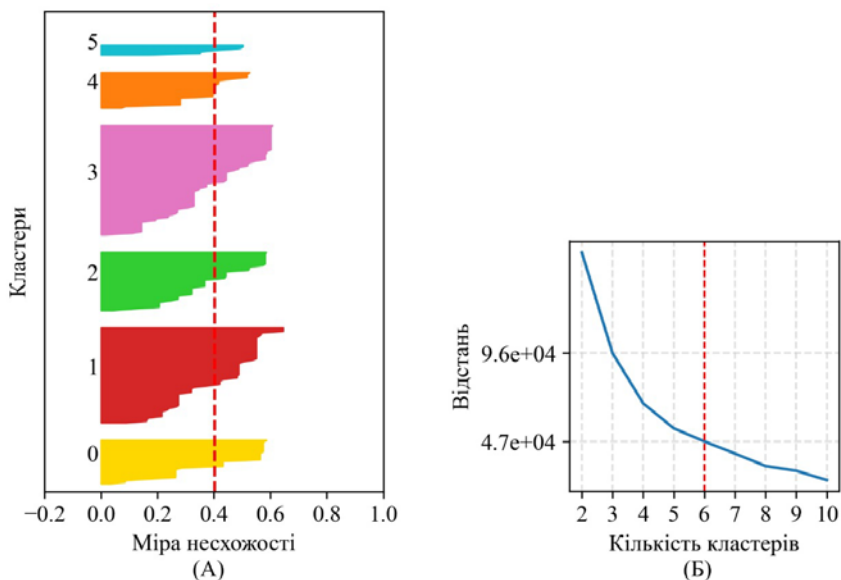

Рис. 23. *Визначення оптимальної кількості кластерів за показниками фінансового обороту компаній-замовників на основі методів на основі методів силуету (А) та ліктя (Б)*

Джерело: власна розробка.

0 кластер за показниками фінансового обороту: компанії, що в основному фокусуються на виконанні замовлень для сегменту малого бізнесу (центроїд 78,57), частки середнього (центроїд 16,46) та великого бізнесу (центроїд 4,69) є незначними. До кластеру ввійшло 28 компаній. Середній показник рівня доходів по кластеру – 42,14. Усереднений показник частки українських працівників у компаніях кластеру – 88%. Найбільш наближеними до центроїда є компанії UKAD, FlexMade та You are launched.

1 кластер за показниками фінансового обороту: компанії, що в основному фокусуються на виконанні замовлень для сегменту середніх підприємств (центроїд

51,81), частки малого (центроїд 25,23) та великого бізнесу (центроїд 22,95) становлять близько 25%. До кластеру ввійшло 60 компаній. Середній показник рівня доходів по кластеру – 54,09. Усереднений показник частки українських працівників у компаніях кластеру – 83%. Найбільш наближеними до центроїда є компанії Sensorama, Tubik Studio та Pixetic.

2 кластер за показниками фінансового обороту: компанії, що в основному фокусуються на виконанні замовлень сегментів великого (центроїд 48,64) та середнього бізнесу (центроїд 42,4), частка малого бізнесу (центроїд 9,08) – незначна. До кластеру ввійшло 37 компаній. Середній показник рівня доходів по кластеру – 57,14. Усереднений показник частки українських працівників у компаніях кластеру – 75%. Найбільш наближеними до центроїда є компанії VotsCrew та Ciklum.

3 кластер за показниками фінансового обороту: компанії, що в основному фокусуються на виконанні замовлень сегментів малого (центроїд 48) та середнього бізнесу (центроїд 44,24), частка великого бізнесу (центроїд 7,88) є незначною. До кластеру ввійшло 69 компаній. Середній показник рівня доходів по кластеру – 49,43. Усереднений показник частки українських працівників у компаніях кластеру – 92%. Найбільш наближеними до центроїда є компанії AMC Bridge, Light IT та Glorium Technologies.

4 кластер за показниками фінансового обороту: компанії, що в основному фокусуються на виконанні замовлень сегменту середнього бізнесу (центроїд 74,34), частки малого (центроїд 14,82) та великого бізнесу (центроїд 10,82) є незначними. До кластеру ввійшло 23 компанії. Середній показник рівня доходів по кластеру – 50.

Усереднений показник частки українських працівників у компаніях кластеру – 87%. Найбільш наближеними до центроїда є компанії Developex, Solvd Inc. та Django Stars.

5 кластер за показниками фінансового обороту: компанії, що в основному фокусуються на виконанні замовлень сегменту великого бізнесу (центроїд 78,57). Частка середнього (центроїд 19,28) становить 20%, а частка малого бізнесу (центроїд 2,14) майже відсутня. До кластеру ввійшло 7 компаній. Середній показник рівня доходів по кластеру – 98,21. Усереднений показник частки українських працівників у компаніях кластеру – 58%. До кластеру ввійшли компанії ImageX (частка українських працівників – 24%, усереднений показник вартості години працівників компанії – 125), Customertimes Corp (частка українських працівників – 53%, усереднений показник вартості години працівників компанії – 125), Grid Dynamics (частка українських працівників – 34%, усереднений показник вартості години працівників компанії – 125), Proxet (частка українських працівників – 86%, усереднений показник вартості години працівників компанії – 75), BINTIME (частка українських працівників – 96%, усереднений показник вартості години працівників компанії – 37,5), GlobalLogic (частка українських працівників – 34%, усереднений показник вартості години працівників компанії – 125) та Boosty Labs (частка українських працівників – 75%, усереднений показник вартості години працівників компанії – 75).

За результатами проведеного дослідження отриманих кластерів підприємств за часткою к лієнтської бази відповідних сегментів та співставлення з фінансовими показниками вартості години робочого часу (дані оприлюднені компаніями самостійно на платформі Clach [13]), автори дослідження дійшли до висновку, що найбільше прибутку отримують переважно компанії, що фокусуються на виконанні замовлень для

підприємств сегменту великого бізнесу, це – більшість компаній, що ввійшли до 5 кластеру, а саме: ImageX, Customertimes Corp, Grid Dynamics, GlobalLogic, частка українських працівників у цих компаніях в середньому складає 34,2%.

Дещо меншим є прибуток у компаній 2 кластеру, що паритетно фокусуються як на замовленнях великих компаній, так і на замовленнях сегменту середніх компаній. Частка українських працівників у компаніях цього кластеру становить в середньому 75%, що є значно вищим показником, ніж у 5 кластері.

Згідно з результатами дослідження, найменш оплачуваною виявилась діяльність компаній, що фокусуються на компаніях-замовниках сегменту малого бізнесу, ці компанії ввійшли до 0 кластеру, частка українських працівників у цих компаніях складає 92%, даний кластер компаній є найчисельнішим серед компаній, які досліджуються. На жаль, у даному кластері спостерігається тенденція, коли для виходу на ринок замовлень від великих компаній, компаніям, де висока частка працівників з України, потрібно демпінгувати ціни на свої послуги. Проте суттєво нижчі ціни на виробництво цифрового продукту українськими фахівцями завдяки нижчій вартості життя та ліберальній системі оподаткування ФОП-ів залишає ІТ галузь найвище оплачуваною та такою, яка має ресурси для розвитку та зростання.

Утримувати середню вартість години праці працівників вдається компаніям, які надають з великим відсотком від загальних послуг такі послуги, як розробка програмного забезпечення на замовлення, веб-розробка, розробки в галузі штучного інтелекту, створення мобільних додатків або на 100% фокусування на UX/UI дизайні. Щодо клієнтської бази,

то середній вартість години праці заявляють компанії, які співпрацюють з найвищим відсотком від усієї клієнтської бази, з такими галузями індустрії, як: фінансові послуги, медицина, електронна комерція, інформаційні технології, бізнес-послуги та роздрібна торгівля. Однак, залежності між величиною дисперсії означених галузей індустрії та рівнем замовленої оплати години праці виявлено не було.

Висновки. Як у світі, так і в Україні, активно зростає сфера розробки продукту й надання інформаційних послуг, яка відрізняється своєю мобільністю та широким спектром своєї діяльності в забезпеченні належної споживчої цінності інформаційного продукту. Дана цінність зростає при підготовленому споживачеві, що обумовлює потребу в розширенні уваги до цієї сфери і зі сторони освітніх установ, оскільки, окрім іншого, за рахунок цього адекватно зростає ефективність і прийнятих управлінських рішень, а це важливо в динамічному ринковому просторі.

Фундаментальною перевагою українських ІТ підприємств є кваліфікований персонал, досить ліберальна система оподаткування та можливість уникнення укладання трудових відносин з її працівниками. Означене формує активну конкурентну перевагу, оскільки призводить до зниження вартості отримання якісних цифрових рішень для клієнтів, що додатково розширює клієнтську базу за рахунок середніх та малих замовників. Водночас, значного фінансового успіху ІТ підприємства досягають здебільшого у реальній співпраці з крупним бізнесом.

Окрім того, встановлено факт недоцільності значного розпорошення спектру надаваних інформаційних послуг, оскільки їх цінність може знижуватись. Оптимальним є фокусування на невеликій кількості послуг, особливо таких, як розробка програмного забезпечення на замовлення,

веб-розробка, розробка в галузі штучного інтелекту, розробка мобільних додатків або 100 % фокусування на UX/UI дизайні. Співпраця із широким охопленням різноманітних галузей індустрії або більш вузьким є несуттєвою з огляду на вартість години праці, проте перевагу певною мірою доцільно все ж надавати такими галузями індустрії, як: фінансові послуги, медицина, електронна комерція та фінансові послуги, медицина, електронна комерція, інформаційні технології, роздрібна торгівля та бізнес послуги.

Перспективу наукових розробок вбачаємо у цілеспрямованому дослідженні внутрішніх елементів бізнес-моделей, які спрямовані на забезпечення росту споживчої цінності інформаційного продукту та цінності ІТ підприємств України для зовнішніх клієнтів, а також і у виділенні впливу характерних зовнішніх чинників з метою побудови оптимальної нечіткої бізнес-моделі, яка б враховувала характерну динаміку особливостей прояву як законодавчого поля, так і освітнього середовища у темпах змін ІТ галузі в Україні та світі.

Список використаних джерел:

1. Шульгіна Л. М. Еволюція наукових поглядів щодо поняття «споживча цінність товару» / Л. М. Шульгіна, В. М. Мельничук // *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 2. С. 74–80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2011_2_9 (дата звернення: 19.05.2022).
2. Кузьмін О. Є. Особливості диверсифікації підприємств як чинник забезпечення їх інноваційно-технологічного розвитку / О. Є. Кузьмін, Р. В. Фещур, О. С. Скибінський, Х. В. Дрималовська // *Бізнес Інформ*. 2015. №7. С. 194–201. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2015_7_31 (дата звернення: 19.05.2022).

3. Управління економічними системами та процесами в умовах глобалізаційних трансформацій : колективна монографія за ред. д.е.н., проф. Прохорової В. В. Х. : Видавництво Іванченка І. С., 2020. С. 267 – 276. URL: https://ndc-ipr.org/media/publications/files/Кол_монографія_Прохорова.pdf#page=267 (дата звернення: 19.05.2022).

4. Pyrog O.; Poritska A. The formation of digital business factors. *Economics, Entrepreneurship, Management*. 2020. №1(7). С. 10–17. URL: <https://science.lpnu.ua/eem/all-volumes-and-issues/volume-7-number-1-2020/formation-digital-business-factors>

5. Shpak N., Odrekhivskiy M., Doroshkevych K., Sroka W. Simulation of innovative systems under industry 4.0 conditions. *Social Sciences*. 2019. 8(7). С. 202. URL: <https://www.mdpi.com/2076-0760/8/7/2022>

6. Литвин І. Досвід формування екосистем стартапів у країнах східної Європи та можливості його застосування в Україні / Литвин І. // *Молодий вчений*. 2021. №10(98). С. 151–159. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-10-98-34>

7. Карпінський Б. А. Державотворчий патріотизм нації: податкова домінанта інвестиційного зростання: монографія. Львів: Колір ППО, 2018. 480 с. (Серія «Держава і стратегіологія»).

8. Chukhray N., Shakhovska N., Mrykhina O., Bublyk M., Lisovska L. / Methodical Approach to Assessing the Readiness Level of Technologies for the Transfer. In: Shakhovska, N., Medykovskyy, M.O. (eds) *Advances in Intelligent Systems and Computing IV. CSIT 2019*. Advances in Intelligent Systems and Computing. 2020. Vol. 1080. Springer, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-33695-0_19

9. Bublyk M., Udovychenko T., Medvid R. Concept of smart specialization in the context of the development of Ukrainian economy. *Economics. Ecology. Socium*. 2019. 3(2). С. 55–61.

10. Gersho A., Gray R. M. Vector quantization and signal compression. 2012. Vol. 159. Springer Science & Business Media.

11. Jain Anil K., Richard C. Dubes. Algorithms for clustering data. Prentice-Hall, Inc., 1988.

12. Сивоголовко Е. В. Методы оценки качества четкой кластеризации / Сивоголовко Е. В. // *Компьютерные системы в образовании*. 2011. №4. С. 14–30.

13. Дані з Jobs.dou.ua (2019 – 2022). Trends jobs.dou.ua. URL: <https://jobs.dou.ua/trends/> (дата звернення: 15 – 25.11.2021).

14. Дані з 256 профільних файлів ІТ компаній на платформі clutch.co URL: <https://clutch.co> (дата звернення: 15 – 25.11.2021).

15. Електронна платформа linkedin.com. Дані з 256 профільних файлів ІТ компаній. URL: <https://careers.linkedin> (дата звернення: 15 – 25.11.2021).

16. Асоціація «ІТ Ukraine». 2021. Ukraine IT Report. URL: <https://reports.itukraine.org.ua/> (дата звернення: 19.05.2022).

§6.2 ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОБЛІКУ СТАТУТНОГО КАПІТАЛУ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВАХ (Коцупатрий М.М., ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Бірюк О.Г., ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Вступ. Сільське господарство як специфічна галузь економіки протягом всього розвитку цивілізації тісно пов'язана з колективними формами господарювання. Кооперативний рух як суспільно-економічне явище є традиційним і для економіки України та має значний історичний шлях. Ще у 18-19 століттях на теренах нинішньої держави створювалися кооперативи, кооперативні артілі і кооперативні об'єднання. З встановленням радянської влади на території України почали створюватися сільськогосподарські комуни, спілки незаможних селян, сільськогосподарські артілі, а згодом і колгоспи – колективні господарства, які на початку 90-х років минулого століття були перетворені в колективні сільськогосподарські підприємства (КСП). За своєю сутністю колективні сільськогосподарські підприємства є підприємствами колективної форми власності і сприяли широкій участі сільського населення у виробництві і переробці сільськогосподарської продукції та її реалізації, а також в управлінні діяльністю КСП [1]. Проте згідно знаменитого Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 року № 1529/99 переважна більшість колективних сільськогосподарських підприємств була ліквідовані або реорганізовані в приватні господарства, господарські товариства, сільськогосподарські кооперативи

та інші суб'єкти господарювання, засновані на приватній власності [2].

В Україні як республіці бувшого СРСР кооперативний рух здійснювався на його законодавстві. Основними напрямками розвитку кооперації в республіках бувшого СРСР в 40-70 роках 20-го століття були – кооперація в сільськогосподарському господарстві (колгоспи), споживча кооперація (споживчі товариства і підприємства споживчої кооперації), кооперація в садово-огородньому господарстві та в автогаражному господарстві.

На активний розвиток кооперації в СРСР в 80-х роках 20 століття суттєво вплинули: Закон СРСР від 19.11.1986 року «Про індивідуальну трудову діяльність», Закон СРСР від 26.05.1988 року «Про кооперацію в СРСР», Постанови Ради Міністрів СРСР «Про створення кооперативів з побутового обслуговування населення» (№ 160 від 05.02.1987 року), «Про створення кооперативів у сфері громадського харчування» (№ 161 від 05.02.1987 року) і «Про створення кооперативів з виробництва товарів народного споживання» (№ 162 від 05.02.1987 року).

З отриманням незалежності в Україні кооперація як система кооперативних організацій, створених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб своїх членів, набуває широкого розвитку. 10 квітня 1992 року був прийнятий Закон України «Про споживчу кооперацію» (№2265-ХІІ), а 17 липня 1997 року – Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» (№ 469-97 ВР).

З метою уніфікації правових, організаційних, економічних та соціальних основ функціонування кооперації в Україні 10 липня 2003 року був прийнятий Закон України «Про кооперацію» (№ 1087-ІV). В ньому відмічено, що кооперативні організації включають в себе кооперативи

(виробничі, обслуговуючі, споживчі) та кооперативні об'єднання.

Кооператив – юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування [3].

Галузеві особливості сільського господарства, практика діяльності кооперативів в сільському господарстві за останні 25 років та об'єктивна необхідність кооперативного об'єднання дрібних виробництв сільськогосподарської продукції (особистих селянських господарств, сімейних фермерських господарств без статусу юридичної особи) викликали необхідність удосконалення законодавства про сільськогосподарську кооперацію. Тому 21 липня 2020 року Верховна Рада України прийняла нову редакцію Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» (№ 819-IX) [4].

Виклад основного матеріалу. Необхідно відмітити, що з прийняттям нової редакції Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» з'явилися законодавчі протиріччя із Законом України «Про кооперацію» щодо створення і функціонування кооперативів. Наприклад, статутний капітал в сільськогосподарських кооперативах і пайовий капітал та неподільний фонд в інших кооперативах; вклад члена кооперативу і пай; додатковий вклад і додатковий пай; дивіденди, патронажні дивіденди і виплати на паї та кооперативні виплати; фонд розвитку кооперативу; вступний внесок; членський внесок; цільовий внесок; частка члена кооперативу у статутному капіталі; оборот члена сільськогосподарського кооперативу; правила внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського кооперативу та інші. Таким чином, порядок створення і

функціонування сільськогосподарських кооперативів суттєво відрізняється від інших кооперативів, що вказано у ст. 5 і 26 Закону України «Про кооперацію».

Про особливості створення і діяльності сільськогосподарських кооперативів вказано у ст. 114¹ Господарського Кодексу України та у ст. 84 і 86 Цивільного кодексу України [5;6].

Сільськогосподарський кооператив – юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції і добровільно об'єдналися на основі членства та на засадах самоврядування для провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб [4].

Метою сільськогосподарської кооперації є збільшення доходів виробників сільськогосподарської продукції, підвищення ефективності та конкурентоспроможності виробників сільськогосподарської продукції для задоволення економічних, соціальних та інших потреб виробників сільськогосподарської продукції на основі поєднання їхніх особистих та колективних інтересів [4].

Основними видами діяльності сільськогосподарських кооперативів є виробництво, заготівля, закупівля, зберігання, переробка, збут, продаж сільськогосподарської продукції та продукції її переробки, постачання засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів та інші види сервісного обслуговування членів кооперативу (надання технологічних, транспортних, меліоративних, ремонтних, будівельних послуг, послуг з ветеринарного обслуговування тварин і плеїнної роботи, науково-консультаційного обслуговування з бухгалтерського обліку і аудиту тощо). Водночас сільськогосподарський кооператив може здійснювати один або декілька видів діяльності [4].

Відповідно до поставленої мети сільськогосподарські кооперативи можуть здійснювати діяльність з метою одержання прибутку або без мети одержання прибутку.

Сільськогосподарський кооператив, що здійснює діяльність з метою одержання прибутку, може надавати послуги, здійснювати операції (із закупівлі сільськогосподарської продукції, постачання засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів) з особами, які не є членами або асоційованими членами сільськогосподарського кооперативу, за умови, що сумарна вартість таких послуг та операцій не перевищує 20 відсотків виручки кооперативу за рік [4].

Сільськогосподарський кооператив, що здійснює діяльність без мети одержання прибутку, є неприбутковою організацією у разі, якщо його діяльність відповідає сукупності таких ознак:

кооператив не виробляє сільськогосподарську продукцію і надає послуги виключно своїм членам;

кооператив не набуває права власності на сільськогосподарську продукцію, вироблену, вирощену, виловлену, відгодовану або заготовлену його членами виробниками сільськогосподарськими продукції. Власниками такої продукції є члени кооперативу;

кооператив відповідає встановленим вимогам Податкового кодексу України для неприбуткових організацій [4; 7].

Сільськогосподарський кооператив утворюється за рішенням установчих зборів його засновників або може бути утворений шляхом реорганізації (виділу, поділу, злиття) іншого сільськогосподарського кооперативу.

Засновниками кооперативу можуть бути фізичні чи юридичні особи. Членом сільськогосподарського кооперативу

може бути лише фізична особа, яка досягла 16-річного віку. Водночас юридична особа бере участь в утворенні сільськогосподарського кооперативу через свого керівника або іншого уповноваженого представника, який діє на підставі довіреності на вчинення дій щодо утворення сільськогосподарського кооперативу. Необхідно зазначити, що кооператив може бути утворений не менш ніж трьома засновниками.

Рішення установчих зборів засновників про утворення сільськогосподарського кооперативу оформляється відповідним протоколом, яким і затверджується статут сільськогосподарського кооперативу або в ньому вказується про здійснення діяльності кооперативом на підставі Модельного статуту. У протоколі установчих зборів зазначаються й інші рішення щодо утворення і початку діяльності кооперативу, зокрема, найменування та скорочене найменування сільськогосподарського кооперативу, здійснення діяльності з метою одержання прибутку чи без мети одержання прибутку, утворення й обрання органів управління кооперативом відповідно до затвердженого статуту, затвердження правил внутрішньогосподарської діяльності кооперативу, розміри та порядок внесення засновниками вступного внеску, вкладу, додаткового вкладу та членських внесків засновниками сільськогосподарського кооперативу.

Необхідно зауважити, що найменування сільськогосподарського кооперативу має містити інформацію як про його організаційно-правову форму господарювання сільськогосподарській кооператив, власну назву (наприклад, «Агросервіс»), так і інформацію про вид діяльності – виробничий, багатофункціональний, переробний, сервісний, постачальницький, заготівельно-збутовий тощо.

На підставі проведених досліджень ми вважаємо, що кожний сільськогосподарський кооператив має розробляти свій власний статут кооперативу. Модельний статут кооперативу може служити лише взірцем (зразком) для підготовки Статуту конкретного сільськогосподарського кооперативу так як він не відповідає вимогам п. 4 ст.57 Господарського кодексу України [5]. Тобто у Модельному статуті сільськогосподарського не вказується розмір вступного і членського внеску та вкладу до статутного капіталу засновників сільськогосподарського кооперативу при створенні кооперативу, розмір вступного і членського внеску та вкладу до статутного капіталу при вступі нових членів при функціонуванні кооперативу, розмір статутного капіталу та частки кожного члена кооперативу у статутному капіталі, порядок розподілу чистого прибутку, порядок нарахування дивідендів і патронажних дивідендів та інших обов'язкових положень, передбачених вимогами чинних законодавчих актів.

Утворений сільськогосподарський кооператив підлягає державній реєстрації у загальноновстановленому порядку протягом 60 днів з дня проведення установчих зборів засновників кооперативу. Якщо документи не подані у встановлений термін для реєстрації, то такий сільськогосподарський кооператив не вважається утвореним.

Після державної реєстрації кооперативу його засновники вносять вступний внесок та вклад у порядку та розмірах, визначеними установчими зборами засновників кооперативу та статутом сільськогосподарського кооперативу. Після цього засновники кооперативу набувають статусу членів сільськогосподарського кооперативу, відповідних прав та обов'язків, передбачених законодавством та статутом сільськогосподарського кооперативу. У статуті

кооперативу зазначається відповідальність членів і асоційованих членів кооперативу за порушення зобов'язань щодо сплати вступних внесків і вкладів, та членських внесків і цільових внесків.

Статут є установчим документом сільськогосподарського кооперативу, що регулює його діяльність.

Для забезпечення статутної діяльності сільськогосподарський кооператив у порядку, передбаченому статутом, формує статутний капітал.

Статутний капітал сільськогосподарського кооперативу – це капітал сільськогосподарського кооперативу, що формується з вкладів і додаткових вкладів членів та асоційованих членів сільськогосподарського кооперативу [4].

Статутний капітал сільськогосподарського кооперативу формується з вкладів і додаткових вкладів членів сільськогосподарського кооперативу, а для сільськогосподарського кооперативу, що діє з метою одержання прибутку, також із вкладів і додаткових вкладів асоційованих членів такого кооперативу.

Вклад члена кооперативу – це грошовий чи інший майновий поворотний внесок, що вноситься засновником сільськогосподарського кооперативу до статутного капіталу, а членами та асоційованими членами – при вступі до такого кооперативу [4].

Додатковий вклад – це добровільний грошовий чи інший майновий поворотний внесок, що вноситься членом чи асоційованим членом сільськогосподарського кооперативу понад вклад до статутного капіталу.

Необхідно відмітити, що основний Закон України «Про кооперацію» передбачає, що в кооперативах створюється пайовий капітал, що включає в себе пайовий фонд і неподільний фонд [3].

Пайовий фонд кооперативу (крім сільськогосподарського) формується за рахунок паїв (у тому числі додаткових) – майнових поворотних внесків членів (асоційованих членів) кооперативу у створення та розвиток кооперативу, які здійснюються шляхом передачі кооперативу майна, в тому числі грошей, майнових прав, а також земельної ділянки.

Неподільний фонд – обов’язковий фонд кооперативу (крім сільськогосподарського), що формується за рахунок вступних внесків членів (асоційованих членів) кооперативу та відрахувань від доходу (прибутку) кооперативу і не підлягає розподілу між членами (асоційованими членами) кооперативу.

Водночас Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» передбачає, що вступні внески членів (асоційованих членів) направляється на формування фонду розвитку кооперативу. До фонду розвитку кооперативу направляються і членські внески членів (асоційованих членів) за їх наявності в кооперативі. Кошти фонду розвитку, а також майно, придбане за рахунок таких коштів, не можуть бути розподілені між членами (асоційованими членами) сільськогосподарського кооперативу [4, ст. 21].

Вказані відмінності формування пайового капіталу в кооперативах і статутного капіталу в сільськогосподарських кооперативах суттєво впливають і на облікове відображення їх формування.

При утворенні сільськогосподарського кооперативу установчі збори його засновників приймають рішення про розміри та порядок внесення засновниками вкладу до статутного капіталу кооперативу. Ми вважаємо, що суми вкладів засновників сільськогосподарського кооперативу і складають розмір статутного капіталу кооперативу при його

утворенні, тобто в статуті новоствореного сільськогосподарського кооперативу вказуються засновники кооперативу та їх вклади. Якщо наведена вище інформація буде відсутня в статуті сільськогосподарського кооперативу, то за рішенням Державної податкової служби України члени такого кооперативу не будуть мати права на отримання дивідендів і патронажних дивідендів, а асоційовані члени кооперативу – на отримання дивідендів. Водночас у рішенні загальних зборів засновників кооперативу необхідно вказувати і термін внесення вкладів.

На наш погляд, засновники сільськогосподарського кооперативу є і першими членами заснованого ними кооперативу. Член сільськогосподарського кооперативу – це юридична особа або фізична особа, яка досягла 16-річного віку. Засновники сільськогосподарського кооперативу після його державної реєстрації вносять вступні внески і вклади та набувають статусу членів кооперативу, прав та обов'язків, що встановлені для його членів законодавством та статутом кооперативу.

Вступ до сільськогосподарського кооперативу здійснюється на підставі письмової заяви, що подається правлінню чи голові кооперативу. Фізична чи юридична особа, яка подала заяву про вступ до кооперативу, вносить вступний внесок і вклад члена кооперативу у порядку та розмірах, визначених відповідно до статуту та Правил внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського кооперативу. Правління чи голова кооперативу розглядає заяву про вступ до кооперативу і приймає вмотивоване рішення про прийняття або відмову у прийнятті особи до кооперативу.

Рішення про прийняття особи до кооперативу або про відмову у прийнятті приймається загальними зборами

кооперативу з урахуванням рекомендації правління чи голови кооперативу.

З метою збільшення власного капіталу для розширення матеріально-технічної бази у сільськогосподарському кооперативі, що діє з метою одержання прибутку, може бути передбачено асоційоване членство. Асоційований член сільськогосподарського кооперативу – це будь-яка юридична або фізична особа, яка не є членом такого сільськогосподарського кооперативу та внесла вклад у порядку та розмірах, визначених відповідно до Статуту такого кооперативу. Асоційований член сільськогосподарського кооперативу не зобов'язаний брати участь у господарській або іншій діяльності кооперативу, має право дорадчого голосу на загальних зборах кооперативу та одержує дивіденди у порядку та розмірах, визначених відповідно до Статуту кооперативу.

Асоційований член сільськогосподарського кооперативу не має права на патронажні дивіденди, так як він не бере участь у господарській чи іншій діяльності кооперативу. Водночас асоційований член сільськогосподарського кооперативу має право на додатковий вклад до статутного капіталу кооперативу. Наведені вище особливості функціонування асоційованих членів сільськогосподарських кооперативів сприяють нівелізації ними контролю цих кооперативів – вирішального впливу на фінансову, господарську і комерційну політику кооперативу з метою одержання вигід від його діяльності.

В подальшому при функціонуванні сільськогосподарського кооперативу його статутний капітал може збільшуватися за рахунок вкладів нових членів, нових асоційованих членів та за рахунок додаткових вкладів членів та асоційованих членів кооперативу.

Необхідно відмітити, що ні Закони України «Про кооперацію» і «Про сільськогосподарську кооперацію» та Модельні статuti сільськогосподарських кооперативів не містять інформації про розмір статутного капіталу сільськогосподарського кооперативу в розрізі вкладів і додаткових вкладів та членів і асоційованих членів кооперативів. Водночас п.4 ст. 57 Господарського кодексу України передбачає, що статут будь-якого суб'єкта господарювання повинен містити відомості про розмір і порядок утворення його статутного капіталу [5].

Таким чином на підставі вищевикладеного можна стверджувати, що в першому Статуті новоствореного сільськогосподарського кооперативу його членами вказуються засновники цього кооперативу, а статутний капітал на дату створення складає сукупну вартість вкладів (грошових чи інших майнових внесків) засновників цього кооперативу.

Для обліку статутного капіталу в сільськогосподарських підприємствах передбачено рахунок 40 «Зареєстрований (пайовий) капітал» субрахунок 403 «Інший зареєстрований капітал». На субрахунку 401 «Статутний капітал» відображають статутний капітал лише господарські товариства, державні і комунальні підприємства [8].

Ми вважаємо, що субрахунок 404 «Внески до незареєстрованого статутного капіталу» застосовують лише ті підприємства, засновники яких відповідно до законодавства зобов'язані внести відповідну суму внесків для формування статутного капіталу після його оголошення для державної реєстрації установчих документів. Зокрема, це торкається акціонерних товариств та їх засновників.

На субрахунку 403 за окремими аналітичними рахунками ведуть облік часток кожного члена і асоційованого

члена сільськогосподарського кооперативу в статутному капіталі кооперативу, які формуються за рахунок його вкладу та додаткових вкладів. Облік часток ведуть у грошовій формі персоніфіковано – окремо щодо кожного члена і асоційованого члена кооперативу.

У разі внесення вкладу чи додаткового вкладу у формі майна або майнового права грошова оцінка такого вкладу здійснюється правлінням або головою сільськогосподарського кооперативу у визначеному статутом такого кооперативу порядку. Загальні збори кооперативу можуть прийняти рішення про проведення оцінки майна, що вноситься як вклад чи додатковий вклад, у передбаченому законодавством порядку оцінки майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність за рахунок коштів кооперативу.

Право користування майном (майнове право), що передається до сільськогосподарського кооперативу членами або асоційованими членами як вклад чи додатковий вклад, оцінюється розміром плати за його користування, розрахованого за весь строк користування, на який передано таке право.

Передання права користування земельною ділянкою як вкладу чи додаткового вкладу членів або асоційованих членів здійснюється відповідно до Земельного кодексу України.

Необхідно зауважити, що первинні документи на внесені як вклад чи додатковий вклад до статутного капіталу кооперативу членами або асоційованими членами майна, майнових прав та права користування земельною ділянкою згідно чинного законодавства зберігаються у сільськогосподарському кооперативі безстроково.

Кореспонденція рахунків з обліку формування статутного капіталу новоствореного сільськогосподарського кооперативу (запропонований варіант) наведена в табл. 1.

Таблиця 1

Кореспонденція рахунків з обліку формування статутного капіталу новоствореного сільськогосподарського кооперативу (запропонований варіант)

Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків	
	дебет	кредит
Зареєстровано розмір статутного капіталу кооперативу	463	403
Погашено заборгованість членів кооперативу за вкладами до статутного капіталу:		
грошовими коштами	30,31	463
матеріальними необоротними активами*	15 10,11,16	463 15
нематеріальними активами (включаючи право користування земельними ділянками)*	15 12	463 15
цінними паперами	14,35	463
оборотними матеріальними активами	20,21,22,28	463
незавершеним виробництвом	23	463

* - відбувається обмін на корпоративні права – обмін на неподібні активи (НП(С)БО 15 «Дохід»)

Необхідно відмітити, що формування статутного капіталу кооперативу здійснюється у два етапи: реєстрація розміру статутного капіталу при державній реєстрації статуту кооперативу як суб'єкта господарювання і формування статутного капіталу вкладками членів кооперативу.

Ми вважаємо, що при створенні сільськогосподарського кооперативу не виникає питання щодо внесення засновниками кооперативу додаткових вкладів –

добровільних грошових чи інших майнових поворотних внесків, що вносяться членами (асоційованими членами) сільськогосподарського кооперативу понад вклад до статутного капіталу. Ці додаткові вклади вносяться членами чи асоційованими членами в процесі функціонування сільськогосподарських кооперативів.

У створенні сільськогосподарських кооперативів не беруть участь асоційовані члени кооперативу, так як вони можуть бути прийняті до кооперативу лише при його функціонуванні. Про це відмічено і в п.2 ст. 6 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [4].

Відповідно до п. 2 ст. 10 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» кожний сільськогосподарський кооператив зобов'язаний вести облік своїх членів та видати кожному члену посвідчення, в якому зазначаються відомості про члена чи асоційованого члена кооперативу, розміри внесених ним вступного внеску, вкладу та додаткового вкладу. Ця інформація необхідна, в першу чергу, для нарахування дивідендів членам і асоційованим членам за результатами діяльності кооперативу [4, п.2, ст.27], у разі повернення фізичним чи юридичним особам часток при виході їх із сільськогосподарського кооперативу [4, п.6, ст.22] чи припиненні діяльності кооперативу [4, п.4, ст.33].

Частка кожного члена сільськогосподарського кооперативу у його статутному капіталі формується за рахунок його вкладу та додаткових вкладів у разі їх внесення.

Частка у статутному капіталі – це частка члена сільськогосподарського кооперативу у статутному капіталі сільськогосподарського кооперативу, що складається з вкладу та додаткових вкладів у разі внесення [4].

Право власності членів чи асоційованих членів сільськогосподарського кооперативу (фізичних осіб) на свою загальну частку у статутному капіталі кооперативу успадковується відповідно до законодавства.

Необхідно відмітити, що Модельний статут сільськогосподарського кооперативу, що діє з метою отримання прибутку, передбачає, що частка у статутному капіталі кожного члена кооперативу формується за рахунок його вступного внеску і вкладу та додаткових вкладів. Таке положення вступає у протиріччя із положеннями Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», який передбачає, що вступний внесок членів кооперативу зараховується до фонду розвитку кооперативу [4, п.4, ст.21]. У разі виходу чи виключення із сільськогосподарського кооперативу фізичній чи юридичній особі повертається її загальна частка у розмірі, не більшому за загальну суму вкладів та додаткових вкладів [4, п.6, ст.22]. У разі ліквідації сільськогосподарського кооперативу, що діє з метою одержання прибутку чи без мети одержання прибутку, майно та кошти фонду розвитку не підлягають поділу між його членами і передаються за рішенням загальних зборів такого кооперативу іншому сільськогосподарському кооперативу чи сільськогосподарському кооперативному об'єднанню (для зарахування до фонду розвитку такого кооперативу чи кооперативного об'єднання), а в разі неприйняття такого рішення – зараховуються відповідно до закону до державного або місцевого бюджету [4, п.4 і 5 ст. 33].

При функціонуванні сільськогосподарського кооперативу його статутний капітал може збільшуватися як за рахунок вкладів нових членів і асоційованих членів кооперативу, так і за рахунок додаткових вкладів членів та асоційованих членів кооперативу. Водночас, асоційоване

членство може бути передбачено лише для сільськогосподарських кооперативів, що здійснюють діяльність з метою одержання прибутку [4, ст. 14]. Збільшення статутного капіталу сільськогосподарського кооперативу за рахунок відрахувань від чистого прибутку кооперативу не передбачено законодавством [4, ст. 25].

Необхідно відмітити, що розмір додаткових вкладів до статутного капіталу кооперативу регулюється статутом сільськогосподарського кооперативу. Водночас необхідно звернути увагу на те, що члени сільськогосподарського кооперативу мають право одного ухвального голосу у загальних зборах кооперативу незалежно від розміру додаткового вкладу. А асоційовані члени сільськогосподарського кооперативу мають право одного дорадчого голосу у загальних зборах незалежно від розміру додаткового вкладу [4, ст. 16].

Статут сільськогосподарського кооперативу містить відомості про умови і порядок вступу до кооперативу членів і асоційованих членів, порядок встановлення розмірів і сплати вкладів і додаткових вкладів до статутного капіталу членами і асоційованими членами та їх відповідальність за порушення зобов'язань щодо їх сплати.

Ми вважаємо, що збільшення статутного капіталу вимагає перереєстрації статуту сільськогосподарського кооперативу, так як він містить відомості про розмір статутного капіталу та частки кожного члена кооперативу у статутному капіталу.

Зміни до статуту сільськогосподарського кооперативу приймаються загальними зборами кооперативу та підлягають державній реєстрації відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» протягом 30 днів з дня їх прийняття.

Кореспонденція рахунків з обліку збільшення статутного капіталу сільськогосподарського кооперативу (запропонований варіант) наведена в табл. 2.

Таблиця 2

Кореспонденція рахунків з обліку збільшення статутного капіталу сільськогосподарського кооперативу (запропонований варіант)

Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків	
	дебет	кредит
Зареєстровано збільшення розміру статутного капіталу кооперативу:		
на суму вкладу	463	403
на суму додаткового вкладу	463	403
Погашено заборгованість членів кооперативу за вкладами і додатковими вкладами до статутного капіталу:		
грошовими коштами	30,31	463
матеріальними необоротними активами*	15	463
	10,11,16	15
нематеріальними активами (включаючи право користування земельними ділянками)*	15	463
	12	15
цінними паперами	14,35	463
оборотними матеріальними активами	20,21,22,28	463
незавершеним виробництвом	23	463
заробітною платою	66	463
дивідендами та патронажними дивідендами	671	463
Погашено заборгованість асоційованих членів кооперативу за вкладами і додатковими вкладами до статутного капіталу:		
грошовими коштами	30,31	463
матеріальними необоротними активами*	15	463
	10,11,16	15

нематеріальними активами (включаючи право користування земельними ділянками)*	15 12	463 15
цінними паперами	14,35	463
оборотними матеріальними активами	20,21,22,28	463
незавершеним виробництвом	23	463
дивідендами	671	463

* - відбувається обмін на корпоративні права – обмін на неподібні активи (НП(С)БО 15 «Дохід»)

Зменшення статутного капіталу сільськогосподарського кооперативу може відбуватися внаслідок припинення членства в сільськогосподарському кооперативі (за різними причинами) та припинення діяльності самого кооперативу. Членство у сільськогосподарському кооперативі припиняються у разі: - добровільного виходу на підставі поданої заяви; несплати внесків та вкладу у встановленому статутом кооперативу порядку; припинення участі в господарській діяльності кооперативу (фізичної особи); ліквідації члена кооперативу – юридичної особи.

Зменшення статутного капіталу сільськогосподарського кооперативу внаслідок повернення членам кооперативу або асоційованим членам кооперативу частини вкладів чи додаткових вкладів не передбачено Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» [4].

За наявності підстав правління чи голови сільськогосподарського кооперативу приймає вмотивоване рішення з рекомендацією щодо припинення членства в кооперативі. Загальні збори кооперативу приймають рішення про припинення членства у сільськогосподарському кооперативі з урахуванням рекомендації правління чи голови кооперативу. Водночас загальними зборами кооперативу

приймаються зміни до статуту сільськогосподарського кооперативу, які підлягають державній реєстрації у загальновстановленому порядку.

Необхідно зауважити, що статут сільськогосподарського кооперативу містить відомості про умови і порядок виходу членів і асоційованих членів із кооперативу чи виключення з нього, умови і порядок повернення поворотних вкладу, додаткового вкладу та цільового внеску.

Повернення члену чи асоційованому члену (фізичній або юридичній особі) його загальної частки здійснюється у розмірі, не більшому за загальну суму вкладів та додаткових вкладів (при утворенні кооперативу, при вступі до кооперативу, при подальшому функціонуванні кооперативу), що обліковувалися у складі статутного капіталу кооперативу.

Заслуговує на увагу те, що строк та інші умови повернення члену (асоційованому члену) його загальної частки встановлюється статутом кооперативу, проте строк повернення зазначеної частки не може перевищувати двох років. До моменту повернення частки така особа має права, передбачені законодавством та статутом сільськогосподарського кооперативу для асоційованого члена такого кооперативу.

Необхідно відмітити, що в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» наведено два поняття:

загальна частка члена кооперативу у статутному капіталі кооперативу [4, п. 6, ст. 22];

загальна частка члена кооперативу у майні кооперативу [4, п. 7, ст. 22].

За своєю економічною сутністю і складом загальна частка члена кооперативу чи асоційованого члена кооперативу у майні кооперативу є категорією ширшою, ніж

загальна частка члена кооперативу чи асоційованого члена кооперативу у статутному капіталі кооперативу.

Так, частка (загальна частка) члена кооперативу чи асоційованого члена кооперативу у статутному капіталі кооперативу складається з вкладу та додаткового вкладу.

Водночас законодавець не дає в законі офіційного тлумачення поняття «загальна частка члена кооперативу чи асоційованого члена кооперативу у майні кооперативу», а лише відмічає, що строк та інші умови повернення члену сільськогосподарського кооперативу його загальної частки у майні кооперативу встановлюються статутом кооперативу. Необхідно врахувати, що законом передбачено майно і кошти фонду розвитку кооперативу не розподіляти між членами кооперативу. Таким чином законом не встановлено порядок визначення загальної частки члена кооперативу чи асоційованого члена кооперативу у майні кооперативу.

Необхідно врахувати, що лише при ліквідації сільськогосподарського кооперативу, що діє з метою одержання прибутку, його майно та кошти, що залишилися після задоволення вимог кредиторів кооперативу, здійснення виплат дивідендів та патронажних дивідендів членам і асоційованим членам кооперативу, оплати праці (крім майна та коштів фонду розвитку), розподіляються між членами кооперативу у порядку, визначеному статутом такого кооперативу [4, п. 4, ст. 33].

Ми вважаємо, що майном для розподілу між членами кооперативу та асоційованими членами сільськогосподарського кооперативу, що діє з метою одержання прибутку, є чисті активи кооперативу, крім майна та коштів фонду розвитку кооперативу. Чисті активи кооперативу – це активи кооперативу за вирахуванням його зобов'язань, фактично це сума власного капіталу

кооперативу. До чистих активів кооперативу відносять статутний капітал, капітал у дооцінках, додатковий капітал, резервний капітал та нерозподілені прибутки.

Таким чином, майно кооперативу, яке потенційно може розподілятися між членами кооперативу та асоційованими членами кооперативу може складатися із капіталу в дооцінках, додаткового капіталу (крім майна і коштів фонду розвитку кооперативу), резервного капіталу та нерозподільних прибутків (непокриті збитки зменшують суму майна до розподілу). Звичайно, в окремих сільськогосподарських кооперативах непокриті збитки можуть перевищувати суму статутного капіталу. Базою для розподілу майна є частка вкладу і додаткового вкладу члена кооперативу чи асоційованого члена кооперативу у статутному капіталі сільськогосподарського кооперативу.

Необхідно зауважити, що конкретну методику розподілу майна кооперативу між членами кооперативу і асоційованими членами кооперативу та методика визначення загальної вартості майна, є статут конкретного сільськогосподарського кооперативу.

Відповідно до закону сільськогосподарський кооператив для забезпечення статутної діяльності може прийняти рішення про створення спеціального фонду кооперативу за рахунок цільових поворотних і неповоротних внесків членів кооперативу та асоційованих членів кооперативу та інших не заборонених законодавством надходжень.

Цільовий внесок – це грошовий чи інший майновий поворотний або неповоротний внесок члена сільськогосподарського кооперативу, що може бути передбачений рішенням загальних зборів відповідного

кооперативу для забезпечення виконання конкретних завдань кооперативу [4].

Кошти цього фонду відповідно до Положення про спеціальний фонд кооперативу використовуються для реалізації передбачених положенням цілей. Цільовий поворотний внесок до спеціального фонду відповідно до статуту сільськогосподарського кооперативу може бути повернуто члену кооперативу у разі виходу його з кооперативу, виключенню із кооперативу або ліквідації кооперативу.

Ми вважаємо, що кошти спеціального фонду сільськогосподарського кооперативу мають обліковуватися на окремому субрахунку синтетичного рахунку 48 «Цільове фінансування і цільові надходження». За кредитом субрахунку відображають надходження цільових внесків та інших не заборонених законодавством надходжень до спеціального фонду для фінансування певних заходів, за дебетом – використання коштів за певними напрямками, а також повернення невикористаних сум цільових поворотних внесків.

У разі виходу, виключення з сільськогосподарського кооперативу член кооперативу або асоційований член кооперативу (фізична чи юридична особа) має право на повернення своєї частки у статутному капіталі (майні) кооперативу та цільового поворотного внеску до спеціального фонду кооперативу натурою, грошовими коштами або цінними паперами відповідно до їх вартості на момент виходу.

Кореспонденція рахунків з обліку зменшення статутного капіталу сільськогосподарського кооперативу (запропонований варіант) наведена в табл. 3.

Таблиця 3

Кореспонденція рахунків з обліку зменшення статутного капіталу сільськогосподарського кооперативу (запропонований варіант)

Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків	
	дебет	кредит
Нараховано вибулим членам і асоційованим членам, що припинили своє членство в кооперативі, вартість вкладів і додаткових вкладів до статутного капіталу кооперативу	403	672
Нараховано вибулим членам і асоційованим членам, що припинили своє членство в кооперативі поворотний цільовий внесок до спеціального фонду	48	672
Погашено заборгованість членам і асоційованим членам кооперативу, що припинили своє членство в кооперативі, за вкладами і додатковими вкладами до статутного капіталу кооперативу та за поворотними внесками до спеціального фонду кооперативу:		
грошовими коштами	672	30,31
основними засобами	131	10
	286	10
	943	286
	672	712
	712	641
довгостроковими біологічними активами	134	164
тваринництва	213	164
	901	213
	672	701
	701	641

виробничими запасами	943	20
	672	712
	712	641
готовою продукцією	901	27
	672	701
	701	641
цінними паперами	971	14,35
	672	741

Висновки. Проведеними дослідженнями встановлено, що Законами України «Про кооперацію» і «Про сільськогосподарську кооперацію» законодавчо встановлені суттєві відмінності як за формальними, так і за суттєвими ознаками у формуванні пайового чи статутного капіталу кооперативу, що впливає на відображенні цих процесів у бухгалтерському обліку. Запропонований варіант бухгалтерського відображення процесів формування та руху статутного капіталу у сільськогосподарських кооперативах, визначення загальної частки члена кооперативу чи асоційованого члена кооперативу у майні сільськогосподарського кооперативу враховує сучасне законодавство і нормативно-правові акти з бухгалтерського обліку та може використовуватися в практичній діяльності сільськогосподарських кооперативів.

Водночас заслуговують на увагу подальші дослідження щодо економічної сутності вступних і членських внесків членів (асоційованих членів), фонду розвитку сільськогосподарських кооперативів, що здійснюють діяльність з метою одержання прибутку, та їх бухгалтерського відображення.

Список використаних джерел:

1. Про колективне сільськогосподарське підприємство»: Закон України від 14.02.1992 року №2114-ХІІ. Дата оновлення: 15.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-12#Text> (дата звернення 20.05.2022).
2. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: Указ Президента України від 03.12.1999 року №1529/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1529/99#Text> (дата звернення 20.05.2022).
3. Про кооперацію: Закон України від 10.07.2003 року №1087-ІХ. Дата оновлення: 21.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15#Text> (дата звернення 20.05.2022).
4. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2020 року №819-ІХ. Дата оновлення: 01.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text> (дата звернення 20.05.2022).
5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 року №436-ІV. Дата оновлення: 15.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення 20.05.2022).
6. Цивільний кодекс України від 16.01..2003 року №435-ІV. Дата оновлення: 17.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 20.05.2022).
7. Податковий кодекс України від 02.12.2010 №2755-VI. Дата оновлення: 01.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення 20.05.2022).
8. Коцупатрий М.М., Бірюк О.Г. Формування статутного капіталу в сільськогосподарських кооперативах. Економічний розвиток та сучасний менеджмент, книга 7, частина 4, Німеччина, жовтень 2021, с. 66-77.

§6.3 *КОНТРОЛЬНО-ОБЛІКОВЕ СУПРОВОДЖЕННЯ ОРЕНДИ НЕОБОРОТНИХ НЕФІНАНСОВИХ АКТИВІВ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ (Назаренко О.В., Сумський національний аграрного університет)*

Вступ. В умовах сьогодення, перед органами місцевого самоврядування, підприємствами комунального сектору, у зв'язку з дефіцитом фінансових ресурсів, нагально постає проблема щодо використання наявних необоротних нефінансових активів (основних засобів, цілісних майнових комплексів тощо).

Оренда виступає одним з найбільш ефективних шляхів використання державного та комунального майна. Це доступний спосіб фінансування господарюючих суб'єктів, бюджетних установ, органів місцевого самоврядування, комунальних підприємств, яким представлена можливість отримання додаткових доходів через надання на певний термін бізнес-суб'єктам (орендарям) у платне користування наявних необоротних активів, майнових комплексів, земельних ділянок. В процесі заключення та після підписання договору оренди, орендодавець має сприяти повному, своєчасному обліковому супроводженню господарських операцій, пов'язаних з передачею майна в оренду, на рахунках бухгалтерського обліку, якісному функціонуванню системи внутрішнього контролю. До їх окремих компонент відносять: нарахування орендної плати, надходження коштів від орендаря, облік компенсації витрат орендодавця, нарахування амортизації на об'єкт оренди, а за умов наявності, і відображення витрат на капітальний ремонт та сплату податків.

Дослідженням порядку організації обліку, класифікації, організації контрольних процедур оренди необоротних

нефінансових активів бюджетних установ, органів місцевого самоврядування, підпорядкованих їм комунальних підприємств присвятили свої наукові праці: П.Й. Атамас, К.В. Безверхий, Р.Т. Джога, О.О. Дорошенко, Т.В. Кирик, Т.Г. Китайчук, С.М. Лайчук, І.Ю. Литвиненко, С.В. Сісюк та інші автори.

Виклад основного матеріалу. Беззаперечним є факт, що в сучасній інноваційній економіці окреслення контурів стратегій розвитку підприємства установи, органу місцевого самоврядування, окремих галузей повинно базуватися на достовірному інформаційному забезпеченні, конструкція якого передбачає узгодженість результатів діагностики потенційних небезпек і виявленні потенційних можливостей з урахуванням мінливості бізнес середовища. Означувана проблематика актуалізує необхідність пошуку та імплементації нових інструментів та методів управління, використання яких в практичному аспекті дозволить оптимізувати структуру ресурсного потенціалу, вдосконалити організаційно-виробничі процеси, окреслити напрями підвищення інвестиційної привабливості, ідентифікувати стратегічні орієнтири, з врахуванням перманентних змін зовнішнього середовища та латентних ризиків [1].

В чинному законодавстві, що регламентує юридичні аспекти орендних операцій, визначення операційної оренди відсутнє. Але воно знайшло відображення в податковому та бухгалтерському обліку.

Фінансова оренда, згідно зі стандартами Великобританії і США, може розподілятися з позиції орендодавця на оренду за типом продаж і пряму фінансову оренду. Однією з форм фінансової оренди виступає оренда зі змішаним фінансуванням, яка лише певною мірою фінансується орендодавцем. Облікові стандарти Великобританії і США

включають об'ємні додатки і методичні вказівки до відповідних стандартів з питань облікового супроводження і класифікації орендних операцій, що в значній мірі підвищує їх вагомість з позиції практикуючих бухгалтерів. Не випадково велика кількість національних систем обліку під час опису орендних операцій у переважній більшості використовують правила і підходи, що визначаються обліковими стандартами Великобританії і США. При цьому, через різні причини трактування оренди в окремих країнах, а також критерії її визнання, дуже часто, не збігаються; облікові стандарти у великій кількості європейських країнах або взагалі чітко не ідентифікують критерії фінансової оренди, або частково застосовують критерії, визначені в англо-американській практиці [2].

З метою ведення бухгалтерського обліку НП(С)БОДС 126 «Оренда» наводить два види оренди: операційну та фінансову [3]. Базовими критеріями для даного розподілу виступають: в якій мірі винагороди та ризику, щодо права власності на орендований актив, зачіпають інтереси орендодавця та орендаря.

Фінансову оренду визначено як оренду, що передбачає передачу орендарю всіх ризиків та вигід, пов'язаних з правом користування та володіння активом. Оренда вважається фінансовою, у відповідності до НП(С)БОДС 126 «Оренда», за наявності хоча б однієї з наведених ознак: орендар набуває права власності на орендований актив після закінчення строку оренди; термін оренди становить більшу частину терміну корисного використання об'єкта оренди; орендар має можливість та намір придбати об'єкт оренди за ціною, нижчою за його справедливую вартість на дату придбання; теперішня вартість мінімальних орендних платежів з початку терміну оренди дорівнює або перевищує справедливую

вартість об'єкта оренди; орендар може продовжити оренду активу за плату, значно нижчу за ринкову орендну плату; орендований актив має особливий характер, що дає змогу лише орендареві використовувати його без витрат на його модифікацію, модернізацію, дообладнання; доходи або втрати від змін справедливої вартості об'єкта оренди на кінець строку оренди належать орендарю; оренда може бути припинена орендарем, який відшкодовує орендодавцю його втрати від припинення оренди [3]. Операційну оренду ідентифікують як іншу, ніж фінансова.

З лютого 2020 року вступив у дію Закон України «Про оренду державного та комунального майна» [4]. Відповідно, у червні 2020 року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову «Про затвердження Порядку передачі в оренду державного та комунального майна» [5]. Представлені нормативні документи окреслюють особливості реалізації процедури надання в оренду майна з використанням електронної торгової системи (ЕТС), діючим адміністратором якої призначено державне підприємство «Прозорро. Продажі».

Оренда має здійснюватися на основі таких принципів: законності; відкритості (прозорості); залучення інвестицій, інвесторів; інформування орендарів через сайти, засоби масової інформації про об'єкти, порядок і процедуру реалізації; права чинних орендарів на продовження договору оренди на новий термін за спрощених умов ін.

Етапи передачі в оренду необоротних нефінансових активів органами місцевого самоврядування, підпорядкованим ним комунальними підприємствами представлено на рисунку 1.

Організація контролю за збереженням та раціональним використанням необоротних нефінансових активів з боку орендодавця забезпечується якісною організацією бухгалтерського обліку операцій з оренди. На підставі

облікових даних формуються показники внутрішньої, фінансової та статистичної звітності, яка є джерелом аналізу ефективності використання майна бюджетними установами, органами місцевого самоврядування, комунальними підприємствами.

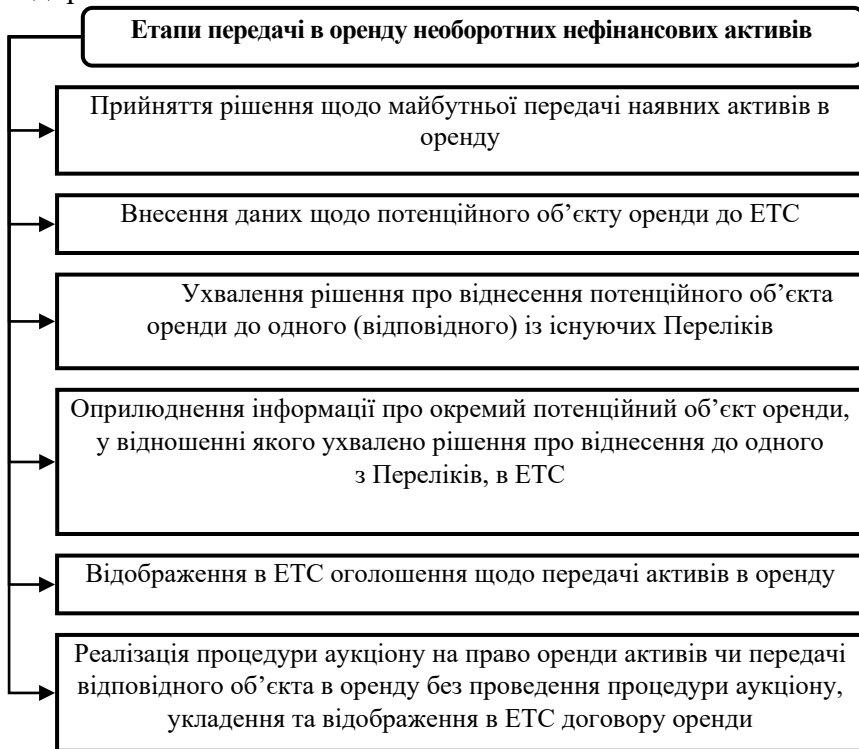

Рис.1. Етапи передачі в оренду необоротних нефінансових активів органами місцевого самоврядування, підпорядкованими їм комунальними підприємствами

В межах виконання контрольних функцій у сфері оренди необоротних нефінансових активів, має бути передбачено механізм щодо організації та проведення

перевірки виконання умов договорів оренди. Контрольними заходами у даній сфері виступають: повсякчасний (періодичний) документальний контроль за дотриманням умов чинного договору оренди та контроль щодо використання наданих в оренду активів.

Реалізація контрольних-моніторингових заходів їх учасниками має відбуватись в межах чинної законодавчо-нормативної бази: Конституції, законів України, указів президента України, постанов Кабінету Міністрів України, Порядку передачі в оренду державного та комунального майна, чинного договору оренди щодо якого проводиться контроль.

Орендодавці мають право надсилати органам місцевого самоврядування, юридичним особам (незалежно від їх форми власності), фізичним особам запити для отримання інформації щодо дотримання орендарем зобов'язань, передбачених договором оренди.

Постійний документальний контроль реалізується за: дотриманням умов договорів оренди єдиних майнових комплексів – орендодавцями при залученні уповноваженого органу управління; дотриманням вимог договорів оренди нерухомого (рухомого) майна - орендодавцями; використанням переданого в оренду рухомого (нерухомого) комунального майна - балансоутримувачами; надходженням коштів за оренду комунального майна до бюджету громади - відділом внутрішнього фінансового контролю та аудиту, відділом комунальної власності виконкому окремої місцевої ради (або іншим уповноваженим органом у межах їх функціональних обов'язків).

Пріоритетні напрями перевірки під час проведення документального контролю процесу оренди необоротних нефінансових активів у орендодавця (балансоутримувача) та орендаря представлено на рисунку 2.

До проведення перевірок за ініціативою орендодавця можуть залучатися представники відділу внутрішнього фінансового контролю та аудиту, відділу комунальної власності

(в межах функціональних обов'язків (повноважень)), які мають функціонувати при виконанні окремої територіальної громади. Кожного місяця балансоутримувач повинен надавати до відділу комунальної власності звіти щодо надходження оплати за оренду необоротних нефінансових активів та про розмір суми коштів, яка має бути перерахованою до відповідного бюджету.

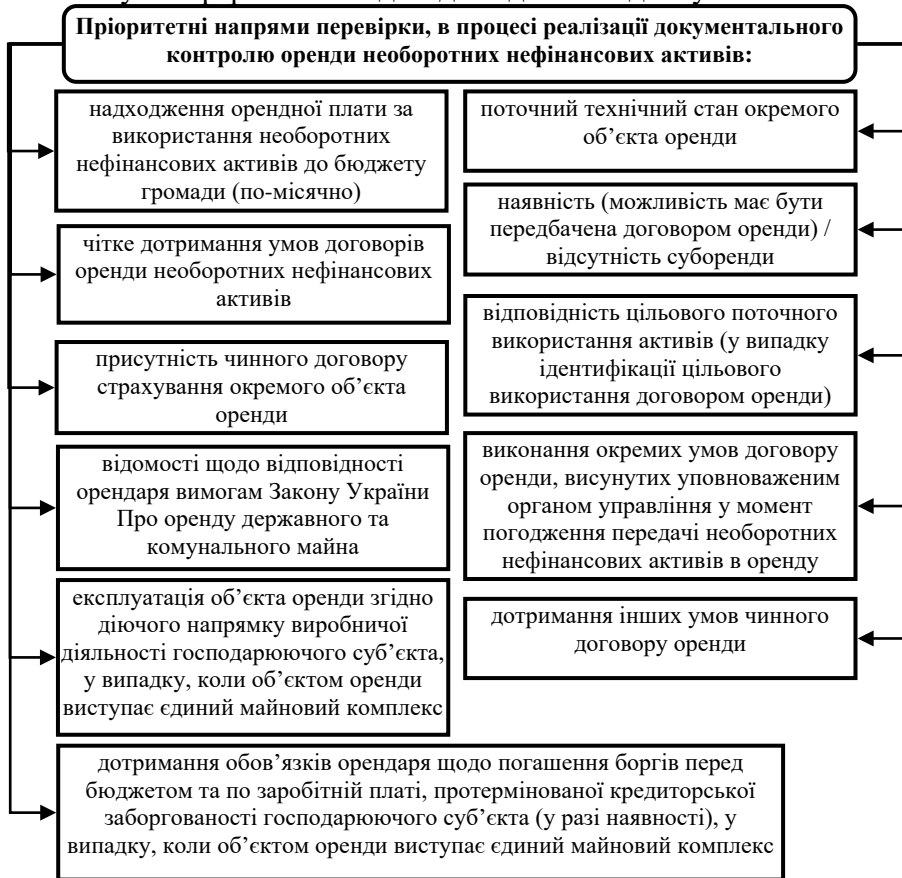

Рис.2. Пріоритетні напрями перевірки, в процесі реалізації комплексного документального контролю оренди необоротних нефінансових активів

У випадку ідентифікації порушень під час проведення постійного документального контролю орендодавець (балансоутримувач), інформує орендаря про виявлені порушення.

Періодичний комплексний контроль здійснюється за ініціативи орендодавця або уповноваженого органу управління за присутності, наділених відповідними повноваженнями, представників інтересів орендодавця, орендаря, відділу внутрішнього фінансового контролю та аудиту та відділу комунальної власності (інших органів). Представники відповідного уповноваженого органу управління (наприклад, депутати місцевої ради) можуть бути залученими до реалізації контрольних заходів щодо нерухомого майна по ініціативі орендодавця або присутності відповідної умови в чинному договорі оренди. Для перевіряючих вагомими доказами, в ході перевірки, виступають документи, які підтверджують дотримання умов договору оренди або експлуатації орендованих необоротних нефінансових активів. До них відносять:

договори страхування орендованих активів;

документи щодо використання амортизаційних відрахувань (у випадку, коли орендовані активи знаходяться на балансі орендаря);

документальне підтвердження (за наявності) процесу списання орендованих необоротних нефінансових активів;

інші документи, реєстри бухгалтерського обліку, в яких можуть мати місце потрібні для здійснення перевірки відомості.

Відповідне документальне супроводження має бути належним чином оформлене та не містити виправлень, пропущених сторінок тощо. Копії документів, які прикладаються до матеріалів перевірки, мають бути завірені у

визначеному діючим законодавством порядку. Окрім цього, орендар має забезпечити достовірність представлених документів щодо дотримання договірних зобов'язань.

За підсумками здійснення комплексної перевірки формується звіт, що містить інформацію за напрямками: цільове використання об'єкта оренди, поточний технічний стан об'єкта оренди, відповідність займаної орендарем площі «Акту приймання-передавання орендованого майна», своєчасне та повне надходження плати за оренду необоротних нефінансових активів до відповідного балансоутримувача, існування чинного договору щодо страхування орендованого об'єкта, виконання договору щодо відшкодування витрат на утримання орендованого нерухомого майна, надання комунальних послуг орендарю та інші, а також інформацію щодо наявності (відсутності) порушень умов дотримання договору оренди та використання орендованих необоротних нефінансових активів.

Відповідальність за формування окремих компонент звіту несе орендодавець. Число примірників звіту відповідає кількості (по одному примірнику для кожної) залучених до процедури контролю сторін і засвідчується підписами її учасників. За обставин, коли орендар відмовляється прийняти власний примірник звіту, його необхідно надіслати йому на вказану у договорі поштову адресу.

У випадку виявлення порушення умов діючого договору оренди чи використання необоротних нефінансових активів, орендар повинен вжити заходів щодо їх усунення впродовж 30 днів з дати отримання їм повідомлення про наявність порушень у ході здійснення постійного (комплексного періодичного) контролю. За обставин, коли впродовж даного терміну орендар не ліквідував порушення діючих умов договору оренди чи використання необоротних нефінансових

активів, балансоутримувач (орендодавець) вживає відповідних заходів згідно до вимог чинного законодавства та діючого договору оренди.

Висновки. В ході проведеного дослідження, з метою підвищення ефективності функціонування структурних підрозділів окремого органу місцевого самоврядування, які відповідають за реалізацію контрольних процедур фінансово-господарської діяльності (відділу внутрішнього фінансового контролю та аудиту, відділу комунальної власності (або іншого уповноваженого органу в межах його функціональних обов'язків), ідентифіковано та представлено етапність, змістовне наповнення контрольної-облікового супроводження процесу передачі необоротних, нефінансових активів в оренду.

Список використаних джерел:

1. Plaksiienko V., Nazarenko I., Nazarenko O., Sokolenko L. Strategic scenario planning of the agrarian sector development. International Multidisciplinary Scientific Geo Conference Surveying Geology and Mining Ecology Management, SGEM, 2020 August (5.2), pp. 489-496.

2. Лайчук, С. М., Хорунжак, Н. М. Класифікація орендних операцій для побудови їх обліку на комунальних підприємствах. «Вісник ЖДТУ»: Економіка, управління та адміністрування 2012 (3(61), С. 112–115. [https://doi.org/10.26642/jen-2012-3\(61\)-112-115](https://doi.org/10.26642/jen-2012-3(61)-112-115) (дата звернення: 06.06.2022)

3. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 126 «Оренда», затверджене Наказом Міністерства фінансів України 24.12.2010 р. № 1629 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0091-11#top> (дата звернення: 06.06.2022)

4. Про оренду державного та комунального майна. Закон України від 16.06.2020 р. № 1414-IX: законодавча база Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-20#Text> (дата звернення: 06.06.2022)

5. Порядок передачі в оренду державного та комунального майна. Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 3 червня 2020 р. № 483. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2020-%D0%BF#n36> (дата звернення: 06.16.2022)

§6.4 БЮДЖЕТНІ ВИКЛИКИ ФІНАНСУВАННЯ
ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (Назукова Н.М.,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»)

Вступ. Перед освітньою сферою України, внаслідок воєнної інтервенції РФ, постав ряд проблем, зокрема: - закриття освітніх закладів по всій території країни (від дошкільної і до вищої освіти), що призводить до втрат у якості людського капіталу (від результатів виховання позитивних особистісних якостей дошкільнят до конкретних знань і умінь фахівців і професіоналів); - фізичне знищення освітньої інфраструктури; - поглиблення нерівності доходів, а відтак – можливостей домогосподарств щодо забезпечення учнів/студентів необхідними засобами для навчання, а також погіршення показника доступності освіти; - освітньо-кваліфікаційна структура робочої сили у регіонах, куди переміщуються виробництва, наразі не відповідає їх потребам. Втрати, яких зазнає людський капітал, матимуть негативні наслідки для економічного зростання, адже освіта в умовах воєнного часу перестає виконувати звичну роль драйвера економічного зростання як через втрати людського капіталу, так і через падіння продуктивності праці. Пошук шляхів вирішення означених проблем потребує більш детального аналізу як бюджетних передумов, які сформувалися у сфері освіти в Україні, так і напрацювання конкретних механізмів виконання завдань, які постали, зокрема фінансових. Тому важливо узагальнити виклики, що постали перед освітою в Україні в умовах війни, які мають конкретні бюджетні наслідки, а також визначення перспективних напрямів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Військові дії призводять до руйнування освітньої інфраструктури України. Згідно

даних Міністерства освіти і науки України, відбулося часткове або повне руйнування 1556 закладів освіти [1]. Втрати від руйнування освітньої інфраструктури станом на 02.05.2022 р. оцінено у 1,623 млрд дол. США [2]. Це приблизно дорівнює сумі капітальних інвестицій України в освітню сферу за 12 років: з 2009 р. по 2020 р. (табл. 1).

Таблиця 1

**Обсяги капітальних інвестицій в освіту в Україні
протягом 2009–2020 рр.**

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Разом
Капітальні інвестиції в освіту з усіх джерел, млн грн.	1484	1586.2	1739.3	1311.3	856.4	627.1	1176.4	1827.3	3256.9	4460	4788.7	3051.3	-
Курс НБУ за 1 долар США	7.791	7.930	7.970	7.990	7.990	11.890	21.840	25.550	26.590	27.200	25.850	26.960	-
Капітальні інвестиції в освіту, з усіх джерел, млн дол. США	190.48	200.03	218.23	164.18	107.18	52.74	53.86	71.52	122.49	163.97	185.25	113.18	1643.04

Джерело: складено на основі даних Державної служби статистики України та Національного банку України

Протягом останніх 11 років частка капітальних видатків на освіту в Україні не перевищувала 2,1% від загальних видатків на освіту із зведеного державного бюджету, а середній показник за 11 років складає лише 1,5%.

Для порівняння, за даними порталу статистики країн ОЕСР, у 2018 р. частка капітальних вкладень у загальному обсягові фінансування освіти у Польщі становила 9%, в Угорщині та Чехії – по 11%, в Словаччині – майже 5%.

Якщо порівнювати відносні показники капітальних видатків на освіту, то у країнах ОЕСР у 2018 р. капітальні видатки на освіту у розрахунку на одного учня/студента у відсотках ВВП на душу населення склали 2,3. Тоді як в Україні капітальні видатки на освіту у 2018 р. склали лише 0,13%.

Відновлення освітньої інфраструктури потребуватиме значних капіталовкладень. Згідно даних Київської школи економіки, відновлення одного зруйнованого дитячого садка коштуватиме близько 800 тис. дол. США, одного закладу середньої або вищої освіти – 1,6 млн дол. США [3].

З огляду на масштабне руйнування освітньої інфраструктури, яке триває в Україні, а також на недостатні власні джерела фінансування, її відбудова потребуватиме сильної зовнішньої фінансової підтримки.

Одним із важливих джерел післявоєнного відновлення соціальної, у тому числі освітньої, інфраструктури є Трастовий фонд Світового банку. На сьогодні Фондом надано 489,45 млн дол. США у межах програми «Фінансування виходу з надзвичайної економічної ситуації в Україні» (англ. Financing of Recovery from Economic Emergency Ukraine Supplemental Development Policy Loan). Додатково Фондом може бути залучено ще 234 млн дол. США позикових і грантових коштів від країн-партнерів.

На соціальний напрям планується спрямувати 20% коштів програми «Фінансування виходу з надзвичайної економічної ситуації в Україні», тобто близько 98 млн дол. США [4]. Пріоритетом соціального фінансування будуть соціальні виплати, зокрема грошові виплати учасникам

освітнього процесу. Так, у квітні 2022 р. Україна отримала 88,6 млн дол. США за програмою «Фінансування виходу з надзвичайної економічної ситуації в Україні» на відшкодування урядових витрат для соціальних виплат, у тому числі соціальних і академічних стипендій [5]. Таким чином, пріоритетними напрямками фінансування за рахунок коштів Фонду є поточні видатки, тоді як питання фінансування капітальних видатків залишається відкритим. Слід зауважити, що досвід країн, які постраждали від військових конфліктів протягом 1994 – 2001 рр., вказує на нестачу коштів Світового банку для фінансування відновлення освітньої сфери [6].

З огляду на обмеженість джерел і обсягів фінансування, будівництво нових та відновлення пошкоджених закладів освіти у післявоєнний період має відбуватися за дорожньою картою відновлення освітньої інфраструктури. Вона має визначати черговість заходів з відбудови закладів освіти з урахуванням освітніх потреб деокупованих територій та враховувати освітні пріоритети післявоєнного економічного відновлення.

До важливих викликів для системи фінансування освіти стане падіння рівня доходів українців (за оцінками Світового банку, частка населення з доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму може досягти 70% у 2022 році проти 18% у 2021 році [7]). Падіння доходів населення призведе до нерівних можливостей домогосподарств щодо забезпечення учнів/студентів необхідними засобами для навчання, а неможливість оплачувати платні освітні послуги – до погіршення показника доступності освіти. Це потребує додаткового державного фінансування поточних видатків на освіту, а також збільшення обсягів і диверсифікації напрямів державної підтримки сімей з дітьми. В Україні грошові

виплати сім'ям з дітьми є незначними, а їх обсяг за період з 2010 р. по 2019 р. скоротився (у % ВВП) більш ніж втричі (табл. 2).

Таблиця 2
Грошові виплати сім'ям з дітьми в Україні у 2010 р.,
2017 р. та 2019 р.

Рік		Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами	Допомога при народженні дитини	Допомога на дітей, над якими встановлено опіку/ піклування	Допомога на дітей одиницям особам	Допомога при усиновленні дитини	Всього
2010	млн. грн.	18254,7	10173,9	1015,8	2146,9	26,2	31617,5
	% ВВП	1,150	0,641	0,064	0,135	0,002	1,992
2017	млн. грн.	353,3	21770,7	1820,6	5749,5	58,2	29752,3
	% ВВП	0,012	0,730	0,061	0,193	0,002	0,997
2019	млн. грн.	333,7	15619,8	2042,8	6549,3	56,6	24602,2
	% ВВП	0,008	0,393	0,051	0,165	0,001	0,619

Джерело: розраховано на основі статистичних збірників «Соціальний захист населення України» за відповідні роки.

До важливих напрямів підтримки сімей з дітьми слід віднести надання допомоги на придбання навчальної літератури, канцелярських виробів, одягу і взуття дітям. Інструментом такої підтримки може бути надання податкової знижки для компенсації витрат батьків на придбання одягу, взуття, навчальної літератури, робочих зошитів та інших товарів для забезпечення освітнього процесу. Законодавче врегулювання вищезазначених питань передбачає внесення змін до ряду нормативно-правових актів, зокрема до Бюджетного та Податкового кодексів України, до Законів

України «Про освіту», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми».

Одним із найбільш важливих завдань в освітній сфері в Україні є розробка заходів із забезпечення ефективного функціонування професійно-технічної освіти. Узагальнення результатів теоретичних і емпіричних досліджень, а також світового досвіду післявоєнного відновлення економік, свідчить про високу ефективність розвитку сфери професійно-технічної та вищої освіти з метою наближення післявоєнної економіки до світового стандарту загальної факторної продуктивності. Розвиток професійної і вищої освіти передбачає наділення знаннями, необхідними для впровадження існуючих передових технологій. Це передбачає збільшення частки випускників інженерно-технічних та природничих напрямів підготовки. Фахівці з математичних та інженерних спеціальностей є критично важливими для досягнення країною світового технологічного стандарту.

В Україні за період з 1999 р. по 2019 р. частка випускників, які здобули фах у галузі інженерії та природничих наук, скоротилась майже вдвічі. Так, у 1999 р. 36,8% випускників вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації одержали фах у галузі інженерії і природничих наук. У 2010 р. їх частка скоротилась до 20,9%, у 2015 р. – до 17,9%, а у 2019 р. складала 16,4%. Також в Україні суттєво скоротилась частка випускників інженерних факультетів ВНЗ I-II рівнів акредитації: з 27,6% у 2010 р. до 16,8% у 2015 р. Лише у 2019 р. частка випускників інженерії у ВНЗ I-II рівнів акредитації почала зростати, однак не досягла навіть рівня 2010 року.

Таким чином, у виробничій сфері України спостерігається хронічна нестача фахових інженерних та технологічних працівників, які вкрай необхідні в умовах

воєнного стану та будуть затребуваними у період післявоєнного відновлення економіки. Узагальнення потреб ринку праці в Україні в умовах воєнного стану свідчить про найбільшу затребуваність фахівців з інженерії і технологій, зокрема таких професій як токар, налагоджувальник маніпуляторів і верстатів, фрезерувальник, свердлувальник, слюсар, інженер, електроерозіоніст та ін. (за даними ДК Укроборонпром).

За оцінками Л. Бенкарда [8], майже 40% запасу знань знецінюється щороку, що пов'язано з технологічним прогресом, який трансформус умови працевлаштування та призводить до суттєвих змін у вимогах до кваліфікації робочої сили. Тому швидкість перепідготовки або підвищення кваліфікації має важливе значення з точки зору формування передумов для продуктивності праці, а відтак – економічного зростання. Досвід швидкої за термінами підготовки фахівців технічних і технологічних напрямів мають українські заклади професійно-технічної освіти, а також Центри професійно-технічної освіти Державної служби зайнятості (ЦПТО ДСЗ), у яких здійснюється не тільки професійна підготовка, але й перепідготовка. Фінансування навчання у ЦПТО ДСЗ здійснюється з Фонду загальнодержавного соціального страхування на випадок безробіття (ФССБ) через механізм надання навчальних ваучерів Центрами зайнятості, до яких звертаються роботодавці у пошуках працівників і працівники – у пошуках роботи. Цей механізм фінансування підготовки та перепідготовки кваліфікованих кадрів є ефективним з точки зору прозорості, відповідності напрямів підготовки та швидкості реагування на потреби регіональних ринків праці, зокрема в умовах воєнного стану. До мережі існуючих ЦПТО ДСЗ, яких наразі є 11, можуть бути включені інші заклади

професійно-технічної освіти. Фінансування зростаючих витрат ЦПТО ДСЗ має здійснюватися з державного бюджету. Цей фінансовий механізм уже відпрацьований і не потребує внесення змін: відповідні рішення про надання необхідних обсягів фінансування приймаються Кабінетом міністрів України, а кошти спрямовуються через Міністерство економіки на рахунок ФССБ. Реалізація означеного механізму професійної підготовки та, зокрема, його фінансування, означатиме формування принципово нової мережі підготовки і перепідготовки професіоналів для потреб реального сектору економіки. На додачу до пришвидшення процесу навчання, такий крок сприятиме формуванню умінь і навичок, які затребувані ринком праці і нівелюватиме проблему невідповідності навичок робочої сили (skill gaps).

Для вирішення проблеми невідповідності кількості підготовлених фахівців з певних спеціальностей реальній потребі у них, необхідні прогнози потреб ринку праці: довгота середньострокові. Більшість розвинених країн такі прогнози мають. Наприклад, в Ірландії створена експертна група з вивчення проблем прогнозування професійних запитів ринку праці. До складу групи входять представники державних органів влади, організацій роботодавців, фахівці з Ірландської агенції з питань промислового розвитку (IDA) та співробітники закладів професійно-технічної освіти. Їх місія полягає одночасно в методологічному супроводі процесу прогнозування потреб ринку праці та у розробці конкретних практичних рекомендацій у галузі підготовки кадрів. При цьому широко використовуються результати досліджень Ірландського інституту соціальних і економічних досліджень (ESRI), який здійснює узагальнення, систематизацію та аналіз необхідних статистичних даних. Інститутом постійно формується і оновлюється база даних щодо попиту на знання,

уміння і навички на національному і місцевому рівнях.

В Україні, починаючи з 2014 р., Мінекономіки розробляє середньостроковий прогноз потреби у фахівцях і робітничих кадрах на ринку праці, на якому базується держзамовлення на підготовку відповідних фахівців за галузями знань та освітньо-кваліфікаційними рівнями. Формування, розміщення і виконання державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою в Україні регулюється Законом від 20.11.2012 №5499-VI «Про формування на розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» та постановою Кабміну від 15.04.2013 №306 «Про затвердження Порядку формування державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів». Середньостроковий прогноз складається за відповідною методикою, затвердженою наказом Мінекономіки від 26.03.2013 №305. Обсяги державного замовлення на підготовку фахівців на поточний рік формуються Мінекономіки за поданням МОН, а також інших державних замовників (МОЗ, МВС, СБУ та ін.) і затверджується Кабінетом міністрів.

Держзамовлення має враховувати середньостроковий прогноз потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці, а також обсяги бюджетних видатків на означені цілі. При цьому слід зауважити, що фінансування професійно-технічної освіти переважно здійснюється з місцевих бюджетів. Так, у 2020 р. за рахунок коштів державного бюджету профінансовано 0,4 млрд грн видатків на професійно-технічну освіту (освітній рівень 4 за Міжнародною стандартною класифікацією освіти), тоді як з

місцевих бюджетів – 11,1 млрд грн відповідних видатків. У зв'язку з переважаючим фінансуванням з місцевих бюджетів, уряд значною мірою переклав завдання із вдосконалення відповідності професійної освіти в Україні на місцевий рівень, зобов'язавши розвивати зв'язки між навчальними закладами та підприємствами, розробляти професійні стандарти та адаптувати навчальні програми під вимоги конкретних роботодавців. Це може сприяти вирішенню проблеми невідповідності навичок робочої сили (skills gap). Втім, у зв'язку з фінансовою децентралізацією сфери професійно-технічної освіти, ускладнюється процес прогнозування потреб у фахівцях та робітничих кадрах на національному ринку праці, а відтак – проблема кваліфікаційного розриву (skills mismatch).

Важливо зазначити, що у Південній Кореї у період післявоєнного відновлення інтеграція стратегії розвитку кваліфікованої робочої сили у стратегію промислового розвитку дозволила підтримувати економічне зростання на високому рівні. Саме освітня політика, орієнтована на потреби промислового зростання, дозволила Кореї підтримувати темпи економічного зростання протягом 1970–2010 рр. на рівні 7%. У результаті чого доходи на душу населення зросли з 17,2% середнього показника по ОЕСР в 1970 році до понад 90% середнього показника ОЕСР у 2010 році. Ця тенденція тривала навіть після фінансової кризи 1997 року. При цьому середня капіталомісткість для обробної промисловості в Кореї була дуже низькою за міжнародними стандартами, що свідчить про визначальну роль людського капіталу в економічному зростанні.

Однією з найважливіших рекомендацій для успішного відновлення освітньої сфери у післявоєнний період, сформульованих фахівцями Світового банку на основі

досвіду 21 країни, які пережили воєнні конфлікти у період 1994 – 2002 рр., полягає у посиленні зв'язку між фінансуванням освіти, у т. ч. міжнародною фінансовою допомогою, і стратегічними планами соціально-економічного розвитку країн [6, с. 79–81].

Одним із перспективних шляхів активізації впливу освіти на економічне зростання є розвиток вищої освіти і науки, а також формування зв'язків між науковими, освітніми та промисловими організаціями для винайдення принципово нових продуктів/технологій. Інновації дають можливості для суттєвого покращення технологічної позиції країни, що прискорює економічне зростання через підвищення продуктивності праці, забезпечують вихід на існуючі або створення нових ринків. Прикладом країни, яка перебуваючи у стані воєнного конфлікту, знаходиться серед лідерів зі створення інноваційних продуктів, є Ізраїль. В Ізраїлі, як і в Україні працездатне населення є високоосвіченим за показником середньої тривалості навчання і за охопленням населення вищою освітою. Водночас, оцінки якості освіти PISA в Ізраїлі також невисокі і у 2018 р. перевищували відповідні оцінки в Україні лише на три пункти. Завдяки розвитку вищої освіти і міжнародних наукових зв'язків, зокрема із провідними світовими університетами, Ізраїль перебуває серед 20-ти найбільших світових інноваторів (за Глобальним інноваційним індексом, що оцінює комерційні результати інноваційної діяльності в країні).

У даному контексті перспективним напрямом державної підтримки економічного зростання на інноваційній основі є сприяння інституціоналізації, з відповідним фінансовим і матеріальним забезпеченням, державних науково-дослідних закладів нового зразка. Окремі перспективні ініціативи реалізуються на базі Національної академії наук України,

зокрема створений Державний науково-дослідницький заклад «Київський академічний університет» (КАУ). Основна ідея КАУ у запровадженні системи освіти з дослідницьким спрямуванням на базі науково-дослідних установ НАНУ, максимальній інтеграції у міжнародний науково-дослідницький простір та міжнародній співпраці з дослідницькими університетами США. Основна місія КАУ – розв’язувати нагальні суспільні виклики для відродження української науки і технологій. Такий формат вищої освіти з дослідницьким спрямуванням не потребує збільшення капітальних видатків державного бюджету на будівництво нових освітніх закладів. Основним напрямом фінансування є науково-дослідна діяльність та поточні витрати.

Висновки. Groshova оцінка матеріальних втрат, що уже сьогодні зафіксовані у галузі освіти, дорівнює понад 1,6 млрд дол США. Ці втрати співставні із обсягами державних капітальних інвестицій в освіту протягом останніх 11 років. Якщо протягом останніх 10 років частка капітальних видатків на освіту в Україні не перевищувала 2,1% від загального обсягу фінансування освіти, то у період післявоєнного відновлення цей показник повинен суттєво збільшитися. Це потребує пошуку зовнішніх джерел фінансування капітальних інвестицій у соціальну сферу України. Водночас перспективи відновлення зруйнованих освітніх об’єктів, зокрема за кошти в межах міжнародної підтримки, є невизначеними. Тому Україні необхідна «дорожня карта» інвестицій у відновлення освітньої інфраструктури з пооб’єктним визначенням пріоритетності та напрямів інвестування. Слід зазначити, що однією з рекомендацій фахівців Світового банку щодо успішного відновлення освітньої сфери у післявоєнний період на основі досвіду 21 країни, які пережили воєнні конфлікти у період 1994 –2002

рр., є необхідність планування відновлення ще під час конфлікту (виконання підготовчої роботи, збір даних, оцінки втрат, робота над технічними питаннями фінансування процесів відновлення у пост-воєнний період тощо для матеріального забезпечення та швидкого перебігу реконструкції) [6, с. 79-81].

Одним із найбільш перспективних на сьогодні шляхів впливу освіти на економічне зростання в Україні є «наздоганяючий», який полягає у засвоєнні знань, необхідних для впровадження існуючих передових технологій. Цей шлях передбачає збільшення державних інвестицій у професійно-технічну освіту. Альтернативний шлях – лідерський – полягає у безпосередньому винайденні нових технологій, продуктів та процесів для підвищення інноваційного потенціалу економіки, що потребує посиленого фінансування вищої освіти і науки. Підготовка фахівців з вищою освітою в Україні до війни не характеризувалась ефективністю з точки зору відповідності знань потребам ринку праці. В умовах війни та зважаючи на нові вимоги до робочої сили, які постануть у період післявоєнного економічного відновлення, система державного замовлення на підготовку фахівців у ЗВО має будуватися на строгій відповідності із потребами реальної економіки, задовольняючи кадрові потреби прискореного економічного зростання та інноваційного розвитку національної економіки. Фінансування розвитку освітньої сфери має бути більш широкоохопним, тобто між концептом розвитку освітнього сектору та стратегічними соціально-економічними планами розвитку країни і відповідними програмами міжнародної фінансової допомоги, спрямованої в освіту, мають бути визначені структурно-логічні зв'язки.

Список використаних джерел:

1. Мапа пошкоджених або зруйнованих закладів освіти (2022), “Міністерство освіти і науки України запускає інтерактивну мапу зруйнованих і пошкоджених закладів освіти”, режим доступу: <https://saveschools.in.ua/>.

2. Офіційний сайт Київської школи економіки (2022), “Проект зі збору, оцінки й аналізу інформації про матеріальні втрати України від війни з Росією “Росія заплатить”, режим доступу: <https://kse.ua/ua/russia-will-pay/>

3. Офіційний сайт Київської школи економіки (2022), “Втрати економіки України від пошкодження фізичної інфраструктури з початку воєнних дій (у разі повного руйнування об’єктів)”, режим доступу: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/za-tizhden-zbitki-naneseni-v-hodi-viyni-infrastrukturi-ukrayini-zrosli-shhonaaymenshe-na-8-3-mlrd/>

4. Офіційний сайт Світового банку (2022), “Second Economic Recovery Development Policy Loan”, режим доступу: <https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/project-detail/P177931>

5. Офіційний сайт Міністерства фінансів України (2022), “Україна отримала від Світового банку 88.6 млн доларів США на відшкодування урядових витрат для виплат академічних та соціальних стипендій”, режим доступу: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_ukraina_otrimala_vid_svitovo_go_banku_886 mln_dolariv_ssha_na_vidshkoduvannia_uriadovikh_vitrat_dlia_viplat_akademichnikh_ta_sotsialnikh_stipendii-3410?fbclid=IwAR146Iz8QKyU7R7Skde4NSiie6P-jLEa0pAjiItAM2V0ojJb_VCaSW8IFyA

6. Buckland, P. 2004. “Reshaping the Future: Education and Post-Conflict Reconstruction”, the World Bank, Washington DC

7. World Bank. 2022. “War in the Region” Europe and Central Asia Economic Update (Spring), Washington, DC: World Bank. Doi: 10.1596/978-1-4648-1866-0

8. Benkard, C. Lanier. 2000. “Learning and Forgetting: The Dynamics of Aircraft Production.” *American Economic Review*, 90(4): 1034–54

§6.5 РОЗВИТОК КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ КОМПАНІЙ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ (Харченко Т.М., Сумський національний аграрний університет, Дубовик С.Г., Сумський національний аграрний університет)

Вступ. Стійкість компанії відіграє центральну роль у тому, як ведеться бізнес. І те, що раніше вважалося “приємним мати” сьогодні має вирішальне значення для довгострокового економічного успіху компанії.

Клієнти, інвестори та суспільство загалом зацікавлені не тільки твердими фінансовими показниками, а й вимагають інформації, яка виходить за рамки фінансового звіту компанії. Зокрема вони очікують, що компанії візьмуть на себе відповідальність, виявляючи екологічний та соціальний вплив своїх бізнес-моделей та спрямовуючи їх через сталий розвиток.

Основна увага приділяється тому, як бізнес компанії впливає на навколишнє середовище та суспільство, і як це формує її бізнес-модель. Зрештою, стійкість рівнозначна “праву” компанії на гру під назвою корпоративна соціальна відповідальність (КСВ).

Виклад основного матеріалу. КСВ розуміється як сприйняття соціальної чи суспільної відповідальності компаніями у сфері їх основного бізнесу. Сталий, довгостроковий корпоративний розвиток скоординовано переслідує економічні, а також соціальні та екологічні цілі. Концепція була розроблена бізнесом у середині 1990-х років, коли компанії критикували за негативні наслідки глобалізації.

Корпоративна соціальна відповідальність, відома як КСВ, — це концепція того, що бізнес зобов’язаний робити добро. КСВ означає, що компанія повинна саморегулювати свої дії та бути соціально відповідальною перед своїми клієнтами,

зацікавленими сторонами та світом у цілому [1, с. 125]. Але що це насправді означає на практиці?

Екологічна відповідальність. Для компаній, які віддані КСВ, важливо, щоб бізнес застосовував екологічно чисті методи. Корпорації можуть зробити значний внесок у викиди парникових газів, забруднення, відходи та виснаження природних ресурсів, але, беручи на себе зобов'язання щодо екологічної відповідальності, бізнес бере на себе відповідальність за свій вплив на навколишнє середовище.

Залежно від розміру підприємства та галузі екологічна відповідальність може приймати різні форми. Для деяких компаній це означає використання альтернативних джерел енергії та екологічно чистих матеріалів. Для інших це означає запровадження загальної програми компанії переробки відходів або пожертвування та волонтерство для місцевих організацій, що орієнтуються на довкілля.

Етична відповідальність. Бути етично відповідальним означає гарантувати, що компанія бере участь у чесній діловій практиці в усьому світі, включаючи етичне та шанобливе ставлення до всіх співробітників, зацікавлених сторін і клієнтів.

Цей тип КСВ також може приймати багато різних форм. Деякі поширені приклади етичної відповідальності включають встановлення вищої мінімальної заробітної плати, гарантію того, що всі матеріали отримані з етичних джерел, а також забезпечення того, щоб усі працівники отримували конкурентоспроможну оплату та комплексні виплати, а також ставилися до них з повагою.

Благодійна відповідальність. У сучасному світі майже очікується, що підприємства віддадуть гроші спільнотам, у яких вони існують, і пожертвують на справи, які відповідають місії їхньої компанії. Коли підприємства роблять це, вони

виконують свою благодійну відповідальність. Ця благодійна відповідальність може бути настільки ж невеликою, як спонсорування щорічного збору коштів місцевою некомерційною організацією, або настільки ж масштабною, як пожертвування відсотка річного прибутку бізнесу на визначну справу.

Економічна відповідальність. Коли бізнес діє, маючи на увазі економічну відповідальність, він приймає фінансові рішення, пріоритетом яких є добро, а не просто заробляння грошей. Це означає, що цей тип КСВ переплітається з іншими типами, наведеними вище.

Наприклад, це може означати, що компанія підписує контракт з постачальником, який використовує екологічно чисті матеріали, навіть якщо це коштує дорожче. Інший приклад економічної відповідальності – це коли компанія зобов'язується до прозорості системи заробітної плати, яка справедливо компенсує всім співробітникам і компенсує колишні гендерні та расові розриви в оплаті праці.

Соціальна відповідальність виступає соціальним механізмом контролю, який складається з таких структурних елементів: архаїчний, що включає менталітет, традиції, звичаї, норми; соціальний, що включає зовнішні норми, правила, закони; світоглядний, що складається з цінностей, настанов, моральних принципів та переконань. На розвиток соціальної відповідальності впливають різні соціальні інститути – від мікро (родина, трудовий колектив, формальні та неформальні соціальні групи), мезо- (система середньої, спеціальної, вищої освіти, засоби масової інформації, органи влади, правоохоронні органи, громадські та професійні організації, об'єднання) до макрорівня (держава, органи та інститути влади). Інституціональний простір соціально відповідальних відносин розкривається, по-перше, в

характері збалансованості основних сфер життєдіяльності соціуму, по-друге, в оцінці населенням довіри до соціальних інститутів, по-третє, легітимацією соціальних інститутів у свідомості населення, по-четверте, інституційною інфраструктурою соціальної відповідальності.

До основних принципів соціальної відповідальності відносяться: підзвітність, яка полягає у тому, що організація має звітувати щодо впливу від своєї діяльності на суспільство і довкілля; прозорість, яка означає, що суб'єктам господарської діяльності потрібно бути прозорими в їх рішеннях і діяльності, які впливають на інших. Прозорість не має на увазі розкриття службової інформації, а також інформації, що захищена відповідно до законів або може спричинити порушення правових зобов'язань; гуманність - визнання важливості і загальності прав людини, зазначених у Всесвітній Декларації з прав людини; страх як категорія, що обмежує ті сфери, на які за жодних умов не повинен поширюватися вплив людини (страх за майбутнє людства, породжений благоговінням перед життям); поміркованість у прийнятті тих чи інших рішень (мета поміркованості – збереження життя, і лише майбутнє покоління здатне повноцінно оцінити наслідки теперішньої діяльності); патріотизм як розуміння цінності та унікальності Батьківщини; відчуття обов'язку як моральні зобов'язання людини, котрі вона виконує з почуттям совісті; моральність як особлива сфера суспільної свідомості та вид суспільних відносин, мета яких – сформувати способи нормативного регулювання поведінки і дій людей у суспільстві за допомогою норм, принципів і категорій моралі.

Сьогодні, компанії, які готові працювати в полі соціальної відповідальності і прагнуть виправдати ці очікування, повинні задати собі низку запитань:

Яке значення мають питання стійкості для моєї бізнес-моделі і як ми можемо успішно закріпити стійкість у нашій корпоративній стратегії? Які вимоги висувають мої інвестори і що це означає для вартості мого підприємства? Як я можу виміряти та краще зрозуміти соціальний та екологічний вплив моєї діяльності? Які сфери бізнесу є прибутковими після врахування кліматичних витрат? Які ризики та можливості існують у моєму ланцюжку поставок? Як я можу брати участь у циркулярній економіці, щоб зменшити витрати або реалізувати нові можливості для бізнесу? Як я можу забезпечити необхідні ресурси для моєї компанії? Як моя компанія може стабільно оптимізувати джерела енергії, які вона використовує?

Корпоративна соціальна відповідальність компанії, таким чином, більше не є просто випадковим елементом, а скоріше елементарним компонентом загальної стратегії. Таким чином, це є відправною точкою для стратегічної перебудови та операційної трансформації.

З раніше проведених досліджень [2] виявлено, що в умовах динамічних змін постає проблема пошуку нових механізмів управління персоналом, які відповідатимуть новим вимогам. Сучасні інноваційні підходи до соціального розвитку підприємства стимулюють і формують принципово нові його стратегічні напрями. Один з них полягає в ефективному управлінні персоналом, що ґрунтується на системі цінностей, яку формує саме підприємство. В сучасних умовах, розглядаючи механізм управління персоналом загалом, варто починати із системи цінностей, а далі підбирати форми і методи управління персоналом, які відповідають

Сучасний процес управління персоналом в умовах соціальної відповідальності підприємства має бути

пов'язаний з менеджментом, основними вимогами якого є: взаємозалежність функціонування стратегії управління персоналом та загальної стратегії підприємства; стабільність та гнучкість політики управління персоналом; економічна обґрунтованість політики, яка має спиратися на економічні розрахунки і враховувати можливості підприємства; індивідуальний підхід до кожного працівника та врахування ролі людського капіталу у виробництві; орієнтація на довготривале планування; соціальна спрямованість політики управління персоналом, спрямована на досягнення економічного ефекту і соціального захисту працюючих; активність політики має бути спрямована на активний вплив на робочу силу в усіх фазах її відтворення. Враховуючи вагомість мотиваційних важелів серед інших факторів впливу на розвиток конкурентних переваг системи управління персоналом, пропонуємо також впровадити грейдінгові системи. Це підвищить рівень конкурентної позиції персоналу, який є основою досягнення загальної стратегічної мети на національному рівні, що підвищить вагу інтелектуальної власності на підприємствах. Окрім вищезазначеного, потрібно звернути увагу на пошук ефективної політики управління персоналом, стрижнем якої має стати культура цільового управління. Вона передбачає наявність чіткого механізму управління за цілями і результатами, враховуючи сучасні вимоги та можливості споживачів, соціально-психологічний стан персоналу за умов постійного розвитку науково-технічного прогресу.

Дискусія про соціальну відповідальність компаній в останні роки набула все більшого значення як в теорії, так і на практиці. Як аналітичний внесок науки, внесок з комунікацій та консалтингової індустрії, так і активна обробка термінології самими компаніями постійно

просувають цю концепцію. Стає очевидним [3, с. 300]., що ця дискусія, яка має сильні традиції в США, зі своєю специфічною термінологією, є чимось новим у такій формі для європейського контексту. Останніми роками такі терміни, як корпоративна соціальна відповідальність та корпоративне громадянство, також все частіше вживаються в європейській дискусії, після багатьох років дискусії в Європі на тему сталого розвитку, цінності соціального партнерства та соціального діалогу або говорили досить узагальнено. держава добробуту та її значення для суспільного розвитку. У Європі переважає визначення корпоративної соціальної відповідальності Європейської комісії. У Зеленій книзі 2001 року КСВ визначають як «концепцію, яку компанії використовують як основу, на добровільній основі, для вирішення соціальних та екологічних проблем

Це свідчить про те, що відмінності в національних нормативно-правових актах повинні мати вирішальний вплив на те, як обговорюється соціальна відповідальність організацій та установ. Наприклад, якщо в США питання фінансування охорони здоров'я та забезпечення людей похилого віку тривалий час були центральними в дискусії про корпоративну відповідальність, то в європейському контексті це питання, які довгий час пов'язувалися насамперед із соціальними вигодами та безпеки ринку.

Проте, не можемо не зупинитися на тих подіях, які переживає сьогодні Україна та весь світ. Через порушення територіальної цілісності та недоторканності кордонів, через погрози силою, втручання у внутрішні справи інших держав стали звичною практикою росії. Як бачимо відбувається певна трансформація такої відповідальності як з боку підприємств, так і з боку працівників. І те, що ми можемо вже спостерігати сьогодні можемо з упевненістю віднести до категорії соціальної відповідальності.

З даними Каталогу дій бізнесу у перемогу України від центру “Розвиток КСВ,, [4]. мінімум 177 компаній із 314 в переліку зробили свій внесок для допомоги армії.

Загальна сума фінансової допомоги, яку направили компанії на підтримку армії склала понад 2 млрд грн на спеціальні рахунки НБУ та профільні фонди. 136 компаній передавали продукти ЗСУ, теробороні, лікарням та громадам. На гуманітарну допомогу було перераховано понад 3 млрд, допомога продуктами від компаній становить більше 200 млн грн. Компанії сплачують авансом суми, які розраховуються на основі аналогічних періодів минулого року. 17 компаній сплатили податки наперед на суму більше ніж 3 млрд грн. Важливими напрямками також стали інформаційна допомога та спротив (долучилися 67 компаній), допомога співробітникам (21 компаній), припинення бізнесу з росією (47 компаній), допомога ліками (19 компаній), тощо. Також наведемо більш детальні практики:

Компанія ПУМБ — на сьогодні ПУМБ вже підтримав ЗСУ, Сили тероборони та ДСНС на понад 65 мільйонів гривень і продовжує допомагати українським воїнам. Сплатили наперед 299 млн грн податків у держбюджет. Банк об'єднується з іншими компаніями заради надання гуманітарної допомоги, піклується про своїх співробітників/ць та надає додаткові умови клієнтам/кам під час війни. А також припинили партнерські стосунки з республікою білорусь за програмою пільгового кредитування на покупку сільгосптехніки білоруського виробництва.

Компанія Ferrexpo — підрозділи групи Ferrexpo передали автомобілі для гуманітарних споживачів Збройних Сил України (ЗСУ) та територіальної оборони України. Загалом Ferrexpo передала понад 70 автомобілів різного класу на загальну суму понад 3,5 млн. доларів США. Рада

директорів Ferrгхро погодила додаткове фінансування на забезпечення гуманітарних потреб нашої країни у розмірі 7,5 мільйона доларів.

Компанія «Прикарпаттяобленерго» — організували волонтерський рух в компанії. Загалом, на допомогу військовим та переселенцям компанія вже спрямували понад 5,5 мільйонів гривень. Кошти були передані благодійним фондам та організаціям, які забезпечували стратегічні потреби бійців ЗСУ та Тероборони. Крім того, фахівці/чині компанії долучаються до консультацій бізнесу, який тимчасово розгортає свої потужності або відкривають нову справу у більш безпечних регіонах.

Компанія ЕРАМ — підтримали технікою фонд «Повернися живим», а також авансом перерахували податок на прибуток 50 млн грн. В офісах компанії у Львові, Івано-Франківську та Чернівцях створили пункти, де приймають співробітників з родичами з усієї країни.

Компанія «Фармак» — співробітники ініціювали благодійну акцію «Я працюю один день для армії». Акція триває з 18 до 28 лютого включно. Кожен співробітник компанії має змогу допомогти Збройним Силам України, перерахувавши свій денний заробіток. Також компанія «Фармак» та Благодійний фонд родини Жебрівських активно підтримують ЗСУ, медичні заклади, територіальну оборону та мирне населення — загальний обсяг допомоги з грудня 2021 року по березень 2022 р. склав понад 12 млн грн. З них лікарськими засобами – майже 9 млн грн.

Компанія ДТЕК — від початку повномасштабного вторгнення росії в Україну Група ДТЕК направила на гуманітарну допомогу, підтримку ЗСУ та сил територіальної оборони 324 млн гривень. ДТЕК безкоштовно надає електроенергію установам критичної інфраструктури –

державним та комунальним медичним установам, військовим та силовим структурам, виробникам хліба. Загалом безплатну електроенергію отримували близько 150 установ. Також, підприємства Групи ДТЕК передали 350 тонн вугілля для потреб «Укрзалізниці». Паливо використовується для поїздів, які щодня евакуюють українців з зон бойових дій. Ще близько 100 тонн передано для потреб місцевих громад і забезпечення теплопостачання.

Як відомо [5, 6], з початку вторгнення в Україну більше 750 компаній оголосили про вихід з Росії, але деякі компанії продовжують працювати в Росії. Список був вперше опублікований 28 лютого the Chief Executive Leadership Institute Yale School of Management. Він широко розповсюджувався серед керівників міжнародних компаній, урядовців та ЗМІ як найавторитетніше джерело та започаткував історичний рух.

Багатонаціональні фірми та їхні фонди вже виділили допомогу організаціям (наприклад, 22 мільйони доларів ІКЕА, 16 мільйонів LEGO Group, 10 мільйонів доларів кожна – криптогіганти Binance і Carlsberg Group, по 5 мільйонів доларів від Biedronka, LVMH, Amazon тощо).

Це лише частина всього того, що роблять компанії, які і в мирні часи і в часи пандемії і навіть під час війни сповідують цінності сталого розвитку та соціальної відповідальності.

Висновок. Дискусія про корпоративну соціальну відповідальність, яка розвивається протягом кількох років, породила безліч термінів, які часто вживаються як синоніми, що ускладнює визначення того, що мається на увазі під конкретною корпоративною соціальною відповідальністю. Справа в тому, що ми маємо справу не з суто аналітичними науковими термінами, а з сильно ідеологізованими та

політизованими термінами, у визначенні яких задіяні певні інтереси консультантів з управління, аудиторів та рейтингових агентств, як і нормативно-аналітичні галузі науки, не полегшує справи.

В основі дискусії про корпоративну соціальну відповідальність лежить питання про різні функціональні сфери економіки та компаній. Специфікація «соціальний» у самому терміні вказує на різноманітність функцій. Навіть поверхневий погляд на дискусію про корпоративну соціальну відповідальність показує велике значення дебатів у США і в німецькомовних країнах. Це пов'язано з широким використанням англіцизмів, таких як

«Корпоративна соціальна відповідальність», «Корпоративне громадянство» або «Корпоративне управління». Коли німецькомовні автори [7] говорять про соціальну відповідальність компаній, вони зазвичай використовують терміни корпоративна соціальна відповідальність або корпоративне громадянство. Відповідей, чому це так, практично немає. Однак можна припустити, що такі концепції, як корпоративна соціальна відповідальність, процвітають більше в середовищі з ліберальною традицією і з явним відчуттям саморегуляційних повноважень суспільств, ніж у контексті традиції соціального ринку, яка бачить державу як центральний орієнтир і стабілізатор соціальних порядків і загального блага протягом десятиліть розвитку в центрі наукового аналізу.

Таким чином, коли компанія дотримується соціально відповідальної практики, це позитивно впливає на задоволеність і утримання співробітників. Це також чудово підходить для ідентичності бренду, оскільки ініціативи КСВ допомагають зміцнити довіру клієнтів і повагу громадськості.

І, звісно, самі ініціативи з КСВ мають позитивний ефект. Кожна нова стабільна бізнес-практика та кожна

компанія, яка прагне справедливої оплати та етичного ставлення до співробітників, приносить у світ більше позитиву.

Список використаних джерел:

1. Корпоративна соціальна відповідальність бізнесу: монографія. Київ: «Компринт», 2015. 297 с.
2. Харченко Т., Мао Ж., Михайлик Р.. Personnel Management In The Conditions Of Social Responsibility Of The Enterprise. *Економіка та суспільство*, 2021 . № 32. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-13>
3. Ткаченко В.В., Харченко Т.М. Інформаційне забезпечення використання природних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами як складова соціальної відповідальності. *Інфраструктура ринку*. Одеса, 2020. Вип. 40. С. 298-303. URL: http://market-infr.od.ua/journals/2020/40_2020_ukr/54.pdf <https://doi.org/10.32843/infrastruct40-2>
4. Центр «Розвиток КСВ» офіційний сайт: URL: <https://csr-ukraine.org/>
5. Матвєєва Ю. Корпоративна соціальна відповідальність та війна в Україні URL: <https://www.prostir.ua/?news=korporativna-sotsialna-vidpovidalnist-ta-vijna-v-ukrajini> (дата звернення: 01.05.2022).
6. Безвух С.В. Як працювати бізнесу в конфліктні часи. *Економіка I Суспільство*, 2016. № 3. С. 123-129.
7. Manuela Maschke,, Reingard Zimmer. CSR – Gesellschaftliche Verantwortung von Unternehmen, CPI books Ebner & Spiegel, Ulm , 2013. 136 p.

§6.6 СТАЛИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ: ПІСЛЯВОЄННІ ПЕРСПЕКТИВИ (Швець А.І., Львівський національний університет імені Івана Франка)

Вступ. Економічне зростання, до якого ми так прагнемо в післявоєнній перспективі, неминуче призведе до збільшення обсягів використання ресурсів, відповідно, зростатимуть обсяги відходів і посилюватиметься негативний вплив людини на довкілля. Таким чином, в умовах сьогодення існує нагальна потреба у переході до інклюзивної та циркулярної економіки. На рівні національної економіки завдання полягає у гармонійній взаємодії зацікавлених суб'єктів задля забезпечення сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Сталий розвиток (sustainable development – англ.) – такий розвиток країн і регіонів, коли економічне зростання, матеріальне виробництво і споживання, а також інші види діяльності суспільства відбуваються в межах, які визначаються здатністю екосистем відновлюватися, поглинати забруднення і підтримувати життєдіяльність теперішніх та майбутніх поколінь.

Переклад поняття «sustainable development» на українську мову має декілька варіантів (наприклад, стійкий розвиток). Але термін сталий розвиток є офіційно визнаним в Україні відповідником англійського терміну. Багато українських науковців, освітян, експертів застосовують також термін збалансований розвиток як такий, що більше відповідає суттєвості розвитку як процесу змін з утриманням еколого-економічного та соціального балансу [1].

Концепція сталого розвитку з'явилася в результаті об'єднання трьох основних точок зору: економічної, соціальної та екологічної (рис. 1).

Рис. 1. Концепція сталого розвитку
Джерело: [2]

1. *Економічна складова* концепції сталого розвитку передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів і застосування природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій, мінімізацію, переробку та знищення відходів.

2. *Екологічна складова* спрямована на забезпечення сталого розвитку як цілісних природних систем і збереження їхньої життєздатності. Крім того, поняття природних систем та ареалів проживання можна розуміти широко, включно зі створеними людиною середовищами, такими як, наприклад, міста. Основну увагу приділено збереженню здатності до самовідновлення й адаптації таких систем до змін, а не збереженню їх в «ідеальному», незмінному стані.

3. *Соціальна складова* спрямована на розширення варіантів вибору людини. Вона передбачає, що людина має брати участь у процесах, які впливають на формування умов її життя, прийнятті і реалізації рішень, контролі за їх виконанням. Важливим елементом є досягнення стабільності, зменшення кількості конфліктів, збереження культурного різноманіття у світі. Ще одним аспектом цього підходу є справедливий розподіл благ [2].

У 50–60-х рр. ХХ ст. розвиток пов'язували лише з економічним прогресом та зростанням економічної ефективності. На початку 70-х рр. у зв'язку з несправедливим розподілом прибутків та зі зростанням кількості бідних у країнах, що розвиваються, питання соціальної справедливості були визнані такими ж важливими, як і питання зростання економічної ефективності. Проте, зростаюче споживання природних ресурсів призвело до деградації довкілля й негативно вплинуло на здоров'я людей. Реальною загрозою стала проблема «меж зростання», на яку у 1972 році звернув увагу світової громадськості Римський клуб. Щоб уникнути екологічної кризи, до концепції розвитку необхідно було включити ще одну мету – збереження довкілля. Вперше це питання було порушено на Конференції ООН з довкілля людини (1972, м. Стокгольм), яка визнала актуальність екологічних проблематики та необхідність створення дієвих міжнародних механізмів для її розв'язання. Термін «сталий розвиток» з'явився у 1980 році, коли вийшла «Всесвітня стратегія охорони природи» (ВСОП), підготовлена Міжнародною спілкою охорони природи (МСОП). Ця стратегія висунула принципово нове положення: збереження природи нерозривно пов'язане з питаннями розвитку. Розвиток суспільства має відбуватися за умови збереження природи. Поняття «сталий розвиток» почали широко

застосовувати після публікації у 1987 році звіту Міжнародної комісії з довкілля та розвитку «Наше спільне майбутнє», підготовленого під керівництвом Г. Х. Брундтланд. Концепція сталого розвитку набула провідного статусу після Конференції ООН з довкілля та розвитку (1992, м. Ріо-де-Жанейро) і була відображена в прийнятому на конференції Порядку денному на XXI століття [3].

Відмінність між сталим розвитком та розвитком можна пояснити тим, що розвиток відноситься до процедури збереження та захисту природних надбань для майбутнього блага поколінь, залишаючи осторонь будь-яку вимогу (політичну, соціальну та культурну) для людей, тоді як сталий розвиток базується на задоволенні соціальних, економічних потреб та здорового середовища проживання сучасного покоління, не піддаючи майбутні покоління ризику [4].

Концепція сталого розвитку ґрунтується на таких основних засадах:

1) Людство здатне надати розвитку сталого й довготривалого характеру для того, щоб світ відповідав потребам людей, що живуть зараз, не втрачаючи при цьому можливості майбутнім поколінням задовольняти свої потреби.

2) Обмеження, які існують у галузі використання природних ресурсів, відносні. Вони пов'язані із сучасним рівнем техніки й соціальної організації, а також зі здатністю природи до самовідновлення.

3) Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на добробут. Без цього сталий і довготривалий розвиток неможливий. Одна з головних причин виникнення екологічних та інших катастроф – злидні, які стали у світі звичайним явищем.

4) Необхідно узгодити спосіб життя тих, хто надмірно використовує ресурси, із можливостями планети.

5) Розміри й темпи зростання населення мають узгоджуватися з можливостями Землі [2].

Виходячи з цього, були зібрані різні характеристики, щоб визначити, що являє собою сталий розвиток:

- саме він шукає шлях, яким економічна діяльність здатна підтримувати або вдосконалювати екологічні системи;

- саме він забезпечує вдосконалення економічної діяльності для покращення якості життя;

- саме він ефективно використовує ресурси та сприяє переробці та повторному використанню;

- саме він надає впевненості у впровадженні чистих технологій;

- саме він відновлює пошкоджені екосистеми та визнає справжню цінність природи для добробуту та комфорту людини [4].

Перехід до сталого розвитку був визнаний міжнародними організаціями та країнами, що розвиваються, як шлях до відродження, що дозволяє не тільки відновити темпи зростання, але й збільшити їх. Наприклад, під час світової економічної кризи 2008 року, ООН підготувала нову програму з захисту середовища ЮНЕП. Її ціллю стало відновлення економіки та підвищення зайнятості з одночасним прискоренням боротьби зі змінами клімату, деградацією земель та бідності. Була проголошена «Ініціатива зеленої економіки» для надання допомоги урядами в озелененні економіки, шляхом перебудови та переорієнтації політики, інвестицій і витрат на ряд секторів, таких, як екологічно чисті технології, відновлювані джерела енергії,

послуги з водопостачання, зелений транспорт, управління відходами, «зелені» будівлі та стале сільське і лісове господарство. У червні 2009 року організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) було прийнято Декларацію про «Зелене зростання» [5].

У вересні 2015 року на 70-й сесії Генеральної Асамблеї ООН в НьюЙорку відбувся саміт ООН з питань сталого розвитку, на якому були затверджені 17 Цілей сталого розвитку (ЦСР) та 169 підтримуючих цілей. Як і інші країни-члени ООН, Україна долучилася до глобального процесу сталого розвитку. Процес адаптації ЦСР до українського контексту був започаткований, щоб створити національну стратегію для України до 2030 року на основі принципу "не залишати нікого позаду". Усі світові цілі переглядалися з урахуванням конкретного національного контексту. Процес встановлення цілей та завдань для подальшого моніторингу (протягом 15 років) започаткував національний дискурс щодо вимірювання соціального прогресу в цілому та вдосконалення статистичної системи. Було вирішено створити відкриту платформу для забезпечення широкої участі всіх зацікавлених сторін у моніторингу прогресу для досягнення поставлених цілей. Усі 17 Цілей сталого розвитку інтегровані, тобто вони визнають, що результати в одній сфері впливатимуть на результати в інших, і що сталий розвиток повинен збалансувати соціальну, економічну та екологічну складові держави. Вони передбачають впровадження таких пріоритетних програм: сталий спосіб життя та освіта, циркулярні державні закупівлі; інформування споживачів; розвиток сталого туризму, забезпечення сталості у сфері будівництва тощо. Проте в контексті впровадження пакету циркулярної економіки в державну економічну політику, найбільший зміст становить Ціль 12 - відповідальне

споживання та виробництво [6].

Україна задекларувала своє бажання перейти на шлях до сталого розвитку ще на Конференції ООН з довкілля та розвитку в Ріо-де-Жанейро у 1992 р., підписавши Декларацію з навколишнього середовища і розвитку та Порядок денний на XXI століття. З того часу в Україні на виконання рішень Конференції вживалися певні заходи, проте значною ефективністю та результативністю вони не відзначилися. Зокрема, в Україні не була прийнята Стратегія сталого розвитку. Неодноразові спроби затвердити на законодавчому рівні Концепцію сталого розвитку країни не увінчалися успіхом. Не були прийняті: законопроект «Про Концепцію сталого розвитку України» № 3234 від 25.04.2001; законопроект «Про Концепцію переходу України до сталого розвитку» № 3234-1 від 19.12.2001; проект Постанови Верховної Ради України «Про Концепцію переходу України до сталого розвитку» № 5749 від 02.07.2004; проект Концепції переходу України до сталого розвитку, який був розроблений Національною Академією Наук України у 2012 році та направлений до Кабінету Міністрів України [7].

Неефективною виявилася діяльність Національної комісії сталого розвитку України при Кабінеті Міністрів України (створена згідно постанови Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 1997 р. № 1123) та Національної ради зі сталого розвитку при Президентові України (створена згідно Указу Президента України від 4 лютого 2003 р. № 76), одним із завдань яких було вироблення пропозицій щодо національної стратегії переходу України на принципи сталого розвитку.

Комплексна програма реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003 – 2015 роки, затверджена постановою

Кабінету Міністрів України № 634 від 26 квітня 2003 р. була відмінена у 2011 році під час скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм, незважаючи на важливість своїх завдань, таких як: впровадження моделей збалансованого виробництва і споживання, спрямованих на забезпечення життєдіяльності людини, охорона і раціональне використання природних ресурсів, оптимізація ресурсної бази економічного та соціального розвитку.

Позитивним є те, що, незважаючи на відсутність затвердженої стратегії сталого розвитку, є деякі стратегічні та програмні документи спрямовані на впровадження принципів сталого розвитку, наприклад проект Закону України «Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року». Також, розвивається спрямованість на екологізацію економіки. Про це свідчать, наприклад: Стратегія державної екологічної політики України на період до 2020 року, Транспортна стратегія України на період до 2020 року, Державна програма розвитку внутрішнього виробництва, Державна цільова економічна програма розвитку легкового автомобілебудування на період до 2020 року та ін., а також проект Концепції державної політики розвитку «зеленої» економіки до 2020 року та проект Концепції впровадження в Україні більш чистого виробництва [7].

В Україні для істотного зменшення техногенного навантаження на довкілля та припинення процесів деградації його якості, необхідно докорінно змінити наявну практику господарювання. Саме тому, сталий розвиток базується на таких принципах:

➤ *Принцип взаємодії.* Людина залежить від природи й навпаки. Це створює передумови для економічно вигідної взаємодії екологічних дій і підприємницьких цілей. Тобто охорони довкілля, інвестиції у ресурсощадні способи

господарювання, техніку і продукцію.

➤ *Дбайливе використання ресурсів.* Необхідність обмеження використання енергетичних ресурсів, які є одним з найбільш загрозливих для довкілля чинників, зокрема шляхом зниження енергомісткості. Обмежене використання водних ресурсів.

➤ *Пошук та використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива.* Одним з найбільш перспективних шляхів диверсифікації джерел енергозабезпечення виробничо-торгівельних процесів є розвиток відновлювальної енергетики, зокрема вітро, гідро та біоенергетики, сонячної, геотермальної енергетики [5].

Важливо розуміти, що останні десятиліття економіка та технології розвиваються коштом екології, дешевої робочої сили, а головне — розраховуватися за цей розвиток будуть наступні покоління. Нинішня швидкість використання земних та людських ресурсів не є «стійкою» або «життєздатною», що впливатиме на навколишнє середовище та суспільство в майбутньому. Тому, збалансування економічної, соціальної та екологічної сфер таке важливе. Розвиток першої не має галопувати користуючись з ресурсів інших двох. Сталий розвиток є універсальною ідеєю, яка може знайти застосування як міжнародні організації та уряди, так і місцевий бізнес та навіть приватні особи. Зусилля окремих людей чи підприємств можуть значно сприяти досягненню цілей сталого розвитку, а низка великих виробників вже підтримують цю концепцію та будують свої стратегії відповідно до неї [8].

Висновки. Для України у післявоєнний період сталий розвиток передбачає вирівнювання рівня якості життя населення різних частин країни та його подальше зростання і покращення якості життя повинно спиратися на нові

досягнення науки. Сучасні умови вимагають від всіх скорочувати споживання ресурсів, переходити на інші види матеріалів та джерел енергії, впроваджувати прогресивні ресурсомісткі безвідходні технології, зменшуючи навантаження на довкілля та здоров'я людини. Тому реалізація концепції сталого розвитку для України важлива як ніколи.

Список використаних джерел:

1. Сталий розвиток [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ecolabel.org.ua/stalij-rozvitok>
2. Підручник з Громадянської освіти. 10 клас. Гісем - Нова програма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uahistory.co/pidruchniki/gisem-civil-education-10-class-2018/29.php>
3. Що таке сталий розвиток? [Електронний ресурс] / Сталий розвиток для України. – Режим доступу: <https://sd4ua.org/shho-take-stalij-rozvitok/>
4. Що таке сталий розвиток? Його визначення та значення 2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.awordmerchant.com/desarrollo-sustentable>
5. Русановська Е. Що таке сталий розвиток? [Електронний ресурс] / Е. Русановська. – Режим доступу: <https://icoola.ua/blog/stalyi-rozvytok>
6. Руда М. Циркулярні бізнес-моделі у системі соціальної відповідальності підприємства [Електронний ресурс] / М. Руда. – Режим доступу: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/17553/1/Ruda%20584-587.pdf>
7. Сталий розвиток [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.zhiva-planeta.org.ua/diyalnist/staluy-rozvytok.html>
8. Вальд Б. Сталий розвиток: що це, чому це важливо та до чого тут Україна [Електронний ресурс] / Б. Вальд. – Режим доступу: <https://ucap.io/stalyj-rozvytok-shho-cze-chomu-cze-vazhlyvo-ta-do-chogo-tut-ukrayina/>

ODDÍL 7. KULTURA A UMĚNÍ

§7.1 УКРАЇНСЬКЕ КРАЄЗНАВСТВО В УМОВАХ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ (на прикладі викладання в Ужгородському інституті культури і мистецтв) (Біланіч Г.П., Ужгородський інститут культури і мистецтв)

Вступ. На початку третього тисячоліття українське краєзнавство, що веде свій славетний родовід від літописців Київської Русі та героїчної доби козаччини, недовгої, але знаменної пори Української революції 1917 – 1921 років та епохи національно-демократичного відродження, є вагомим складником української національної історії, культури та духовності [1].

На тлі загального посилення інтересу суспільства до витоків і джерел духовності з кожним роком примножується потенціал та урізноманітнюються функції краєзнавства, зростає його виховна роль у розбудові національної освіти, науки і культури засобами регіоналістики. Усе це підкреслює актуальність і вагомість історико-краєзнавчих та регіональних досліджень в українській історичній науці.

Виклад основного матеріалу. Неможливо бути громадянином своєї держави, не знаючи її витоків, традицій та звичаїв. Сьогодні, у непрості для України часи переоцінки цінностей і творення нових форм людського співжиття, виховний та об'єднуючий потенціал «малої історії» стає особливо вагомим. Організація та вивчення краєзнавства в Комунальному закладі вищої освіти «Ужгородський інститут культури і мистецтв» Закарпатської обласної ради є обов'язковим компонентом у системі поглиблення знань студентів про рідний край.

Загалом бурхливий розвиток краєзнавчого руху спричинив до його подальшої демократизації та появи нових організаційних засад і форм діяльності, консолідації, координації і вдосконалення, увібрав в себе набутий досвід за минуле десятиріччя наукової, пошукової і популяризаторської роботи. Так, до проблеми використання краєзнавчих матеріалів в освітньому процесі в різні історичні періоди звертались такі відомі педагоги, як О. Духнович, Б. Грінченко, К. Ушинський, С. Русова, Г. Ващенко, А. Макаренко, В. Сухомлинський. Методичні аспекти структурування краєзнавчого змісту курсу історії закладені у працях А. Баркова, В. Грабовецького, Н. Мілонова, А. Разгона, М. Стельмаховича. Методичні підходи до відбору та використання краєзнавчих матеріалів у навчанні історії розроблені М. Лисенком, І. Борисовим, А. Вагіним, А. Даринським, Т. Матюшиным, І. Прусом, П. Івановим.

У сучасному житті України краєзнавству відведена особлива роль, спрямована на збереження багатовікових культурних традицій, відновлення історичної пам'яті народу, виховання патріотизму.

Краєзнавча освіта є важливим складником навчання і виховання сучасної молоді. Саме вона сприяє творенню нової особистості громадянина і патріота нашої держави. Для багатьох освітніх дисциплін, які викладаються нині в Ужгородському інституті культури і мистецтв, краєзнавство є надзвичайно вагомим регіональним компонентом, який використовується для вивчення історії, культури, мистецтва, природи, літератури. Зокрема, краєзнавство відкриває неабиякі можливості для самостійної діяльності здобувачів освіти, для їхніх пошуків, досліджень, а інколи – і несподіваних відкриттів, пробуджує в студентській молоді неабиякий інтерес до історії рідного краю та держави в цілому.

Вивчення рідного краю – важливий елемент освітнього процесу в навчальних закладах вищої освіти. До завдань краєзнавства, серед яких – комплексне дослідження регіонів України та її окремих регіонів, зокрема й Закарпаття, активно залучаються його напрями, як-от географічне, історичне, етнографічне, культурно-мистецьке тощо.

Нині перед вченими та дослідниками стоять важливі завдання наукового осмислення наявної практики туристично-краєзнавчої діяльності, теоретичного обґрунтування появи і розвитку туристичного краєзнавства як напряму загального краєзнавства в Україні. Розв'язання цієї проблеми слід розпочинати з розкриття сутності та форм краєзнавства.

Ничипір Григорій, відомий український педагог, активний громадський і політичний діяч, доктор соціології Празького університету, свого часу зауважував: «Людина лише тоді стає активним, не мертвим членом нації, коли досконально знає, хто вона й з якого вона роду, коли дійсно знає свій народ, знає його історичну долю, його колію в історичному житті, його природжену національну вдачу, здібності, хист, знає й виразно відчуває ті прикмети, що визначають його як окрему націю; коли знає, що в того народу є вічно цінного, характерного, а що тимчасового, поверхневого; коли розуміє, чому саме цей народ має такі риси національного обличчя, а не інші; коли безпосередньо не тільки відчуває всіма фібрами душі, а й впевнено, щохвилини розуміє свою органічно-психологічну приналежність до певної нації...» [2].

Ці слова й нині, у час, коли життя в нашій державі потребує докорінних змін, серед яких найважливіші – зміни у людській свідомості, є неабияк актуальні, адже лише свідомі громадяни, патріоти своєї держави спроможні будувати

успішну країну, належно виховуючи молодь, прищеплюючи їй любов до історії свого краю, села, міста, спонукаючи дізнаватися, «хто вона й з якого вона роду». А ці знання відповідно заохочують до вивчення загальної історії держави, розвивають любов до свого народу, до рідної землі.

Уроки краєзнавства відіграють ключову роль у реалізації освітньої політики України у XXI ст., що полягає «у невіддільності освіти від національного ґрунту, в її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу, визнанні освіти важливим інструментом національного розвитку і гармонізації національних відносин» [3].

Краєзнавчий матеріал як важлива складова системи знань із вітчизняної історії є важливим засобом конкретизації загальноісторичних подій та активізації пізнавальної діяльності студентів. Зокрема, зміст тем, пов'язаних із місцевою історією, дає викладачам змогу:

на прикладі історії рідного краю показати основні тенденції економічного, соціального, політичного і культурного розвитку України;

на основі історичних фактів конкретних подій, явищ, історичних постатей рідного краю розкривати особливості його історії, специфіку розвитку;

здійснювати порівняльний аналіз подій і явищ місцевої історії з подіями та явищами, що відбувалися на території країни загалом;

формувати вміння самостійної системно-аналітичної діяльності студентів із різними джерелами інформації;

розвивати науково-дослідницькі навички здобувачів освіти;

сприяти вихованню патріотичних та державницьких почуттів, якостей студентської молоді, розвитку її національної свідомості.

Краєзнавство – це цілий арсенал ефективних методів і форм успішної навчально-виховної роботи. Завдяки вивченню й використанню місцевого історичного матеріалу студенти мають змогу вийти за межі підручників, відчуті історичні події, осмислити історичні процеси, «доторкнутися» до історії [4].

Використання місцевого краєзнавчого матеріалу в лекційному курсі допомагає викладачеві неабияк зацікавити студентів, більш переконливо, ілюстративно та яскраво продемонструвати їм загальні явища, події і процеси історії вітчизняної історії, дає змогу розбавити інколи «сухий» лекційний матеріал цікавими «родзинками», сприяє національно-патріотичному вихованню молоді, а отже, і зростанню успішності студентів.

Уроки краєзнавства вражають своєю наочністю та конкретністю, захочують здобувачів освіти до пошукової роботи, формують уміння працювати самостійно, визначати місце і роль краю в контексті історії України, а отже, відчуті себе частинкою великої української родини.

Молодим людям у сучасному глобалізованому світі все важче ідентифікувати себе як частинку певної етнічної спільноти. Їм здається, що поняття «Батьківщина», «національна свідомість», «рідна земля» – це щось дуже давнє, вийняте із музейних сховків. І все ж кожен із них усвідомлює незримий зв'язок із тим місцем, де народився, зростав, де пройшло дитинство, тобто з рідним краєм, з мелодією народної пісні, багатоголоссям рідної мови, материнськими колисковими.

Осмислення історії, культури рідного краю збагачують людину духовно, виховують відданість Батьківщині, вчать шанувати не лише свій народ, а й інші народи, що здавна проживають на території України.

Слід зауважити, що сьогодні надзвичайно важливою є необхідність урахування викладачами закладів вищої освіти нашого регіону проблеми вивчення краєзнавства студентами, завдяки чому формується майбутня особистість і фахівець своєї справи.

У сучасній історичній науці краєзнавство – це поняття, що охоплює не лише інформацію з історії окремо взятого міста, краю, села, регіону, а й процес та способи її нагромадження. Разом із тим, історичне краєзнавство – це ще й допоміжна історична дисципліна, яка особисто для нас є не тільки цікавим, а й важливим складником історії України загалом.

Використовуючи краєзнавчий матеріал у навчальному процесі, передусім варто визначити його значення та місце у загальноісторичній науці, тобто, підбираючи краєзнавчі матеріали, варто звернути увагу на те, чи:

важливе освітньо-виховне значення вони мають;

пов'язані з історією України;

сприятимуть глибокому розумінню загальних закономірностей історичного процесу й особливостей історичного розвитку краю;

притаманна їм новизна й актуальність;

відображають єдність цивілізаційного й культурного підходів при їхньому дослідженні;

ураховують диференційований підхід до здобувачів освіти тощо.

Відомо, що в історії кожної держави важливе значення мають такі її складові, як історія земель, країв, провінцій, регіонів тощо. Для встановлення зв'язку місцевого історичного матеріалу з матеріалом курсу загальної історії на заняттях разом зі студентами практикуємо:

формування цілісних знань як з історії краю, так і з історії держави;

визначаємо загальне та особливе в подіях, явищах загальноісторичного та місцевого значення;

встановлюємо синхронність подій з історії країни та краю;

виявляємо важливі історичні події місцевого значення, які у зв'язку з певними причинами не згадуються в контексті загальної історії [5];

вивчення історії Закарпатського краю синхронно поєднуємо із загальною історією або викладаємо в її контексті;

зосереджуємо увагу на фактах з місцевої історії, оскільки вони «ближчі» та «реальніші» для студентів.

Використання краєзнавчого матеріалу на заняттях в Ужгородському інституті культури і мистецтв є одним із засобів активізації пізнавальної діяльності студентів: знання з краєзнавства збагачують програмовий матеріал, роблять його більш чіткішим, логічнішим та переконливішим заохочують до дослідницької роботи, а отже, сприяють підвищенню успішності.

Практичний досвід викладання краєзнавства доводить, що студенти прагнуть вивчати минуле свого краю, причому незаангажоване чи штучно протиставлене решті українських земель. Цікавість до минувшини можна пояснити тим, що ніколи не вичерпається допитливість людини, котра прагне дізнатися: що відбувалося на землях, де вона народилася, живе, що було тут до неї; якими були її предки, з яким труднощами вони стикалися та як їх переборювали, що одягали, як харчувалися та як проводили будні й свята.

Лекції з краєзнавчої тематики для здобувачів вищої освіти є надзвичайно цікавими, несхожими на інші, адже предметом їхнього вивчення є загадкове й неймовірне Закарпаття, в минулому якого – чимало як героїчного, так і

трагічного, однак поза будь-яким сумнівом – цей край є частиною єдиного українського контексту.

В умовах існування сучасних технічних та наукових засобів є безліч можливостей для належного забезпечення краєзнавчими матеріалами з історії рідного краю, які містять значну краєзнавчу інформацію. Залежно від форми та змісту означені джерела можна класифікувати за такими видами:

речові – пам'ятки архітектури, знаряддя праці, предмети і речі домашнього вжитку, одяг та ін.;

візуальні – джерела, в яких інформація зафіксована у вигляді різноманітних зображень, наприклад, мистецькі картини, портрети, ікони, скульптури, фото- та відеодокументи, кінодокументи, плакати, карикатури та ін.;

усні – приклади усної народної творчості, серед яких – перекази, міфи, легенди, народні та обрядові пісні, звичаї, традиції та ін.;

писемні (текстові) – різноманітні документи, мемуари, наукова, публіцистична, художня література та ін.

текстові (писемні) – матеріали, що наявні у писемному вигляді, як-от давні книги, рукописи, грамоти та ін.

Не секрет, що високі поняття «Батьківщина» і «патріотизм» починаються зі знання про рідний край, історію села чи міста, вулиці, домівки, тобто місця, де людина народилася, зросла, де пройшло її дитинство. Ми тільки тоді стаємо частиною народу, коли відчуваємо глибокі почуття до землі, яка зростила нас і на якій ми проживаємо, повагу до вікових народних традицій, серед яких – невичерпні джерела духовності, моральності та культури сучасної молоді людини. Знання рідного краю збагачує її, виховує відданість до Вітчизни. Саме краєзнавство є безцінною скарбницею збереження історичного досвіду багатьох поколінь, усього найкращого, що пройшло випробування часом у сфері матеріальної та духовної культури України.

Краєзнавство дає можливість вивчити матеріал за безпосередніми слідами подій, із застосуванням суміжних дисциплін, як-от географія, екологія, демографія, статистика, топоніміка, на безмежній джерельній базі з пріоритетом місцевих джерел, зокрема багатючих зібрань фондів Державного архіву Закарпатської області, матеріали фондів якого використовуються для підтвердження або спростування усталених точок зору чи відмови від хибних стереотипів, які ще й до нині сприяють «викривленню» нашої історії.

Найхарактернішими ознаками краєзнавства є його багатогалузевість і багатопроблемність. У зв'язку з цим кожна проблема має свою специфіку, яка впливає не так з особливостей досліджуваної території, як з особливостей проблеми. За таких умов у краєзнавстві часто втрачаються індивідуальні риси території, навіть за умов широкого висвітлення проблеми. Це, без сумніву, властиво майже всім галузевим напрямам краєзнавства.

Сьогодні, коли неабияк послабилися зв'язки поколінь, знецінюються моральні принципи, особливо гостро постає необхідність переосмислення позицій щодо традиційної культури. Ця необхідність диктується духовною потребою українського народу.

Усе життя закарпатців було наповнене різними звичаями та обрядами, святкуванням численних православних свят та окремих днів тижня. Неймовірні дієства перепліталися із важкою сільськогосподарською працею. Та наші предки вміли і працювати, і відпочивати! Свята були у великій пошані й були викликані, головним чином, релігійними потребами. Наприклад, на найбільші свята – Різдво та Великдень – готувалася особлива їжа, лунала особлива пісня, примова, зі скринь діставався новий одяг. Зі святами були тісно пов'язані повір'я, приказки й легенди.

Закарпаття й календар поділяли за святами, кажучи: «після Різдва», «перед Великоднем», «на Другий спас» тощо.

Зважаючи на це, відродження регіональних традицій – одне з основоположних завдань відродження України. І у вирішенні цих важливих проблем роль наукового краєзнавства важко переоцінити. Так, викладачі та студенти Ужгородського інституту культури і мистецтв разом із співробітниками архівів, бібліотек, музеїв займаються краєзнавчими дослідженнями, оприлюднюючи результати своїх пошуків на різноманітних конференціях, семінарах, круглих столах, пишучи та друкуючи в засобах масової інформації численні публікації. Лише комплексне вивчення студентами різних напрямів краєзнавства із залученням вчених та аматорів-краєзнавців дозволить відтворити неповторну картину життя, історії, матеріальної й духовної культури Закарпатського краю.

Висновки. Виховання патріотизму починається з прищеплення любові до рідного краю, вивчення його історії, природи. А з любові проростає почуття поваги до своєї малої батьківщини – землі, де людина народилася і зростала, до її історії, народних традицій та звичаїв.

Використання краєзнавчих матеріалів необхідне не лише для знання історії рідного краю, а й для глибшого розуміння історії нашої держави – України. Викладання історії рідного села, міста, краю для студентів має неабияку виховну силу, адже задіює не лише розум молодих людей, а й їхні серця.

Отже, краєзнавство – безцінна скарбниця збереження історичного досвіду багатьох поколінь, усього найкращого, що витримало випробування часом у сфері матеріальної та духовної культури.

Список використаних джерел:

1. Гончаров О. П. Українське краєзнавство : від тернистого минулого до викликів сьогодення. Київ, 2016. С. 194–210. URL: <https://marszalek.com.pl/between/2016/12.pdf> (дата звернення: 29.05.2022).
2. Бевз Т. А. Н. Я. Григоріїв – політик і вчений. Київ, 2002. С. 32.
3. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.05.2022).
4. Жук Л. Використання краєзнавчих матеріалів у процесі навчання історії. *Історія України*. 2006. № 37. С. 13–17.
5. Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в національній школі. Івано-Франківськ, 2002. 110 с.

§7.2 УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР ЯК ЄДИНА СФЕРА КОЛЕКТИВНОГО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА ПІД ЧАС ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ (Матвєєва К.В., НТУ «Дніпровська політехніка», Порцева Л.І., приватний підприємець)

Вступ. Українські театри завжди були і залишаються культурними центрами, творча діяльність яких, відображає актуальні проблеми суспільства країни. І особливо в умовах війни сьогодні, театри проявили себе не тільки як заклади культури з виховною складовою, а й центри багатовекторної волонтерської роботи з високою самоорганізацією, що набуває надважливого значення в кризові моменти для країни. Ми розглянули роботу декількох українських театрів в перші 65 днів від повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації в Україну.

Мета роботи: висвітлити діяльність українських театрів в умовах російсько-української війни. Поставлена мета потребує вирішення таких завдань:

- виділити окремі напрямки діяльності українських театрів, як способи захисту і збереження українського суспільства;
- виявити процеси трансформації в національній театральній культурі України;
- висвітлити громадянську позицію, погляд та активну участь митців театру в роботі по захисту країни;
- визначити роль жінки у збереженні культурних цінностей українського народу;
- виявити феномен самоорганізації українського суспільства.

Всі матеріали були взяті з відкритих джерел, а також із особистих бесід та інтерв'ю з керівниками, режисерами та артистами театрів під час досліджуваного періоду.

Системний метод дозволив дослідити український театр в умовах війни як єдиного духовного центру. Структурно-функціональний метод ми використали задля виявлення і структурування процесів, що відбуваються в українському театрі у досліджуваній час. Психолого-семіотичний метод, який ми застосували сприяв досконалому вивченню причин і особливостей поведінки, морально-психологічних моментів та мотивації волонтерської діяльності театральних діячів. Історико-порівняльний метод дозволив провести паралель функціонування в різній культурно-історичний час стану української культури, проявленої через театри, зокрема в часи другої світової війни і російсько-української війни сьогодні. Методом контент-аналізу здійснено пошук і аналіз інформації через сторінки офіційних сайтів театрів, соціальних мереж про їх діяльність в умовах війни. Також ми одержали інформацію безпосередньо від художніх керівників, режисерів, артистів театрів, використовуючи метод інтерв'ювання.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні діяльність українських театрів відбувається із врахуванням вимог часу, основна робота є волонтерською, і кожен театр робить свій внесок у перемогу України в цій вітчизняній війни. В українських театрах працюють висококваліфіковані фахівці з різних напрямків, як культурно-мистецьких професій, так і технічних. Ми виявили, що українські театри мають дивну можливість самоорганізовуватись, як і все українське суспільство, ніби великий вулик, в якому кожна бджола має своє завдання і вміло його виконує. Щоб систематизувати діяльність театрів, зокрема волонтерську, необхідно означити, на яких засадах ґрунтується така робота. Відповідно до статті 1 Закону України «Про волонтерську діяльність», «Волонтерська діяльність — добровільна, соціально

спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги» [1].

В цілому волонтерство театрів можна поділити на профільну роботу (творча діяльність) і таку, що вміщує в себе господарчу складову, в основі останньої здібності та вміння працівників та артистів театру. З перших днів повномасштабної російсько-української війни українські театри змогли самоорганізуватись, визначивши напрямки волонтерської допомоги, яку можуть реалізувати задля захисту і перемоги України у цій війні. Отже, сьогодні країну можна порівняти із суспільною організацією часів козацтва, що мала форму демократичної республіки та відповідала національному характеру українців, яка змогла пережити часи знищення, відродилась та існує сьогодні [2].

Наведемо конкретні приклади напрямків волонтерської роботи українських театрів, з її господарчою складовою:

1. В одному з найбільших національних театрів, а саме в «Дніпровському національному академічному українському музично-драматичному театрі ім. Т.Г. Шевченка» працівники декораційного, бутафорського, костюмерного, реквізиторського цехів з перших днів повномасштабного військового вторгнення РФ в Україну, змогли швидко перелаштувати роботу з пошиття театральних костюмів на відшивав бронезилетів, балаклав для військовослужбовців ЗСУ, домашніх костюмів для поранених у військовий шпиталь тощо [3]. Такий високий професійний фах робітників дозволяє створювати якісні речі для армії у великій кількості. Так конкретно, мішки для сну та розвантажувальні жилети шують в «Запорізькому академічному обласному театрі молоді» [4], в «Дніпровському академічному молодіжному театрі» — постільну білизну для переселенців та балаклави для армії [5]. У «Львівському національному академічному українському драматичному

театрі ім. М. Заньковецької» також виготовляють необхідні речі для військовослужбовців ЗСУ [6].

2. Театри спроможні приймати участь і в такій делікатній роботі, як відшив медичних жгутів, що реалізують в «Запорізькому академічному обласному театрі ім. В.Магара» [7], «Дніпровського національного академічного українського музично-драматичного театру ім. Т.Г. Шевченка».

3. Творчі колективи театрів зорганізували і таку кропітку працю як плетіння маскувальних сіток, до якої долучились і художники, і артисти балету, і музиканти. Така волонтерська праця здійснюється в «Дніпровському національному академічного українського музично-драматичного театру ім. Т.Г. Шевченка», «Запорізькому академічному обласному театрі ім. В. Магара», «Львівському національному академічному українському драматичному театрі ім. М. Заньковецької».

4. Всі театри, котрі ми розглядаємо стали центрами гуманітарної допомоги, де збирають речі, продукти, медикаменти — це «Дніпровський національний академічний український музично-драматичного театру ім. Т.Г. Шевченка», «Дніпровський академічний театру драми і комедії», і «Дніпровський драматичний молодіжний театр «Вірино»», «Івано-Франківський національний академічний драматичний театр ім. І.Франка» [8], «Львівський національний академічний український драматичний театр ім. М. Заньковецької» тощо.

5. Волонтерський рух «Львівського академічного обласного музично-драматичного театру імені Ю.Дрогобича», артисти проявили себе і в кулінарній справі, організував кулінарний цех на територіях театру, де готують їжу для військовослужбовців ЗСУ [9]. «Дніпровський академічний театр драми і комедії» спільно із кафе, що знаходиться поруч, організували безкоштовне харчування для переселенців та

евакуйованих людей. В «Дніпровському національному академічному українському музично-драматичному театрі ім. Т.Г. Шевченка» митці готують вареники за рецептом самої директорки і художнього керівника, заслуженої артистки України Оксани Петровської.

6. Віддавали на потреби армії свої автомобілі для гастролей «Дніпровський академічний молодіжний театр», декорації та залишки тканин «Дніпровський драматичний молодіжний театр «Вірино»».

7. Прихистком для переселенців і біженців з усіма необхідними умовами для цілодобового перебування в театрі стали «Дніпровський міський «Телетеатр»» та «Львівський академічний театр імені Леся Курбаса».

Таким чином, досліджуючи український театр, ми стикаємось з надзвичайним феноменом самовідродження, явищем відображення макрокосмосу суспільства через мікрокосмос театру. Надалі пропонуємо розглянути творчу волонтерську діяльність театрів, а саме профільну роботу митців, творчу діяльність.

Повертаючись до радянських часів існування України, а саме період Другої світової війни, необхідно підкреслити, що робота театрів значно відрізнялась, від того, що ми фіксуємо сьогодні. В ті часи політика комуністичної партії країни активно використовувала старовинну народну традицію — підтримувати бойовий дух бійців і суспільства піснями, але використовувались переважно патріотичні радянські пісні, не українські: «при театрах формувались штаби задля організації творчих концертних бригад, які виступали у військових частинах, шпиталях, на вокзалах та мобілізаційних пунктах тощо». Проте театри не обирали маршрути чи репертуар самостійно: «відділи фронтів надсилали заявки до Головного управління Робітничо-селянської Червоної армії, де

визначалась кількість необхідних творчих бригад та їх маршрути.» [10, с.69]. Інший приклад театрів Харківської області 1943 р., в період звільнення краю від німецьких окупантів «відділу агітації і пропаганди Обласного Комітету КП(б)У разом з Харківським Обласним відділом у справах мистецтв доручалося розглянути та затвердити плани художньої роботи Музично-Драматичного театру і Державної естради» [11, с.66]. Звертаємо увагу на відмінності в часах і станах цієї традиції — якщо раніше всі питання перевіряла і затверджувала комуністична партія, то зараз традиція іде зсередини, по відчуттю і театри самі, вільно обирають напрямок волонтерської діяльності, репертуар чи місце виступу, за покликом серця. І до сьогодні, як атавізм радянських часів, в деяких будинках культури залишалась схожа репертуарна політика, йдеться не про затвердження художньої майстерності артистів, а про тематику, політичний зміст. Але цей елемент відживає і театральні заклади на всіх рівнях еволюціонують і теж починають відображати істинний стан речей. В будинках культури також ведеться волонтерська діяльність — плетіння маскувальних сіток, збір гуманітарної допомоги та інше, що відповідає мірам безпеки, також не припиняється і творчий процес. У філії Культурно-дозвіллевому комплексі «Кайдацький» міста Дніпра, «Народний театр «Чародій»» під керівництвом завідувача філії КДК «Кайдацький» і режисера Олега Климентьєва навіть готує нову виставу.

Наведемо конкретні приклади виїзної концертної діяльності театрів сьогодні. З офіційних відкритих джерел стає відомо, що «Дніпровський національний академічний український музично-драматичний театр ім. Т.Г. Шевченка» виїздив з концертною програмою до військового шпиталю та центрів для переселенців. Таку театральну традицію

підтримують, і «Дніпровський академічний молодіжний театр», і «Запорізький академічний обласний театр молоді», і «Дніпровський міський «Телетеатр»».

Розкриємо діяльність одного з таких театрів ширше. «Дніпровський академічний молодіжний театр» продовжує виховувати свого маленького глядача українською казкою, словом і обіймами. Артистам і режисерам під час цієї війни відкриваються нові погляди на сюжети казок, що вже були в репертуарі, під іншим кутом. Наприклад, актор театру Сергій Ільїн зазначав, що історія про «Трьох поросятко» (реж. М.Волошин), має сьогодні, в умовах війни, інші сенси — «по одному поросятка, можна сказати, беззахисні, але коли разом — вони дають такого прочухана вовку, що йому ніде і сховатися» [5]. Можемо провести паралель з об'єднанням всього українського народу заради перемоги над ворогом. Або інша вистава «Півник-козак» (реж. В.Стенько) — повчальна історія про те, як порожні забави не доводять до істинного розуміння життя, як цей Півник стає справжнім козаком і навчається допомагати друзям. Артисти розповідають, як тепло діти сприймають вистави театру. Не зважаючи, що в східних регіонах України, де вони жили, українській мові в часи незалежності не було приділено достатньо належної уваги для зміцнення і відновлення природного стану речей, ще з радянських часів мова знищувалась, а потім ігнорувалась. До того ж ще з радянських часів було багато переселенців з глибинки радянського союзу, яким дозволялось в школах не вивчати українську мову, вони і замінили багато корінного населення, яке виселяли, а далі і українські школи закривали. І цей наслідок яскраво проявився саме зараз в цій російсько-українській війні — порушені цінності, люди розгублені, невпевнені. Мова — то джерело співрозуміння людей, єдності.

Протягом вистави діти дуже уважно дивляться і прислуховуються до кожного слова, і вже наприкінці вистави призвичаюються, чудово все розуміють і радіють щасливому закінченню казки, а обійми під час інтерактивної гри зближують людей, що робить театральне дійство майже, родинним. В інтерв'ю Михайло Морозов, заступник директора театру, розповів про творчу діяльність: «Вивозимо вистави до центрів для переселенців, на сьогодні в репертуарі 4 казочки — «Троє поросятко» О.Кузьміна (реж. М.Волошин), казка-гра «Дюймовочка» Х.-К. Андерсена (реж. О.Максяков), Лялькова казка з музикою та співами «Півник-козак» (реж. В.Стенько) і комедія, казка для дорослих «Зачепило» (реж. С.Олійник, Л.Агатенко)». Остання з'явилась буквально перед початком війни. Щодо планів театру — чекаємо перемоги, закінчення війни, готуємо новеньку казочку для діточок. Тому, як тільки театр почне працювати в звичному режимі, зможемо все показувати для наших дніпрян, до того ж в репертуарі театру багато комедій і для дорослого глядача».

Ми бачимо, що творча виїзна діяльність театрів, це перш за все, живий контакт з людьми. Артисти «Дніпровського академічного молодіжного театру» є ніби дитячими психологами — знають тонкощі і особливості поведінки дітей, моменти адаптації і спорідненості, що сприяє не тільки зменшенню стресу, покращення настрою, а й народження чи відродження українського єднання, навіть у маленьких дітей. Відкриття знайомої «старої» казки через іншу мову (замість російської українською), що сприймається вже як «нова» казка. Разом із зацікавленістю, інтересом, відбувається процес навчання, ігровий урок вивчення правильної мови, яку вони чують з уст маститих акторів, на високому рівні культури, передану духовно, через гру. І це є традиційною українською системою виховання. Важливо

відзначити, що виховується молоде покоління, якому доведеться відновлювати і відбудовувати країну.

Розташовані в глибокому тилу (далі від бойових дій і ближче до західних кордонів країни), театри, в перші дні повномасштабного військового вторгнення також не працювали, оскільки вибухи лунали по всій країні. Припинення звичайної, повсякденної діяльності театрів як культурних центрів у класичному розумінні, обумовлено вивченням питань безпеки.

Оскільки немає «єдиної лінії» бойових дій і ворог бомбить і обстрілює всю Україну, абсолютно безпечних місць в країні на сьогоднішній день немає. Українська армія мужньо протистоїть російській навалі, але кількість випущених ракет в різних напрямках неймовірно велика, котрі летять близько атомних станцій, і націлені не тільки на воєнні об'єкти, а й особливо на об'єкти інфраструктури, дитячі садки, лікарні, театри тощо. Отже, ворог чітко розуміє, що театр є культурним духовним центром країни, і основне завдання ворога — знищити Україну разом з територією, людьми і культурою. Звертаємо увагу, що в історії російсько-українських відносин це відбувається не вперше. І навіть, якщо в деяких містах, відсутні вибухи, кожного дня лунають сирени, тривожні новини з фронту, тому неймовірне напруження суспільства треба знімати.

Один із театрів, який відновив свою творчу діяльністю з певними змінами з березня місяця, отримав дозвіл на можливе проведення постановочної роботи — «Івано-Франківський національний академічний драматичний театр ім. І.Франка». В одному з інтерв'ю театральний режисер і актор, народний артист України, директор-художній керівник театру Ростислав Держипільський зазначив, що «вистава — це частина мистецького фронту, який зараз допомагає підтримувати дух

українців» [12]. Оскільки в західних областях України багато переселенців, біженців з міст, де точаться бойові дії, людей треба єднати та реабілітувати. В цьому наші бачення, думки, як представників українського суспільства, абсолютно збігаються з поглядами режисера. В тому ж інтерв'ю пан Держипільський додає, що коли побачив людей, переселенців, що сидять у домівках в очікуванні, чи не почнеться бомбардування або вибухи, вирішив, що «..їх треба чимось займати, лікувати у хорошому розумінні, психіку, допомагати. Мистецтво завжди було одним з найкращих ліків». І глядачі тепло відгукуються на такий крок підтримки: «Людям це — дуже потрібно, бо ми зараз у депресії, у переживаннях, у роздумах — у важкому стані. Тому відвідування вистави, коли ми всі разом тут — це трохи повертає нас, скажімо, до того життя, в якому ми були раніше. Заспокоює, надихає, надає додаткових емоцій, бо зараз ця інформація, яка нас оточує, вона руйнує людину. Нам треба боротися, нам треба бути міцними, й театр — це те, що нас зараз буде рятувати», — поділилась Юлія Шиленко (головна хранителька фондів Національного музею Тараса Шевченка), відвідавши виставу «Нація» «Івано-Франківського національного академічного драматичного театру ім. І.Франка». Актор драмтеатру Іван Бліндар підкреслив, що «те, що може навіть не відволікти, а зібрати до купи, нас усіх, щоб не те щоб не думати про війну, а зосередитися на тому, що ми є, у нас є культура, пісня, мова. Ми за це зараз стоїмо» [12].

Вважаємо необхідним навести репертуар деяких театрів з Івано-Франківської та Львівської областей, куди з'їхались люди з усієї країни у пошуку безпечного місця, як культурологічну довідку. Наголосимо, що враховуючи міри безпеки, в театрах діє пропускна система — потрапити на виставу можна за наявністю документа, що посвідчує особу.

Вистави «Івано-Франківського національного академічного драматичного театру ім. І.Франка» в березні проходили в підвальному приміщенні, і якщо починалась тривога, вистава зупинялась, актори-чоловіки перетворювались на волонтерів, «охоронців-воїнів», а хто чергує на вході, запрошували всіх пройти в укриття театру. По закінченню тривоги, коли стає безпечно, актори продовжували грати виставу. Такі трансформації акторів потребують сили духу, високої організації і концентрації, фахового професіоналізму і відданості театральній справі, а також вміння тримати таку напружену паузу. І актори тримають, а вистави проходять на високому рівні.

В репертуарі березня на сцені-підвал «Івано-Франківського національного академічного драматичного театру ім. І.Франка» були показані: мюзикл «Гуцулка Ксенія» (лібрето і музика Я. Барнича, реж. Р. Держипільський), драма-реквієм «Нація» М.Матіос (реж. Р. Держипільський), феєрія-бурлеск «Енеїда» за мотивами І.Котляревського (інсценізація Р.Держипільського), неоопера «Hamlet» В.Шекспіра у перекладі з англійської Ю.Андруховича (реж. Р. Держипільський) тощо [13].

У «Львівському академічному театрі ім. Леся Курбаса» відновилась діяльність з квітня місяця, в репертуар увійшли вистави — психологічний екстремальний трилер «Пастка розуму» за Ентоні Горовіцем (реж. Н. Флекмен), трагікомедія «Королева краси» М.МакДонаха (реж. І.Задніпрний) [14].

У «Львівському національному академічному українському драматичному театрі ім. М. Заньковецької» в квітні відбулись постановки: етно-хоррор «Буна» В.Маковій, оперета «Наталка-Полтавка» І.Котляревського, комедія «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, біографічна драма «Мій Роден» О.Кіс та ін., а також дитячі

вистави — музична казка «Івасик-Телесик» О.Огородника, казка-мюзикл «Попелюшка» Ш.Перро [15].

В Києві театри взаємодіють і надають приміщення «театрам-сусідам». Наприклад, «Київський національний академічний драматичний театр ім. І.Франка» наприкінці квітня відновив показ вистав на базі інших театрів — дві постановки відбулись на благодійній основі для військовослужбовців ЗСУ: «Лимерівна» П.Мирного (реж. І.Уривський) була показана в «Київському національному академічному драматичному театрі ім. Л.Українки», «Шельменко-Денщик» Г.Квітки-Основ'яненка (реж.П.Ільченко) в Оперній студії «НМАУ ім.П.Чайковського» [8]. Це підкреслює єдність, взаємодопомогу українського народу, зокрема між театральними діячами, проте залишається невідомо за якими критеріями була обрана вистава, наприклад «Шельменко-Денщик». Варто наголосити, що театру потребують не тільки ті, хто втекли із зони бойових дій, а й волонтери, в кого чорне під очима від праці, які на своїх руках тримають все українське суспільство. Не можна забувати, розмовляючи про театр, що їх робота — феномен, і ми припускаємо, що колись театром і ця тема буде оспівана.

Оскільки звичайні стандарти роботи театрів змінено, щоб не переривати процес культурного життя країни і виконувати свою роботу за фахом, то знаходяться додаткові способи донесення української культури, наприклад, через аудіовистави. Слухачі мають можливість почути живий голос, постановку мови, український колорит. До такої діяльності долучився «Дніпровський драматичний молодіжний театр «Вірино»» — дитячі казки для дітей і дорослих в аудіо форматі під час війни продовжують записувати актори Тимофій Тарковський і Тарас Шевченко, а готовий цикл аудіовистав викладають в створений Телеграм-канал «театр

Вірино» (казка «Тореадори з Васюківки» В. Нестайка). На сьогоднішній день артисти працюють над записом східних казок. Саме такий вихід творчій діяльності знайшов «Дніпровський драматичний молодіжний театр «Вірино»» [16]. В інтерв'ю з Юрієм Захаровим, актором «Дніпровського академічного театру драми і комедії» ми дізнались, що в театрі записали українську казку з назвою «Барвінок» в аудіоформаті, і на далі планують продовжити таку практику, що дуже важливо в цей час. Варто відзначити, що на жаль, саме живе спілкування дає тепло, аудіозапис не може до кінця передати повної палітри відчуттів, почуттів, суті.

Враховуючи вимоги воєнного часу, щоб уникнути диверсій, ризиків визначення ворогом місце розташування людей, українські театри організовують творчі проекти онлайн - пісні, вірші, у виконанні артистів театрів, відео запис яких, викладають на офіційних сайтах театрів та сторінках в соціальних мережах (Facebook, Telegram, Youtube). «Дніпровський театр драми і комедії» записали і виклали на сторінці театру прочитання вірша «Здох тиран, але стоїть Тюрма» Д.Павличка у виконанні знаного актору театру і кіно, народного артиста України Віктора Гунькіна, який в мирні часи навколо себе збирав повні зали [17]. Артисти «Дніпровського національного академічного українського музично-драматичного театру ім. Т.Г. Шевченка» Ольга Радочинська і Людмила Кусакіна співали народні пісні просто неба біля пам'ятника Т.Г.Шевченка, доки це було безпечно, одна з яких була народна українська пісня «У милого очі сині» (автор О.Стрілець), «Запорізький академічний обласний театр молоді» ініціював проект «Мистецький супротив» як вдячність захисникам і моральна підтримка, внесок театру у Перемогу: актор театру Віктор Латишев виконав пісню «Запах війни» гурту ТІК, актриса

Інна Качан «Баладу про Мальви» В.Івасюка, актриса Ірина Лісогурська заспівала «Повертайся живим» тощо [4]. «Київський національний академічний драматичний театр ім. І.Франка» організував проєкт «Поезія незламних», на основі віршів сучасних українських поетів, народжених російсько-українською війною — Катерина Артеменко виконала свою авторську пісню «Коли скінчиться війна», під власний акомпанемент на фортепіано. Також в рамках проєкту актори театру читають вірші — Остап Ступка «Ми йдемо далі» С.Фаліона, Олександр Печериця, обравши службу в лавах Територіальної оборони, під час чергування на блокпосту записав своє відео — прочитання вірша «Не питайте мене, що я бачив щодня на війні...» О.Розумова та ін. [18]. Артисти «Дніпровського академічного молодіжного театру» читають вірші-підтримку, а живий 3D-простір створюється за допомогою ляльок. Актор театру і кіно Михайло Кукуюк продовжує читати авторські вірші в рамках проєкту «Висока поезія» - «Silent night », «День орка», «Ми» [19] та інші.

Автори статті є членами Національної спілки театральних діячів України і також ведуть активну волонтерську діяльність, як організовуючи творчі зустрічі з культурними діячами, так і викладаючи в соціальні мережі (Facebook, Youtube) твори задля підтримки єдності людей, розділених війною. Сучасні технології дозволяють не розривати контакт, а залишатись на зв'язку через картини, вірші, пісні. Вивчаючи тему історії, розуміння суті картин із зображенням Мамаїв в українській культурі, з перших днів повномасштабного військового вторгнення РФ в Україну, ми звертались до людей з усього світу за підтримкою із записами, і була заспівана пісня на вірш «Переможна Маяя» (автор Лариса Порцева, співала Катерина Матвєєва) [20, 21]:

Заспіваю переможну.
Ворога здолаю.
Берегиня хай чекає,
Я її кохаю!
Я за рідну Україну
Завжди буду жити!
Моя пісня нездоланна,
Тому треба вміти.
Силу в думці, в пісні — зброю,
Разом заспіваєм!
Разом браття, Бог за нами!
Про це пам'ятаю!

Ця пісня-заклик облетіла майже весь світ, її розповсюджували інші волонтери, люди, які займались підтримкою стану українського суспільства в перші дні шоку. Контактуючи з усіма цими людьми, ми розуміємо, що наші почуття співпадають, бажання захистити переборює страхи і не дозволяє сидіти склавши руки — відсутні амбіції, вони відходять на другий план, і люди стають «великою родиною».

Повертаючись до часів козацтва, в момент опанування українській бойовій науці Спас «окрім бойових прийомів велось навчання козацьким пісням, розтлумачувався зміст козацьких ігор, танців, козацьких карбів – споконвічних козацьких мудростей, які передавалися в козацьких родах, передавалися козацькі характерні молитви та змовляння тощо» [22]. Наголосимо, що без української пісні підтримати моральний і бойовий дух людей важко, в українському слові закладено суть, світогляд і генетичний код української нації. Така українська традиція передавати знання, бачення, відчуття українською піснею, авторською чи народною, несе солов'їне звучання української мови, мелодику і щось ще, про що складно сказати, але можна відчутти. Такий вплив немає часу він колись надихав, надихає і буде надихати.

Ще один яскравий приклад, співачка, заслужена артистка України, кандидат педагогічних наук, доцент факультету мистецтв ім. Анатолія Авдієвського Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, організатор фестивалів української пісні, різних просвітницьких та благодійних заходів Руслана Лоцман, яка влаштуувала театр-пісню у своїй світлиці до війни, нині, перебуваючи в евакуації на заході України продовжує свою роботу — проводить щовечора онлайн-заняття співу для дітей і дорослих. Артистка, маючи широку аудиторію підписників, в рамках проєкту «Україноспів» навчає технікам і вмінням народного українського співу — з двома донечками «Тріо Лоцман» виконують українські автентичні народні пісні («Засвіт встали козаченьки» (1650-і, Маруся Чурай), «Боже великий, єдиний» (1885, муз. М.Лисенка, сл. О.Кониського в ред.К.Стеценка), «Вже при шаблі маєм права! Дума Івана Мазепи для воїнів України!» (1698, Іван Мазепа) тощо) в прямих ефірах на особистих сторінках в соціальних мережах Facebook, Youtube. Тим самим культурно збагачуючи людей. Такі трансляції надзвичайно важливі для українського суспільства — українські матері, які знаходяться вдома чи вимушені були виїхати, включають, слухають і підспівують разом з дітьми вечорами пісні, які співає артистка з донечками. І особливо це важливо для дітей, які бачать в екранах гаджетів таких самих за віком діток (Милада — 4 роки, Оріяна — 6 років), маленьких артисток. Таким чином, ця родина прищеплює любов до української пісні і вже стала рідною для цілої країни. А на благодійні внески вдячних глядачів, пані Руслана купує тепловізори, рації, підсумки, сітки, тканини, розгрузки та інші потреби солдат, про що звітувала на своїй сторінці в соціальній мережі Facebook [23]. Ще з 2014 року артистка

відвідує з концертами військові частини у прифронтових регіонах, і одна з таких поїздок зафіксована у відео-кліпі «Комбат Маруся».

Налаштованість на перемогу проявив у своїй творчій діяльності і «Львівський національний академічний український драматичний театр ім. М. Заньковецької». Жителі міста, відвідувачі театру можуть побачити на фасаді будівлі, на місці, де зазвичай розміщені театральні афіши, художньо оформлені плакати. Наприклад, плакат із малюнком видатної української актриси Марії Заньковецької з пляшкою «бандерівського смузі» та написом «Вірю в перемогу України» або пароль, який вигадували українці для розпізнавання ворога: «Українські паляниці зі смаком полуниці продаються у крамниці біля укрзалізниці» [6]. Тобто, мова має величезне значення, і той міф Росії про спорідненість мов — розвінчується, оскільки росіяни не розуміють українську мову, їм складно вимовити українські слова. І такий «розмовний» пароль, в якому закладена гумористична складова, підкреслює правдивий стан з історії мови.

Варто відзначити й інші культурологічні зміни, що спричинила російсько-українська війна в театральній культурі України. Події 2014 року, від початку вторгнення росіян на територію України, зокрема частини Донецької і Луганської областей, спричинили відмову у назвах театрів словосполучення «російський театр» — в 2016 році було перейменовано «Дніпровський академічний театр російської драми імені М.Горького» на «Дніпровський академічний театр драми та комедії». І після повномасштабного військового вторгнення 24 лютого 2022 року, ці процеси пришвидшилися. Так, за ініціативи керівництва і колективу театру «Київського національного академічного театру

російської драми ім. Лесі Українки» було перейменовано в «Київський національний академічний драматичний театр ім. Лесі Українки» [24], а «колектив «Миколаївського академічного художнього драматичного театру» самостійно вирішили прибрати в офіційній назві частку «російський»» [25].

Відмова від російськомовних вистав або навіть творчості російських авторів для деяких театрів стало болючим питанням. Так, засновник і художній керівник «Дніпровського драматичного молодіжного театру «Віримо»», заслужений діяч мистецтв, Голова Дніпровського Міжрегіонального відділення «Національної Співки Театральних Діячів України» Володимир Петренко, присвятивши все своє життя театральній справі, відтворював на сцені цікаві ідеї українських і російських письменників, драматургів, і на момент інтерв'ю повідомив, що займається волонтерською діяльністю, приймає участь в культурно-мистецьких проєктах, і при цьому не хотів би полишити осередок російської культури в своєму театрі. Питання російськомовної культури болюче сприйняли і «Дніпровський академічний театр драми та комедії», який колись був російськомовним — частина з артистів і до сьогодні виказують протести проти української мови, а дехто взагалі звільнились. Тож, у творчий колектив театру вливаються інші талановиті актори — молоді, активні, з патріотичною українською моральною позицією, і це стан реформації театру. На жаль, навіть в досконалому і нейтральному сценічне прочитання українськими режисерами творів багатьох видатних, як вважалось, російських письменників, поетів, драматургів, закладена ідея величності саме росіян, і часто принижується роль гетьманів України, висвітлюючи їх як посміховисько або ідентифікуючи українців як

«малоросів» або другорядних. Саме тому патріотична частина суспільства, розуміючи суть цієї війни і вважає необхідним прибирати чужинську українцям культуру, можливо звернути увагу на твори іноземних драматургів, які ще не відомі українцям, адже там теж є багато цікавого та інтересного. Отже, і «Дніпровський драматичний молодіжний театр «Вірино»», і «Дніпровський академічний театр драми та комедії», знаходяться в процесі планування і морального укріплення, що виводить розвиток українського театру на новий рівень.

Як проміжний підсумок, можна відзначити, що українська творча людина і все українське суспільство понесли і несуть великі втрати через російсько-українську війну, яка вже йде восьмий рік. З таким проявом, як війна вірує сьогодні, в світі вже почали визнавати, що ця війна — геноцид українського народу (наприклад, Канада), а український народ є багатонаціональним. І вже цей факт є протиріччям моралі суспільства російського і українського. Тому постає питання, як виглядатиме надалі творчість і досягнення українських митців? Адже більшість патріотичних діячів культури і театру стикнулись із станом внутрішнього протесту проти російського, в тому числі і класики. Яким чином будуть вирішуватись питання і до яких трансформацій це призведе? Моралі, що проштовхувались раніше через російську культуру, вже застаріли, і чи багато українців їх тепер будуть сприймати як рідне, про що колись мріяла Російська імперія, а потім радянська влада. Зараз стан суспільства змінюється, і напевно, будуть змінені моралі, настрої, отже і актуальні теми, і репертуарна лінія багатьох театрів. Тобто українське суспільство переживає фізичні, моральні — нелюдські утиски з боку ворога, і протестні «вибухи» працюють не тільки на його знищення на фронті, а

й в життєвому середовищі. Тому і незалежно від національної приналежності людей, все більше людей прагнуть до українського.

Велика кількість українців вимушено виїхали за кордон, найбільше до Польщі і Німеччини, а також в Болгарію, Румунію, Іспанію, Данію, Ізраїль, отже опинились в середовищі іншої культури — з менталітетом і цінностями, звичаями і традиціями, баченнями і законами народів тих країн, які прихистили українців. В результаті перебування в іншому соціокультурному просторі, щоденно комунікуючи з місцевими жителями, навчаючись в освітніх закладах чи працюючи в компаніях тих країн, і просто проживаючи в чужих родин, напевно, у вимушених тимчасових переселенців, біженців можуть з'явитись нові звички, смаки, вподобання, нові погляди, а також інші правила комунікації. Частина з тих, хто виїхали, взагалі не були за кордоном — як діти, так і дорослі, і потрапивши в нове середовище, можуть завітати не тільки в кав'ярні, а в музеї і театри, де побачать іншу тематику, проблематику, а можливо, інші цінності, життя іншого, але дружнього суспільства. Тоді постає питання, після повернення людей в Україну, як ми прогнозуємо, перемоги, чи будуть їм інтересні вистави російських драматургів або твори агітаційної радянської машини, чи це піде до архівів, де зберігається історія розвитку суспільства? Чи буде етично показувати театральні п'єси російською мовою людям, що втратили все на цій війні або були катовані російськими окупантами, які катували і розмовляли російською, проводячи денацифікацію? Чи буде мати театр моральне право використовувати у виставах російське? Яке буде відведено місце гумору? І чи буде їм смішний той гумор, що був до війни популярний? Адже українці — нація, що не може жити без гумору, тому припускаємо розвиток репертуарної лінії і в

цьому напрямку. Чи буде український театр позбуватись трагізму і на якому етапі? Напевно, ці питання постануть перед українським суспільством, а вирішувати будуть не тільки урядовці, а й театральні діячі, національні, академічні та інші театри України, і результат знайдених рішень буде проявлений через репертуар театрів.

Можливо, окрім української культури, митці театру звернуться до творчості драматургів, письменників, представників народів, які подали руку помічі в найтяжчий час. Таким чином, в українську культуру може бути привнесена і збільшена частка культури інших країн, які дали прихисток українцям, а також можуть з'явитись вистави інших етнічних чи національних проявів людей, які проживають в Україні, тобто українців інших національностей. Ми вбачаємо появу професійних єврейських, циганських, вірменських, татарських театрів, можливо виникне розвиток різних діаспор, що може призвести до вибуху різноманіття різних культурних програм, в тому числі і розвитку театрального мистецтва. Таким чином сьогодні народжуються нові стани відносин, не тільки нова історія, а й результат цих переосмислень.

Трансформаційні процеси культури, як змінилось суспільство на нашій планеті в цілому, зможе відобразити саме театр. Режисери як «антени», повинні бути тонко налаштовані на стан суспільства, його потреби і проблеми, тоді поклик персонального духовного втілення буде направлено на відображення живого життя через театр за рахунок вивчення нових п'єс, висвітлення актуальних проблем, підкреслення комедійних ситуацій та втілення гумористичних підходів у виставах, що зніматиме стресові настрої. І тут необхідно пригадати слова, що сказані були ще за декілька років до війни старшою науковою співробітницею музею

«Літературне Придніпров'я» Іриною Мазуренко: «Творчість письменників Українського відродження, зокрема, В. Підмогильного, Б. Тенети, В. Домонтовича, В. Чапленка та інших, заслугоує на популяризацію не тільки через книговидання, музеї, виставки, а й українське кіно та театр».

Процеси взаємопроникнення культур в демократичній державі ведуть до розвитку, спілкування, торгівлі, кар'єрного зросту, можливостях пересуватись по світу, отже такий розвиток пов'язаний як життєвий театр з театром творчим, тобто бачимо єднання, що почалось під час російсько-української війни через культуру. Сьогодні увесь світ співає українські пісні і припускаємо, що український театр може викликати такий самий інтерес і зацікавленість серед світової спільноти, як один із способів вивчення і дослідження нашої культури, як феномену української культури — самоврядування.

Вже сьогодні пробуджуються нові режисери, «сплячі», які маючи режисерську освіту, займались іншою діяльністю, хоча і виношували вже давно ідею створення психологічного театру, про людські стосунки та цінності. Наприклад, під час російсько-української війни, в момент нашого дослідження, материнські почуття Людмили Акименко, засновниці і директора Медіа холдингу «Міленіум» підказали, що саме зараз, коли в людей високе емоційне напруження, потрібно втілювати свої задуми задля збереження цінностей любові, родинних стосунків, підтримки людей, що постраждали, як від дій окупанта, так і від емоційної напруги війни, і просто невіршених питань приватного життя. Отже, вже з'являються й інші театральні форми, малі, як професійні, так і аматорські, що не потребують великих залів, значних фінансових вливань, коштовної сценографії, і є виправданими з питань мір безпеки сьогодні.

Якщо казати про митців-класиків, звертаємо увагу на унікального в своєму роді артиста — засновника, художнього керівника, режисера, сценариста, музиканта і єдиний актора «Театру одного актора «Крик»», що розташований у місті Дніпро. Понад 40 років артист присвятив театральній сцені, став лауреатом багатьох театральних премій, і першим лауреатом Премії Леся Курбаса в 1996 році. Артист завжди збирав повні зали в своєму, майже панорамному театрі, завдяки інтерактивним моментам у виставах, задіяним був кожен глядач, а прочитання його п'є не залишало байдужим нікого. Зараз театр не працює, але митець майже щодня приходить в пусту залу на глибокі роздуми. Саме там ми і зустрілись з артистом, наше спілкування закінчилось малим волонтерським концертом зцілення для нас. Його гра на саксофоні зворушила серце, навіть дитини, яка була присутня в пустому залі, де було всього четверо глядачів. Для творчої зустрічі з митцем, дитина — дівчинка Марина 10 років, підготувала вірш і прочитала йому, артист уважно прослухавши, подякував і запропонував своє прочитання, в спокійній бесіді провів коротке заняття з риторики, яке було корисне і дорослим. Дитина була вражена теплотою, з якою спілкувався знаний артист. Тепер вона згадує і мріє про нову зустріч, готує нові вірші, щоби вийти в творчій поєдинок з паном Михайлом. І сказала, що їй було так тепло і затишно, і такі він розповідав цікаві історії, що здалось, ніби з ним давно знайома, ніби вони родичі. Цей приклад і є принципом духовності, душевності, спорідненості, родинності патріотичних українців правдивого українського суспільства. Не сприйняття того, що відбувається, коли не збігаються філософські погляди пацифіста і погляди борця, захисника України, трансформує навіть його високодуховну, високопрофесійну творчість, що вкрай необхідна

українському суспільству. І розуміючи це, режисер відшукує нові стани, нові п'єси. На сьогодні актор і режисер веде сторінку в соціальних мережах Facebook, Youtube, тим самим підтримує своїх земляків [26]. Михайло Мельник — надзвичайно потужна, талановита постать для українського театру, і як батько для дніпрян, адже вся інтелігентна молодь виховувались на його п'єсах і на його грі. І за часи своєї роботи, він став ніби родичем майже кожної родини Дніпра.

Перелистуючи сторінки коротких історій театрів Запоріжжя, Дніпропетровщини, Київщини, Львівщини, Івано-Франківщини, звертаємо увагу на роль жінки у збереженні української духовної культури. Тому, поринаючи в історію України, її соціальні устрої, віднаходимо моменти, особливості життя людей в поселеннях навколо Січі, і роль жінки в духовній культурі українського козацтва: «Жінки щодня творили культурні цінності, духовну культуру українського козацтва своєю працею, піснею, любов'ю, віддаючи свої сили, творчий потенціал, знання й уміння. Жіноче начало розкривало такі якості, як доброта, милосердя, щедрість, вірність, працелюбність, дотепність, веселість, співучість, що являють собою найбільші цінності життя» [27].

Так, легендарна українська актриса, народна артистка УРСР, громадська діячка, володарка театральної премії родини А.М. Бучми «Бронек», член Національної спілки театральних діячів Галина Яблонська, ще будучи дитиною, у восьмирічному віці, свій перший гонорар за роль дівчинки-рабині Топсі у виставі «Хатина дяді Тома» Вінницького державного театру, передала на поміч іспанським дітям, які постраждали під час громадянської війни (фонд підтримки дітей Іспанії). В 1992 році мисткиня заснувала і стала президентом Міжнародної Ліги «Матері і сестри – молоді України», «як реакція на рух матерів, які виступили проти

дідівщини в армії, а також за наповнення патріотичним українським духом».

В 2007 році за ініціативи артистки було створено Український Героїчний театр «Пам'ять», де вона була не тільки організатором, художнім керівником, сценаристом, а й режисером-постановником, акторкою і театральним педагогом — навчала театральній справі ліцеїстів військового училища. В репертуарі театру більшість театральних постановок були авторськими текстами керівника театру «на теми української історії та визначних постатей України, роками замовчуваних радянським режимом, і саме вона вперше дослідила історію героїчних Крут для вистави «Вони пішли в безсмертя»» [28]. Одна із складним тем, яку було висвітлено в театрі — історія проголошення короткої незалежності Карпатської України (березень 1939 року), а також вистави, присвячені жінкам козацької доби, Лесі Українці, Розстріляному Відродженню, Василю Стусу, В'ячеславу Чорноволу та іншим визначним постатям України.

Від 2016 року Галина Яблонська започаткувала Міжнародний конкурс «Шевченко єднає народи», який об'єднує шевченколюбів з усього світу. Витоки сьогоденного активізації патріотизму театрів знаходимо в 2014 році, від самого початку російсько-української війни, Артистка відвідувала з творчими концертами прифронтові зони, як у складі театральної трупи «Київського національного академічного драматичного театру ім. І.Франка», так і персонально. Одна з таких поїздок відбулась в 2017 році до «Донецького академічного обласного драматичного театру» в місті Маріуполь. В інтерв'ю Галина Гілярівна згадує: «Дуже велике враження справив Маріупольський театр (Донецького академічного обласного драматичного театру в місті Маріуполь), колосальний зал,

великі фойє, за кулісами багато гримерок, в Києві такого театру, може і немає». Наступного дня актриса, а разом з нею і актор театру і кіно Олександр Печериця, відвідали «Центр реабілітації дітей війни» (будинок для дітей-сиріт, у кого батьки загинули на фронті або залишились за лінією розмежування), де і відбулось творче спілкування — актриса читала вірші Шевченка, пан Олександр — грав на гітарі, співав. «Дуже теплі враження, приємний післясмак залишився від поїздки в цілому. І коли я бачу, що створилося з будинку і з театру, для мене це така особиста драма, втрата моїх близьких друзів» - розповідає актриса. Сьогодні Галина Гілярівна, знаходячись в евакуації на Західній Україні, залишається у самому вирії подій, до того ж ще й маючи поважний вік, не полишає активну громадську діяльність, як президент Міжнародної Ліги «Матері і сестри – молоді України» долучилась до написання, створення Листа до Місії України в ООН після засідання Ради Безпеки 25.02.2022 спільно з Людмилою Порохняк-Грановською, головою Національної Ради Жінок України, віцепрезиденткою Європейського Центру Міжнародної Ради Жінок.

Можемо констатувати, що Галина Яблонська змогла виховати своїх послідовників, учнів, партнерів по сцені, наприклад, актор Олександр Печериця, якого вона зазначила в інтерв'ю. Актор не тільки на сцені патріотичний, а й при настанні тяжких часів для країни, як справжній козак, пішов захищати рідну землю, Україну. І так вчиняють більшість патріотичних акторів, театральні діячі і митці театру, зазначимо декілька прізвищ — Ахтем Сеїтаблаєв, Олексій Тритенко, Ігор Кирильчатенко, Вадим Животовський, Сергій Клименко, Олександр Корніленко та багато-багато інших. Тож для України знов існують сьогодні ризики втратити цвіт нації.

І ще один феномен, невеличкий за розміром театр — «Дніпровський міський «Телетеатр»», яким керує актриса і режисер Ольга Волошина. Жінка викazuje сердечний біль і дану до перемоги. Як прояв і втілення свого бойового духу зрежесувала і організувала роботу свого театру як прихистку біженцям, активного волонтерського і духовного центра. Декілька днів — і вже в приміщенні живуть люди, встановлено душеву кабінку, організовано не тільки ночівля, а й за підтримки керівництва міста — їжа. Ведеться і духовна робота. На сцені виконуються найпотужніші п'єси українських митців — документальний фільм про письменника, громадського діяча О.Гончара «Велетень Степів», про українського прозаїка та перекладача Валер'яна Підмогильного «Валер'ян Підмогильний», а також були показані вистава про художницю Фриду Кало «Скажена голубка» і документальний фільм біографія «Віддана» про дружину Івана Франка Ольгу Хоружинську [29], вистави, які заставляють людей думати. Також всі разом знайомляться з цінностями та історією міста Дніпро, де зараз перебувають, з українськими фольклорними традиціями і народними вміннями відаючих жінок, наприклад, відвідали майстер-клас з виготовлення воскових свічок, і просто грають в м'яч. Тобто задіяні всі методи виховання. І ті люди, які були далекі від національної культури — «прокидаються» і виходять із стану стресового ступору, оживають.

Під час великого горя в країні, у актриси і режисера втілюється найбажаніша мрія, тому і з'являються додаткові сили до праці. Вона вірить в перемогу і саме так налаштовує своїх «дітей». На цей момент прийшовся і день народження «матері», актриси, режисера і просто красивої жінки, яка на сьогодні може розглядатись, як втілення духовності української культури, як той ланцюг, який ніколи не

розривався в українському високодуховному суспільстві, вихованому на справжніх цінностях вільної козацької держави і непоборного характеру, сформованого способами життя на Січі, навколо Січі, ще в стародавні часи.

У «Львівському академічному театрі імені Леся Курбаса» також ініціювала прихисток жінка — актриса театру й співачки гурту «KURBASY» Наталія Рибка-Пархоменко, а саме воєнний хостел «Les Kurbas Theatre» [30]. Поклик материнства проявила і актриса «Львівського національного академічного українського драматичного театру імені Марії Заньковецької» Леся Бойковська, яка проводить заняття з дітьми в кімнаті «Ангелик» у приміщенні театру [6].

Дослідник історії культури, релігійної думки й слов'янської духовності Дмитро Чижевський зазначає: «...українська релігійність – жіноча, релігійність колективної біологічної теплоти, яка переживається як теплота містична. Така релігійність відмовляється від чоловічого, активного духовного шляху. Це не стільки релігія Христа, скільки релігія Богородиці, релігія матері землі» [26]. Можна сказати, що українська релігійність — це також і відьомство, коли кажуть, що кожна друга українка — відьма, в тому сенсі, що жінка відаюча, має великі сили, матеріалізує і може втілити свої бажання і перемогти. Тому сьогоднішні анекдоти про сучасних відьом дуже лякають ворога. Це відання передавалось із покоління в покоління, вміння відчувати природу, людей, а також знання травництва, знання психології, знання духовних законів. І якщо жінка режисер, то вона є режисером подій переможних.

Єдина українська культура вміщує в себе представників різних народів, одна з таких — культура циганська, з її піснями, танцями, колоритом і темпераментом. Одна з таких театральних діячів Дніпропетровщини, співачка, заслужена

артистка України, педагог, громадська діячка, організаторка першого дитячого романського фестивалю, керівник Громадської організації «Дніпропетровське національно-культурне товариство циган «Романо кхам»» та керівник ансамблю «Жива вода» Любов Власова змогла персонально втілити «материнство» в себе вдома, надати прихисток людям, що виїхали з міста Кременчука через небезпеку військових дій. Вечорами вони разом співають пісні, святкували разом і велике християнське свято Пасха, Воскресіння Христове, пекли великі паски, а найбільші паски з давніх часів, як відомо, були українські і циганські. Як розповіла в інтерв'ю пані Любов Власова, «спекли великі паски по старовинному рецепту, Бог дав сили і можливості поїхати до українського храму Святого Духа (Свято-Духовський храм ПЦУ в місті Дніпро), посвятили їх і вся церква співала гімн українських січових стрільців «Червона калина» і батюшка Ярослав вийшов з прапором прямо з алтаря. Посвятили, потім приїхали.. звісно, розговорились. Ми дуже любимо українські пісні, і на своїх сольних концертах співала, і «Черемшину», і звісно «Рідна мати моя». А тепер ці пісні радують душу, і нашій родині, і прихищеним людям, що зупинились у нас вдома. В тісному колі та з такими піснями ми маємо впевнену надію, що сила духу нашого цілого українського народу — непереможна». Мисткиня спільно з іншими романськими організаціями, одна з таких — Міжнародна Благодійна Організація «Ромський Жіночий Фонд «Чіріклі», влаштувала прихисток і людям з міста Маріуполя, які своїми очима бачили жахіття, що коїв російський ворог. І в черговий раз бачимо силу таланту театральних діячів, що навіть в такий тривожний момент, українська духовність і культура об'єднує людей. Також в соціальні мережі викладаються відео записи власних

виступів, концертів, проведених раніше фестивалів [31], а вночі пані Любов молиться до Бога, щоб захищав наших бійців і швидше настала перемога.

«Коллективне Я» притаманне українському в суспільстві, як демократичному устрою, швидко змінює кожну людину, що об'єднуються в одне ціле і непереможне. Тобто перегруповуються в єдиний соціально духовний вулик. І так, як у вулику, на неокупованих територіях, в тилу, жінка стає тією «маткою», тим вогнищем і управлінцем, навколо якого будується тимчасові громади родини. Але жінка ще стає і бере на себе обов'язки духовного лідера і великої матері, яка повинна виховувати і прихищати своїх дітей. Символічно, по-природному, первозданно і розумно, одночасно. І це родове коло підкреслює те, що таку країну, із самобутніми і разом з тим сплетеними в один духовний ланцюг народів, перемогти неможливо. І наше дослідження показало, скільки відкривається центрів розвитку нових «кристалів» театрального мистецтва, що грають новими гранями і новим блиском. Відсутні протиріччя між народами української держави з єдиною українською мовою, будь-то духовні цінності чи мовні питання. Перемогу виборюють всі разом. «Хвору» ідею «русского мира» щодо мовних питань є маніпулятивними і неправдивими, що спрямовані на роз'єднання народів, які населяють Україну, а ідея єдності українського суспільства яскраво проявлено і в поведінці людей, і в українському театрі.

Висновки. В нашій роботі ми дослідили діяльність українських театрів в умовах російсько-української війни протягом перших 65 днів після широкомасштабного військового вторгнення Російської Федерації на території України. Від 24 лютого, коли пролунали вибухи по всій країні, звична, повсякденна діяльність театрів як культурних центрів

у класичному розумінні, була припинена задля зрозуміння обставин, що склались в країні, а також першочергово вивчення питань безпеки. З часом в західних областях України деякі театри поновили свою творчу роботу, хоча і з певними змінами.

На сьогоднішній день, робота театрів переважно волонтерська, яка умовно складається з творчої волонтерської діяльності і волонтерської праці з її господарчою складовою. Від перших днів повномасштабної російсько-української війни театри самоорганізувались, митці, театральні діячі продовжили активну роботу, але частково змінивши свій профіль — пошивні цехи виготовляють вироби на потреби армії, шують постільну білизну для вимушених переселенців, і майже всі творчі колективи театрів плетуть маскувальні сітки. Театри стали гуманітарними центрами, де збирають необхідні речі, продукти, медикаменти, як для переселенців, так і для військових на фронт. Деякі театри працюють як кулінарні цехи, інші — віддавали на потреби армії свої автомобілі для гастролей або декорації. Невеличкі театри організували прихистки у своїх приміщеннях театрів, як на Дніпропетровщині, так і на Львівщині, в яких виховують і захищають «нового» глядача. Отже, з такою багатовекторною працею, ми бачимо, що макрокосмос українського суспільства має свою проєкцію в мікркосмос — український театр, який як і вся країна, самоорганізувався заради перемоги над ворогом.

Українські театри продовжують вести і творчу роботу, як культурні духовні центри. Ті, що наближені до прифронтових областей, йдеться про Дніпропетровську, Запорізьку, виїздять з концертними програмами до поранених у військові шпиталі, в центри для переселенців, біженців, як спосіб реабілітації і підтримки, що ґрунтується на

волонтерських засадах. Тобто потрапити на виставу в приміщення театру під час воєнного стану, з питань безпеки є неможливим у вище зазначених областях. Проте на територіях, більш віддалених від бойових дій, ближче до західних кордонів, театри Івано-Франківщини, Львівщини продовжують роботу, але дотримуючись всіх мір безпеки. В театрах Львова, потрапити на виставу можна за наявності документа, що посвідчує особу, а в Івано-Франківському національному академічному драматичному театрі ім. І.Франка вистави проходили в березні місяці у підвальному приміщенні театру.

Щоби уникнути ризику визначення місцезнаходження, театри організують творчі проекти онлайн, що викладаються в запису на офіційні сайти театрів та в соціальних мережах — актори переводять в аудіоформат вистави, записують казки для дітей і дорослих, артисти співають українські народні пісні, читають вірші українських письменників і поетів, як класиків, так і сучасних авторів, твори яких народжені під час російсько-української війни. Також побачили, що на Київщині театри співпрацюють і взаємодіють — надають «театрам-сусідам» сценічний простір для показу вистав.

Деякі культурні діячі, які знаходились під впливом кібер-атак, інформаційної війни Росії, що знищує людину морально, тепер не приймають нову реальність, не можуть переосмислити, впадають у розпач і звільняються. Але це можна сказати, поодинокі випадки. Режисери тонко відчують і відображають у своїх творчості стан суспільства і країни, розмірковують щодо подальшої творчої діяльності — тематики, як буде змінюватись репертуарна лінія театрів, адже війна зірвала «маски», і відкрила обличчя прихованих проблем, які були не вирішені в українському суспільстві. З

інтерв'ю артистів і режисерів, можемо зробити висновок, що в такі складні часи виріс інтерес до театрів. Це стає поштовхом для народження нових або малих театральних форм, які не потребують залів, великого фінансування, коштовного сценографічного оформлення, а також є виправданим під час війни з питань мір безпеки. Малі театри можуть бути як професійними, так і аматорськими, сьогодні пробуджуються нові режисери, які приділяють велику увагу психології, і позиціонують діяльність театру як реабілітаційну. Ми побачили, що патріотична, волонтерська робота складається як з колективної діяльності, так і роботи персонально митців театру. Інформаційна війна може бути переборена тільки духовним вихованням і істинними знаннями історії і культури країни, тому надважливі національний театр з їх високим художнім рівнем.

Ми також визначили культурологічний аспект ролі жінки у збереженні країни, людей і культурних цінностей українського народу. Сьогодні Україна перетворилась у велику Січ, і тил — це ті міста і села, де живуть жінки і керують процесом, оберігають, навчають, виховують патріотизму. В українській жінки пробуджується поклик материнства, беремині, яка може передати спадщину знань і цілісну систему родинного бачення суспільства.

Сьогоднішня війна відбувається в тому самому просторі і часі, де існують у надшвидкому вирії подій, і старовинні підвалини і традиції разом з новітніми технологіями і новими комунікаціями. Але це все не змінює ні духовність, ні суть українців. Тому суспільство своїми переосмисленнями і досягненнями, невдачами і перемогами, а разом з тим відображенням всіх цих моментів в українському театрі, знаходяться на квантовому стрибку до нового життя. Наше дослідження доводить, що український театр — не є просто

розважальним закладом або чимось величним і недосяжним для звичайного глядача, а є проявом суспільства, живим організмом, який дихає тим самим повітрям, п'є ту саму воду, страждає, радіє і переживає, як і весь народ України. До того ж є родинним осередком, в якому завжди можна знайти прихисток і почути добрі слова підтримки. Український театр є великим вчителем, енергія якого дозволяє вцілити в тяжкий момент, зцілитись, зростати і перемагати.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19 квітня 2011 року № 3236-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>

2. Пасічник М.С. Державний устрій козацтва URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-9790.html> (дата звернення: 14.04.2022).

3. Офіційний сторінка Дніпровського національного академічного українського музично-драматичного театру ім. Т.Г. Шевченка URL: <https://www.facebook.com/ukrteatr> (дата звернення: 14.04.2022).

4. Офіційний сторінка Запорізького академічного обласного театру молоді URL: <https://www.facebook.com/groups/175277735991172> (дата звернення: 14.04.2022).

5. Офіційний сайт Дніпровського академічного молодіжного театру URL: <https://teatrmolodi.com/> (дата звернення: 14.04.2021).

6. Офіційний сторінка Львівського національного академічного українського драматичного театру ім. М.Заньковецької URL: <https://www.facebook.com/zankovetskatheater> (дата звернення: 14.04.2022).

7. Офіційний сторінка Запорізького академічного обласного театру ім. В. Магара URL: <https://www.facebook.com/magara.zp.ua> (дата звернення: 14.04.2022).

8. Офіційний сторінка Івано-Франківського національного академічного драматичного театру ім. І.Франка URL: <https://www.facebook.com/dramteatr.if> (дата звернення: 14.04.2022).

9. Офіційний сторінка Львівського академічного обласного музично-драматичного театру імені Ю.Дрогобича URL: <https://www.facebook.com/teatr.drohobych> (дата звернення: 14.04.2022).

10. Романенко Н.О. Військово – шефська діяльність колективів укр.театрів періоду великої вітчизняної війни. Культурологія. Філологія. Музикознавство. І(4), 2015. с.67-73.

11. Театри українських міст у 1943-1945 рр. / О.І. Тонконог // Культура народів Причорномор'я. — 2006. — № 86. — С. 66-69.

12. Театр — це те, що нас рятуватиме. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RvVLUPc81qY> (дата звернення: 04.01.2022).

13. Офіційний сайт Івано-Франківського національного академічного драматичного театру ім. І.Франка URL: <http://www.dramteatr.if.ua/> (дата звернення: 14.04.2021).

14. Офіційний сайт «Львівського академічного театру імені Леся Курбаса» URL: <https://www.kurbas.lviv.ua/uk/calendar> (дата звернення: 14.04.2021).

15. Офіційний сайт «Львівського національного академічного українського драматичного театру ім. М. Заньковецької» URL: <https://zankovetska.com.ua/> (дата звернення: 14.04.2021).

16. Мураха І. Театр «Вірино» записує аудіовистави на підтримку України URL: <https://cutt.ly/HHz0PoL> (дата звернення: 14.04.2021).

17. Офіційний сторінка Дніпровського театру драми і комедії URL: <https://www.facebook.com/dramicom> (дата звернення: 14.04.2022).

18. Офіційний сторінка Київського національного академічного драматичного театру імені Івана Франка URL: <https://www.facebook.com/frankotheatre> (дата звернення: 14.04.2022).

19. Офіційний сторінка Михайло Кукуюк URL: <https://www.facebook.com/kukuyuk> (дата звернення: 14.04.2022).

20. Переможна Мамаєва URL: <https://youtube.com/shorts/PgtBX47HMA0?feature=share> (дата звернення: 14.04.2022).

21. Офіційний сторінка Лариса Порцева URL: <https://www.facebook.com/larisa.portseva> (дата звернення: 14.04.2022).

22. Український рукопаш «Спас», історія і розвиток URL: <https://cutt.ly/YI4P7ro> (дата звернення: 04.01.2022)

23. Офіційний сторінка Руслана Лоцман URL: <https://www.facebook.com/ruslana.locman> (дата звернення: 14.04.2022).

24. Офіційний сторінка Київського національного академічного драматичного театру ім. Лесі Українки URL: <https://www.facebook.com/lesyatheatre/> (дата звернення: 14.04.2022).

25. Свистуха Д. Культурний фронт. Чим займаються колективи миколаївських театрів під час війни URL: <https://susplne.media/222710-kulturnij-front-dialnist-mikolajvskih-teatriv-pid-cas-vijni/> (дата звернення: 04.01.2022).

26. Офіційний сторінка Театру одного актора Крик URL: <https://www.facebook.com/theater.krik> (дата звернення: 14.04.2022).

27. Глоба Т. Жінки на просторах козацького Запорозжя. Частина I. Жінки-берегині URL: https://www.dnipro.lib.dp.ua/zhinki_kozachki_beregini

28. Корсун Л. Тарас Шевченко єднає народи, а Галина Яблонська – закоханих у Шевченка та Україну людей URL: <https://www.chasipodii.net/article/22469/>

29. Офіційний сайт Дніпровського міського «Телетеатру» URL: <https://teleteatr.com.ua/> (дата звернення: 14.04.2021).

30. Паплаускайте М., Павлов Д. Воєнний хостел «Les Kurbas Theatre» URL: <https://cutt.ly/0Hzuk1N> (дата звернення: 03.03.2022).

31. Офіційний сторінка Любов Власова URL: <https://cutt.ly/yHz3f4F> (дата звернення: 03.03.2022).

§7.3 ІННОВАЦІЇ ВІЗУАЛЬНОЇ МОВИ СУЧАСНОГО
УКРАЇНСЬКОГО КНИЖКОВОГО ДИЗАЙНУ (Олійник В.А.,
ПВНЗ “Київський університет культури”)

Вступ. Український книжковий дизайн сьогодні являє собою емоційно насичене та художньо неоднорідне явище, оскільки, з одного боку, презентує особливості сучасних ілюстративних тенденцій, а з іншого — демонструє абсолютно новий підхід до книжкового оформлення. Така ситуація створює сприятливі умови для мистецького аналізу книжкової продукції, вимагаючи уваги експертів до відповідних інновацій та актуальних інтерпретацій традиційних форм і методів дизайну.

Розмаїття доступних художніх технік і прийомів, нове осмислення класичних теоретичних положень книжкової справи, жанрові трансформації, активне освоєння прогресивних поліграфічних технологій наразі спричинили появу дизайн-продукту, якісно відмінного від книжкових видань попереднього століття. Насамперед, це визначається візуально-стилістичною неоднорідністю сучасної книжкової графіки, споживчою орієнтованістю дизайн-оформлення, а також популяризацією цифрової ілюстрації, високоякісним друком, яскравою колірною палітрою. І при цьому, в контексті зазначених змін, паралельно вирішується сучасна проблема співіснування в єдиному культурному просторі паперової та електронної книг, оскільки кожен з цих двох об'єктів поступово займає свою нішу: традиційне друковане видання все більше набуває рис арт-буку, електронне ж залишається суто інформативним носієм знань.

Виклад основного матеріалу. Кінець ХХ – початок ХХІ століття в історії українського книжкового дизайну ознаменований появою нових художніх форм у мистецтві

книги, наділених національними рисами та прагненням візуальної ідентифікації саме українського книжкового продукту на світовому ринку. В цілому, вітчизняним графічним дизайнерам нового покоління в тандемі з художниками книги це вдалося, і на сьогодні ми маємо пристойні досягнення у галузі книжкового дизайну, закріплені конкурсно-виставковими успіхами наших митців на престижних заходах міжнародного рівня.

Зокрема, на Болонському книжковому ярмарку дитячої книжки, починаючи з 2010-х років, увагу світової професійної спільноти регулярно привертають українські провідні видавництва («А-ба-ба-га-ла-ма-га», «Видавництво Старого Лева», творча майстерня «Аграфка») та – персонально – талановиті ілюстратори (Кость Лавро, Анна Сарвіра, Ольга Штонда, Світлана Землянкіна) [1]. На інших фестивалях та конкурсах відзначилися художники книги Владислав Єрко (Фонд Андерсена, США), Катерина та Володимир Штанко («BBC Children's Book of the Year»), Євгенія Гапчинська («White Ravens 2010»). Крім того, оскільки подібні івенти є концентрованою локацією для презентації наявних трендів світової ілюстрації та прогнозування майбутніх стилєвих і семантичних інновацій, українські майстри книги перебувають в епіцентрі подій, пов'язаних зі світовим розвитком книжкового дизайну, що не може позитивно не відобразитися на їхній діяльності.

Внаслідок комплексних соціокультурних змін, що відбулися в Україні під час складної “перехідної” доби 1980-1990-х років, дизайнер-проектувальник з технічного сервіс-мена поступово трансформувався у ключову фігуру книготворчого процесу, реалізуючи, окрім прямих функцій розробки макету видання, також функції ілюстратора, повноцінного співавтора твору. У результаті візуально-

комунікаційний зв'язок між книгою і читачем почав здійснюватися через фільтр графічних редакторів і набув нового семантичного відтінку – більш штучного і спрощеного. У такій ситуації цілком логічно окреслилася нова проблема книжкового дизайну, що полягає у досягненні оптимального балансу між об'ємним функціоналом доступного програмного інструментарію і художньою якістю зображення. Адже з розвитком комп'ютерної графіки виникла спокуса зловживання широкою палітрою зручних цифрових ефектів, що у деяких випадках спричинило втрату ілюстрацією її образотворчої цінності.

Крім того, було відзначено ще одну причину тимчасового художнього “здешевлення” українського книжкового дизайну: деякі з сучасних вітчизняних видавництв і досі недооцінюють українського читача і через страх не продати книгу нерідко не дозволяють собі зважитися на цікаві ідеї. Тому, “саме з економічних міркувань, на жаль, іноді маємо випадки такого, децю спрощеного художнього оформлення видань” [2, с.189].

Проте, впродовж кількох останніх років у книговидавничій галузі України можна все ж зауважити неквапне посилення інтересу до «ручної», ексклюзивної художньої роботи, повернення мистецької вартості оригінальним зображенням, що проявляється у прагненні дизайнерів поєднати комфортні і потужні виробничі можливості сучасного програмного інструментарію з ознаками «живої графіки» кінцевого ілюстративного продукту.

Ще на початку 1990-х років, через активне освоєння комп'ютерних технологій, між художньо-творчими та технологічно-виробничими чинниками графічного дизайну змінилися і кількісні, й якісні співвідношення. У таких

умовах практично всі дизайн-процеси, пов'язані із проєктуванням оригінал-макетів, реалізацією додрукарських етапів, пробні відбитки, експертна оцінка і друк почали забезпечуватися цифровими технологіями та електронним інструментарієм. І саме цей фактор, з одного боку, визначав новий характер художнього оформлення книжкового видання, а з іншого — полегшував та прискорював роботу дизайнера. Як результат — зміна емоційно-образного ладу книги, урізноманітнення тактильного і зорового сприйняття друкованої поверхні, наділеної специфічними якостями синтезу виробничих функцій з характеристиками «художності» і «рукотворності» [3].

Однак, варто зауважити й інші, не менш вагомі, здобутки періоду. Після всепоглинаючого методу соцреалізму, широко презентованого різними мистецькими напрямками у радянських країнах, в Україні контрастним став полістилізм, що, на протигагу звичним канонам і цензурним обмеженням, дозволив міксувати усталені традиції книжкового дизайн-оформлення з інноваційними прогресивними художніми підходами. Так, вже наприкінці минулого століття, ілюстратори у пошуках індивідуальної художньої мови почали звертатися до етностилістики, різноманітних графічних імітацій, нестандартних макетно-конструктивних рішень тощо [4].

Тому візуальне оформлення української книги від 1990-х років до сьогодення у цілому характеризується низкою яскравих рис: довільним дизайн-концептом, різноманітною палітрою мистецьких технологій, широким якісним діапазоном фінального книжкового продукту, тяжінням до прояву національного компонента проєкту. Остання із зазначених тенденцій виразно простежується у творчому доробку Володимира Юрчишина, Івана Остафійчука,

Василя Лопати, Сергія Якутовича, Віталія Мітченка, Василя Перевальського та інших відомих представників періоду і частково стала результатом проголошення незалежності України, оскільки супроводжувала складний процес становлення її державності та суверенітету.

Без сумніву, «таке складне явище, як композиція книги, створюється художником за умови, що він усвідомлено оперує засобами композиційної будови у відповідності з логікою основних композиційних закономірностей, логікою організації композиційного простору видання» [5, с. 266]. При цьому, досліджуючи процес взаємодії всіх композиційних систем книги, варто зазначити, що лише їхня гармонія та цілісна єдність здатні сформувати загальну просторово-виразну композицію художньо-образного книжкового ансамблю.

Зважаючи на все вищенаведене, можна констатувати, що в аналізі сучасних українських книжкових видань домінуючим є комплексне поняття художньо-образної виразності дизайнерського рішення з усіма його елементами (шрифтом, декором, ілюстраціями, версткою тощо). Це обґрунтовано тим, що, на відміну від попередніх десятиліть, візуальне оформлення літературного твору сьогодні набуло іншого змісту – більш декоративного, прив'язаного до загального образного вирішення книги, у результаті чого у більшості випадків ілюстрація втратила власну жанрову самодостатність та самостійність. Крім того, після освоєння спеціалізованих графічних програм для дизайнерів стала реальною робота з модульною сіткою в електронному форматі, що суттєво розширило варіативність верстки, уможлививши її складні, багатоколоночні, членовані форми. Особливо цінним це досягнення виявилось при створенні довідково-технічних, подарункових, історичних видань [6].

Відповідно, у ході вивчення джерельної бази даної проблеми варто акцентувати увагу не лише на ілюстративному матеріалі сучасної книжкової продукції, а й обов'язково аналізувати всі супутні складники книжкового дизайну, без яких неможливо дати об'єктивну оцінку сучасним трансформаціям візуальної мови українського книжкового дизайну. У цьому контексті дослідники зауважують, що “основним напрямком у роботах стало комплексне макетування книг; синтетичність, декоративність, схильність до складної символіки в оформленні обкладинок та ілюстрацій; побільшало цікавих експериментів ілюстрування з застосуванням комп'ютерних графічних програм, що збагачують сучасну образно-візуальну мову, сприяючи вираженню творчої індивідуальності художників” [2, с. 191]. Сучасні українські ілюстратори мовою фарб та образів прагнуть передати духовне багатство своєї Батьківщини, її героїчне минуле, вшанування народних традицій. Тому їхні твори позначені глибоким переосмисленням художньої форми, коли філософський підтекст домінує над відкритою сюжетно-інформаційною довідковістю.

Серед яскравих дизайнерських прийомів сучасного українського книговидавництва — колажування, поєднання різностильової графіки, імітація рукописного шрифту, використання 3D-зображень та інтерактивних елементів, а також вільне поводження з простором книги, коли текст і зображення невід'ємні між собою, а декор нерідко ніби “перетікає” з розвороту на розворот, тим самим об'єднуючи весь книжковий ансамбль.

Українські видавництва сьогодні пропонують інноваційні підходи до дизайну книжок з використанням дитячої образотворчості, що є нестандартним та ефективним рішенням. Наприклад, вже з кінця минулого століття у

Національному видавництві дитячої літератури «Веселка» розпочався активний пошук нових форм подачі візуального матеріалу із залученням дитячої творчості — малюнків заданої тематики, що стали книжковими ілюстраціями. Попри різний рівень художнього виконання цих робіт їх вирізняє “емоційне наповнення, глибина переживань, розкутість композицій, а разом – синергія вербального і візуального ряду” [7, с. 168]. Зокрема, такий прийом книжкового дизайну сприяв глибокому і доступному розкриттю складної для юних читачів теми війни, збереженню у них оптимістичного сприйняття дійсності, а також забезпечив важливу соціокомунікативну функцію дитячої книги. До того ж, використання яскравих і щирих дитячих малюнків дизайнерами продиктовано потребою протистояти нівелюванню індивідуального і національного стилю в оформленні книжок, оскільки цю проблему можна успішно вирішити через візуальний комунікативний сигнал дитячої творчості.

Ще однією інновацією українського книжкового дизайну XXI століття дослідниками зафіксоване застосування стереозображень у просторі друкованого видання [8]. Специфічні можливості стереозображення як оригінального засобу мистецтва оформлення книги, його візуальні особливості імітації об’єму породжують нову художню якість і сприяють розвитку дизайну книги.

Окрім спеціальних прийомів і методів дизайну на візуальне рішення сучасного українського книжкового видання вплинули жанрові трансформації: «Видавничий світ традиційно орієнтувався на матеріальну книгу, але стандартні формати поступово витісняються новими платформами, і митці вже розробляють матеріальну книгу, відходячи від типової структури, ефективно диференціюючи її від

цифрової, доводячи, що книга як артефакт і далі існуватиме в тій чи тій формі» [9, с. 8].

Наприклад, важливим культурним феноменом ХХ століття є мистецтво коміксу, яке продовжує активно розвиватися і зараз, складаючи окремих сектор книжкового дизайну. Комікси можна визначити як “особливий спосіб оповідання, текст якого являє собою послідовність кадрів, що містять, крім малюнка, вербальний твір, що передає переважно діалог персонажів і укладений в особливу рамку” [10, с. 56]. Дослідники зауважують основну функцію коміксу як засобу комунікації та ідентифікації для представників певних відокремлених соціальних груп — інтелектуальних спільнот. При цьому, у візуальному контексті, “форма ліній і формат зображень у коміксах залежать винятково від досвіду авторів цих творів, і художня мова одного коміксу буде відрізнятися від іншого, однак це жива мова, якою автори говорять, спілкуються із читачами” [10, с. 58].

Крім того, варто відзначити активний розвиток популярності графічного роману, що спостерігається впродовж останніх років: «твори цього жанру отримують схвалення критиків, а формат стає дедалі винахідливішим і охоплює розмаїтшу тематику» [9, с. 8]. Художній метод графічного роману полягає у представленні ілюстрацій у вигляді згрупованих кадрів, що розглядаються як одне ціле, «єдиний тематичний момент», а не як послідовність подій. Тобто такі ілюстрації не можна сприймати як самостійні чи відокремлені, оскільки вони ніби утворюють своєрідний ілюстративний колаж. Дослідники твердять, що подібний підхід до візуального оформлення книжкового видання посилює інформаційне повідомлення, а значить – сприяє ефективності комунікації з читачем.

Так, сторінки графічного роману, які неначе викладені з панелей зображень, дають можливість читачеві стати співучасником пошуку вирішення сюжетної проблематики. І, завдяки зазначеній особливості, цей жанр стає наближеним до кінематографії: «У світі, де на кожному кроці камера, де нас засипають медіа-зображеннями через телебачення, пресу та інтернет, ілюстрація – це підкреслено людська інтерпретація події, особливий, індивідуальний підхід. Усвідомлення цього відчутно посилює вплив самого зображення» [9, с. 48].

Як видно, у результаті набуття нового прикладного змісту українська ілюстрація стає самоцінним культурним кодом, у процесі семіотичних змін вступаючи у зв'язок з сучасним національним корпусом текстів, сутнісно трансформуючи художні твори з “брендовими” ілюстраціями від авторитетних художників. Текст-артефакт через переконливість власного оформлення на графічному рівні об'єднується із повним книжковим дизайн-концептом, набуває знакової іконічності в національних дизайнерському, ілюстративному та загальночитацькому дискурсах. В той час, як класична українська ілюстрація ще не несе структурно-організаційної ролі рівноправного з текстом модусу, культурно-комунікативні практики утверджують її як інформаційний та естетичний атрибути вітчизняного книжкового дизайну.

Висновки. Отже, якісно інший продукт книговиробничої галузі України, який ми маємо зараз, – це результат складної взаємодії різних факторів, у першу чергу — мистецьких і соціокультурних. І одна з головних знакових змін в українському дизайні книги, що розпочалися з 1990-х років після проголошення державного суверенітету України, – перехід від класичних книжкових форм радянської доби до електронного проектування й активної комп'ютеризації всіх операцій з виготовлення і тиражування книжкових виробів.

Трансформація індустріального суспільства в інформаційне, що позначилося у соціумі широкою інтернет-глобалізацією, віддзеркалювалася на світоглядному рівні художників-графіків і дизайнерів книги. Тому окреслені обставини спричинили перебудову цілої галузі, її переформатування, посилення ролі дизайнера як співавтора книги, що не лише забезпечило вихід на нові стандарти друку, а й докорінно змінило візуальну мову книжкового оформлення і сприяло подальшому розвитку книговидавництва в Україні.

За умов, коли мистецькі й технічні складники поліграфічного дизайну утворили єдине поле дизайн-діяльності і значна частина художніх процесів здійснюється технологічним шляхом, говорити про існування окремо художньо-творчих і технолого-виробничих засад не доводиться. Треба визнати, що виникла й успішно розвивається єдність формотворчих засобів графічного дизайну, можливості якого дійсно безмежні.

Відтак, на тлі ключових змін, про які велася розмова, для сучасного українського книжкового дизайну окреслюються реальні оптимістичні перспективи: по-перше, традиційна паперова книга, незважаючи на всі зовнішні фактори, залишається унікальним витвором дизайн-діяльності і носієм національного колориту; по-друге, українські книжкові видання — це простір для безмежної творчості і втілення інноваційних дизайн-методик; по-третє, зафіксовані у процесі дослідження трансформації так чи інакше сприяють оновленню мистецької галузі.

Список використаних джерел

1. Удріс-Бородавко Н., Павлюк А. Фестивалі ілюстрацій та книжкові ярмарки у розвитку української ілюстрації як сектору креативних індустрій. *Деміург: ідеї*,

технології, перспективи дизайну. Київ: КНУКіМ. 2021. Том 4, №2. С. 143-157.

2. Зайцева В. Неофольклорні особливості творчості Валентина Гордійчука і Анатолія Токарева. *Арт-платФОРМА*. 2021. Вип. 1(3). С. 346-360.

3. Олійник В. Етапи трансформацій українського книжкового дизайну «перехідної доби» (1980–1990-х років). *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну*. Київ: КНУКіМ. 2018. Вип. 2. С. 51–68.

4. Кюртен Й., Неділько Н. Якісний дизайн і оздоблення – додаткові козирі книги в цифрову добу. URL: <http://dw.de/p/1AL1V> (дата звернення: 20.01.2022)

5. Зайцева В. І. Традиції і пошуки в галузі архітектоніки українського книжкового мистецтва. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: зб. наук. праць*. Київ, 2016. С. 261-267.

6. Мельник О. Комп'ютерна графіка у сучасній книжковій ілюстрації: проблеми техніки та стилю. *Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство*. 2015. № 1(вип. 33). С. 157–161.

7. Пшінка Н.М., Гула Є.П. Дитяча творчість у дизайні української книги. International scientific and practical conference. Італія, м. Венеція. 27-28 листопада, 2020. С. 167 — 171.

8. Назаркевич Є. Стереозображення в практиках арт-дизайну. *Теорія та практика дизайну. Мистецтвознавство*. Вип. 7. 2015. С. 134-142.

9. Бразелл Д., Девіс Д. Як зрозуміти ілюстрацію / Дерек Бразелл, Джо Девіс; перекл. з англ. Київ: ArtHuss. 2019. 175 с.

10. Гула Є. Мистецтво коміксу та графіті — сучасний світогляд у графічному дизайні. *Art and Design. Мистецтвознавство. Технічні науки*. №1 2021. С. 55-61.

ODDÍL 8. INFORMAČNÍ TECHNOLOGIE

§8.1 ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В КОНТРОЛІ СТАНУ ПРИРОДНИХ ТЕРИТОРІЙ, ЩО ЗНАХОДЯТЬСЯ ПІД ОХОРОНОЮ (Клименко Г.О., Сумський національний аграрний університет, Кирильчук К.С., Сумський національний аграрний університет, Тихонова О.М., Сумський національний аграрний університет, Баштовий М.Г., Сумський національний аграрний університет)

Вступ. Після набуття чинності у 1991 році Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" [1] і по теперішній час площа природних територій, що охороняються, в Україні прогресивно розширюється, і до 2020 року склала 4,418 млн. га. Вона включає 8512 об'єктів різного рангу: природні та біосферні заповідники, національні парки, заказники та ін. Як самостійний об'єкт функціонує «Смарагдова мережа», що є частиною Загальноєвропейської мережі. Спільно всі ці об'єкти складають природно-заповідний фонд України.

Природні території, що знаходяться під охороною в Україні, відіграють важливу роль у стабілізації екологічного середовища на території країни, тому їх підтримка в стані, максимально близькому до природного, є важливим завданням. Це завдання чітко сформульоване у Законі України "Про природно-заповідний фонд України" 1992 року [2]. Стійкість природних екосистем – це один із компонентів стійкості українського соціуму.

Виходячи з цього, відомості про стан природних територій України, що охороняються, виявляються необхідними для контролю їх фактичного стану та

коригування заходів, спрямованих на підтримку стійкості природних екосистем. Центральну роль реалізації цього завдання відіграють інформаційні технології. Розробка методів і форм їх використання для контролю стану природних територій, що охороняються, є актуальною, але поки що мало розробленою науковою проблемою.

Виклад основного матеріалу. Інформаційні технології в сучасному суспільстві відіграють роль постачальників об'єктивної інформації, яка дозволяє приймати управлінські рішення на всіх рівнях влади, включаючи і рішення, пов'язані з природними територіями, що знаходяться під охороною. Інформаційні технології – дуже широке поняття, що включає в себе отримання, зберігання та передачу інформації у будь-якій її формі – усній, письмовій, електронній. Деякі автори [3, 4] це поняття неправомірно звужують та включають до нього лише способи отримання, зберігання, передачі та використання інформації на основі обчислювальної техніки та електронних засобів зв'язку. Це неправомірно тому, що у наш час реально функціонує безліч форм і методів отримання, зберігання та передачі інформації.

З початку 1990-х років формується спеціальна наука про інформаційні технології – ітологія. Як нова складова частина цієї макронауки виникла особлива наукова дисципліна – інформаційна екологія [5]. Її метою є робота з екологічною інформацією, під якою розуміється будь-яка інформація про живі організми та стан елементів навколишнього середовища в письмовій, аудіовізуальній, електронній або будь-якій іншій матеріальній формі [6]. Отримують таку інформацію в процесі екологічного моніторингу.

Інформаційні технології дозволяють вирішувати цілий комплекс завдань, що виникають під час проведення екологічного моніторингу. До них належать:

- а) отримання первинної інформації про стан природних екосистем,
- б) зберігання інформації та створення на її основі баз даних,
- в) аналіз та узагальнення інформації про стан природних територій, що охороняються,
- г) розробка моделей та прогноз розвитку екосистемних процесів,
- д) забезпечують доступ до інформації про стан природних територій, що знаходяться під охороною, для всіх зацікавлених осіб.

При оцінці стану природних територій, що знаходяться під охороною, на першому місці стоїть аналіз їх рослинного покриву. Сформований з автотрофних організмів він забезпечує існування решти всіх компонентів будь-якої природної екосистеми.

Моніторинг рослинності повинен бути заснований на комплексному підході, і тоді він дає необхідну інформацію про поточні тенденції у зміні типів фітоценозів, зміни флористичного біорізноманіття та динаміку структури популяцій ключових, інвазійних та рідкісних видів рослин. Ці параметри є індикаторами стану природно-заповідного фонду. Основні індикатори стану рослинного покриву наведено у схемі на рис. 1. Оцінка індикаторів провадиться шляхом екологічного моніторингу. Це головний шлях підвищення ефективності контролю над станом об'єктів природно-заповідного фонду [7].

В Україні робота з екологічного моніторингу заснована на Постанові Кабінету Міністрів України 1998 року "Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля" [8]. Воно передбачає формування системи спостережень, збору та обробки даних, їх зберігання та аналізу [9].

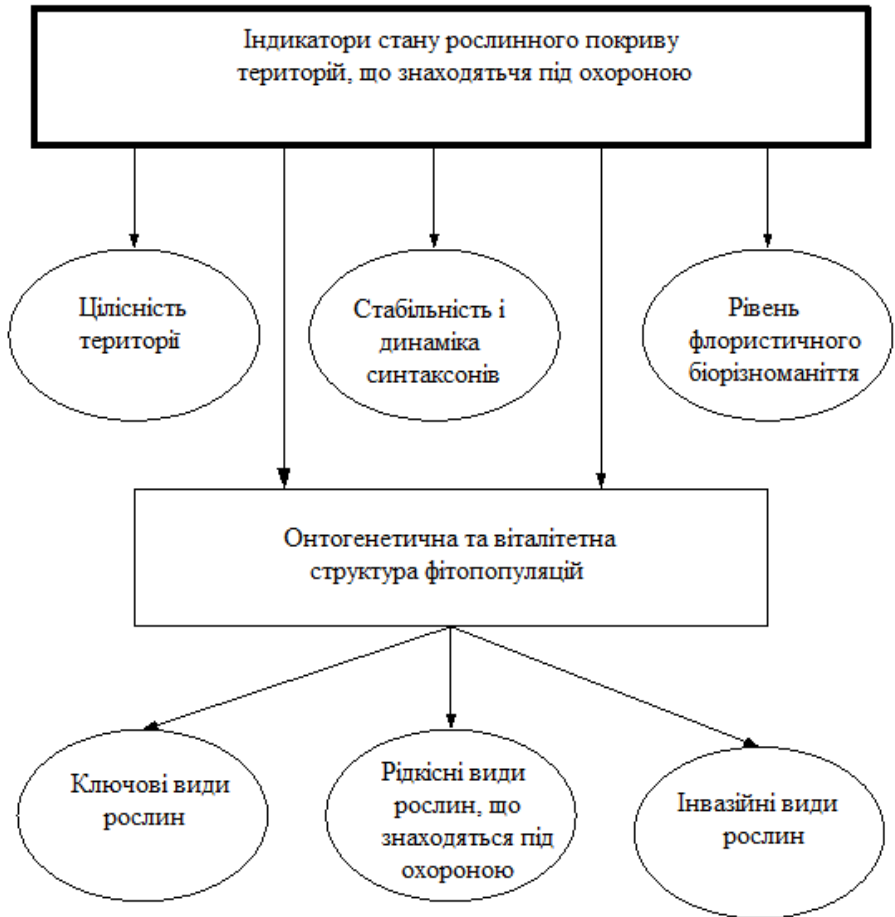

Рис. 1. Блок-схема індикаторів стану рослинності природних територій, що знаходяться під особливою охороною

Цілісність природно-заповідного об'єкта та частково синтаксономічна стабільність оцінюється на основі даних, що отримуються від геоінформаційних систем – ГІС. Стан інших

індикаторів визначається шляхом наземного аналізу спеціалістами.

Сучасні ГІС-технології різноманітні за технічним забезпеченням і дозволяють вирішувати великий комплекс завдань, пов'язаних з оцінкою стану природних територій, що знаходяться під охороною [10, 11, 12].

Вихідним матеріалом для ГІС-технологій є аерокосмічні фотографії. За рахунок спеціального програмного забезпечення вони дозволяють оцінювати ділянки земної поверхні за багатьма параметрами. ГІС-технології дозволяють отримати інформацію на двох рівнях: перший – це природна територія, що охороняється в цілому, і другий – її ключові ділянки. На природних територіях, що охороняються, за допомогою цих технологій можна визначати безпеку загальної конфігурації об'єкта, площі, зайняті різними типами фітоценозів, спектральний і хлорофіловий індекс рослинності, незаконні вирубки, пожежі та ряд екологічних параметрів, у тому числі забрудненість атмосфери, ґрунту, водойм.

Активно розробляються методи та форми аналізу інформації, що отримується за участю ГІС-технологій [13]. За рахунок технічного прогресу відбувається швидке збільшення просторового і спектрального дозволу зображень, зроблених з космосу або за допомогою аерофотозйомки, що істотно підвищує ефективність моніторингу стану природних територій, що знаходяться під охороною.

Загальнодержавний екологічний моніторинг природного середовища в Україні сформований на базі ГІС-технологій, і в даний час система моніторингу природного середовища охоплює всю територію країни. Але для постійного моніторингу окремих заповідних об'єктів вона

використовується поки що рідко. Ця робота поки що залишається на рівні розробки завдань та пошуку методів їх вирішення [14].

Дистанційне зондування не дозволяє оцінити всі важливі параметри рослинного покриву. Наприклад, оцінка степової рослинності космічними фотографіями з супутників Landsat 4/5-TM дозволяє виділити лише чотири категорії: голий ґрунт, розріджена рослинність, густа рослинність, чагарники [15]. Більші можливості дає використання дронів.

Оцінка основних індикаторів стану природно-заповідного фонду – синтаксономічного розмаїття та стійкості, біорізноманітності та структури популяцій здійснюється шляхом наземного обліку. Цей процес базується на поєднанні різних форм роботи з даними та інформацією. При вивченні рослинності інформацію про стан основних індикаторів отримують зазвичай при маршрутному або стаціонарному польовому обстеженні території фахівцями і заноситься на паперові носії. Етапи отримання та обробки отриманої інформації про стан індикаторів представлено на схемі рис. 2.

В цих процесах два критично важливі етапи. Перший – отримання вихідних даних і другий – комп'ютерна обробка вихідних даних для отримання екологічної інформації. Робота на цих етапах має виконуватися кваліфікованими фахівцями.

Оптимальна періодичність моніторингу індикаторів для отримання первинних даних залежить від їхнього типу. Дистанційну оцінку цілісності території та загальних особливостей рослинного покриву слід проводити один раз на 7-10 років. Облік флористичного біорізноманіття та опис синтаксонів доцільно здійснювати один раз на 3-5 років шляхом обстеження території заповідного об'єкта відповідно

ботаніками-флористами та геоботаніками. Аналіз структури популяцій ключових, інвазійних та рідкісних видів рослин має проводитись щорічно або один раз на кожні 3 роки.

Флористичне біорізноманіття вивчається на стрічкових трансектах шириною 1-5 м. Відстань між паралельними трансектами залежить від фітоценотичного розмаїття території. Для отримання синтаксономічної інформації використовують пробні майданчики розміром від 100 до 1000 м². Структуру популяцій рослин вивчають на майданчиках розміром 1 м².

Для геоботанічних та популяційних досліджень використовують типові бланки. Їхні зразки наводяться у низці ботанічних робі, наприклад, Злобін та ін., [16]. Число пробних майданчиків залежить від розміру локальної популяції виду і ступеня варіювання ознак, що враховуються. Воно має забезпечити отримання репрезентативних даних про стан будь-якого з індикаторів, що враховуються.

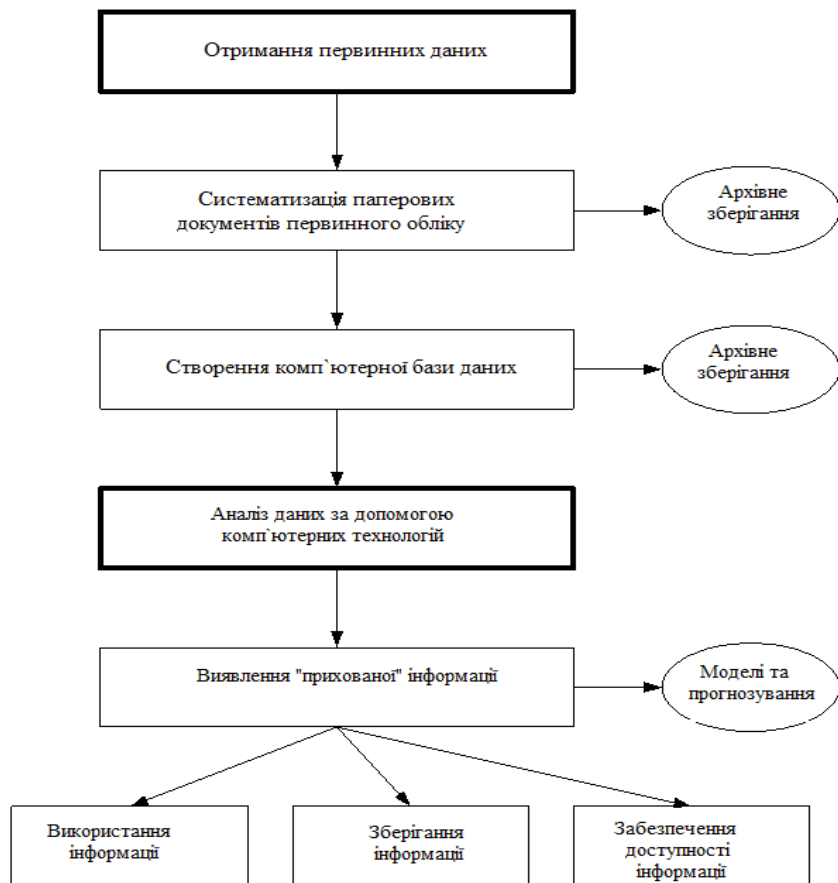

Рис. 2. Блок-схема отримання інформації на основі обробки первинних даних щодо стану індикаторів рослинного покриву

Отримана первинна інформація зберігається як паперовий документ, але в її основі створюються комп'ютерні бази даних у MS Word чи MS Excel.

Другий критично важливий етап отримання інформації про рослинний покрив – це комп'ютерна обробка даних. А.М. Курко та ін. [4] справедливо наголошували, що «дані – це лише сировина для отримання інформації». Вилучення «прихованої» інформації та її узагальнення здійснюється виходячи з комп'ютерних програм STATISTICA, PAST, табличний процесор MS Excel, MathCad та інших. У роботі А.Б. Новаковського [17] наводиться порівняльна характеристика таких програмних засобів. Найбільш потужним та зручним у користуванні є пакет STATISTICA.

Залежно від типу інформації та завдань її представлення застосовуються різні види аналізу: кореляційний, регресійний, факторний, дискримінантний та ін. Для візуалізації стану індикаторів рослинності створюються графіки, діаграми тощо. Для аналізу структури популяцій рекомендується використовувати програми ANONS та VITAL [18].

Синтаксономічний склад рослинного покриву встановлюється на основі геоботанічних описів. Класифікація фітоценозів проводиться за системою Браун-Бланке. Її методика в даний час добре відпрацьована, є спеціальні комп'ютерні програми – TWINSPAN, TABORD, TURBOVEG [19, 20].

Біорізноманіття природно-заповідного об'єкта, особливо у його динаміці, справедливо розглядається як один із найважливіших індикаторів його стану [21]. Кінцевим результатом аналізу біорізноманіття є обчислення індексу біорізноманіття за формулою, запропонованою А.В. Кожариновим та О.А. Морозовою [22]:

$$I = \frac{S}{\log A + 1}$$

де S – загальна кількість видів природно-заповідного об'єкта, A – площа об'єкта, га.

Для обчислення індексу рідкості використовується формула:

$$I_r = \frac{Nr * 100}{S}$$

де I_r – індекс рідкості, Nr – кількість рідкісних видів, що знаходяться під охороною, S – загальна кількість видів.

Індекс інвазійності для об'єкту природно-заповідного фонду знаходиться за формулою:

$$I_i = \frac{Ni * 100}{S}$$

де I_i – індекс інвазійності, Ni – кількість інвазійних видів.

Критично важливим індикатором стійкості та динаміки фітоценозів об'єктів природно-заповідного фонду є стан популяцій видів рослин – ключових, рідкісних, інвазійних.

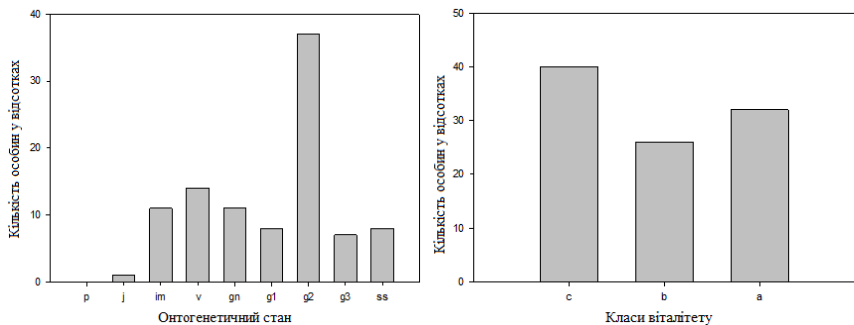
Аналіз популяцій рослин дозволяє встановити їх розмір, конфігурацію, чисельність особин у популяції. Важливу характеристику популяцій дає оцінка їхньої онтогенетичної та віталітетної структури. Основи аналізу онтогенетичної структури популяцій закладені Т.О. Роботновим [23]. Під час проведення цього аналізу встановлюється співвідношення в популяції особин різного вікового стану. Віталітетний аналіз був розроблений [24] для оцінки життєвого стану рослин популяцій. Життєвий стан особин оцінюється за комплексом їх ознак – морфологічних метричних, алометричних, динамічних ростових та інших. Багатоознакова система оцінки особин дає найбільш точну оцінку життєвого стану кожної окремої особини, а за співвідношенням у локальній популяції – оцінку віталітету популяції.

Первинна реєстрація онтогенетичного стану особин рослин та дані їх морфометрії, необхідні для віталітетного аналізу, оформляються у вигляді таблиць, змістову інформацію з яких можна отримати лише після спеціальної комп'ютерної обробки з використанням програм ANONS та VITAL. Так, у Національному природному парку

«Деснянсько-Старогутський» у фітоценозі *Pinetum callunosohylocomiosum* на підставі даних, отриманих за три послідовних вегетаційних періодів, у популяціях рідкісного виду *Pulsatilla patens* онтогенетичний спектр був повночленним (рис. 3 А). Віталітний спектр цих популяцій відповідав категорії «рівноважна»: у ній 60% особин класів «а» та «б» (рис. 3 Б). Перевірка методом дисперсійного аналізу показала, що статистична достовірність цих оцінок дорівнює 99,9%. Ця інформація дозволяє зробити висновок, що популяції *Pulsatilla patens* є стійкими, тоді як вихідні дані являли собою просто великий масив цифр.

А

Б

Рис. 3. Онтогенетичний (А) та віталітетний (Б) спектри популяції *P. patens*

Екологічний моніторинг у поєднанні з інформаційними технологіями дає можливість контролювати транскордонне перенесення на території, що знаходяться під особливою охороною, шкідливих речовин із сусідніх земель сільськогосподарського користування. Безконтрольне використання інтенсивних технологій і, зокрема, високих доз азотних і калійних добрив, пестицидів різного типу неминуче, в першу чергу через ґрунтові води та з вітром, веде до антропогенного забруднення суміжних природних територій,

що охороняються. Лише пестицидів в середньому по Україні вноситься 4 кг/га. Для сільськогосподарських земель, що безпосередньо межують із заповідниками та природними парками, має бути введений особливий природоохоронний режим користування. Неприпустимо розташування у безпосередній близькості від природно-заповідних об'єктів великих свиноферм та птахофабрик [25, 26].

Окремий блок інформації складають дані про стан природного середовища – атмосфери, ґрунту та води на території об'єктів природно-заповідного комплексу України. Методика отримання та обробки цих даних добре розроблена [27, 28, 29]. Використовуються для цього і методи фітоіндикації.

Доступність та відкритість екологічної інформації про стан природного середовища та рослинного покриву, зокрема, регулюється низкою Законів України. Це Законом України “Про інформацію” [30] та Закон України “Про доступ до публічної інформації” [31]. Останній із цих законів заборонив відносити інформацію про стан природного середовища до конфіденційної. Тому завданням установ природно-заповідного фонду є розробка способів зберігання екологічної інформації у такій формі, що забезпечила б її повну доступність для громадян України.

Висновки. Перевагою використання інформаційних технологій в контролі стану природних територій, що знаходяться під охороною, є можливість проведення не лише разових, а і довгострокових спостережень з періодичністю один раз на рік або на 3-5 років (залежно від рівня рідкості рослин або угруповань), які потенційно можуть охоплювати не одне десятиліття. Надважливим завданням є збір фактичних даних з утворенням бази даних, спостереження за маркованими рослинами або тваринами з можливістю

проведення, на основі цих даних, комплексного аналізу з використанням різноманітних статистичних пакетів.

Через глобальні екологічні процеси негативного характеру особливої уваги заслуговують методи та підходи, які дозволяють враховувати комплексні дані – усі особливості угруповань, екосистем, які охоплюють не лише природні фактори, але й комплекс факторів та порушень антропогенного походження, відслідковувати зміни у їх динаміці. І саме інформаційні технології дозволяють проаналізувати і об'єднати первинні дані комплексного характеру, встановити взаємозалежності, відслідкувати і виокремити закономірності що, в кінцевому результаті, дозволить отримати важливі дані для розуміння і вирішення глобальних екологічних проблем.

Таким чином, екологічний моніторинг основних індикаторів стану об'єктів природно-заповідного фонду України у поєднанні з сучасними інформаційними технологіями дозволяє отримувати відомості, необхідні для підвищення ефективності заходів щодо забезпечення стійкості природних територій.

Список використаних джерел:

1. Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища", 1991.
2. Закон України «Про природно-заповідний фонд України», 1992.
3. Жураковський Ю. Л., Полторак В.П. Теорія інформації та кодування. К.: Вища шк., 2001. 255 с.
4. Курко А. М., Решетник В. Я. Введення в теорію інформації. Тернопіль: Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, 2017. 108 с.

5. Романенко Ю. В. Інформаційна безпека та інформаційна екологія. *International relations, part "Political sciences"*, 2019. 21. С. 1-3.
6. Клименко Г. О. Інформаційні технології в екології. Суми, 2019. 164 с.
7. Хокинс М., Столтон С., Дадли Н. Оценка эффективности. Подходы к оценке деятельности особо охраняемых природных территорий. М.: МСОП, 2003. 88 с.
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 р. N 391 "Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля".
9. Худоба В. В. Моніторинг навколишнього природного середовища. Екологічне законодавство. Львів, 2020. 14 с.
10. Eryomin A. L. Information ecology – a viewpoint. *The International Journal of Environmental Studies*, 1998. Vol. 54. С. 241-253.
11. Грачев А. В., Орлов В. Ю. Информационные технологии в экологии и природопользовании. Ярославль: ЯрГУ, 2013. 108 с.
12. Шилова Д. Д., Хасанова К. В., Никонова Е. З. Экоинформатика и системы обработки экологических данных. Информационные технологии в экологии: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. Нижневартовск, 2017. С. 100-104.
13. Захарова В. І., Філіпова Л.Я. Основи інформаційно-аналітичної діяльності. К., 2013. 336 с.
14. Трофимчук О. М., Мокрий В. І. Система екологічного моніторингу та управління природно-заповідного фонду Західного Полісся. Збірник наукових праць Національної академії наук України, 2012. №11. С. 5-18.
15. Мячина Т. В. Дистанционный мониторинг растительного покрова на участке естественной степи в

Оренбургской области. Известия Самарского научного центра РАН, 2014. Т. 16. № 5. С. 178-181.

16. Злобин Ю. А., Склад В. Г., Клименко А. А. Популяции редких видов растений: теоретические основы и методика изучения: монография. Сумы: Университетская книга, 2013. 439 с.

17. Новаковский А. Б. Обзор современных программных средств, используемых для анализа геоботанических данных. Растительность России, 2006. № 9. С. 86-95.

18. Злобин Ю. А. Алгоритм оцінки віталітету особин рослин і віталітетної структури фітопопуляцій. Чорноморський ботанічний журнал, 2018. Том 14. № 3. С. 213-226.

19. Гончаренко І. В. Методичні аспекти еколого-флористичної класифікації // Електронний ресурс *URL*: www.researchgate.net/profile/Igor-Goncharenko-3/publication/321857865_Metodicni_aspekti_ekologo-floristicnoi_klasifikacii_links/5a3e9b99458515f6b0455ee9/Metodicni-aspekti-ekologo-floristicnoi-klasifikacii.pdf

20. Продромус рослинності України. – Київ: Наукова думка, 2019. 782 с.

21. Osawa T. Perspectives on biodiversity informatics for ecology. Ecological Research, 2019. Vol. 34. С. 446–456.

22. Кожаринов А. В., Морозова О. В. Система локальных территорий Восточной Европы для организации мониторинга разнообразия флоры. Мониторинг биоразнообразия. М., ИПЭЭ РАН, 1997. С. 94-99.

23. Работнов Т.А. Вопросы изучения состава популяций для целей фитоценологии. Проблемы ботаники. М.-Л.: Наука, 1950. 1. С. 465-483.

24. Злобин Ю. А. Теория и практика оценки виталитетного состава популяций растений. Ботанічний журнал, 1989. Т. 74. № 6. С. 769-781.

25. Артеменко Л. Б. Органічне агровиробництво України: реалії та перспективи розвитку. 12 міжнародна Інтернет–конференція «Science and society», 2019. С. 1-6.

26. Писаренко В. М. та ін. Екологізація землеробства як перший крок до органічного виробництва рослинницької продукції. Вісник Полтавської державної аграрної академії, 2020. № 3. С. 109-117.

27. Погребенник В., Мельник М., Бойчук М. Екологічний моніторинг: концепції, принципи, системи. Вимірювальна техніка та метрологія, 2005. № 65. С. 164-171.

28. Зеркалов Д. В. Екологічна безпека та охорона довкілля. К.: Основа, 2011. 517 с.

29. Васенко О. Г., Рибалова О. В., Артем'єв С. Р. та ін. Інтегральні та комплексні оцінки стану навколишнього природного середовища: монографія. Харків: НУГЗУ, 2015. 419 с.

30. Закон України «Про інформацію», 1992.

31. Закон України «Про доступ до публічної інформації», 2011.

ODDÍL 9. TECHNICKÉ VĚDY

*§9.1 ТЕРМОДИНАМІЧНА ЕНЕРГОЕФЕКТИВНІСТЬ
ГЕОТЕРМАЛЬНОГО ТЕПЛООВОГО НАСОСА НА ГРУНТОВИХ
ВОДАХ (Босий М.В., Центральноукраїнський національний
технічний університет)*

Вступ. Нині, як в Україні, так і у світі в цілому, зі скороченням запасів твердих, рідких і газоподібних видів органічного палива та зростанням цін на енергоносії першочергово необхідно використовувати та впроваджувати найсучасніші технології з використанням поновлюваних альтернативних природних джерел енергії, які відкривають на теперішньому етапі можливість до енергозбереження і зменшення викидів парникових газів в атмосферу [1-8].

Альтернативою застосування традиційних теплоенергетичних установок натепер є використання теплових насосів (ТН). ТН ефективні енергозберігаючі пристрої, які економлять паливно – енергетичні ресурси, знижують забруднення довкілля та задовольняють потреби споживачів у виробництві технологічної теплоти [3-6].

Найбільш сучасне екологічне та найефективніше джерело енергії для системи опалення є використання енергії землі, що міститься у ґрунті та воді. ТН типу «вода-вода» працюють з високими показниками ефективності. За опалювальний період ТН на ґрунтових водах заощаджують до 60 % коштів у порівнянні із традиційною системою опалення з газовим котлом, що є вигідною інвестицією на майбутнє [1-8].

Виклад основного матеріалу. ТН застосовують для переносу теплової енергії від тіла з більш низькою температурою до тіла з більш високою температурою, які

працюють за зворотним циклом Карно, вони утилізують низькопотенційну теплоту природних, технологічних і побутових джерел. При використанні ТН первинної енергії витрачається в 2 рази менше, ніж у разі прямого спалювання палива [6, 7]. ТН витрачає електричну енергію більш ефективно, ніж інше енергетичне обладнання. По оцінкам розробників ТН при використанні 1 кВт·год електричної енергії виробляється (3–4) кВт·год теплової енергії [2–8].

Класифікація ТН за принципом дії наступна: парокompresійні (ПКТН), абсорбційні (АБТН), струминні (СТН), термоелектричні (ТЕТН). Найбільш широкого використання набули ПКТН.

Нині ТН застосовують для теплопостачання, гарячого водопостачання житлових, виробничих будівель і забезпечення тепловою енергією потрібного потенціалу ряду технологічних процесів (сушіння, дистиляція, теплове оброблення); тепло- та холодопостачання сільськогосподарських об'єктів (молочно-товарних ферм, фруктосховищ, зерносховищ та ін.) [1–9].

Використання в системах теплопостачання потоків низькопотенційних вторинних енергоресурсів значно розширює ресурсну базу теплопостачання, робить її менш залежною від постачання органічного палива.

Натепер більше уваги приділяється використанню сучасної технології ТН як альтернативних джерел теплопостачання для промислових та побутових потреб.

Для теплопостачання використовують наступні потоки низькопотенційних природних джерел теплоти (атмосферне повітря $-10...+15$ °С; повітря витяжної вентиляції приміщень $+ 15...+25$ °С; ґрунтові води $+8...+15$ °С; ґрунт $5...+10$ °С; природні води $4...+17$ °С) та вторинних енергоресурсів (вода систем оборотного водопостачання $25...40$ °С; технологічні скидання рідин і газів $40...65$ °С; теплоносій сонячних колекторів

20...40 °C) [4, 5]. На показники ефективності роботи ТН впливають, температури підведення до ТН і відведення від нього теплоти, а також довкілля [2, 3].

Також перспективним є використанням ТН в комбінованих схемах за умови поєднання з іншими технологіями використання поновлюваних джерел енергії – сонячної та геотермальної [4].

При виборі робочих речовин для теплонасосної техніки з екологічної точки зору перспективним і сучасним є застосування чистих вуглеводнів та їх сумішей [4, 7, 11]. Використання в ТН пропан-бутанової суміші замість R22 призводить до підвищення коефіцієнта перетворення ТН на 5–10% [10].

Природні холодоагенти, на яких працюють ТН, з точки зору термодинамічних характеристик є найпоширенішими і безпечними для довкілля. Наприклад, холодоагент пропан (R290) сучасний і безпечний при використанні в ТН і відноситься до групи вуглеводнів, його виробництво не вимагає великих витрат, легко виділяється з природного газу. Він не руйнує озоновий шар ($ODP = 0$) і має низький потенціал впливу на глобальне потепління ($GWP = 3$) [11, 12].

ТН дозволяють на сучасному етапі максимально економити первинні високопотенційні енергоресурси в порівнянні з котельними установками [5].

Таким чином, дослідження термодинамічної енергоефективності використання геотермального парокомпресійного теплового насоса (ГТН) «вода-вода» в системі теплопостачання натепер є актуальним питанням.

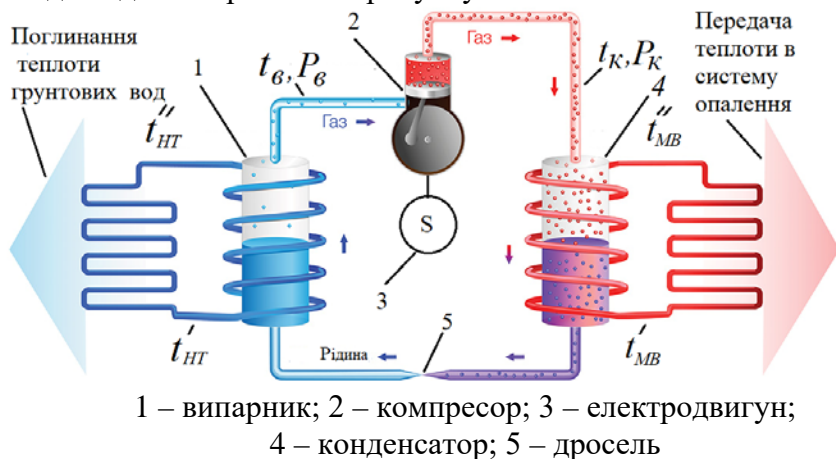
Принцип дії ГТН «вода-вода» базується на енергообміні робочої речовини з джерелами низької і високої температур. При цьому робоча речовина (холодоагент), здійснює зворотний термодинамічний цикл з витратою роботи.

Особливістю ГТН «вода-вода» є зміна агрегатного стану робочої речовини тому, що більшість процесів проходять в області насиченої пари. ГТН «вода-вода» функціонує з вищими значеннями T_K і T_B , не змінюючи при цьому цикл ТН, $T_B \approx T_{н.с.}$, $T_K > T_{н.с.}$

Розглянемо вплив температур на показники енергоефективності роботи ГТН «вода-вода», схема якого наведена на рисунку 1, а температурні рівні в системі ГТН «вода-вода» зображені на рисунку 2.

1 – випарник; 2 – компресор; 3 – електродвигун;
4 – конденсатор; 5 – дросель

Рис. 1. Схема ГТН «вода-вода» для системи теплопостачання

На рисунку 2 представлені температурні рівні в загальній системі ГТН «вода-вода». T_K і T_B – температури конденсації і випаровування робочої речовини; $T_{тп}$, $T_{тх}$ – середні термодинамічні температури проміжних теплоносіїв (використовуються для передачі теплоти від нижнього джерела теплоти (T_x) до випарника (T_B) і від конденсатора (T_K) до приміщення, яке нагрівається ($T_{п}$) – верхнього джерела теплоти).

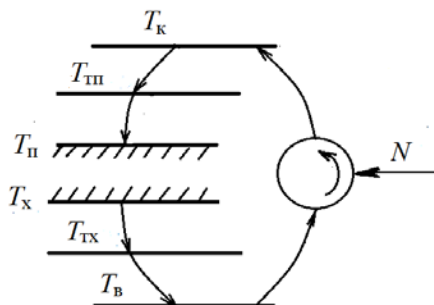

Рис. 2. Схема температурних рівнів в системі ГТН «вода-вода»

Визначення температур конденсації і випаровування здійснюється наступним чином: різниця температур $T_x - T_{Tx} = \Delta T_x$ – між нижнім джерелом теплоти T_x і проміжним теплоносієм T_{Tx} ; $T_{Tx} - T_B = \Delta T_B$ – в межах випарника між проміжним теплоносієм T_{Tx} та робочою речовиною T_B ; $T_K - T_{TK} = \Delta T_K$ – в межах конденсатора між робочою речовиною T_K і теплоносієм, що нагрівається, T_{TK} ; $T_{TK} - T_{II} = \Delta T_{оп}$ – в межах опалюваного приміщення між гріючим теплоносієм T_{TK} і приміщенням T_{II} . Робочі температури ТН при заданих температурах джерел теплоти T_x і $T_{Г} = T_{II}$ визначаються таким чином: температура кипіння робочої речовини: $T_B = T_x - \Delta T_x - \Delta T_B$; температура конденсації: $T_K = T_{II} + \Delta T_{оп} + \Delta T_K$ [14].

Пониження температурних напорів (ΔT_x , ΔT_B , ΔT_K , $\Delta T_{оп}$) зменшує необоротності і підвищує ефективність енергетичних перетворень в ГТН [14].

На рисунку 3 наведено приклад роботи циклу ГТН «вода-вода» в $p-h$ діаграмі для робочого тіла пропана. Лінія 4–1 відповідає процесу кипіння пропана у випарнику ГТН при температурі кипіння +3 °С і тиску кипіння 0,50 МПа (т. 4 – пропан у стані вологої насиченої пари; т. 1' – суха насичена пара; лінія 1'–1 – підігрів насичених парів пропана теплою

гарячого рідкого пропана до стану перегрітої пари). У випарнику ГТН «вода-вода» завдяки охолодженню низькотемпературного теплоносія $\Delta t_{нт} = t'_{нт} - t''_{нт}$ випаровується рідина пропана (процес 4–1) за умови незмінної температури $t_b = t'_{нт} - \Delta t_{нт}$, де $\Delta t_{нт} = 3-5 \text{ }^\circ\text{C}$ – кінцева різниця температур у випарнику. Суха насичена пара пропана, яка утворилася у випарнику, адиабатно стискається в компресорі (процес 1–2), внаслідок чого підвищується тиск і температура пропана. В конденсаторі ГТН «вода-вода» пара пропана після компресора конденсується за умови сталої температури $T_k = \text{const}$ (процес 2–3), віддаючи теплоту мережевій воді системи теплофікації, яка підігрівається від температури $t'_{мв}$ до температури $t''_{мв} = t_k - \Delta t_k$ (конденсація пропана відбувається при температурі конденсації $+73 \text{ }^\circ\text{C}$ і тиску конденсації 2,8 МПа). Далі конденсат пари пропана дроселюється ($h_3 = h_4$) в дросельному вентилі (процес 3–4) і з температурою T_b знов надходить у випарник.

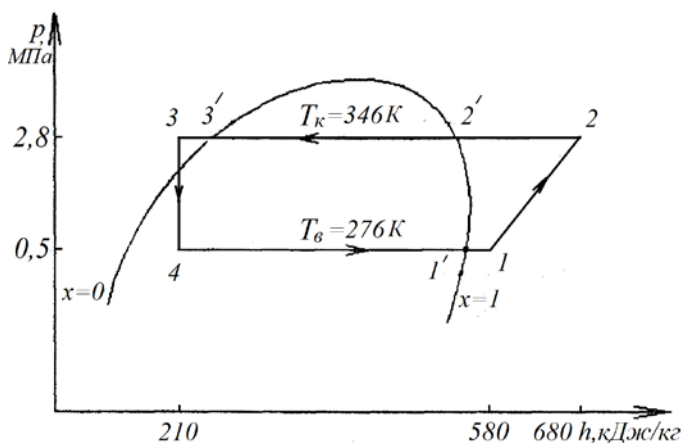

Рис. 3. Цикл роботи ГТН «вода-вода» в p - h -діаграмі

Енергетична ефективність ГТН залежить від характеристик теплових джерел, що беруть участь у термотрансформації: від температурного рівня нагрівання середовища споживача теплового навантаження і від температури надходження утилізованого низькопотенційного середовища [2-6].

За ексергетичним методом оцінюємо енергоефективність термодинамічних процесів перетворення енергії, що відбуваються у ГТН [2-6].

Термодинамічна модель описується ексергетичним балансом ГТН, на її базі досліджується ступінь досконалості процесів, що в ній відбуваються і оцінюються можливі межі збільшення енергоефективності [2-6].

Аналіз енергоефективності ГТН «вода-вода», проводився для робочого тіла холодоагента R290 [2]. Для R290 температура випаровування становить $t_b = 2...5^\circ\text{C}$, а конденсації – $t_k = 73^\circ\text{C}$. Вибираємо низькопотенційне джерело теплоти – ґрунтову воду, яка на вході у випарник має температуру $t'_{нт} = 8...15^\circ\text{C}$, а на виході з нього $t''_{нт} = 4...10^\circ\text{C}$. Температура мережевої води (теплоносія) на вході в конденсатор становить $t'_{мв} = 35^\circ\text{C}$, а на виході з нього – $t''_{мв} = 55^\circ\text{C}$.

Розглянемо визначення показників енергоефективності циклу ГТН «вода-вода» для системи теплопостачання.

Питома теплота, яка підводиться до R290 у випарнику

$$q_b = h_1 - h_4, \quad (1)$$

де h_1, h_4 – ентальпії R290 на виході з випарника та вході у випарник.

Робота стиснення в компресорі

$$l_{\text{ст}} = h_2 - h_3, \quad (2)$$

Питома робота компресора

$$l_{\text{км}} = (h_2 - h_1) / \eta_{\text{км}}, \quad (3)$$

де $\eta_{\text{км}}$ – внутрішній ККД компресора.

Питома робота, яка витрачається на привід компресора

$$l_{\text{пр}} = l_{\text{км}} / \eta_{\text{пр}}, \quad (4)$$

де $\eta_{\text{пр}}$ – ККД привода компресора.

Питома теплота, яка віддається R290 в конденсаторі
воді

$$q_{\text{к}} = h_2 - h_3 = q_{\text{в}} + l_{\text{км}}. \quad (5)$$

де h_2, h_3 – ентальпії R290 на вході в конденсатор
та виході з нього.

Рівняння енергетичного балансу ТН

$$l_{\text{ст}} + q_{\text{в}} = q_{\text{к}} = q_{\text{тн}}. \quad (6)$$

Енергетичну ефективність роботи ГТН «вода-вода»
оцінюємо коефіцієнтом перетворення теплоти COP [2-6]

$$\text{COP} = \mu = q_{\text{к}} / l_{\text{пр}} = (q_{\text{в}} + l_{\text{км}}) / l_{\text{пр}}. \quad (7)$$

Термодинамічну ефективність ГТН «вода-вода»
визначаємо ексергетичним методом. Критерієм
термодинамічної досконалості ГТН «вода-вода» є
ексергетичний ККД [2-8, 12-14]

$$\eta_{\text{ек}} = e_{\text{вих.}} / e_{\text{вх.}} = e_{\text{к}} / (e_{\text{в}} + l_{\text{пр}}) = q_{\text{к}} \cdot \eta_{\text{к}}^{\text{к}} / (q_{\text{в}} \cdot \eta_{\text{с}}^{\text{в}} + l_{\text{пр}}), \quad (8)$$

де $e_{\text{вх.}}$, $e_{\text{вих.}}$ – ексергія входу у випарник і в
компресор та виходу з конденсатора;

$\eta_c^B = 1 - T_{nc} / T_{cp}^B$ – ексергетична температурна функція для входу теплоти у випарник;

$\eta_c^K = 1 - T_{nc} / T_{cp}^K$ – ексергетична температурна функція для виходу теплоти з конденсатора;

T_{cp}^B і T_{cp}^K – середньотермодинамічні температури входу і виходу теплоти;

T_{nc} – абсолютна температура довкілля.

Результати проведеного термодинамічного розрахунку ГТН «вода-

Таблиця 1

Термодинамічний розрахунок ГТН «вода-вода»

Параметр	Розмірність	Формула, рисунок	Розрахункові значення
1	2	3	4
Температура випаровування R290, T_B	К	Рис. 3	276
Ентальпія R290 після випарника, h_1	кДж/кг	Рис. 3	580
Тиск R290 у випарнику, P_B	МПа	Рис. 3	0,5
Температура конденсації R290, T_K	К	Рис. 3	346
Ентальпія R290 після конденсатора, h_3	кДж/кг	Рис. 3	210
Тиск конденсації R290, P_K	МПа	Рис. 3	2,8
Ентальпія R290 на вході в компресор, h_1	кДж/кг	Рис. 3	580
Ентальпія R290 після компресора, h_2	кДж/кг	Рис. 3	680
Ентальпія R290 перед випарником, h_4	кДж/кг	Рис. 3	210
Питоме теплове навантаження випарника, q_B	кДж/кг	(1)	370

Продовження табл. 1.

1	2	3	4
Питоме теплове навантаження конденсатора, (теплового насоса), $q_k=(q_{тн})$	кДж/кг	(5)	470
Робота стиснення в компресорі, $l_{ст}$	кДж/кг	(2)	100
Питома робота компресора, $l_{км}$	кДж/кг	(3)	94,14
Питома робота, яка витрачається на привід компресора, $l_{пр}$		(4)	104
Перевірка теплового баланса	-	(6)	470
Коефіцієнт перетворення теплоти, COP	-	(7)	4,5
Ексергетичний ККД ТН, $\eta_{ех}$.	-	(8)	0,44

Втрати ексергії в ГТН «вода-вода» з'являються через необоротності процесів теплопередачі. Втрата ексергії через необоротну передачу теплоти і гідравлічного тертя тим більша, чим нижчий температурний рівень у процесі. Зміна ΔT_v більше впливає на термодинамічну ефективність циклу $\eta_{ех}$, ніж ΔT_k . Тому вибору величини ΔT_v , тобто вибору теплообмінного апарату для процесу підведення теплоти до робочої речовини R290 від теплоносія з низькою температурою необхідно приділяти більше уваги [14].

Отже, показники енергоефективності роботи циклу ГТН «вода-вода», коефіцієнт перетворення COP ГТН «вода-вода» і ексергетичний ККД $\eta_{ех}$ ГТН «вода-вода» суттєво залежать від середньотермодинамічних температур входу і виходу теплоти, а також докільця. Проведений аналіз впливу температур на енергоефективність ГТН «вода-вода» дозволяє прогнозувати оптимальні температурні режими роботи.

Висновки. Проведено термодинамічне дослідження ефективності застосування ГТН «вода-вода» для системи опалення приміщення при використанні ґрунтових вод як джерела низькопотенційної теплової енергії. Оцінка енергоефективності термодинамічних процесів перетворення енергії, що відбуваються в ГТН «вода-вода», робочим тілом якого є холодильний агент R290 виконана методом ексергетичного аналізу. З'ясовано, що енергетична ефективність ГТН «вода-вода» за коефіцієнтом перетворення COP ТН становить 4,5. Показано, що досконалість перетворення енергії в ГТН «вода-вода» оцінювали за допомогою ексергетичного ККД в залежності від середньотермодинамічних температур T_{cp}^B і T_{cp}^K , він становить 44 %.

Список використаних джерел:

1. Маляренко В. А., Лисак Л. В. Энергетика, довкілля, енергозбереження. Х: Рубікон, 2004. 368 с.
2. Ткаченко С. Й., Остапенко О. П. Парокомпресійні теплонасосні установки в системах тепlopостачання: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2009. 176 с.
3. Остапенко О. П. Холодильна техніка та технологія. Теплові насоси: навчальний посібник. Вінниця: ВНТУ, 2015. 123 с.
4. Арсеньев В. М., Мелейчук С. С. Теплові насоси: основи теорії і розрахунку: навчальний посібник. Суми. СДУ, 2018. 364с.
5. Арсеньев В. М. Теплонасосная технология энергосбережения. Суми: Вид-во СДУ, 2009. 251 с.
6. Безродний М. К., Пуховий І. І., Кутра Д. С. Теплові насоси та їх використання: навчальний посібник. Київ: НТУУ «КПІ». 2013. 312 с.

7. Босий М. В., Кузик О. В. Ефективність циклу теплового насоса для теплопостачання // *Центральноукраїнський науковий вісник. Технічні науки*. 2020. Вип. 3(34). С.136-142.

8. Босий М. В., Кузик О. В. Теплові насоси для опалення та гарячого водопостачання. // *Findings of modern engineering research and developments: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». 2022. Р. 24-40.

9. Маляренко В. А. Энергетичні установки. Загальний курс. Навчальний посібник. Х: “Видавництво САГА”. 2008. 320с.

10. Шевель В. И. Работа компрессоров серийного исполнения на смеси пропан–бутан в теплонасосном режиме работы // *Компрессорная техника и пневматика в XXI веке: XIII Международная научно-техническая конференция по компрессоростроению*. Сумы: СумГУ, 2004. С. 239-244.

11. Хмельнюк М. Г., Мартынюк М. О. Повышение эффективности установки низкотемпературной конденсации природного газа. Одеса: ОДАХ. Технические газы, № 4, 2008. С. 30-35.

12. Морозюк Т. В. Теория холодильных машин и тепловых насосов. Одесса: Студия «Негоциант», 2006. 712 с.

13. Арсеньев В. М., Гречаненко В. А. Эксергетическая оценка эффективности теплонасосной технологии энергосбережений. *Вісник Сумського державного університету*. 2002. №9(42). С.81-85.

14. Куделя П. П., Соломаха А. С., Очеретянюк М. Д. Оцінка ефективності опалювальних теплових насосів з використанням методу циклів // *Відновлювальна енергетика*. 2016. №4. С.74-85.

§9.2 МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ЕКОНОМІЇ ПАЛИВНО-МАСТИЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ В ПІДРОЗДІЛАХ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ (Чмир В.М., Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького)

Вступ. Нафта є основною сировиною для виробництва паливно-мастильних матеріалів і відноситься до не відновлювальних видів сировини, запаси якої в надрах землі обмежені. Старі нафтородовища поступово вичерпуються, а нові відкриваються, як правило, у важкодоступних, малообжитих районах або на морському шельфі, тому витрати на добування нафти зростають.

Все це призводить до того, що темпи росту видобування нафти в останні роки значно знижуються в багатих країнах світу і в Україні зокрема.

Виникає невідповідність між все зростаючими потребами нафтопродуктів для різного виду техніки і можливостями задоволення цих потреб нафтопереробною промисловістю. Для подолання такої невідповідності необхідні значні зусилля як виробників нафтопродуктів, так і їх споживачів. [1]

Державна прикордонна служба України (ДПСУ) є одним з головних споживачів нафтопродуктів.

Створення нової системи охорони та захисту державного кордону України передбачає залучення великої кількості різних за складом, призначенням і можливостями сил та засобів і потребує чіткої підготовки й узгодженості в їх діях. Вирішення цієї задачі не можливе без широкого застосування автомобільної та бронетанкової техніки (АБТТ), яка використовується для підвищення маневрених можливостей прикордонних нарядів, доставки їх до несення

служби, забезпечення дій під час пошуку (переслідування) правопорушників, забезпечення особистої безпеки під час відбиття збройних вторгнень, нападів, ліквідації диверсійно-розвідувальних груп, а також виконання інших завдань. [2]

Тому, питання економного використання паливно-мастильних матеріалів в підрозділах ДПСУ на сучасному етапі розвитку системи охорони та захисту державного кордону України варто розглядати не як зниження їх витрат, а значно ширше – як визначення основних напрямків енергозберігаючої політики. В цьому і полягає актуальність дослідження.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури з вирішення проблеми економії паливно-мастильних матеріалів [1], [3], [4], [5], [6], наявних публікацій [7] дозволяє зробити висновок, що дійсно існує об'єктивна невідповідність між практичними потребами щодо покращення стану раціонального та економного використання паливно-мастильних матеріалів в підрозділах охорони кордону та можливостями існуючої науково-методичної бази у цьому напрямі.

Мета дослідження: на основі аналізу основних напрямків раціонального та економного використання паливно-мастильних матеріалів розробити практичні рекомендації щодо шляхів економії паливно-мастильних матеріалів в підрозділах охорони державного кордону.

Виробництво автомобільних експлуатаційних матеріалів потребує значних затрат, тому палива, мастильні матеріали і рідини є дуже цінними продуктами, економія яких має важливе значення у ДПСУ. У справі економії палив і мастильних матеріалів, як показує досвід експлуатації АБТТ в підрозділах кордону, великі, поки що не завжди використовувані можливості.

Економія автомобільних експлуатаційних матеріалів може бути досягнута тільки при правильно поставленому, ретельному врахуванні витрат палива, мастильних матеріалів і технічних рідин як в цілому у органі охорони державного кордону (ООДК), так і по окремих підрозділах.

Отже, обґрунтуємо нижче деякі практичні рекомендації з економії паливно-мастильних матеріалів в підрозділах кордону.

Втрат на складі і при заправці за рахунок протікань і відпливів можна практично уникнути цілком при технічній справності устаткування і зразковому порядку. Втрат від випаровування бензинів цілком запобігти не вдається, але значно скоротити їх можна. Цьому сприяє заправка закритим струменем, справні прокладки і клапани, герметичні насоси, засувки, рукави, роздавальні крани тощо.

Коли є можливість механізованої заправки, застосовувати для заправки відра, каністри й інший подібний інвентар неприпустимо, тому що при цьому неминучі значні втрати від випаровування, протікання палива, його забруднення.

Утрати палива при заправці автомобілів із застосуванням відер і лійок можуть складати до 1 % від виданого на заправці. При механізованій заправці з колонок із роздавальними кранами втрати складають усього лише 0,06 %.

Витрата палива й масел залежить від організації перевезень, на які впливає:

- ступінь використання корисної вантажності автомобіля;
- ступінь використання пробігу автомобілів.

Ступінь використання вантажопідйомності автомобіля характеризується відношенням маси перевезеного вантажу до номінальної вантажопідйомності автомобіля, тобто

коефіцієнтом використання вантажопідйомності - γ .

Зі збільшенням γ зменшується питома витрата палива на одиницю транспортної роботи (тонно-кілометр), при повному використанні вантажопідйомності, коли $\gamma=1$, питома вага палива буде мінімальною. Збільшення коефіцієнта використання вантажопідйомності на 1 % знижує питому витрату палива на 1,6 % [3].

Витрати палива на одиницю транспортної роботи можуть бути скорочені при підвищенні коефіцієнта використання пробігу - β , що характеризується відношенням пробігу автомобіля з вантажем до загального пробігу.

Збільшення коефіцієнта використання пробігу на 1 % знижує питому витрату палива на 1,3 %. Для збільшення коефіцієнта β , автомобілі завантажують вантажем при прямуванні не тільки у прямому, але й у зворотному напрямку, складають маршрути прямування так, щоб були мінімальними нульові пробіги.

Значним резервом скорочення витрати палив і масел у транспортній роботі є застосування причепів. При організації перевезення вантажів на автопоїздах досягається скорочення палива на 25-30 % у порівнянні з одиночними автомобілями.

Використання палива й масел, що не відповідають конструктивним особливостям двигуна, неминуче викликає його перевитрату. Це в першу чергу стосується таких показників якості палива:

- октанове число бензину;
- фракційний склад бензину;
- цетанове число дизельного палива;
- фракційний склад дизельного палива.

Робота автомобіля на такому паливі призводить до підвищених зносів, зниження надійності тощо.

Негативні результати дає використання палива, що не

відповідає кліматичним і сезонним умовам. Якість палива й масла чинить взаємний вплив на їхню витрату. Якщо паливо має важкий фракційний склад, то воно проникає у великих кількостях у картер двигуна і передчасно призводить до непридатності масла.

Застосування невідповідних трансмісійних масел і масел для двигуна викликає збільшення витрати не тільки самих масел, але й палива.

Витрата бензину підвищується при заправці агрегатів вантажних автомобілів у зимових умовах трансмісійними маслами, що не відповідають даним кліматичним умовам (на 3-6 % - при русі за містом по дорозі з асфальтобетонним покриттям; на 8-12 % - при русі в міських умовах), у порівнянні з витратою бензину в тих же автомобілях, але з агрегатами, заправленими відповідними зимовими трансмісійними маслами. [3]

На витрату палива впливає також масло у двигуні, що має завищену в'язкість. Масло з неприпустимо низькою в'язкістю, поряд з іншими негативними явищами, витрачається у більших кількостях, ніж масло із нормальною в'язкістю. Таке масло у великих кількостях потрапляє у камеру згоряння і витікає через нещільності картера двигуна.

Пластичні мастила, що мають недостатню межу міцності, ефективну в'язкість і низьку температуру краплепадіння, також витрачаються у великих кількостях, тому що вони легко плавляться і швидко витікають із вузлів тертя. Масла або мастила, що не володіють необхідними властивостями, швидше стають непридатними для подальшої експлуатації, і їх частіше припадає замінити свіжими, що також збільшує їх витрату.

Істотний вплив на витрату всіх паливних і мастильних матеріалів, і в першу чергу палив, має технічний стан АБТТ.

Навіть дрібні несправності АБТТ, що не мають прямого відношення до витрати палива, можуть стати причиною його перевитрати.

Для підтримки матеріальної частини автомобіля в технічно справному стані необхідно проводити:

технічне обслуговування перед виїздом і при поверненні в парк;

періодичні технічні обслуговування після пробігу АБТТ визначеної відстані;

технічні обслуговування при переході з одного сезону експлуатації на інший.

При цьому необхідно суворо дотримувати виконання відповідних обсягів обслуговування, як цього потребують інструкції з експлуатації АБТТ. Недотримання термінів та об'ємів технічного обслуговування призводить до погіршення технічного стану АБТТ, до передчасної відмови їх у роботі і викликає перевитрату палива, масел і мастил.

Якість регулювання вузлів, приладів і агрегатів багато в чому визначає технічний стан АБТТ і впливає на розмір витрати палив, масел і мастил на одиницю транспортної роботи.

Знос циліндро-поршневої групи, збільшує витрату палива на 4-6 %, а порушення ряду регульовальних параметрів призводить до збільшення витрати палива до 20-25% [3]. Якщо при зносі двигуна потужність знижується на 8-15 %, то при відхиленнях у регулюванні і порушеннях у роботі, потужність двигуна зменшується до 30 %.

Підвищена витрата палива, відбувається за таких причин [5]:

несправність або неправильне регулювання карбюратора, паливного насосу, насоса-форсунки;

підтікання палива з приладів і трубопроводів систем

живлення;

неправильне регулювання системи запалювання;

зниження компреси в циліндрах;

незадовільний стан зчеплення, механізмів силової передачі і ходової частини автомобіля;

несправність рульового керування.

Витрата палива АБТТ може змінюватися в залежності від його технічного стану і сягати до 20-30 % від нормативної витрати, а при значних несправностях і більше.

Економії масел можна досягти за рахунок [3]:

скорочення витрати “на угар”;

запобігання псуванню і забрудненню масел.

При заправці вузлів та агрегатів АБТТ маслами необхідно стежити за тим, щоб разом з маслами в агрегати та картери, що заправляються, не потрапили пісок, бруд і вода. Для цього слід старанно очищати пробки заливних отворів від бруду, користуватися чистими заправними засобами і посудом.

Зливати масло з картера двигуна й агрегатів потрібно за можливістю відразу ж після зупинки АБТТ, поки воно не охолонуло, або після попереднього його прогріву. У цьому випадку масло зливається швидко і майже цілком. Промивати системи і вузли, якщо це необхідно, треба також гарячим маслом. Це сприяє кращому очищенню системи від відкладень, механічних домішок і продуктів зносу.

Витрата масел при експлуатації АБТТ відносно мала і складає для АБТТ із бензиновими двигунами не більше 3,5 %, а з дизельними двигунами - до 6 % від нормативної витрати.

Відпрацьовані масла підлягають організованому збору і здаванню у відповідні органи.

Істотний вплив на витрату масла чинить чистота отворів у поршні для відводу масла і стан вентиляції картера. Якщо

масловідвідні отвори у поршні забиті відкладеннями, масло гірше видаляється зі стінок циліндра і більш значна частина його “вгорає”. При цьому масло швидше забруднюється продуктами згоряння.

Скорочується термін служби масла при недотриманні періодичності промивання центробіжного фільтру і поганій роботі масляного фільтра через невчасну заміну елемента, що фільтрує масло.

Перевитрата масла на “угар” створюється і внаслідок підвищення теплового режиму двигуна. При цьому відбувається також більш інтенсивне окислювання масла і погіршення його якості. Тривала експлуатація двигуна на низьких теплових режимах призводить до прискореного утворення низькотемпературних відкладень, що також є причиною погіршення якості масла.

На витрату масла великий вплив чинить частота обертання колінчатого валу двигуна. Із збільшенням частоти обертання витрата масла зростає, тому при експлуатації АБТТ необхідно добиватися, щоб водіння здійснювалося на підвищених передачах при оптимальній частоті обертання колінчатого валу двигуна.

Витрата масла у двигуні істотно залежить від рівня його в картері. Якщо у двигун залито масла більше норми, то, крім прямої перевитрати масла, спостерігається прискорене погіршення його якості. При недостатній кількості масла в картері двигуна тертеві деталі швидше зношуються, а масло швидше забруднюється.

Витрата трансмісійних масел невелика і складає у порівнянні з нормативною:

0,8 % для АБТТ з одною ведучою віссю;

1,1 % - із двома ведучими осями;

1,4 % - із трьома ведучими осями;

1,7 % - із чотирма ведучими осями. [3]

Рівень масла в коробці передач, задньому мості й інших агрегатах силової передачі не повинний бути вище встановлених меж, тому що у протилежному випадку масло сильно розприскується, проникає при цьому через нещільності і сальникові ущільнення. Низький рівень масел в агрегатах силової передачі призводить до їхнього підвищеного зносу.

Економія пластичних мастил досягається за рахунок правильного змащення вузлів і належного збереження мастил у тарі в умовах підрозділів охорони кордону.

Змащення вузлів тертя варто проводити після роботи АБТТ, поки ці вузли не охолонули. Як відомо, в'язкість мастил при зниженні температури дуже швидко зростає і з холодного вузла тертя неможливо цілком видалити відпрацьоване мастило і замінити його свіжим. При цьому значна кількість мастила не проникає в канали, залишається на маслянках, забруднює вузли і безповоротно губиться. При заправці теплих вузлів цих утрат практично немає.

Для кожного виду мастила повинен бути окремий шприц. Це дозволяє уникнути змішання мастил і зменшити їхню витрату.

При експлуатації АБТТ необхідно суворо дотримувати вказівок щодо періодичності зміни мастил. При цьому витрата мастил складає приблизно 0,1-0,2 кг мастила на 100 л витраченого палива. Проте встановлена норма витрати мастил (0,6 кг на 100 л палива) значно вище дійсної витрати.

Економія мастил у підрозділах охорони кордону досягається за рахунок правильної організації їхнього збереження. Велика частина автомобільних мастил затарюється в дерев'яні бочки ємністю 200-250 л, а економія мастил значною мірою залежить від розфасування. У зв'язку

з цим намічено випуск автомобільні мастила в тарі різноманітної ємкості (від 1 л до 50 л).

Економія гальмівних рідин. Основне джерело економії рідин - акуратна заправка гальмівної системи, виключення випадків змішання касторових і гликолевих рідин, мінімальні втрати при прокачуваннях і ремонтах гідравлічних систем. Норми витрат гальмівної рідини на рік установлені в такому розмірі:

на заповнення і прокачування гідросистем - до 2,2 заправки;

доливання гідросистем при експлуатації - до 1 заправки (у жарких кліматичних умовах — 1,5 заправки);

ремонт гідросистем - не більше 1,1 заправки.

Великий вплив на витрату паливно-мастильних матеріалів чинить стан механізмів силової передачі і ходової частини АБТТ, стан дороги, пора року і доби тощо. Проте витрата паливно-мастильних матеріалів залежить ще й від індивідуальних якостей водія, його кваліфікації. Це й уміння і бажання водія заощаджувати паливо, володіння навичками ощадливого водіння, вибір швидкості руху, правильне використання накату, підтримка найбільш вигідного теплового режиму двигуна й ін.

Висновки. Таким чином, з наведеного вище основного матеріалу дослідження можна надати наступні практичні рекомендації з економії паливно-мастильних матеріалів в підрозділах кордону, а саме:

запобігання і скорочення втрат на складі і при заправці АБТТ;

якісна організація транспортного процесу;

відповідність застосовуваних паливно-мастильних матеріалів конструктивним особливостям АБТТ й умовам експлуатації;

експлуатація технічно справної АБТТ;
уміле водіння технічно справної АБТТ.

Список використаних джерел:

1. Бендера І.М. Паливно-мастильні та інші експлуатаційні матеріали: Навчально-методичний комплекс / І.М. Бендера, Дуганець В.І., Кизима М.І., Ковалишин С.Й., Кувачов В.П. та ін. – К.-П.:ФОП Сисин Я.І., 2016. – 419 с.

2. Наказ Міністерства внутрішніх справ України №1261 від 19.10.2015 р. «Про затвердження Інструкції про службу прикордонних нарядів Державної прикордонної служби України». – 65 с

3. Ярмоленко О. Є. Автомобільні експлуатаційні матеріали: навч. посібник / О. Є. Ярмоленко. – Хмельницький : НАПВУ, 2000. – 294 с.

4. Сівак В. А. Експлуатаційні матеріали транспортних засобів: навч. посібник для вчз / В. А. Сівак, В. А. Кириленко, Ю. О. Царьов та ін. – Х. : НАДПСУ, 2014. – 368 с

5. Стуканов, В. А. Автомобильные эксплуатационные материалы. Лабораторный практикум : Учебное пособие / В. А. Стуканов. – М. : Форум, 2006. – 208 с.

6. Кривенко И.В. Экономия топлива и смазочных материалов на автомобильном транспорте / И.В Кривенко, Г.Ф. Савенко. – К.: Транспорт, 1981. – 166 с.

7. Марценяк О.П. Покращення паливної економічності та екологічних показників автомобілів раціональним використанням у Національній гвардії України. / О.П. Марценяк// Збірник тез доповідей VIII науково-практичної конференції “Наукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України – Х.: Вид-во НАНГУ, 2017. – С. 8-9.

ODDÍL 10. KYBERNETICKÁ BEZPEČNOST, POČÍTAČOVÉ A SOFTWAREVÉ INŽENÝRSTVÍ

*§10.1 МОДЕЛЬ «CYBER KILL CHAIN» ТА ЇЇ РОЛЬ У
КІБЕРЗБЕЗПЕЦІ (Стичинська А.Б., Київський національний
університет імені Тараса Шевченка*

Вступ. Стрімка зміна сучасної реальності та розвиток масштабів і технічної можливості інформаційного простору, який в останні роки повністю підкорив собі суспільство, у якому державна сфера та навіть приватне життя окремого індивіда повністю інтегровані у цифрові технології, призводить до виникнення нових злочинних викликів. Загроза інформаційній безпеці зростає одночасно зі зростанням використання інформаційних технологій. Тому, абсолютно логічними постають вимоги еволюції оперативних методів забезпечення безпеки в комбінації з запобіганням, виявленням та реагуванням на кібератаки.

Більшість організацій володіють спеціальними засобами для виявлення такого роду атаки, але загроза їх застосування все ще існує. Особливо важко зупинити невідомі атаки, які постійно удосконалюються, щоб обійти останні засоби захисту шляхом зміни підписів та моделей поведінки. Багато організацій постачальників систем безпекового захисту постійно розвивають свої захисні методи і шукають кращі інструменти та способи збереження безпеки їхньої інтелектуальної власності та цифрових активів.

Загострення кібератак підвищили інтерес до досліджень у сфері кібербезпеки. Такі атаки мають величезний руйнівний вплив на організації, підприємства та уряди. «Cyber kill chain»

(убивчий ланцюг, ланцюжок кіберзнищення) – це модель для опису кібератак з метою розвитку можливостей аналізу та реагування на них. Тобто, це ланцюг атаки, шлях, яким зловмисник з часом проникає в інформаційні системи, щоб здійснити атаку на головну ціль.

Виклад основного матеріалу. Кібератака на комп'ютерну інформацію, обчислювальні системи та інші об'єкти інформаційної мережі є основною формою кібертероризму. Зростання залежності від інформаційних технологій робить державу і суспільство дуже вразливими перед загрозою і подальшого негативного наслідку протиправного використання кіберпростору. Така атака дозволяє незаконно проникати в чужу комп'ютерну систему, встановлювати своє управління нею та здійснювати інші шкідливі дії, головною метою яких є заподіяння шкоди і абсолютне знищення. Кібератака може здійснюватись на комп'ютерні програми, інформаційні носії, локальні та глобальні інформаційні мережі.

Модель «cyber kill chain» це послідовність етапів, необхідних пройти зловмиснику, щоб успішно і незаконно проникнути в комп'ютерну систему певної компанії та вилучити з неї необхідні дані. Кожен етап демонструє конкретну мету чи шлях розробки плану спостереження та активної дії хакера. Ця модель фокусується на тому, яким чином відбуваються реальні атаки. Першочергово «cyber kill chain» це адаптована військова концепція, яку почали використовувати у компанії Lockheed для захисту не лише комп'ютерної системи самої компанії в рамках оборонної стратегії, а й систем деяких державних замовників та банків які обмінювались інформацією з компанією та дозволяли їй сканувати власний трафік у пошуках загроз. Lockheed є головним підрядником Центру захисту від кіберзлочинності –

найбільшої державної кіберкриміналістичної організації Сполучених Штатів Америки, яка веде антитерористичну і контррозвідувальну діяльність, а також ця компанія є адміністратором «Глобальної інформаційної мережі» (Global Information Grid) і застосовує модель «cyber kill chain» для захисту глобальної інформаційної технологічної мережі Міністерства оборони.

Модель «cyber kill chain» складається з семи різних етапів, більшість з яких залишає можливість заблокувати вторгнення або атаку до їхнього початку.

Перший етап – «стеження/розвідка». На цьому етапі визначається ціль, досліджуються особливості організації, вибір технологій, вивчення активності компанії у соціальних мережах. Хакер шукає варіанти найбільш прості та найменш затратні як матеріально, так і ресурсно, шляхи для здійснення атаки. Компанія відстежує ключові слова у пошукових запитах різних пошукових систем, які виводять користувачів на сайт компанії. Для вдалої фішингової атаки хакери знаходять імена співробітників на вебсторінках компаній і визначають якими програмами користуються менеджери. Це включає збір електронних адрес та іншу інформацію. Автоматичні сканери використовуються зловмисниками для пошуку вразливих точок у системі. Це включає в себе сканування брандмауерів, систем запобігання вторгненням тощо, щоб отримати точку входу для атаки. Самі компанії попереджають співробітників про небезпеку відкривання підозрілих та неперифікованих повідомлень та посилань. Саме через них зловмисник збирає дані про ціль і тактику атаки.

Існує два види атак у цьому етапі:

пасивна розвідка, за якої хакер шукає інформацію, не пов'язану з доменом об'єкту атаки. Він просто знає

zareєстрований домен цільової мережі і може використовувати команди (наприклад, телефонний каталог) для пошуку необхідної інформації про об'єкт.

активна розвідка, за якої хакер використовує системну інформацію для отримання несанкціонованого доступу до захищених цифрових або електронних матеріалів і може обійти маршрутизатори або навіть брандмауери задля отримання такого доступу.

Другий етап – «озброєння». Зловмисники розробляють шкідливе програмне забезпечення на основі своїх потреб і намірів атаки і використовують вразливі місця безпеки. В рамках цього етапу аналітики розшукують явні докази присутності шкідливого програмного забезпечення, яке може відображатись у форматі pdf – файлів прикріплених до електронного листа. Для цього у компанії створюється база даних таких файлів і відповідно до неї сканується інформація всіх вхідних електронних листів, які надходять співробітникам, та у разі необхідності, заражені шкідливим програмним забезпеченням листи відправляють у карантин.

Хакери використовували сотні тисяч підключених до Інтернету пристроїв, які раніше були заражені шкідливим кодом – відомим як «botnet» чи як його жартома називають - «армія зомбі» – щоб особливо потужно поширити сервісну атаку (DDoS) [1].

До найбільш відомої кіберзброї можна віднести:

«Botnet» - мережа комп'ютерів, яка працює разом за командою неавторизованого віддаленого користувача. Ця мережа роботів комп'ютерів використовуються для атаки на інші системи.

DDoS - розподілені атаки відмови в обслуговуванні – це ті випадки, коли комп'ютерна система або мережа переповнені трафіком даних настільки, що система не може впоратися з обсягом запитів і вимикається.

Шкідливе програмне забезпечення – воно впроваджується в систему або мережу, щоб робити те, чого сам власник не хотів би робити. Прикладами такого забезпечення можуть бути: логічні бомби, «черви», віруси, сніфери пакетів (підслуховування мережі).

Третій етап – «доставка» - зловмисник доставляє зловмисне програмне забезпечення двома методами: за допомогою фішингової електронної пошти або іншого засобу, такого як прямий злом у відкритий порт. Це найважливіший етап, де напад може бути зупинений силами безпеки. Доставка є важливою частиною ланцюга, яка відповідає за ефективність кібератаки. Для будь-якої кібератаки бажано мати цільову інформацію, щоб забезпечити успішну атаку. У більшості кібератак обов'язковим є певний тип взаємодії з користувачем, наприклад завантаження та виконання шкідливих файлів або відвідування шкідливих веб-сторінок в Інтернеті. Ця спорідненість походить від інформації, зібраної під час активної та пасивної розвідки. Найпоширеніші вектори доставки включають вищезазначені веб-сайти та електронні листи, а також знімні диски - «інфікований» USB – носій. [2]

Доставка є завданням високого ризику для зловмисника, оскільки вона залишає сліди. Тому більшість атак здійснюються анонімно з використанням платних анонімних послуг, зламаних веб-сайтів та зламаних облікових записів електронної пошти. Під час цього етапу також використовуються декілька методів цієї самої доставки, оскільки жоден метод не може гарантувати 100% успіх. Невдалі атаки іноді дуже корисні для отримання основної інформації про системну інформацію цілі. Такі типи механізмів збору інформації дуже поширені в стратегії атак на основі браузера, коли користувач відвідує шкідливу

веб-сторінку, яка спочатку намагається отримати інформацію про систему користувача, а потім, відповідно, доставити саму кіберзагрозу. [3]

Четвертий – «використання/експлуатація», підчас якого аналітики уважно розглядають пошукові вразливості так званого нульового дня. А саме, коли шкідливий код був доставлений у систему організації і зловмисники отримали можливість використовувати системи організації, встановлюючи інструменти, запускаючи сценарії та змінюючи сертифікати безпеки. Найчастіше цілями атаки є програма або вразливі місця операційної системи. Прикладами таких атак експлуатації можуть бути сценарії, динамічний обмін даними та локальне планування завдань. Після того, як зловмисники виявили вразливість у вашій системі, вони використовують її та заподіюють свої шкідливі атаки.

Після того, як у мережі з'явиться певна опора через встановлення шкідливого програмного забезпечення, що надасть змогу зловмиснику виконувати команди, він зможе завантажувати додаткові інструменти, підвищити привілеї, вилучити хеші паролів тощо.

П'ятий етап – «установка» на комп'ютер шкідливого програмного забезпечення, яке надає зловмиснику віддалений доступ до мережі компанії. Це також ще один важливий етап, коли атаку можна зупинити за допомогою таких систем, як HIPS (Host-based Intrusion Prevention System – Система запобігання вторгненню на базі хосту).

Шостий – «управління і контроль» комунікацій із вузловим комп'ютером. Зловмисник отримує контроль над системами та мережею організації через доступ до привілейованих облікових записів і змінені дозволи безпеки. Як правило віддалені методи управління такі як DNS, Internet

Control Message Protocol (ICMP), веб-сайти та соціальні мережі.

Також це зазвичай здійснюється за допомогою маяка на дозволеному шляху за межами мережі.

Маяки мають багато форм, але в більшості випадків вони, як правило, такі:

- на основі HTTP або HTTPS;

виглядають як доброякісний трафік через фальсифіковані заголовки HTTP.

В результаті, хакер передає на контрольовані об'єкти необхідні команди, такі як «Що робити? Що робити далі? Яку інформацію збирати?». Для самого збору інформації можуть використовувати знімки екрану, моніторинг мережі, злам паролів, збір документації та ін.

Сьомий етап – «відпрацьовування об'єкта», а саме викрадення файлів, видалення даних чи знищення певних елементів обладнання. Мета зловмисника включає збір, шифрування та вилучення конфіденційної інформації з мережі організації. Саме на останньому етапі хакер представляє найбільшу загрозу. Виявлені на перших етапах вони не несуть суттєвої загрози, оскільки для нанесення реальної шкоди їм потрібно пройти ще декілька ланок.

При виявленні такої активності аналітики повинні попередити керівництво компанії. Як превентивний засіб часто встановлюється заборона використання зовнішніх носіїв на комп'ютерах компанії і для більшої надійності може налаштовуватись спеціальне блокування. Що раніше буде встановлена заборона, тим надійніше буде забезпечений захист.

На основі цих етапів передбачені наступні рівні реалізації безпекового контролю:

«виявлення» – визначити спроби проникнення в організацію;

- «заборона» – припинення атак, коли вони відбуваються;

- «порушення» – втручати – це передача даних, яку здійснює зловмисник і зупиняється;

- «деградація» – це обмеження ефективності атаки кібербезпеки, щоб мінімізувати її негативні наслідки;

- «введення в оману» – ввести в оману зловмисника, надавши йому дезінформацію;

- «утримання» – утримувати та обмежувати масштаб атаки, щоб вона була фактично обмежена лише певною частиною організації.

Після проходження всіх етапів моделі ланцюжок повторюється. Особливістю «cyber kill chain» є те, що вона кругова, а не лінійна. Як тільки хакер проник у мережу, він знову починає цей ланцюжок усередині мережі, здійснюючи додаткову розвідку та виконуючи горизонтальне просування всередині цієї ж мережі. Крім того, хоча методологія однакова, але при знаходженні всередині мережі хакери будуть використовувати інші методи для етапів внутрішнього ланцюжка, ніж у випадку, коли вони знаходяться за межами неї. Фактично, після проникнення хакера в мережу, він стає інсайдером (користувач з певними правами і присутністю в мережі), а це заважає фахівцям компанії з безпеки підозрювати будь-яку атаку і зрозуміти, що вже йдуть пізні стадії розширеної моделі «cyber kill chain». Поєднання зовнішньої та внутрішньої «cyber kill chain» називається розширеною моделлю. Це означає додавання додаткових етапів, які фактично представляють майже такий самий набір етапів, як і внутрішня модель.

Кожен етап атаки після проникнення всередину комп'ютерної мережі жертви може зайняти від кількох хвилин до кількох місяців, включаючи час остаточного

очікування, коли на місці вже все підготовлено і можна розпочинати безпосередню атаку.

Після встановлення зв'язку з цільовою системою зловмисник виконує команди. Команда, яку використовує зловмисник, залежить від зацікавленості атаки:

1. Масова атака. Мета масової атаки — отримати якомога більше цілей. У масовій атаці цікавить більше, ніж одна система, кілька систем разом. Більшість таких атак спрямовані на отримання облікових даних адміністратора банку, електронної пошти, соціальних мереж та локального системного адміністратора [4]. Більш широка картина масової атаки і називається Botnet [5]. BOT-мережі в основному використовуються для DDoS-атак і майнінгу віртуальних монет. Віртуальний видобуток монет збирає системні процесори або графічний процесор, щоб генерувати віртуальну валюту для зловмисника.

2. Цілеспрямовані атаки: цілеспрямовані атаки є більш складними і проводяться з більшою обережністю. Більшість таких атак спрямовані на отримання конфіденційної або секретної інформації з цільової системи. Метою атак є ексфільтрація даних та отримання ідентифікаційних даних користувачів для онлайн-облікових записів. Поширення їх через мережу також стає основною метою, коли метою є організація.

В обох типах атаки, якщо атака спрямована на деструктивну мету, вона може призвести до збою жорсткого диска системи або драйверів пристроїв. Зловмисник може змусити процесор використовувати свої максимальні можливості протягом тривалого часу, щоб пошкодити апаратне забезпечення цього ж процесора.

Реалізація кібернетичних загроз через вчинення атак зловмисників може призвести до таких наслідків:

- Надзвичайна ситуація;
- Блокування роботи або руйнування стратегічних державних підприємств, систем життєзабезпечення та об'єктів підвищеної небезпеки;
- Блокування роботи державних органів та органів місцевого самоврядування;
- Блокування функціонування військових формувань, органів військового управління, Збройних Сил, або втручання в автоматизовані системи керування зброєю;
- Порухення безпекового функціонування банківської та фінансової системи держави;
- Розголошення державної таємниці;
- Масові заворушення.

Окрім фактичного зламу чи знищення комп'ютерної системи, кібератаки можуть вчинятися і з метою кібершпигунства з метою викрадення секретної інформації, а також як допоміжний засіб у межах інформаційної війни, з метою зламу засекречених і закритих даних, розповсюдження негативної пропаганди, публікація недостовірної інформації.

В цілому, усі кібератаки можна класифікувати на п'ять категорій:

1. Сприяють збору інформації (Information gathering).
2. Сприяють спробам несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів (Unauthorized access attempts).
3. Сприяють «відмові в обслуговуванні» (Denial of service).
4. Імітують підозрілу активність (Suspicious activity).
5. Впливають на операційну систему (System attack). [6]

Можливість попередження потенційних вторгнень - основна перевага «cyber kill chain». Кожен з етапів цієї моделі дозволяє заблокувати противника створюючи лінії захисту на відстані. Організації можуть використовувати «cyber kill chain» для моделювання кібератак, щоб за лічені секунди виявити та виправити прогалини в системі безпеки.

Ось як моделювання ланцюга «cyber kill chain» може захистити від атак кібербезпеки:

1. Імітація атак кібербезпеки

Справжні атаки кібербезпеки можна моделювати за всіма векторами, щоб знайти вразливі місця та загрози. Це включає моделювання кібератак через шлюзи електронної пошти, веб-шлюзи, брандмауер веб-додатків тощо.

2. Оцінка засобів контролю для виявлення прогалин безпеки

Це передбачає оцінку моделювання та визначення зон ризику. Платформи моделювання дають вам детальну оцінку ризику та звіти про кожен вектор.

3. Усунення та виправлення прогалин у кібербезпеці

Усунення недоліків безпеки, які були виявлені на попередньому кроці можуть включати такі кроки, як встановлення виправлень і зміна конфігурацій, щоб зменшити кількість загроз і вразливостей у мережі організації. [7]

Висновки. Захист комп'ютерної мережі є необхідністю у світлі прогресивних постійних загроз. Широкий обсяг наслідків негативного впливу кібератак за допомогою сучасних цифрових технологій на функціонування об'єктів державного та приватного сектору є результатом зростання кількості користувачів комп'ютерних мереж. Небезпека кібератак характеризується: універсальністю – їм можуть піддаватися всі найважливіші об'єкти інфраструктури, широким охопленням – мережа Інтернет знаходиться у постійному користуванні населенням і юридичними особами, економічністю – засоби здійснення кібератак набагато менше затратне ніж використання класичної зброї, анонімність – особа злочинця може бути прихована безліччю способів, віддаленістю – для здійснення кібернетичної атаки не потрібно фізичного контакту кіберзлочинця з об'єктом атаки.

Тому, належний захист комп'ютерних систем та інформаційних технологій як ніколи потребує надзвичайного захисту, який буде не просто відповідати новим агресивним викликам, а і найголовніше – виступати превентивним методом кібертероризму.

Список використаних джерел:

1. The Guardian. *URL*: <https://www.theguardian.com/technology/2016/oct/22/cyber-attack-hackers-weaponised-everyday-devices-with-malware-to-mount-assault>
2. Tarun Yadav, Arvind Mallari Rao. *Technical Aspects of Cyber Kill Chain*. *URL*: https://www.researchgate.net/publication/281148852_Technical_Aspects_of_Cyber_Kill_Chain.
3. Git Hub, Device Fingerprint. *URL*: https://github.com/dimalinux/DeviceFingerprint_21
4. Pernet, C.: APT Kill chain - Part 5: Access Strengthening and lateral movements- Airbus D&S CyberSecurity blog (2014). *URL* : <http://blog.airbuscybersecurity.com/post/2014/11/APT-Kill-chain-Part-5-3A-Access-Strengthening-and-lateral-movements50>.
5. Naseem, F., shafqat, M., Sabir, U., Shahzad, A.: A survey of botnet technology and detection. *Int. J. Video Image Process. Netw. Secur. IJVIPNS-IJENS 10 (01), 912 (2010)*. *URL*: https://www.researchgate.net/publication/281148852_Technical_Aspects_of_Cyber_Kill_Chain.
6. Когут Ю.І. Кібертероризм (історія, цілі, об'єкти): практичний посібник. КК «СІДКОН», 2021.- 304с.
7. Pratik Dholakiya. *What Is the Cyber Kill Chain and How It Can Protect Against Attacks*. *URL* : <https://www.computer.org/publications/tech-news/trends/what-is-the-cyber-kill-chain-and-how-it-can-protect-against-attacks>

§10.2 ПИТАННЯ БАЛАНСУ МІЖ ЗАХИСТОМ ІНФОРМАЦІЇ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ПРАВ ОСІБ В РЕГУЛЮВАННІ КІБЕРБЕЗПЕКИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ (Череватюк В.Б., Національний авіаційний університет, Белкін Л.М., адвокат індивідуальної практики, Сопілко І.М., Національний авіаційний університет, Юринець Ю.Л., Національний авіаційний університет)

Вступ. Згідно ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Таким чином, державна політика у сфері кібербезпеки як частина діяльності держави спрямована, перш за все, на забезпечення конституційних прав громадян.

Виклад основного матеріалу. Уїнстон Черчилль зазначав: «За безпеку необхідно платити, а за її відсутність – розплачуватися» (джерело: <https://cityinfo.info/topic/bezopasnost?page=1>). Разом із тим, як зазначено у статті [1], безпека створюється не в обмін на права і свободи, а лише разом із ними. У цій статті наголошується, співіснування прав і свобод, з одного боку, та забезпечення кібербезпеки, з іншого боку – можливе.

Зокрема, професор Г.В. Форос (із співавтором) вважає [2], що хоча у Конституції України 1996 року, як і в конституційному законодавстві більшості зарубіжних країн, дефініції «кібербезпека», «кіберзлочинність» та похідні не вказано, але ключовим завданням у цій сфері діяльності держави, яке постає перед державами, є забезпечення основних прав людини, як це передбачено відповідними

міжнародними угодами, які підтверджують право кожного безперешкодно дотримуватись поглядів, а також право на свободу слова, включаючи право на пошук, отримання і передачу будь-якої інформації та ідей, незважаючи на кордони, а також права на повагу до приватного життя, зокрема і в кіберпросторі. Зокрема, автори наголошують, що наріжним каменем одного з перших нормативно-правових актів в даній сфері – Конвенції від 23.11.2001 Ради Європи про кіберзлочинність – визначена необхідність забезпечити належний баланс між правоохоронними інтересами і повагою до основних прав людини, як це передбачено Конвенцією Ради Європи про захист прав людини і основних свобод 1950 р., Міжнародною Хартією ООН про громадянські і політичні права 1966 р. і іншими відповідними міжнародними угодами з прав людини, які підтверджують право кожного безперешкодно дотримуватись поглядів, а також право на свободу слова, включаючи право на пошук, отримання і передачу будь-якої інформації та ідей, незважаючи на кордони, а також права на повагу до приватного життя. Зауважено також на право на захист особистої інформації, як це передбачено Конвенцією Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних 1981 р.

У статті [3] кібербезпека розглядається як складник інформаційних прав людини. Надається авторське визначення права на кібербезпеку як невід'ємне, невідчужуване право особи на захищеність її важливих інтересів, зокрема й інформаційних прав, під час використання кіберпростору. Тобто право на такий правопорядок, за якого забезпечуються, охороняються й захищаються права і свободи людини під час використання кіберпростору. Пропонується віднести право на кібербезпеку до інформаційних прав людини, але за умов наявності відповідного правового регулювання.

Отже, заявлена тема є актуальною. Дане питання частково досліджувалося у статті співавторів [4]

Виклад основного матеріалу. Зasadничим правовим актом в Україні у сфері забезпечення кібербезпеки є Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (далі – ЗУ № 2163-VIII).

Так, у преамбулі цього Закону наголошено, що Закон визначає правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки.

У пункті 5 ст. 1 ЗУ № 2163-VIII кібербезпека визначена як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі.

Згідно ч.1 ст.3 ЗУ № 2163-VIII, правову основу забезпечення кібербезпеки України становлять Конституція України, закони України щодо основ національної безпеки, засад внутрішньої і зовнішньої політики, електронних комунікацій, захисту державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, цей та інші закони України, Конвенція про кіберзлочинність, інші міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, укази Президента

України, акти Кабінету Міністрів України, а також інші нормативно-правові акти, що приймаються на виконання законів України.

Отже, як зазначено вище, діяльність української держави у сфері кібербезпеки ґрунтується на Конституції України та Конвенції про кіберзлочинність, зокрема, в контексті забезпечення конституційних прав громадян.

Згідно пункту 1 ч. 1 ст. 4 ЗУ № 2163-VIII, об'єктами кібербезпеки є: конституційні права і свободи людини і громадянина.

Згідно ч. 3 ст. 5 ЗУ № 2163-VIII, Кабінет Міністрів України у сфері кібербезпеки забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері кібербезпеки, захист прав і свобод людини і громадянина, національних інтересів України у кіберпросторі, боротьбу з кіберзлочинністю; організовує та забезпечує необхідними силами, засобами і ресурсами функціонування національної системи кібербезпеки; формує вимоги та забезпечує функціонування системи аудиту інформаційної безпеки на об'єктах критичної інфраструктури (крім об'єктів критичної інфраструктури у банківській системі України).

Згідно пункту 1 ч. 1 ст. 7 ЗУ № 2163-VIII, забезпечення кібербезпеки в Україні ґрунтується на принципах: 1) верховенства права, законності, поваги до прав людини і основоположних свобод та їх захисту в порядку, визначеному законом.

На виконання положень цього Закону, Рада національної безпеки і оборони України прийняла рішення від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України», яка (Стратегія) була затверджена Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021 (далі – Стратегія). В розділі 4 «Національна система кібербезпеки: засади розбудови» цієї Стратегії

наголошується, що Україна прагне створити максимально відкритий, вільний, стабільний і безпечний кіберпростір в інтересах забезпечення прав і свобод людини, соціального, політичного і економічного розвитку держави. Україна розбудовуватиме національну систему кібербезпеки, ґрунтуючись, зокрема, на збалансованому забезпеченні потреб держави і прав громадян, дотриманні законності, повазі до основоположних цінностей, прав людини і громадянина. В розділі 5 «Пріоритети забезпечення кібербезпеки України та стратегічні цілі» Стратегії пріоритетами забезпечення кібербезпеки України, зокрема, визначено убезпечення кіберпростору задля захисту суверенітету держави та розвитку суспільства; захист прав, свобод і законних інтересів громадян України у кіберпросторі.

Сьогодні неможливо перерахувати усі можливі виклики безпеці. Серед них одним із загрозливих є кіберзагрози. Згідно пункту 6 ст. 1 ЗУ № 2163-VIII, кіберзагроза – наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України у кіберпросторі, справляють негативний вплив на стан кібербезпеки держави, кібербезпеку та кіберзахист її об'єктів. Натомість згідно пункту 6 ст. 1 ЗУ № 2163-VIII, кіберзахист – сукупність організаційних, правових, інженерно-технічних заходів, а також заходів криптографічного та технічного захисту інформації, спрямованих на запобігання кіберінцидентам, виявлення та захист від кібератак, ліквідацію їх наслідків, відновлення сталості і надійності функціонування комунікаційних, технологічних систем.

Проблематика кіберзахисту важлива тому, що з кожним днем все більше українців отримує доступ до мережі Інтернет

користуючись телефоном або комп'ютером, використовує електронну пошту, починає вести власну сторінку у соціальних мережах тощо. За допомогою Інтернету ми спілкуємось, працюємо, навчаємося, купуємо товари та послуги, здійснюємо різні банківські операції, шукаємо інформацію. З іншого боку, електронні мережі стають важливим чинником державного управління і оборони. Тому закономірно, що збільшується кількість конфліктів, тісно пов'язаних з інформаційними технологіями, зокрема і кіберконфліктів. Структура цих конфліктів не змінюється, лише нових рис набуває їх суб'єкт та об'єкт. Аналізуючи те, як сьогодні державні та місцеві органи влади дедалі активніше переходять у цифровий простір, констатуємо той факт, що вони все частіше стають суб'єктами конфліктів, які пов'язані з інформаційними технологіями. Розвиток інформаційного суспільства спонукає державні та місцеві органи влади створювати і забезпечувати діяльність веб-сайту, електронної пошти, упроваджувати надання своїх послуг через Інтернет, систему електронного документообігу тощо. Слід також зазначити, що зі стрімким розвитком інформаційних технологій з'явилися і ті, хто хоче на цьому заробити, але заробити за допомогою незаконних дій і технологій. Тож можна сміливо прогнозувати, що кількість конфліктів у сфері інформаційних технологій, зокрема і кіберконфліктів, лише стрімко зростатиме. Із загостренням воєнної ситуації наростають і ризики у кіберпросторі. Зазначене особливо яскраво підтверджується після початку широкомасштабного збройного вторгнення Російської Федерації в Україну 24.02.2022 року. Так, за звітом американської компанії Microsoft, з початку війни російські хакери скоїли майже 240 кібератак проти України – підприємств та державних установ. Атаки часто були

спрямовані на знищення комп'ютерних систем, але деякі також були спрямовані на збирання розвідувальних даних або поширення дезінформації [5]. Тому держава мусить вживати заходи протидії кіберзагрозам, що повинно бути більш детально врегульовано на законодавчому рівні. Це має відбуватися через залучення як державних органів, так і приватного сектора української економіки [6].

Проблеми врегулювання і унормування діяльності у кіберпросторі вже давно стали ключовими у політиці багатьох держав світу. Всі вони однозначні у твердженні, що кіберпростір – це міжнародний простір, і діяльність держав у кіберпросторі повинна в першу чергу відповідати нормам міжнародного права. Тому слід погодитися з думкою Ю.С. Разметаєвої, яка вважає, що запобігання кіберзагрозам можливе завдяки поєднанню національної та міжнародної стратегій кіберзахисту [7]. Тому поєднання національної та міжнародної стратегій кіберзахисту, динамізм і є тим шляхом, який веде до забезпечення безпеки кіберпростору, в тому числі і до попередження конфліктів в інформаційній сфері. Можна цілком погодитись із тезою, що «і захист устаткування, і захист програмного забезпечення є головним завданням кібербезпеки. Тим не менш, обидва види захисту повинні бути реалізовані та вбудовані до національної та міжнародної стратегії (регулювання), щоб досягти своїх цілей» [8].

Україна інтегрована у світовий цифровий простір, і, як зазначає Дубов Д.В., зазнає різних загроз і негативних впливів, пов'язаних з розвитком кіберпростору (зокрема від наслідків суперництва США, Росії та КНР), що гостро актуалізує проблеми кібербезпеки на загальнодержавному рівні. Тому виникає необхідність концептуально зрозуміти нову безпекову (кібербезпекову) реальність та вирішити суто

практичні питання впорядкування внутрішнього нормативно-правового поля, зон відповідальності відомств, задіяних у забезпеченні кібербезпеки держави, загалом весь комплекс питань, пов'язаних з розбудовою ефективної національної системи кібербезпеки [9, с. 11].

Щодо нормативно-правового забезпечення, то розрізняють різні види кібернорм, які вже врегульовані на тому чи іншому рівні у законодавстві різних держав. Дж. Кенет вважає, що серед них варто виокремити в наступні [10]: 1) ті, що закликають до дотримання існуючих міжнародно-правових норм, які стосуються відповідальності держави у здійсненні збройних конфліктів; 2) ті, що виключають можливість повного знищення або виведення з ладу мережі Інтернет по всьому світові; 3) норми національного права, які зобов'язують будь-яку державу допомагати іншій державі, яка стала жертвою кібератаки; 4) норми врегулювання використання кібертехнологій з метою усунення або попередження зловмисних дій.

Як зауважує О.Р. Пелешак, слід застосувати системний підхід до формування понятійно-термінологічного апарату кібербезпеки, який забезпечить адекватне наповнення його змісту відповідно до вимог, що висуваються до правової термінології, а також уможливить узгодження з термінологією чинного українського законодавства та міжнародних актів [11]. Із введенням у дію Стратегії кібербезпеки України 2021 року загальна логіка нормотворчої діяльності певною мірою врахувала логіку формування змісту понятійного апарату кібербезпекової сфери, а також частково сформулювала бачення нових геополітичних умов існування держави та її ролі в глобальному і національному кіберпросторах.

Висновки. Таким чином, правове регулювання питань

кібербезпеки в Україні ґрунтується на вимогах досягнення балансу між захистом інформації і свободою вираження поглядів, позицією ООН і практикою Європейського Суду з прав людини. Зокрема, В.Ф. Загурська-Антонюк наголошує, що одним з механізмів розв'язання питання протидії інформаційним загрозам є обмеження доступу до інформації або її викривлення, спотворення у процесі «інформаційної війни», яка стала «моторошною» реальністю в сучасних геополітичних стосунках «Україна – Росія». Але тут же цей автор вказує, що такі обмеження можуть «виявитися неприпустимими у цивілізованих демократичних суспільствах, які прагнуть до демократичних цінностей» [12].

Список використаних джерел:

1. Кібербезпека та/або права людини. ТОВ «Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА». 2017. – URL: <https://vaibit.org.ua/%D0%BA%D1%96%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0-%D1%82%D0%B0%D0%B0%D0%B1%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0-%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8-2/>
2. Форос Г.В., Жогов В.С. Особливості трактування поняття «кібербезпека» в сучасній юридичній науці. *Правова держава*. 2019. № 33. С. 128-134.
3. Хоббі Ю. Право людини на кібербезпеку: проблеми визначення та гарантування. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 37-43.
4. Сопілко І.М., Череватюк В.Б. Особливості протидії кіберзагрозам правовими методами та засобами. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. К, НАУ, 2021. № 4 (61). С.105-110.

5. Російські хакери з початку війни скоїли майже 240 кібератак проти України – Microsoft. 28.04.2022. – URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/04/28/novyna/bezpeka/rosijski-hakery-pochatku-vijny-skoyily-majzhe-240-kiberatak-proty-ukrayiny-microsoft>.

6. Filinovich V.V. Problems of human rights violations caused by cybercrimes and ways to overcome them. Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2020. № 3(56), С. 143-148.

7. Разметаєва Ю.С. Система міжнародної безпеки у світлі кіберзагроз: правові проблеми та перспективи. Актуальні проблеми сучасного міжнародного права: зб. наук. ст. за матеріалами I Харк. міжнар.-прав. читань, присвячених пам'яті проф. М.В. Яновського і В.С. Семенова, Харків, 27 листоп. 2015 р.: у 2 ч. Харків. 2015. Ч. 1. С. 175-177.

8. Maskun S.H. Cyber Security: Rule of Use Internet Safely. Journal of Law, Policy and Globalization. 2013. Vol.15. P. 22.

9. Дубов Д.В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва. Монографія. К. НІСД, 2014. 328 с.

10. Kenneth Geers. Cyber War in Perspective: Russian Agression against Ukraine. NATO CCD COE Publications, 2015. 175 p.

11. Пелещак О.Р. Термінологічні проблеми кібербезпекової сфери України: нормативно-правовий аспект. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. № 4. 2016. С. 299-308.

12. Загурська-Антонюк В.Ф. Політично-інформаційні безпекові механізми в українській державній системі у контексті геополітичних змін. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1567>

ODDÍL 11. SOCIOLOGIE

§11.1 MEANS OF ELECTRONIC COMMUNICATION AS A TOOL OF RUSSIAN ANTI-UKRAINIAN PROPAGANDA
(**Belkin L.M.**, Lawyer of Individual Practice, **Iurynets J.L.**, National Aviation University, **Sopilko I.M.**, National Aviation University, **Belkin M.L.**, Moris Group Law Firm)

Introduction. Although the term «propaganda» began to be used in 1622, but the revolutionary opportunities for its practical promotion arose due to the development and promotion of basic media [1]. The emergence of writing, printing, periodicals, telegraph, radio, television, Internet, social networks were revolutionary and stimulated economic, political, social, spiritual, intellectual development of mankind [1]. At the same time, however, at every stage they opened the Pandora's box more and more widely – the uncontrolled possibility of manipulating the consciousness of the masses [2, p. 65-66]. In an interview with the question «Why does television remain a more important means of influencing people than online media and paper: newspapers, magazines?» G.G. Pocheptsov expressed the opinion that «television information is more accessible, it is supported by a picture, it gives advantages before the newspaper. Besides, the newspaper can't tell about what happened live» [3].

Presenting main material. Canadian culturologist M. McLuhan considers television a means of communication that activates all the senses. As a result, it is more difficult for the viewer to break away from the course of the proposed thoughts, to take a different point of view, to try to get a critical assessment of what is being said. Communication goes at once on all channels that does not give the chance to go aside (quoted by the publication [4, p. 363]. The understanding of the world around us

does not become diverse, but shrinks to the level of patterns broadcast on television. And this creates absolutely unprecedented opportunities for propaganda [5, p. 24].

Therefore, television is designed to make the substitution of the real world propaganda. The TV world is overcoming the reality that we have learned to do since Soviet times. Only now for the creation of the TV world is a huge flow of taxpayers' money [6].

So, first of all, television solves the problem of propaganda to transfer a person to another picture of the world.

In this sense, Russian television has played this role most effectively. For example, British journalist Peter Pomerantsev, who specializes in exposing the methods of Russian propaganda (source: <https://nashformat.ua/authors/piter-pomerantsev-books>), states: «Viewers are fascinated by Russian channels. The Kremlin is blurring the line between fact and fiction. During the preparation of «information-analytical» programs used cinematic techniques, sensational presentation. Fears are brewing, such as rumors of ethnic cleansing plans in eastern Ukraine in the United States, and eerie fictional stories such as the famous story of the "crucified boy." Misinformation fits into a consistent line of narrative. News programs focus on hostilities in Ukraine, Western conspiracies against Russia, and positive stories about Vladimir Putin. The president ensures stability in a country surrounded by enemies on all sides. These emotions are heightened by expensive documentaries about the glorious battles of World War II and the betrayal of liberals» (source: <https://bramaby.com/ls/blog/policy/2905.html>).

It should be borne in mind that television is the main source of information for Russia citizens [6]. The answer to the question, where do you get the news, was as follows: 85 % – television, 27 % – friends, family, neighbors, 27 % – online publications,

21 % – social networks, 15 % – radio, 13 % – newspapers, 2 % – magazines (several answers could be given). The most popular news channels are «Channel One» (72 %), «Russia-1» (57 %), NTV (44 %), and «Russia-24» (38 %).

Such intense influence bears fruit.

Thus, the well-known Russian journalist A. Babchenko so describes the Russian propaganda: «In the Russian Federation in the twenty-first century, television and the legacy of Goebbels met. And gave a powerful shock effect. Eighty-six percent of the population of the largest country on the planet has gone mad, in the form of madness, aimed at the lowest, most animals, the most negative human feelings, combined with the most powerful means of relaying ideas. Putin's propaganda extracted all the impurity from people, turned all the worst into good, allowed murder, xenophobia, obscurantism, persecution, hatred, aggression, racial intolerance, sowed brains with chauvinism and national superiority, imperial grandeur, lifted prohibitions, lowered limits to almost zero, and said: everything, now everything is possible – and it turned out to be incredibly effective.

For ten years, the screen was packed with a product in which hate was the only communication model. The only pattern of conversation is screaming. The only model of communication with a child is shouting, screaming, beating. The only model of behavior, decision-making is moral idiocy. The only development model is violence. The only model for solving problems is aggression and murder.

Already now we can say for sure that the most powerful weapon that Russia possesses is not the «Iskander» or submarines. **This is television**» (source: <https://rusmonitor.com/arkadijj-babchenko-putinskaya-propaganda-dostala-iz-lyudejj-vsuy-mraz.html>).

Apparently, it is not accidental that in 2004 the President of

the Russian Federation V. Putin spoke out against restrictions on the broadcasting of scenes of violence on Russian television, noting, in particular, that such a ban «would affect the patriotic upbringing of minors, largely due to the demonstration of films about the exploits and courage of our compatriots» (source: http://moral.ru/news/04_1222_Putin_smi.htm).

In this sense, it is obvious that Russian TV content played a very big negative role in the events of 2014 in Donbas, in fact acting as a trigger for the war. So, a resident of Donetsk: «I remember this "referendum". A few days earlier, on one of the Russian TV channels, the news anchor said that in Donetsk, signs were put on the homes of Russian-speaking citizens. My wife and I giggled then. What nonsense!.. Then this nonsense was seriously retold to each other by people in the referendum... And we suddenly realized that the people began to go crazy en masse» (source: <http://hronika.info/obwestvo/141857-kak-zhivetsya-v-donecke-posle-dvuh-let-v-dnr.html>).

I.V. Krupsky views the Russian television product as a factor in inciting interstate enmity. Specific examples of the most popular Russian TV channels «Russia-1», «Russia-24», «NTV», «Channel One» show fabrication, distortion of events, omission of certain, «unprofitable», part of the information, inventing incredible stories. The scientist concludes: «in Donbas, an unprecedented technology in world history was used, when thanks to the information weapons of the Kremlin propaganda and manipulation of consciousness, a separate political identity was artificially created among the population of the two Ukrainian regions» [7].

The Internet has recently joined the traditional means of disseminating information (print media, radio and television), supplementing them with blogs and social networks, ensuring prompt response to events and interactivity. It is natural that the

Internet is gradually becoming a leader and a leading place among popular sources of information, because searching for data online is simple, convenient and takes much less time than going to the library, reading newspaper archives or even watching TV [2, p. 96].

At the same time, the Internet creates incomparably greater opportunities for the distribution of unwanted content than television and radio. O. Vergolyas points out that the on-line social network, in terms of information and communication technologies, creates conditions for the use of much more tools of information and psychological influence than off-line due to technological capabilities for placement and delivery of audio and video information to the recipient. On-line networks have a much wider range of options for placing and delivering information to the recipient of various kinds (video, pictures, photos, text, audio). The speed of information dissemination in the on-line network is much higher than in the off-line network due to the simplicity of transmission and broadcasting. In addition, it is worth noting that the production, distribution and delivery to the recipient of information products (content) for distribution in the on-line network requires much less human and material resources than in the on-line network, especially for due to the speed of distribution and extremely low cost of animation of information materials [8].

Thus, information networks create all opportunities for the delivery of hostile cultural and/or informational content.

For example, according to American experts, up to 75 % of the so-called «life stories» and «references to sources» given in comments on social networks during the intensification of anti-Ukrainian aggression were almost entirely fictional. At the same time, from half to two thirds of this number had obvious indicators of manipulative influence. According to domestic experts, 45 % of the information disseminated in our information field has signs of purposeful external manipulation directed

against our state [9, p. 7-8; 10, p. 25].

At one time, Russia effectively used the methods of information hybrid warfare to annex Crimea. According to N. Minyailo, A. Demartino, a publicist and specialist in PR technologies, analyzed the methods of conducting a hybrid war of Russia during the annexation of Crimea. In connection with this analysis, the following theses should be highlighted:

– on the eve of the Russian aggression, nowhere in Crimea, except for Sevastopol, were there any anti-Ukrainian sentiments. In the top 20 most popular groups in Crimea's social networks, there were no overtly anti-Ukrainian ones;

– Sevastopol has always been pro-Russian. This distinguished him from the rest of Crimea. The presence of the Russian Navy's Black Sea Fleet on the territory of the city had a great influence. Therefore, all of Russia's efforts on social networks were directed to other parts of Crimea. Sevastopol was ready for annexation even before it began;

– pro-Russian political parties were on the margins, having within 3 % of the support of the Crimean's;

– a feature of the Crimea was the deep penetration of the Internet. The level of Internet coverage of the population of Crimea was almost 50%. The Russians began active work on social networks and the Internet in the fall of 2013. Through these social networks, especially through the «Odnoklassniki» social network, the Russians spread slogans that the Nazis had come to power in Kyiv, which could ban the Russian language in Crimea;

– nevertheless, Russian television played a major role in changing the consciousness of Crimean residents. With the beginning of the Euromaidan, an active anti-Ukrainian campaign began on Russian channels, without which the influence of social networks would not have been so significant;

– Crimean's rarely traveled to mainland Ukraine. Because

of this, they were inclined to believe Russian disinformation about the events in Kiev [11].

The co-authors of the article «Definitions of the concept of "hybrid war"» emphasize that in the Autonomous Republic of Crimea it had a clearly defined virtual information component. If we call it propaganda, it would reduce the treacherous and poisonous nature of this information war. The principles of the electronic cyberattack were transformed into an uncontrolled unimpeded flow of Russian-language disinformation announcing a new war with the «fascists». A version of the reality of oppression, persecution and intimidation of the Russian-speaking population of Ukraine was created, which was spread to destabilize the situation in the country. Foreign news agencies covered the fake news as if they really had reason to discuss. As a result, the falsifications, confusion and fear they cause, prevented a quick response to the actions of the Russian Federation and weakened the determination of those who were to do so [12].

Modern means of disseminating information - radio, television, the Internet have enabled Russia to quickly and indefinitely influence the Ukrainian population for many years, adjusting certain regions of Ukraine, and especially the Crimea, to pro-Moscow policy. Russian media had an informational and psychological influence to create the necessary attitude to the negative perception of events in Ukraine [13].

The analysis shows that the creation of pro-Russian sites in Ukraine reached a maximum during 2014-2015 [14].

At the same time, Russian television played a particularly negative role just before and during the large-scale Russian aggression against Ukraine. The Russian authorities are stubbornly lying, calling the war in Ukraine a «special military operation» whose main goal is the «denazification and demilitarization» of the neighboring country. According to Vladimir Putin, Ukraine owes its existence to the Soviet Union, so its

independence is illegal, especially since it is now ruled by «neo-Nazis» and «drug addicts» who follow all the orders of Washington. All this, in a circle, is operated by the Russian television services of the so-called «news» and talk shows on pro-Kremlin channels. In one of the stories on NTV on March 26, 2022, in particular, it was claimed that the Ukrainian military was targeting children with banned cluster bombs, that Ukrainian President Volodymyr Zelensky had banned all private media, that Ukrainians did not consider Russians people, and that Ukrainian doctors called for castration of Russian prisoners of war, and the Ukrainian «Nazis» are «ready to tear out children's eyes by nationality». All modern Russian television is full of military brainwashing [15].

Media-analyst Ksenia Ilyuk said that in the first days of the full-scale Russian invasion of Ukraine, the Kremlin tried to fill the information space with fakes and garbage. At first it worked. Specialists of the Media Detector resource caught at least 25 unique samples of Russian disinformation in the first days of the offensive, and the editorial office actively received information with a request to check [16].

Conclusions. Despite constant denials, Russian propaganda is producing more and more fakes. According to A. Lushnitsky [17], the so-called «special military operation» in Ukraine is so full of false Russian narratives that they mark a regime that is in a state of complete denial of reality. The daily comments of Moscow's leaders are increasingly moving away from any reasonable interpretation of events, whether in the present or in the past. They actively construct an alternative reality for themselves and for their people.

References:

1. Дзялошинский И.М. Пропаганда и информация. Гуманитарный портал. 19.11.2007. URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/5940>

2. Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки: навчальний посібник / за заг. ред. В.О. Жадька; ред.-упор. О.І. Харитоненко, Ю.С. Полтавець. К., Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 317 с.

3. Людям продають страхи – Георгій Почепцов про небезпеку російських серіалів і війну / Інтерв'ю О. Куриленко. Незалежний культурологічний часопис «Ї». 27 04 2016. URL: http://www.ji-magazine.lviv.ua/2016/Pochepcov_Lyudyam_prodayut_strahy.htm

4. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. М. «Рефл-бук»; К. «Ваклер». 2001, 651 с.

5. Почепцов Г.Г. Пропаганда 2.0. Харьков. Фолио, 2018. 796 с.

6. Почепцов Г. Метапропаганда как доминирование пропаганды над идеологией, а не наоборот. Хвиля. 17.09.2018. – URL: <https://hvylya.net/analytics/society/metapropaganda-kak-dominirovanie-propagandyi-nad-ideologiyey-a-ne-naoborot.html>

7. Крупський І. Пропагандистсько-маніпуляційна діяльність російського телебачення як чинник розпалювання міждержавної ворожнечі. Теле- та радіожурналістика. 2015. Вип. 14. С. 179-187.

8. Верголяс О.О. Спеціальні інформаційні операції в системі засобів протидії загрозам національній безпеці України. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2019. № 4.

9. Маркова М.В. Інформаційно-психологічна війна: медико-психологічні наслідки та стратегії протидії. Проблеми безперервної медичної освіти та науки. 2016. № 4. С. 6-10.

10. Марута Н.О., Маркова М.В. Інформаційно-психологічна війна як новий виклик сучасності: стан проблеми та напрямки її подолання. Український вісник психоневрології. 2015. Т. 23. Вип. 3 (84). С. 21-28.

11. Міняйло Н. Кривое зеркало. Как соцсети и телевидение помогли России захватить Крым. Liga.tech. 04.07.2020. – URL: <https://tech.liga.net/technology/article/krivoe-zerkalo-kak-sotsseti-i-televidenie-pomogli-rossii-zahvatit-krym>

12. Міхеєв Ю.І., Чернявський Г.П., Турченко Ю.В., Пінчук О.І. Дефініції поняття «гібридна війна». Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2016. Вип. 51. С. 124-130.

13. Туранський М.О., Харук А.І. Гібридна війна Росії та анексія Криму: оцінка польських дослідників. Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. 2019. Вип. 12. р. 194-204.

14. Снопок О. Дамоклов меч російської пропаганди, или Как выиграть информационную войну. Украинская правда. 18.04.2022. – URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2022/04/18/7340426/>

15. Коалсон Р. «Промивання мізків»: російські державні телеканали з усіх сил просувають наративи Кремля щодо війни в Україні. Радіо «Сводода». 30.03.2022. – URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosia-propahanda-viyna-ukrayina/31778004.html>

16. Люк К. Чого чекати від Росії на інформаційному фронті? Детектор медіа. 16.03.2022. – URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/29186/2022-03-16-chogo-chekaty-vid-rossii-na-informatsiynomu-fronti/>

17. Лушницький А. Мифы и догмы о 9 мая. О чем молчит Россия. НВ. 10.05.2022. – URL: <https://nv.ua/opinion/vtoraya-mirovaya-o-chem-lgut-v-rossii-v-den-pobedy-9-maya-poslednie-novosti-50240698.html>

ODDÍL 12. MEZINÁRODNÍ EKONOMIE

§12.1 МІЖНАРОДНА ЛОГІСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СТРУКТУРІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ: БАР'ЕРИ, ЗАГРОЗИ ТА ВИКЛИКИ (Трушкіна Н.В., Інститут економіки промисловості НАН України, Сербіна Т.В., Інститут економіки промисловості НАН України)

Вступ. На даному етапі під впливом глобалізації та євроінтеграції на розвиток національної економіки України виникає об'єктивна необхідність у розробленні принципово нових механізмів і стратегій управління міжнародною логістичною діяльністю у структурі зовнішньої торгівлі. Використання логістичного підходу для підвищення ефективності управління експортно-імпортними процесами та потоками, обґрунтування й реалізації державної експортної політики та стратегії набуло особливої актуальності в умовах російсько-української війни.

З огляду на це, проблеми організації міжнародної логістичної діяльності у контексті відновлення національної економіки України в умовах глобальної трансформації з урахуванням наслідків війни залишаються актуальними і вимагають подальших досліджень.

Мета даної роботи полягає в узагальненні й систематизації існуючих підходів до визначення суті й змісту поняття «міжнародна логістика»; авторському трактуванні даної економічної категорії; статистичному аналізі основних показників розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні; виявленні бар'єрів, які стримують організацію міжнародної логістичної діяльності у структурі зовнішньої торгівлі України.

Виклад основного матеріалу. Аналіз літератури показує, що не існує єдиного наукового підходу до терміна «міжнародна логістика». Встановлено, що зарубіжні та вітчизняні дослідники ототожнюють цю категорію з різними поняттями: міжнародний бізнес, міжнародна торгівля, логістика зовнішньоекономічної діяльності, експортно-імпортна логістика, логістика у міжнародному бізнесі, міжнародна логістична діяльність, зовнішньоекономічна логістична діяльність, глобальна логістика, єврологістика, глобальний логістичний менеджмент, логістика для міжнародних компаній, глобальне управління ланцюгами постачань, менеджмент міжнародних торговельних операцій тощо.

У наукових джерелах зустрічається різноманіття формулювань термінів, які пов'язано з міжнародною логістикою. Серед них такі:

процес планування, імплементації, та контролювання фізичними та інформаційними потоками, пов'язаними з матеріалами та готовими виробами з точки походження до точки використання (*Council of Supply Chain Management Professionals*);

менеджмент потоку товарів і послуг між місцем походження та місцем споживання для зустрічі з потребами користувачів у випадку, коли мова йдеться про поставки між суб'єктами різних країн чи при перетинанні національних кордонів (*A. Pierre, R. Steward*);

мистецтво управління потоками матеріалів і кінцевих потоків від джерела до їх споживачів (*D. Joshi*);

метод управління потоком товарів та інформації (*A. Szymonik*);

сукупність рішень у всіх пунктах міжнародного ланцюга поставок, що створює основу для здійснення діяльності у центрі прийняття рішень у глобальному масштабі (*П. Шері, Т. Ларсон*);

знання з організації й управління системою товарно – інформаційно – фінансових потоків міжнародної фірми (*Я. Олійник, І. Смірнов*);

інституційний базис глобальної логістики (*Р. Сивак*);

функціональна сфера логістики, яку спрямовано на оптимізацію товаропотоків, які виходять за межі національних економічних систем (*О. Трудід та інші*);

наука про управління матеріальними і пов'язаними з ними документальними, фінансовими та іншими інформаційними потоками в рамках міжнародного обміну товарами з метою ефективного використання всіх видів ресурсів (*Б. Холод, О. Зборовська*);

організація та забезпечення ефективного управління матеріальними, фінансовими та інформаційними потоками з метою мінімізації операційних витрат за досягнення основних завдань зовнішньоторговельної угоди з використанням механізмів та інструментів глобальної та національної логістичних систем (*І. Стеценко*);

особлива сфера логістики, яка охоплює логістичну діяльність підприємств та організації, що виконується на міжнародному рівні (*Н. Тюріна, І. Гой, І. Бабій*);

наука про управління потоками (матеріальними, фінансовими, інформаційними, сервісними), що перетинають національні кордони (*Н. Тюріна, І. Гой, І. Бабій*);

стратегічне управління міжнародним ланцюгом поставок, що розуміється як об'єднання логістичної діяльності організацій – ланок ланцюга поставок, а саме операційної, фінансової та маркетингової функцій і контролю над матеріальним потоком товарів, грошових коштів та інформації через кордони і над межами різних держав (*Ж. Банзекуливахо*);

один із ключових чинників розвитку глобалізації світової економіки (*Р. Сивак*).

На думку О. Хмелевського, існуючі визначення економічної категорії «міжнародна логістика» піддаються групуванню переважно за трьома напрямками, основою яких у відповідних ракурсах є: управління міжнародним ланцюгом поставок; оптимізація та управління потоками, які виходять за межі національних економічних систем; комплексне сприйняття поняття.

На підставі проведеного теоретичного аналізу визначень терміна «міжнародна логістика» згідно з різними науковими концепціями і результатів власних досліджень [1-7] уточнено зміст цього поняття як науки про управління потоками ресурсів (матеріальних, трудових, транспортних, інформаційних, фінансових тощо) при організації сукупності взаємопов'язаних, послідовно виконуваних логістичних процесів, експортно-імпортних операцій та різноманітних логістичних послуг з метою скорочення витрат на зовнішньоекономічну логістичну діяльність і збитків за рахунок оптимізації потоків та удосконалення інформаційного забезпечення їх руху; зростання якості логістичного сервісу та рівня обслуговування споживачів, рентабельності від реалізації продукції та рівня конкурентоспроможності підприємств на світових ринках збуту.

За інформаційно-аналітичними матеріалами Державної служби статистики України, обсяг експорту у зовнішньоторговельному балансі збільшився за 2010-2021 рр. на 28,3%, а імпорту – на 22,3%. За цей період скоротилося сальдо експортно-імпортних операцій. Про це свідчить зростання коефіцієнту покриття експортом імпорту (*табл. 1*).

Таблиця 1 – Зовнішньоторговельний баланс України

Роки	Експорт, <i>млн дол. США</i>	Імпорт, <i>млн дол. США</i>	Сальдо, <i>млн дол. США</i>	Коефіцієнт покриття експортом імпорту
2010	62125,7	65754,1	-3628,4	0,94
2011	80941,8	87232,4	-6290,6	0,93
2012	80895,8	89774,6	-8878,8	0,90
2013	74832,3	83346,5	-8514,2	0,90
2014	64106,8	60750,6	3356,2	1,06
2015	46804,2	42976,0	3828,2	1,09
2016	45112,7	44571,1	541,6	1,01
2017	52579,5	55080,6	-2501,1	0,95
2018	59365,7	61410,6	-2044,9	0,97
2019	66151,9	67740,6	-1588,7	0,98
2020	72938,1	74070,6	-1132,5	0,98
2021	79724,3	80400,7	-676,4	0,99

Примітка: для уникнення подвійного обліку загальні обсяги товарів та послуг розраховано за формулою: загальний обсяг товарів і послуг = товари + послуги – вартість послуг для переробки товарів з метою реалізації за кордоном.

Джерело: складено за інформаційно-аналітичними матеріалами Державної служби статистики України.

Обсяг експортних поставчань товарів зріс у 2021 р. порівняно з 2010 р. на 34,2%, а імпортних – на 20,7%. Незважаючи на від’ємне сальдо експортно-імпортних операцій у структурі зовнішньої торгівлі України товарами, значення даного показника збільшилося у 2 рази (табл. 2).

Таблиця 2 – Зовнішня торгівля України товарами

Роки	Експорт, млн дол. США	Імпорт, млн дол. США	Сальдо, млн дол. США	Коефіцієнт покриття експортом імпорту
2010	50744,3	60352,0	-9607,7	0,84
2011	67594,1	81040,5	-13446,4	0,83
2012	67779,8	83135,4	-15355,6	0,82
2013	62305,9	75834,6	-13528,7	0,82
2014	53901,7	54428,7	-527,0	0,99
2015	38127,1	37516,4	610,7	1,02
2016	36361,7	39249,8	-2888,1	0,93
2017	43264,7	49607,2	-6342,5	0,87
2018	47335,0	57187,6	-9852,6	0,83
2019	50054,6	60800,2	-10745,6	0,82
2020	49191,8	54336,1	-5144,3	0,91
2021	68089,3	72816,8	-4727,5	0,94

Джерело: складено за інформаційно-аналітичними матеріалами Державної служби статистики України.

Аналогічна ситуація спостерігається і у структурі зовнішньої торгівлі України товарами з країнами ЄС. Так, обсяг експорту збільшився у 2 рази, а імпорту – у 1,5 рази. Сальдо експортно-імпортних операцій скоротилося у 2,8 рази, що призвело до зростання значення коефіцієнту покриття експортом імпорту з 0,68 до 0,93 (табл. 3).

Таблиця 3 – Зовнішня торгівля України товарами з країнами ЄС

Роки	Експорт, <i>млн дол. США</i>	Імпорт, <i>млн дол. США</i>	Сальдо, <i>млн дол. США</i>	Коефіцієнт покриття експортом імпорту
2010	13085,3	19151,4	-6066,1	0,68
2011	18021,5	25805,8	-7784,3	0,70
2013	16758,6	27046,5	-10287,9	0,62
2014	17002,9	21069,1	-4066,2	0,81
2015	13015,2	15330,2	-2315,0	0,85
2016	13496,3	17140,8	-3644,5	0,79
2017	17533,4	20799,4	-3266,0	0,84
2019	20750,7	25012,2	-4261,5	0,83
2020	18604,9	23859,7	-5254,8	0,78
2021	26794,7	28946,1	-2151,4	0,93

Джерело: складено за інформаційно-аналітичними матеріалами Державної служби статистики України.

Водночас інвестування зовнішньоекономічної діяльності в Україні знизилося. Так, загальний обсяг прямих інвестицій з країн світу в економіці України зменшився за 2010-2019 рр. на 21,1%, а з країн ЄС – на 23,5% (табл. 4).

Таблиця 4 – Прямі інвестиції з країн світу в економіці України, млн дол. США

Роки	Загальний обсяг прямих інвестицій	у тому числі з країн ЄС
2010	45370,0	36969,1
2011	48197,6	39268,9
2012	51705,3	41132,3
2013	53704,0	41032,8
2014	38356,8	29308,0
2015	32122,5	24982,8
2016	31230,3	23425,7
2017	31606,4	24145,2
2018	32905,1	25972,3
2019	35809,6	28289,3

Джерело: складено за інформаційно-аналітичними матеріалами Державної служби статистики України.

Варто зазначити, що повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну негативно вплинуло на організацію експортних постачань у системі міжнародної логістичної діяльності. За даними Центру економічних і

бізнес-досліджень (CEDR), загальний обсяг невиробленої в Україні продукції у 2014-2020 рр. унаслідок конфлікту з Росією дорівнює 280 млрд дол. США, тобто до 40 млрд дол. США щороку, що становить 19,9% ВВП України доконфліктного рівня. У Звіті зазначено, що тривалий конфлікт спричинив істотний вплив на національну економіку України. Негативним наслідком є зниження довіри інвесторів до економіки, що, у свою чергу, призвело до втрати 72 млрд дол. США інвестицій або до 10,3 млрд дол. США щорічно. Водночас постійне скорочення обсягів експортних поставок призвело до загальних втрат країни за 2014-2020 рр. до 162 млрд дол. США через блокування морських портів.

За експертними оцінками S&P Global Market Intelligence, ВВП України знизиться у 2022 р. на 45,7%. МВФ прогнозує скорочення ВВП України на 35%, а Міністерство фінансів України – від 30 до 50%. Державний борг України зросте у 2022 р. до 60% національного ВВП. Рівень річної інфляції складатиме 15-20%. Банківський сектор втратив значну частину активів у постраждалих регіонах і 50-70% грошового потоку від кредитів. За оцінками Європейської бізнес-асоціації, 57% українських компаній припинили або призупинили свою господарську діяльність.

Згідно з розрахунками Центру економічної стратегії, обсяг експорту у березні 2022 р. скоротився на 50% (до 2,7 млрд дол. США), а імпорт – на 30% (до 1,8 млрд дол.). Експорт металів майже припинився, сільськогосподарської продукції – знизився у 4 рази. При цьому морські вантажоперевезення (62% загальноукраїнського обсягу експортних поставок 2021 р. у доларах) припинено унаслідок блокади морських портів. Залізничні (12%) та автомобільні (23%) відправлення вантажів серйозно ускладнено.

Отже, до основних бар'єрів, що гальмують організацію міжнародної логістичної діяльності в Україні, можна віднести: порушення ланцюгів постачання продовольства; зниження обсягів експортних поставок продукції унаслідок блокування морських портів; неналежне виконання умов і термінів зовнішньоекономічних контрактів; збільшення трансакційних витрат і на логістику; дефіцит палива через знищення паливних складів і складну транспортну логістику; обмежений обсяг прямих інвестицій у формування й функціонування відповідної логістичної інфраструктури (термінали, складські комплекси, розподільчі центри, кластерні утворення) тощо.

У результаті проведених досліджень [8-13] виявлено, що для усунення вищеперелічених бар'єрів доцільно приділяти особливу увагу питанням удосконалення організації зовнішньоекономічної логістичної діяльності підприємств України з урахуванням сучасних викликів і загроз. Для цього необхідно використовувати різні підходи, механізми та інструментарій, а саме: кластеризація, цифровізація, впровадження моделей зеленої та циркулярної економіки, міжнародно-публічно-приватне партнерство тощо.

Висновки. Встановлено, що здебільшого науковці розглядають міжнародну логістику як планування, організацію, контроль і управління рухом потоків (матеріальних, фінансових, інформаційних та ін.), які перетинають національні кордони, від точки їх виникнення до кінцевого споживача у просторі і часі.

На основі методів угруповань і класифікації умовно систематизовано підходи до трактування міжнародної логістики, які запропоновано різними науковими школами, за такими групами: базис глобальної логістики; чинники розвитку глобалізації світової економіки; функціональна

сфера логістики; наука про управління; процес управління; функції управління; мистецтво управління потоками; метод управління потоками; сукупність рішень у всіх пунктах міжнародного ланцюга поставок; стратегічне управління міжнародним ланцюгом поставок.

Запропоновано авторський підхід до визначення змісту терміна «міжнародна логістика», новизна якого полягає у тому, що це визначення базується на комплексному підході і відображає безперервний процес управління потоками ресурсів при послідовному здійсненні всього переліку процесів міжнародної логістичної діяльності у структурі зовнішньої торгівлі. Це, у свою чергу, дозволить скоротити витрати на зовнішньоекономічну логістичну діяльність і збитки за рахунок оптимізації потоків та удосконалення інформаційного забезпечення їх руху; зростання якості логістичного сервісу та рівня обслуговування споживачів, рентабельності від реалізації продукції та рівня конкурентоспроможності підприємств на світових ринках збуту.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають в обґрунтуванні науково-методичних положень і розробленні практичних рекомендацій щодо організації зовнішньоекономічної логістичної діяльності підприємств у контексті відновлення національної економіки в рамках виконання «Плану Маршала для України».

Список використаних джерел:

1. Залознова Ю.С., Трушкіна Н.В. Теоретичні аспекти логістики: еволюція розвитку та сучасні підходи. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Сер.: *Економічні науки*. 2018. Вип. 13. С. 228-236.

2. Zaloznova Yu., Trushkina N. Mechanism for providing sustainable development of transport infrastructure in Ukraine. *Transformational processes the development of economic systems in conditions of globalization: scientific bases, mechanisms, prospects: collective monograph* / Edited by M. Bezpartochnyi, in 2 Vol. / ISMA University, Riga, Latvia. Riga: «Landmark» SIA, 2018. Vol. 2. P. 43-53.

3. Трушкіна Н.В., Кітріш К.Ю., Шкригун Ю.О. Тенденції розвитку глобальних ланцюгів постачань в умовах COVID-19. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2020. Вип. 33. Ч. 2. С. 82-88. <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-33-35>.

4. Осадча Н.В., Трушкіна Н.В. Генезис понять «транзитний потенціал регіону» і «митний режим транзиту» у міжнародній логістиці. *Інфраструктура ринку*. 2021. Вип. 52. С. 9-19. <https://doi.org/10.32843/infrastruct52-2>.

5. Трушкіна Н.В., Сербіна Т.В. Сутність поняття «міжнародна логістика». *Theoretical and science bases of actual tasks: Proceedings of the XIV International Scientific and Practical Conference (Portugal, Lisbon, April 12-15, 2022)*. Lisbon: International Science Group, 2022. P. 137-142.

6. Трушкіна Н. Логістична система: до питання термінології. *Věda a perspektivy*. 2022. № 3(10). Str. 84-96. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-3\(10\)-84-96](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-3(10)-84-96).

7. Trushkina N., Prokopyshyn O., Dranus L. Customer relationship management in the system of logistics administration at agricultural enterprises. *Security management of the XXI century: national and geopolitical aspects: collective monograph*. Iss. 4 / in edition D. Diachkov; Poltava State Agrarian University. Prague: Eastern European Center of the Fundamental Researchers, Nemoros s.r.o., 2022. P. 190-196.

8. Zaloznova Yu., Trushkina N. Management of logistic activities as a mechanism for providing sustainable development of enterprises in the digital economy. *Virtual Economics*. 2019. Vol. 2. No. 1. P. 63-80. [https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.01\(4\)](https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.01(4)).

9. Трушкіна Н.В. Клієнтоорієнтований підхід до логістичного сервісу в умовах інформаційної економіки. *Бізнес Інформ*. 2020. № 6. С. 196-204. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-6-196-204>.

10. Liashenko V., Ivanov S., Trushkina N. A Conceptual Approach to Forming a Transport and Logistics Cluster as a Component of the Region's Innovative Infrastructure (on the Example of Prydniprovsky Economic Region of Ukraine). *Virtual Economics*. 2021. Vol. 4. No. 1. P. 19-53. [https://doi.org/10.34021/ve.2021.04.01\(2\)](https://doi.org/10.34021/ve.2021.04.01(2)).

11. Dźwigoł H., Kwilinski A., Trushkina N. Green Logistics as a Sustainable Development Concept of Logistics Systems in a Circular Economy. *Proceedings of the 37th International Business Information Management Association (IBIMA)*, 1-2 April 2021. Cordoba, Spain: IBIMA Publishing, 2021. P. 10862-10874.

12. Цвірко О.О., Трушкіна Н.В. Логістична інфраструктура: сутність і роль у забезпеченні сталого розвитку національної економіки. *Moderní aspekty vědy: XIX. Díl mezinárodní kolektivní monografie*. Česká republika, Jesenice: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2022. Str. 258-279.

13. Kryshchanovych S., Prosovyeh O., Panas Y., Trushkina N., Omelchenko V. Features of the Socio-Economic Development of the Countries of the World under the influence of the Digital Economy and COVID-19. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. Vol. 22. No. 1. P. 9-14. <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.2.2>.

Vydavatel:

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.
se sídlem V Lázních 688, Jesenice 252 42
IČO 03562671 Česká republika

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XX mezinárodní kolektivní monografie

Podepsáno k tisku 9. červen 2022
Formát 60x90/8. Ofsetový papír a tisk
Headset Times New Roman.
Mysl. tisk. oblouk. 8.2. Náklad 100 kopií.